M I L E L A S I Ć:

Autor nudi zreo i civiliziran (od)govor na mnoštvo pitanja i nedoumica s kojim se susreću ne samo građani – Hrvati u BiH, nego i građani drugih konstitutivnih naroda (ko-nacija) i svih drugih identiteta koji tvore njegovu i moju tešku zemlju. (…) Juki je uspjelo u većini kolumni demonstrirati zreo političko-kulturološki govor o teškim temama i u Hrvatskoj i u BiH.

J O S I P M U S E L I M O V I Ć:

Onako kao što je Šenoa lomio skučene provincijske okvire u kojima smo bili zarobljeni, tako i Juka lomi skučenost postratne mostarske stvarnosti, nesebično pomažući svima nama koji nastojimo mijenjati današnjicu zarad sretnije sutrašnjice, da rašrimo svoja krila u punini. (…) Takva preciznost u dijagnozi stanja u kojem se ovo društvo nalazi impresionira umne širine izvan naših granica i zato nam trebaju autori poput Juke. (…) Juka je plemeniti kavgadžija pera i o njemu će m o r a l n e v e r t i k a l e našeg vremena zasigurno loše govoriti! Zato i vrijedi!

ISBN 978-9958-9790-9-5

100 BRITKIH KOLUMNI KOJE ĆETE ČITATI U DAHU!

DARKO JUKA

JUKINE CRTICE

maticahrvatska

100 BRITKIH KOLUMNI KOJE ĆETE ČITATI U DAHU!

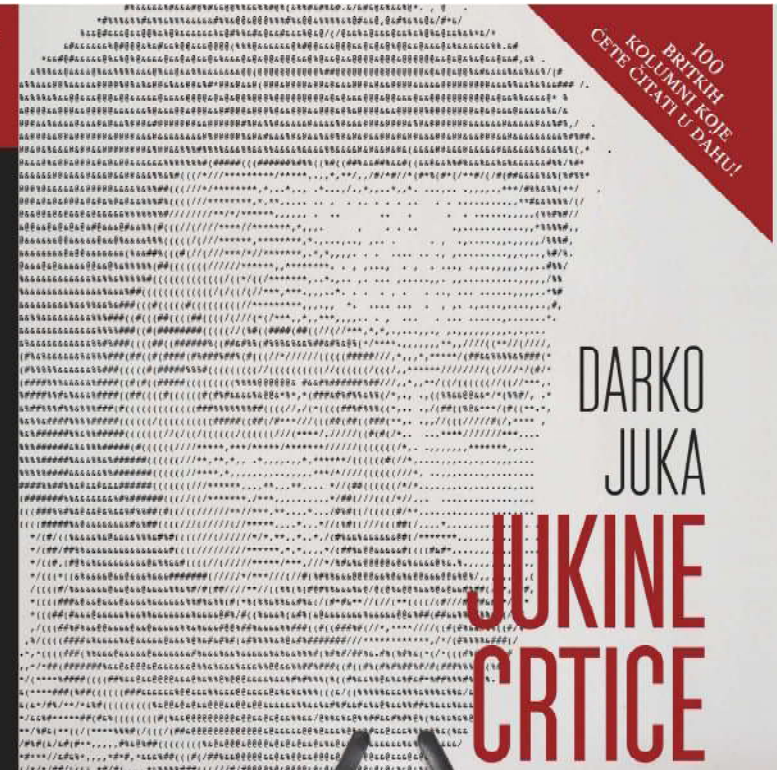

DARKO JUKA

JUKINE CRTICE

Darko Juka

Jukine crtice

Darko Juka
Jukine crtice
I. izdanje

Nakladnik
Matica hrvatska Mostar

Za nakladnika
Ljerka Ostojić

Prosuđivači
Mile Lasić
Josip Muselimović

Fotografija autora
Ivan Kelava

Naklada
500 primjeraka

Grafičko oblikovanje
Shift Brand Design, Mostar

Tisak
Fram-Ziral, Mostar

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

821.163.4(497.6)-92
821.163.42(497.6)-92

JUKA, Darko
Jukine crtice : 100 britkih kolumni koje ćete čitati u dahu! / Darko Juka. - Mostar : Matica hrvatska, 2020. - 399 str. : slika autora ; 20 cm

O autoru: str. 393.

ISBN 978-9958-9790-9-5

COBISS.BH-ID 29086982

Darko Juka

Jukine crtice

100 britkih kolumni
koje ćete čitati u dahu!

Matica hrvatska Mostar
Mostar, 2020.

Autorska FB stranica
21. svibnja 2019.

Do you feel lucky, punk?

Nakon pogubljenja karizmatičnoga Neda Starka već u prvoj sezoni *Igre prijestolja*, bilo je razvidno kako će ovo televizijsko uprizorenje romana Georgea R. R. Martina, na tragu novih vjetrova televizijske industrije koja posljednjih godina izravno konkurira holivudskim ostvarajima (makar to, istina, u posljednjemu desetljeću i nije osobitim izazovom), obilovati neočekivanim, čak i šokantnim zaokretima. No, u vremenu kada smo iz uznemirujućega društva s manjkom empatije iskoračili u ogavno društvo gladijatora, u društvo sadizma koje na cesti kliče tuđoj smrti, nije mi trebao ovaj posljednji nastavak posljednje sezone borbe za tron Westerosa!

Preskočit ću promatranje velike završnice, pritom misleći na cjelokupnu šestu sezonu, iz kutka umjetničke neostvarenosti redatelja, iz kutka pada početne spektakularnosti serije i razrješenja onih prvotno izvrsno razrađenih zapleta, ljubavnih odnosa, strasti pa i seksualne slobode... Valjda je netko od velikih skresao proračun (kao što su *naši* kulturu i izobrazbu) pa je nekoliko zamišljenih budućih sezona brzinski zbijeno u jednu. No, niti je prijestolje smjelo izmaći Jonu niti je on smio započeti neki novi put odlaskom u divljinu ledene tmine neistraženoga svijeta!

Prateći taj izmišljeni svijet surovosti, rata, razvrata i častohlepljivosti, ali i beskompromisne ljubavi, plemenitosti, požrtvovnosti i časnosti, iščekivao sam televizijski, a ne realistično-politički rasplet. Dobio sam, pak, saborno-parlamentarno-skupštinsko zasjedanje Predsjedništva BiH koje je, uz preveć prljavih ustupaka, uz zadovoljavanje ape-

tita vlastodržaca, uz ismijavanje prava glasa iz puka, uz tvrda traženja iz još vrućih ratnih rovova, sudbinu (svojega dijela) svijeta raspetljalo izgnanstvom jednoga dobrog, neiskvarenog i iskreno predanog svojemu narodu i svojemu srcu. Mi to, gospodo redatelji, scenaristi i ostali tamo negdje vani, imamo i živimo svakodnevno, godinama već. Nama je sve što je dobro odavna izgnano, samo su nam, namjesto bogalj-mudraca, redovito imenovali *domuz*-vrhovnike s bonskim umjesto tronskim ovlastima…

Televizijski zaslon i veliko platno kina bili su mojim posljednjim utočištem pravičnoga svršetka patnje, mjesto mogućnosti počinjenja denirovskoga pravičnog zločina, mjesto bronsonovskoga uzimanja zakona u svoje ruke, mjesto uranjanja u nepostojeći svijet završne zadovoljštine koja stiže nakon duge patnje, ničim izazvanih stradanja i tuge. Nešto kako to na velikomu platnu doživi Gibson.

Ja, primjerice, želim znati tko je autor *Mome* i želim mu osobno oduzet život! Želim brutalno obezglaviti tvorca *Plavoga kita* i svih tih virtualnih i stvarnih igara i igrica koje su našu djecu, našu mladost, naše očeve i naše djedove slali i šalju u balkanske i u svjetske klaonice! Svima im želim suditi i presuditi! Želim im izreći smrtne kazne i te kazne osobno izvršiti! A gdje bih sve to mogao, nego u svijetu malih i velikih ekrana? Sada mi je i to oduzeto…

Zbog toga, gospodo redatelji i scenaristi: Idite dovraga!

Ne zato što Jon ne sjedi na tronu, nego zato što personifikacija Jona nije zasjela na taj tron u zamišljenomu svijetu u kojemu bismo uvijek dosad imali *happy ending*. Kod nas ga odavna imaju samo oni rijetki koji ga mogu platiti. A mi ostali… Mi smo si mogli zamišljati biti dželatom svih tih krivaca za učmali smrad društva u kojemu rastu naša djeca… Biti dželatom i, potom, odšetati neokovani lisičinama, nesputani političkim mudrovanjem nakon slijeganja ratne prašine, odjahati u suton poput Shanea… Sada ste mi i to oduzeli!

Da se ustane, Bronson bi vam znao napraviti ono što vas sljeduje, Stallone bi nas sve izbavio iz nedaća samo da mu je koje desetljeće manje, Gibson bi strgnuo s vrata onaj posebni metak i konačno bi ga stavio u cijev, samo da ga niste gurnuli na rub neke zamišljene moralne ljestvice čiji su tvorci jako daleko od njezinih nominalnih vrijednosti. Da su danas stvari na malim i velikim ekranima u rukama Eastwooda, sve bi vas sada pitao: *Do you feel lucky, punk?*

Zar nam je jedino ostalo, za onim izgnanim Dobrim krenuti u divljinu ledene tmine neistraženoga svijeta? Da! Ili to ili da nas gladijatori pometu pa da nam, možda, kao velikomu Tomi Zdravkoviću, neka sirota ciganka kojoj smo, onda kada joj je trebalo, gurnuli neku paru, na grob donese buket crvenih ruža… A što bismo tada imali od tih ruža? Radije bih te kretene, da to mogu, sve redom upitao: *Do you feel lucky, punk?*

Autorska FB stranica
31. listopada 2018.

DA SAM JA NETKO 6

Vidjela žaba gdje se konje potkiva...

Postoje nastavci koji su unaprijedili i zaokružili prvi film, bez obzira na to jesu li snimani kao *sequel* ili, pak, kao *prequel* onomu prvom slikopisnom uratku. Bez prevelike dubioze, samo ću navesti kako o *Kumu* ne želim razmišljati bez cjeline, bez trilogije koja je ušla u anale filmske industrije, romantiziravši jednu od najokrutnijih industrija na svijetu (premda, iskreno, ključno je što su stali nakon trećega dijela).

Istina, u nevelikomu broju, ima primjera i uspješnoga izdanja nove inačice nekoga filma iz prošlosti, *remakea*, i dok sam promišljao o tim rijetkim primjerima, zaključih kako za uspješan *remake* na *casting* treba pozvati Al Pacina… On, čini se, jamči zgoditak! Međutim, a pošto je pomodno *remakerstvo*, kojega se redatelji dohvate kada im umakne nadahnuće, povodom ovomu pisanju, zagovornikom sam uvođenja ekstremno strogih odredbi, doslovce imenovanja *komisija saveznoga sekretarijata* pred kojima svaki nadobudni redatelj treba ishoditi odobrenje za pokušaj nekakova iskoraka u odnosu na već objavljeni izvornik.

Ali, hajde, treba odati poštovanje uspjesima, jer je već spomenuti Pacino u *Mirisu žene* (*Scent of a Woman*, 1992. / talijanski izvornik: *Profumo di donna*, 1974.), pod palicom Martina Bresta iznjedrio meni jedan od najdražih filmova ikada. Istoga tog glumca Brian De Palma mudro je odabrao za *Lice s ožiljkom* (*Scarface*, 1983. / američki izvornik: *Scarface*, 1932.), da bi Pacino, u prvomu izravnom duetu s filmskim rivalom Robertom De Nirom, briljirao i u *Vrućini* (*Heat*, 1995. / američki izvornik: *L.A. Takedown*, 1989.) Michaela Manna, a s genijalnim Robinom Williamsom i s Hilary Swank kasnije i u *Nesanici* (*Insomnia*, 2002. / norveški izvornik: *Insomnia*, 1997.) Christophera Nolana.

Spomenuti De Niro, s danas nažalost zaboravljenim Nick Nolteom, a u režiji jedinstvenoga Martina Scorsesea, snima napeti triler *Rt straha* (*Cape Fear*, 1991. / američki izvornik: *Cape Fear*, 1963.), a zanimljivo je da su tim *remakeom* uspjeli nadmašiti *role* Roberta Mitchuma i Gregoryja Pecka. Dostojan nasljednik legendi velikoga platna američko-talijanskoga podrijetla, Leonardo DiCaprio, zajedno s bardom Jackom Nicholsonom i s nadarenim gosp. Ripleyem Mattom Damonom, daruje nas trilerskim mastodontom, filmom *Pokojni* (*The Departed*, 2006. / američki izvornik: *Infernal Affairs*, 2002.) koji je također režirao vrsni poznavatelj mafijaško-gangsterskoga žanra Scorsese.

Navraćajući na polje strave i užasa, tvrdi momak Kurt Russel, pod mentorstvom horor-majstora Johna Carpentera, nadmašio je *The Thing from Another World* iz 1951. izvrsnim *Stvorom* (*The Thing*, 1982.), da bi pokušajem *remakea* već učinjenoga *remakea* (što je na popisu mojih *should be permanently forbidden* stvari) cijelu *stvor-priču* na rub kontejnera povijesti doveo uvijek neuvjerljivi Val Kilmer (*The Thing*, 2011.).

Zapravo, rijetki slučaj uspjeloga, i to iznimno uspjeloga *remakea remakea*, jest trostruko filmsko uprizorenje pobune na brodu Bounty (*Mutiny od the Bounty*, 1935. / *Mutiny on the Bounty*, 1962. / *The Bounty*, 1984.), tako da se teško odlučiti je li bolji William Blight bio Charles Laughton ili Trevor Howard ili Sir Anthony Hopkins odnosno koji je Fletcher Christian najbolji: Clark Gable, Marlon Brando ili Mel Gibson. Osobno, valjda naraštajno, preferiram kombinaciju Hopkins-Gibson, *pojačanu* Liamom Neesonom i holivudskim čudakom vrhunske glumačke izvedbe Danielom Day-Lewisom.

Na koncu ovoga osvrta na *remake* uspješnice, *highlight* bacam na biblijski spektakl *Ben-Hur* iz 1959. čijom je prethodnicom istoimeni film iz 1925. godine. Jednostavno, Charlton Heston je nenadmašnim! No, činjenicu da je tu glumačku gromadu teško nasljedovati nisu poštovali kod trakavice s *Planetom majmuna* (*Planet of the Apes*, 1968.), čiji se nastavci, najblaže rečeno, nisu trebali dogoditi, jednako kao i Spielbergovim *Raljama* (*Jaws*, 1975.)! Iskreno, osim spomenutoga vrhunskog

glumačkog nadrastanja Mitchuma i Pecka, kao jedan od (iskreno vjerujem) iznimno rijetkih slučajeva takova nadigravanja zvijezda, pada mi naum samo izvedba Jeffa Bridgesa (*True Grit*, 2010.), nakon jednoga od najvećih – Johna Wayna (*True Grit*, 1969.), za koju je Wayne dobio i svojega jedinog Oskara!

Time dođoh do povoda ovomu osvrtu (raspisah se, da, ali – pobogu – čitanje ovoga nije pod moranjem), a to je činjenica da su pokušali *boljim učiniti* jedan od onih istinskih filmskih klasika, film koji je nepovrjediv, film koji vas bez teškoće drži usredotočenima puna dva i pol sata. Napravili su *remake Leptira* (*Papillon*, 2017. / američki izvornik: *Papillon*, 1973.)!

Svaka čast svakomu, ali ne znam u kakovu čovjek stanju može biti ukoliko očekuje da Charlie Hunnam dosegne karizmu Stevea McQueena ili da uvrnuti Rami Malek ima kapacitet nasljedovati neurotičnoga genijalca Dustina Hoffmana. Da je *remake* nešto posebno loš, nije (naravno, u svjetlu današnje holivudske hiperprodukcije)! Da nije bilo izvornika, bio bi i solidan. Međutim, spektakularna ekranizacija autobiografskih zapisa Henrija Charriera koji su doživjeli višemilijunsku nakladu ne smije biti ocijenjena solidnom! I nije bila, ali 1973. godine!

Osjećaj drame koji su nam omogućili McQueen i Hoffman, emocija, nada, mašta i snaga koji se rađaju u iskonskoj težnji za slobodom, neporaženost duha u stanju u kojemu je mučitelj strao tijelo, odabir životnoga smjera u kojemu je predaja vokabularnom i misaonom nepoznanicom… Sve je to majstorski genijalno odglumljeno, izrežirano i montirano u onomu jedinomu *Papillonu* kojemu treba dati pozornost, onomu koji nas zagolica za istraživanjem francuske surovosti u toj dalekoj Francuskoj Gvajani (danas jedinomu ozemlju Europske unije u Južnoj Americi), koji nam rodi zanimanje za podžanr zatvorskoga filma, koji je, u konačnici, dijelom svjetskih filmskih anala, dijelom zajedničke umjetničke baštine čovječanstva...

U ovomu novom pokušaju koji je tehnički valjan, ali kojemu nedostaje duha, a duh čovjekov čini samu suštinu ove priče, jedino me iskreno obradovala pojava našega nadarenog glumca mlađega naraštaja Slavka Sobina u američkoj filmskoj tvorevini. Od srca mu želim da se iz ove loše interpretacije izvorne priče i poruke, njegovu dobromu nastupu otvore holivudska vrata, pa da se iz *Papillona* 2017. rodi i nešto dobro.

Drznuli su se pokušati nadigrati neke od najvećih. Zato grmim: Osnivajte, zaboga, onu *komisiju saveznoga sekretarijata* i vraćajte *poželjnu cenzuru* kako bi nam pretjerana sloboda prestala nanositi intelektualnu bol!

Da sam ja netko… Radili bi divne stvari, prekratki bi bili dani… Kako bi se živjelo i kako bi se voljelo i kako bi dobro bilo…

Da sam ja netko, preporučio bih vam, ovako iz rukava: *Scent of a Woman* (1992.), *Angel Heart* (1987.), *Jamon jamon* (1992.), *A Time to Kill* (1996.), *Mystic River* (2003.), *Vertigo* (1958.), *Les Rivieres pourpres* (2000.), *Kvinden i buret* (2013.), *The Bone Collector* (1999.), *Se7en* (1995.), *La isla minima* (2014.), *The Negotiator* (1998.), *The Sixth Sense* (1999.), *Der Untergang* (2004.), *The Godfather* (1972.), *Goodfellas* (1990.), *The Silence of the Lambs* (1991.), *Ninth Gate* (1999.), *Nosferatu a Venezia* (1988.), *Braveheart* (1995.), *The Red Violin* (1998.), *The Name of the Rose* (1986.), *Lethal Weapon* (1987.), *Broj 55* (2014.)…

Da sam ja netko, dio obvezne pučkoškolske nastave bili bi: *Vuk samotnjak* (1970.), *Družba Pere Kvržice* (1970.) i *Vlak u Snijegu* (1976.)!

Nemojte ovim filmovima praviti *remakeove*! Nemojte, molim vas! Grmim!

Autorska FB stranica
12. lipnja 2018.

DA SAM JA NETKO 1

Svjetlost Safeta Zeca

Safet Zec, prije točno tjedan dana, u mostarskoj Kosači poručuje naraštajima, u prvi plan stavljajući našu djecu i mlade, kako moramo pomno odabrati što će nas ostrašćivati. Ispovjedio nam je osobno iskustvo susreta trinaestogodišnjega dječaka s reprodukcijom jednoga Rembrandtova djela, nakon čega je životnom misijom toga dječaka postalo dosegnuti to majstorstvo.

Ostrastio ga je Rembrandt, a sam reče kako mu je trebalo četrdeset godina kako bi dosegnuo tada zacrtani cilj. Njegova poruka, premda Zec, istina, nije među najboljim govornicima, sadržajno je nevjerojatno duboka, jasna, strastvena. Kazao je kako se, dok je kao dječak gledao u onu reprodukciju, i kasnije dok je težio savršenstvu koje je upijao promatrajući originalna platna velikoga majstora, nikada nije zapitao tko je taj umjetnik kao čovjek, tko je on svjetonazorski, u što ufa. Zanimalo ga je samo njegovo stvaralačko savršenstvo.

No, i tjedan dana poslije (volio bih da se varam i da sam negdje usput napravio previd) njegova poruka nije izišla ispod Kosačina krova, nije maknula dalje od mostarskoga Rondoa. Pročitao sam niz tehničkih izvješća o tomu kako je Zecova izložba otvorena, tko ju je otvorio i što su sudionici programa te večeri izgovorili. Sve sam iščitao osim onoga najsvjetlijega u Safetovoj noći mostarske *Svjetlosti*… Nisam u medijima iščitao njegov vapaj mladima da ih ne ostrašćuju primitivizmi bilo koje vrste! Nisam iščitao poziv Rembrandta naših dana, usmjeren našoj djeci i mladima, da ih ostrašćuju samo savršenstva, nebitno jesu li umjetnička, znanstvena, športska, ova ili ona… Savršenstva kojima životom trebaju težiti, stvarati i tako rasti, kao osobe, kao ljudi.

Da sam ja netko, zapjevao je veliki Davorin svojedobno, a glas mu nastavlja ploviti kroz godine i desetljeća. Da sam ja, evo, mostarski gradski poglavar, kao osnivač naložio bih ravnateljima svih vrtića i škola u gradu da, ama baš svakoga mjeseca, djeca moraju organizirano obići neku likovnu izložbu ili pogledati predstavu u lutkarskomu kazalištu i da niti jedno mostarsko dijete (čak i ako su ga zahvatile pljuskavice) ne smije propustiti raskošni postav Safeta Zeca, prožet kroz čak tri Kosačina izložbena prostora, ne računajući veliko predvorje.

Darovao nam je veliki slikar svoj genij na dulje od mjesec dana, a u tomu razdoblju i pljuskavice prođu, nebitno je li ih pokupilo neko dijete ili neki ministar kulture, ministar prosvjete ili ministar bilo čega koji se nije (?!) pojavio na večeri otvorenja izložbe Safeta Zeca pod Kosačinim krovom, u noći mostarske *Svjetlosti* koja nam se spustila iz Venecije, iz Lilla…

Da sam ja netko…

Autorska FB stranica
6. ožujka 2015.

150 djela Vojina Bakića

U Mostaru smo počašćeni retrospektivnom izložbom prvaka hrvatskoga kiparstva 20. stoljeća i uopće jednoga od najznačajnijih predstavnika europskoga modernizma, Vojina Bakića. Otvorena je u Hrvatskomu domu hercega Stjepana Kosače, promidžba lijepo odrađena, značaj nedvojben, posjećenost (ublažit ću) osrednja… Eto, pripisat ćemo to vremenu.

U Galeriji *Aluminij* za razgledanje je dostupan zajednički postav dubrovačkih supružnika Ivanović. Njezin obiluje razigranim koloritom, a njegov tako vjerno poučava o crtežu kojim se pronosi bunt, o likovnosti koja je angažirana prenijeti poruku.

Neponovljivom je to prigodom ovdanjim nastavnicima i profesorima likovne kulture učiniti nastavne sate aktivnijima i povesti učenike u razgledanje, kako bi im približili ono što na udžbeničkim stranicama iščitavaju, kako bi im zagolicali maštu, usmjerili ih poštivanju i prvim koracima razumijevanja umjetnosti. Kada bi to tako bilo, manje bi ih (valjda) sutra po spomenicima pucalo.

Zgražamo se nad nepojmljivom suludošću razaranja svjetske arheološke baštine u iračkim muzejima, zgražali smo se nad miniranjem afganistanskih Budinih statua, a ne tako davno i po našim su se ustanovama, trgovima, parkovima i ulicama primitivci iživljavali nad knjigama, platnima, odljevima i kamenim skulpturama. Možda bi, da im je netko na vrijeme odškrinuo vrata pismenosti i prosvjetljenja, današnjica bila drukčija. Možda i ne bi, ali nastojati svakako trebamo.

Ako, pak, i sve ovo maknemo u stranu, ostaje činjenica kako je stotinu i pedeset Bakićevih djela izloženo u našemu gradu. Takovo što malo ćemo teže ponovno vidjeti.

Prvi.tv
28. listopada 2016.

I ovo će proći! Valjda!

Sinoć je, u mojoj emisiji *Kulturno, s Darkom Jukom*, ravnatelj Hrvatskoga narodnog kazališta u Mostaru Ivan Vukoja najavio kako će Mostar konačno dobiti godinama iščekivanu kazališnu zgradu na Španjolskomu trgu, zdanje kojemu su rast predugo sprječavale retrogradne političke snage. Da se ne zavaramo, ne očekujem da će i danas proći bez napada, laži, podmetanja, čak i otvorenih prijetnji, ali poznajući gosp. Vukoju i umišljajući si kako donekle poznajem i nove političke vjetrove, zgradu HNK Mostar konačno bismo mogli i dočekati.

E sad, prije punih šest godina, u srpnju mjesecu 2010. godine, sjeo sam za računalo i, u dahu, otipkao jedan tekst te ga, bez ispravaka i doradbi, poslao glavnomu uredniku *Vijenca* Matice hrvatske u Zagrebu. Takov, kakov je napisan, objavljen je u cijelosti, preko čitave jedne stranice uglednoga *Vijenca*, u njegovu 427. broju, dana 15. srpnja 2010. godine. U nadnaslovu je stajalo: *Sanje i java o kopnjenju hrvatske kulture, baštinom bogata, grada Mostara*. Velikim je slovima u naslovu pisalo: *Tužna glazba kazališne tragedije.*

Bogu hvala, u puno stavki ono što je tada napisano više ne odgovara stvarnomu stanju. Raduju me, jako me raduju ti upadljivi pomaci, gotovo pa počinjem nazirati tračak nade za sutrašnjicu svojega djeteta u ovomu gradu… No, s molitvom da nam skoro dođe vrijeme u kojemu neki novinar ili književnik ne će osjetiti poriv za ovakovim tekstom, ali i s molitvom za one koji su u tekstu spomenuti, a više ih nema, svoju *tužnu glazbu kazališne tragedije* iz 2010. danas vama darujem u cijelosti:

- Konačno je zatoplilo, ali da hoće i ova vlaga proći, na vrh mi je glave. Miriše trava, miriše cvijeće, to je dobro, samo da mi ne udara u glavu ovo nepotkresano granje i da usred grada ne zapinjem za kupinu, bilo bi još i bolje… – razmišljam u sebi dok koračam prema zgradi HNK Mostar na Španjolskomu trgu. Tužna, nikada dovršena. Tek Mala scena otkriva svrhu betonskih blokova koji sada, nakon desetljeća mirovanja, više nalikuju ratnoj razvalini negoli velebnoj kulturnoj ustanovi u nastanku.

- Ama što li ne otvaraju?! – pitam se dok, već umornim zglobom, lupkam po vratima kazališne kuće. Nigdje nikoga, u nevjerici se odmičem i pitam je li uistinu radni dan ili sam pomiješao kruške i jabuke. Ma srijeda je, uostalom i ja sam istrčao s posla kupiti ulaznice za neku predstavu. Da budem iskren, za bilo koju, obljetnica je braka pa bih počastio suprugu, a ona je luda za kazalištem.

Razočaran odmičem Zvonimirovom ulicom, kad u hladovini, pokraj Zrinjevca, za kavicom Miro (Barnjak) i Velči (Njirić-Pšeničnik), nešto zločesto besjede o *Zločestoj predstavi*.

– Pa, bolan Miro, što nema nikoga u HNK? Daj mi neki broj, da uzmem ulaznice! – komentiram bez kurtoaznoga pozdrava, a on me gleda, kao u čudu.

– Jesi pobenavio? – gotovo uvrijeđen okrenu se Velčiju i nastavi raspru o komadu koji, ni manje ni više, uvježbavaju u nekomu unajmljenom prostoru. Ništa mi nije jasno! Ona tužna zgrada zaključana, a glumci glume drugdje. Skrenem u park i naiđem na Robija (Robert Pehar) i Tatjanu (Feher), sav radostan, očekujući pojašnjenje, ali me prođoše u svojoj odlutaloj šetnji, gledaju u pod i spominju neimaštinu, razočaranje…

Prestravljen sam! Ljudi koji su puni ushita izvodili predstave i onda kada su nas Srbi i Muslimani tukli granatama, ljudi s plaketama, priznanjima, nagradama i bisevima, s godinama kazališnoga staža, danas s tako turobnim temama. A ja opet u brizi, obljetnica je, i to prva, trebam nešto posebno učiniti. Od kazališta odustajem, ne ću valjda ići na lutkarsku predstavu, bit će za to vremena kad, akobogda, dođu djeca. Dotad, valjda, i Lutkarsko kazalište napusti onaj zapećak, s izvana velebne, a iznutra trule, Kosače, hrvatskoga doma kulture Grada na Neretvi, i uđe u svoje prostorije.

- Bit će prigode za kazalište, ovoga ću puta počastiti svoju krasnu damu velikim platnom – nasmijah se radosno sebi u njedra, spreman zaputiti se u gradsko kino, u nadi kako nisu baš sve ulaznice već rezervirane.

- Ali… gdje je kino? Bože moj, gubim razum, da me sada netko puškom prisiljava, ne bih znao kojom ulicom poći. Kako sam mogao zaboraviti gdje je zgrada kina? Još gore, kako bih od sramote u svojemu rodnom gradu nekoga mogao pitati za valjani smjer? Bolje zadržati stid za sebe… – pomislih i pljusnuh se po čelu kada mi sinu: *Društvo hrvatskih književnika Herceg-Bosne mora imati neku dobru književnu večer ili, ako sam te sreće, predstavljanje neke nove knjige.*

- Odoh ipak u Kosaču – razmišljam, prelazeći granicu dva svijeta.

Okovana bijelim kamenom, blistava i prekrasna Kosača iznutra mi opali pljusku mirisom vlage, a na tek opranu kosu pade mi žbuka sa stropa.

- U tri lijepe… umalo izustih, prolazeći pokraj gospodina Živka Ključe. Ne stigoh ga ni upitati kada ću čuti zvuke Simfonijskoga orkestra, on me preduhitri viješću kako im je njihova prostorija u Kosači sinoć prokapala, smočila i ono malo glazbala što imaju pa ih izvlače napolje, bijesni i beznadni.

Baš kako je zborio, tako je i djelovao. Kao da je svaka nada isparila s toga nježnog lica, odana glazbi, odgoju mladih umjetnika, stvaranju. No njegovo lice, ma kako me zabrinulo, nije bilo ni približno mučna izgleda kao u drage dame, ravnateljice Narodne knjižnice Mire Pehar. Pomislih, kao da su svi kulturnjaci Mostara odlučili snuždeni izići u hodnik Kosače ovoga trena.

– Draga Miro, što je bilo?

– Ne pitajte, prijatelju! Izvlačimo knjige. One u gornjim prostorijama smočene, a one u podrumu napali miševi… – zasuzi, a ja se, već izbezumljen, odmaknuh i zapitah: *Ma koji se to vrag događa, je li cijeli svijet pomahnitao?*

- Jučer je bilo tako divno, a danas smak duha! Gdje se, pobogu, može dogoditi da sve te velebne ustanove zvučnih naziva (Simfonijski orkestar Mostar, Hrvatska glazba Mostar, Narodna knjižnica, Glazbena škola Ivana pl. Zajca, DHK HB…) mogu biti podstanarima jednoga jedinog, a opet zapostavljenog doma i obitavati na mukama trošnosti i zaboravljenosti. Ovim dragim ljudima već su trošna i odijela na njima. Muko moja, opet ona sramota, već se crvenilo iščitati može s mojih obraza.

Od jada sasma zaboravih svratiti do svojih književnika, ali na izlazu, gotovo bježeći, zamalo se sudarih s prof. (Antunom) Lučićem i poštovanom Marinom (Kljajo-Radić).

– Cijenjeni profesore! – kimnuh glavom.

– Predsjednice, baš do vas krenuh i naletjeh u nezgodan trenutak. Nisam siguran smijem li pitati za raspored događanja, ovdje se sve urušava?

– Kojih događanja, dragi Darko? Tražimo, molimo, nešto uspijemo organizirati pa nas posjeti pet osoba. Čemu sve to? – ne nastavi dalje.

Okrenuh se i spazih sama za stolom Marina (Topića), ne slika, za drugim stolom Dragana (Marijanovića), ne piše, za trećim stolom Ljupka (Antunovića) i Florijana (Mićkovića), ne klešu. *Svi oni sada*, tješim se, *u glavama stvaraju*. Cigareta, kava ili žestica, ne vide me, ni ruku koju sam, njima u čast, digao u zrak.

Izišao sam van, napustio kavanu na Kosačinu trijemu, sjeo kod zapuštenoga spomenika poginulim hrvatskih braniteljima čiji autor Slavomir Drinković gotovo petnaest godina čeka na dovršenje svojega djela. Gledam u one reljefe, u ponosne umrle Hrvate-Hercegovce, koji dižu ruke k nebu, uklesani u vječnost. Gledam i pitam i njih i sebe: *Zašto im potomci gledaju u pod?*

Sjetim se pokojnoga Neše (Nenada Valentina Borozana), njegove brade i njegove lule, s upitom bi li prepoznao ovaj dom, ovaj trg, ovo sivilo? Sjetim se pokojnoga Vlade (Puljića) i, sada naglas, zavapim: *Što ode, prijatelju, a da ti se ne stigoh ispričati? Komu ću sada povjeriti ove jade?*

– Komu? Meni, bolan, isprika se ne mora uvijek izreći da bi se čula. Do vas je, sve je do vas. Niti vam je tko uzeo duh niti će vam ga tko dati. Sami ćete odlučiti hoće li Kosača prokišnjavati ili blistati, hoćete li se trgnuti ili iščeznuti, sami ćete odlučiti hoće li vam Rondo razvaljivati betonske krstarice ili ćete obnoviti ove trošne austrijske kuće, sami ćete odlučiti hoće li ovi reljefi vapiti nebu ili podu! – u maglici, presvučenoj preko plovećega križa između mramornih blokova, smiješio mi se Vladec, upozoravajući me da mu pripazim na Bunu, na njegove pjesme, šipke, slike njegove.

Najednom, snažan stisak za rame, gotovo bolan: *I ovo će proći…* Prenu me smirujući glas iz sna.

Ama, u redu je, zadrijemao sam gledajući golubove u Zrinjevcu, a u zbilju me odlučio vratiti dragi gospodin Ante (Vican), koji ne da svojemu štapu da mu bude nedostatak, nego pomagalo upravo da uvijek kroči i nikada ne staje.

– Kakav strašan san! Nego, Ante, kako ste znali o čemu sanjam? – upitah pa se i sam tada sjetih kako je san zapravo java, a java ružan san. Sve je kako sam i ostavio prije negoli sam otplovio, u snu se pokušao odmaknuti, možda kukavički pobjeći. Bože moj!

- I ovo će proći… - bio je odgovor koji sam od Ante tražio. Otišao je od mene, lagano. Gledao sam za njim i shvatio: *I ovo će proći! Valjda!*

Umjetnička galerija *Dubrovnik* (MOMA)
Predgovor katalogu izložbe *Umjetnine iz zbirke tvornice Aluminij Mostar*
Studeni 2018.

S luka Staroga mosta pod krilo svetoga Vlaha

Otkako je otvorena 2000. godine, Galerija *Aluminij* rasla je na ponos svojemu osnivaču i svojemu gradu, da bi stasala u istinski brend čijim izložbenim salonima nastoje proći umjetnici koji stvaraju i daleko izvan granica Bosne i Hercegovine. Zamišljena kao najzorniji primjer društveno-odgovornog poslovanja Aluminija d.d. Mostar i kao mjesto koje će udomiti vrhunske umjetničke izložbe, svaki put na dar svojemu gradu i svojoj zajednici, u javnosti je imenovana mostarskim hramom kulture, jednim od stupova očuvanja i nadgradnje umjetničke i kulturne scene uopće u Gradu na Neretvi.

Otkupljivanjem umjetničkih djela nakon pojedinih izložbi u Galeriji je godinama stvarana zbirka vrhunskih uradaka zvučnih slikarskih, kiparskih, grafičkih i imena s polja fotografske umjetnosti koje izlažemo u razdobljima između gostujućih postava. No nikada u osamnaest godina postojanja Galerije ta zbirka nije napustila njezine salone odnosno tvornicu Aluminij u čijoj su upravnoj zgradi smješteni neki od najvrjednijih primjeraka. Nikada dosad!

Mostarcima se upravo u Galeriji *Aluminij* predstavio impozantan niz dubrovačkih stvaratelja i ponosni smo na činjenicu da su naše salone resila djela Bukovca, Masle, Vojvodića... Činjenica da naša zbirka odnosno izbor onoga ponajboljeg iz nje prvi put napušta Mostar i s luka Staroga mosta ide ravno pod krilo svetoga Vlaha čini me iznimno ponosnim, i profesionalno i osobno neobično sretnim. Ova mostarska izložba u Dubrovniku, gradu njegovatelju hrvatske kulture i baštine koje su sam bitak narodne uljudbe i nacionalnoga identiteta, Galeriji *Aluminij* i njezinu imenu od nemjerljiva je značaja. Moja, pak, osobna sreća, jer za Stradun i njegova Orlanda, za Gundulićevo stihovlje i za Bukovčeva platna, za Terezin glas i za Đelove melodije emotivno sam vezan, nota je više koju ne želim zatomiti.

Zato osobito želim zahvaliti cijenjenomu gosparu Marinu Ivanoviću, ravnatelju Umjetničke galerije Dubrovnik, koji je ključnom sponom svake naše suradnje i koji je omogućio jedno novo vrjednovanje onoga što u Mostaru radimo. Hvala velikomu gospodinu s našega sjevera Željku Marciušu koji je našu, likovno poprilično rascjepkanu priču, vrhunski istkao u pitku izložbenu cjelinu i tako nas uspješno predstavio zahtjevnomu likovnom općinstvu hrvatskoga juga. Hvala Umjetničkoj galeriji Dubrovnik što je, otvorivši nam svoja vrata, omogućila i platnima i skulpturama nekolicine dubrovačkih stvaratelja na trenutak se vratiti rodnomu gradu njihovih majki i očeva.

Hvala svim čelnim ljudima Aluminija koji su bili i jesu stalnom potporom galerijskomu postojanju. No prije i povrh sviju, velika zahvala poštovanomu gospodinu Juri Musi, nježnoj duši s hercegovačkoga juga, u čijim je njedrima Galerija *Aluminij* i rođena i koji je bio lučonošom na putu njezina osnutka, razvitka i rasta. Njegovo je ime na imenu Galerije *Aluminij* ostavilo trajan trag.

Za velikodušno gostoprimstvo hvala Gradu umjetnosti i slobode, darova *u kôm sva blaga višnji nam Bog je dô.*

Prvi.tv
11. studenog 2016.

JUKINE CRTICE 27

Ne dirajte Mašu i medvjeda!

Pročitah negdje kako su neki psiholozi poručili svijetu da je ruski (globalno omiljeni) crtić *Maša i medvjed* štetan za djecu jer se, pazite ovo, *Maša ponaša zločesto, pakosno i neposlušno* i za to nikada ne odgovara. Zapjenio sam, kunem se, jer su dirnuli u jedan od rijetkih suvremenih crtića koji me, temom, grafikom i obradbom priče, podsjeća na crtiće iz mojega djetinjstva. Prisjetio sam se odmah onih pisanja o *strašnim* Disneyjevim dugometražnim crtanim filmovima koji su nas *poticali* na pušenje, na pijenje alkohola, na uporabu bombi, na vitlanje kuhinjskim noževima i na sve te neizrecive stvari koje od djece *stvaraju* manijakalne ubojice, ovisne o cigaretama i viskiju…

E sad, sjednem ovih dana i pogledam što to nude dječji programi na televizijskim kanalima i shvatih kako nude podosta toga. Zahvalim u sebi Bogu što je moj sinčić još vezan za one pitke serijale o poštaru Patu, janjetu imena Timmy, psećoj ophodnji i sličnim nevinim i poučnim crtićima, na kanalima koji vode račun o tomu što puštaju djeci na upijanje. Na ostalim kanalima ZA DJECU krvi na sve strane: lete glave, tijela nestaju u eksplozijama… Grafika im je uvjerljiva, radnja izrazito dinamična, slike zamrzavaju trenutke ubijanja i sakaćenja… Ostao sam pod takovim nemirom da si ne mogu niti predočiti što ti mali mozgovi proživljavaju i kakova im se svijest i porivi kovitlaju nakon izloženosti toj agresiji i virtualnomu sadizmu kojemu, u suvremenici, nažalost znadu bili izloženi i satima dnevno.

Vraćam se sada opet na neko svoje davno prošlo vrijeme, kada smo, na jednomu od ona jedva dva kanala, petominutni crtić (*Wally Gator*, *Tom i Jerry*, *Popaj*, *Inspektor Dragulјče*, *Eustahije Brzić*, *Profesor Baltazar*…) imali u 19:20, poslije njega Zijaha i njegove priče za laku noć, nakon čega je slijedio *Dnevnik* i – tatinih pola sata, tijekom kojih je u kući jedino teta s TV ekrana mogla govoriti!!! Nedjeljom bi nas, doduše, počastili nekim malo duljim crtićem pa bismo do 20-tak minuta usmjerili svu našu pozornost na *He-Mana*, *Nindža kornjače*, *Bipsiće*, *Blufonce*, *Mikijevu radionicu* ili na nešto slično.

Danas na sve strane tupe o bjelosvjetskim zavjerama, u kojima *Tom i Jerry* ne valjaju jer su dio židovske urote, u kojoj Židov (Jerry) uvijek nasamari kršćanina (Toma), a k tomu, baš kao i Pinoccio ili čarobnjak Merlin – puše cigare, Malena sirena ostaje sretna s princem tek nakon što ogavna vještica umre nataknuta na koplje, Paško Patak i Badžo imaju problema s bijesom… Zavjera je jedino u tomu da djecu, očito, treba okrenuti suvremenim *boljim* rješenjima s maloprije opisanim čistim sadizmom koji danas izvire iz crtića i video igrica. No, ja se nikako ne mogu sjetiti prijeratnih izvješća o masovnim učeničkim pokoljima po školama, od strane drugih učenika!

Uglavnom, kada se ja sjećam ovih crtića, ne sjećam se kako Badžo škripi zubima i udara sve naokolo, nego se sjećam koliko se Popaj žrtvuje za svoju obitelj, ne sjećam se kako je Pinnoccio pušio nego kako mu je nos rastao jer je lagao svojemu ocu, ne sjećam se kako umire Ursula nego kako daleko ljudski snovi mogu sezati, ne sjećam se pucnjave u *Lisici i psu* nego prijateljstva koje nadmašuje sve različnosti – sjećam se poštivanja odraslih, poštivanja učitelja, pristojnosti i manira. Ne, ne sjećam se koliko je puta Jerry (koji ne bježi od križa, nego od mačke, kako ne bi bio pojeden) nasamario Toma (ne znam koju vjeru ispovijeda), nego se sjećam kako nas je taj crtić obrazovao stalnim korištenjem melodija iz klasične glazbe. U društvu u kojemu živimo i s poviješću koja nas je obilježila i koja nam je oduzela sve šanse za napredak, da nije bilo toga crtića, tek bi se svaki pedeseti, ako ne i stoti pa i puno rjeđi među nama, u tomu dobu (pa i kasnije) uopće susreo s Bizetom, Listzom, Chopinom ili Straussom.

Na kraju krajeva, ako ćemo izuzeti prosvjetiteljsku ulogu i ostati tek kod puke zabave i bezbrižnoga dječjeg zadovoljstva, moje me pamćenje

vraća na čehoslovački *A je to* ili na hrvatskoga profesora Baltazara, genijalni crtić nepravedno oduzet naraštajima današnjice. Da ne širim sada priču na hrvatski poučni klasik *Čudesnu šumu*, itd., itd.

E, pa da poručim tim *psiholozima*, teoretičarima, roditeljima, djeci i svima vama – radije bih da mi sin izraste u čovjeka koji zapali kubanku i nazdravi čašicom dobroga viskija, dok zažmiri i osluhne *Figarov pir* negoli da pomračena uma snajperom ili strojnicama poubija svoje školske ili radne kolege… Od *Maše i medvjeda* poubijati ih ne će!

Maša nije zločesta, poglavito nije opaka – ona je nestašna i ne, naša djeca nisu hiperaktivna, ona su razigrana, ona su radosna, ona žele skakati po krevetima, ona se žele smočiti šljapkajući po lokvama, ona nam žele upadati u riječ, ona žele i ona zaslužuju svu našu pozornost, a ne sadističko višesatno divljanje s ekrana i svakako ne neku izmišljenu dijagnozu zbog koje ćemo ih kljukati lijekovima.

Ako nastavimo tim smjerom, i mi ćemo za predsjednika dobiti Donalda, samo nažalost ne Ducka (ja bih glasovao za Ducka)!!!

Prvi.tv
6. svibnja 2017.

Pali smo na dječjemu ispitu

Preksinoć mi je petogodišnji sinčić, uz nekoliko desetaka slikovnica i knjiga s izborom najljepših bajki i basni, izrazio nezadovoljstvo, jer on želi neke nove priče prije spavanja… Pred dječakom koji je, s tri i pol godine, tati za ljubav, recitirao Gundulićevu *Odu slobodi*, trebalo je pribjeći kreativnosti te sam mu, onako iz rukava, izgovorio *Antuntuna*, gestikulirajući jednako onako kako je to 1991. godine, ispred razgaljenog razreda, učinila moja školska drugarica Aida Šehović, tjerajući osmijeh na lice čak i našoj strogoj, ali pravednoj učiteljici Boriki Pehar, ženi na čijemu sam grobu nedavno upalio svijeću, izgovorivši joj duboku zahvalu.

Moj se maleni genijalac valjao od smijeha, zamišljajući Vitezova *Antuntuna* kako u vrtu sadi jaja, a onima razbijenim ljusku koncem zašiva, ili kako osluškuje slanoću jela odnosno izvede bicikl na ispašu, a u žito se spusti koristeći čun. Pošteno se nasmijasmo, a kada sam tu večer sjeo odmoriti misli ispred televizora, na programu se pojavi *bankar* Andrija kojemu je na devetomu katu dom i tamo živi po svom… Latio sam se posla…

Čim sam u tražilicu unio *Kako živi Antuntun*, izbacilo mi je naslov teksta *Jutarnjega lista* otprije sedam godina: *Antun Tun bio je stvarna osoba, a Grigor Vitez mu je pjesmu posvetio iz osvete!*

Naime, Josip Švub iz Donje Kovačice kod Bjelovara, čija je supruga nećakinjom Antuna Tuna, tvrdi kako je Vitez, prikupljavši žito iz seoskih zaliha u ime Komunističke partije Jugoslavije, zakucao i na vrata Tunova imanja. Vrijedni poljoprivrednik navodno ga je toliko izvrije-

đao da mu se Vitez odlučio osvetiti za sva vremena te su Antuntun i njegov neobičan um završili u školskoj lektiri. Dok Švub pripovijeda kako Antun, najblaže rečeno, nije bio sretan zbog te pjesme, Vitezova je kći Olga za *Jutarnji* izjavila kako je cijela ta priča izmišljotinom: *Ta je pjesma napisana u duhu narodnih šala, a ime Antuntun zasnovano je na jednomu njegovom školskom kolegi Antunu koji je bio neobičan, a djeca su ga zvala Antuntun.*

Je li veliki hrvatski književnik bio osvetoljubiv i zloban ili tek maštovit i razigrana duha, ostaje nam razlučiti ponaosob. Međutim, u konačnici je bitno jedino to što djeca i danas imaju *Antuntuna*, kao i *Ogledalce*, *Kad bi drveće hodalo* i ostala bezvremenska Grigorova djela. I danas se sjećam kako sam zamišljao njegova drveća i šume koje se *razilaze na sve strane*, ali i ptice među kojima je došlo do velike pometnje, *jer su im gnijezda krenula u šetnje*.

Pamtim i pamtit ću Aidinu veselu izvedbu, ostajem i danas vezan za Ćopićevu *Ježevu kućicu*, jer me svaki stih vraća u djetinjstvo, a moje je djetinjstvo bilo bezbrižno…

Možda opet *pamtim samo sretne dane*, ali uspomene iz školskih klupa nježnim su uspomenama… Uopće, bilo je to lijepo doba za djecu, kako u školi, tako i doma, na ulici, ispred televizora… Da, čak i ispred televizora! Nije tada bilo ovisnosti o ekranima i pošasti video igrica, a kada bismo ušli u kuću s izvana, na ona jedva dva televizijska programa djeci je pridavana osobita pozornost. Pitam se, ima li netko tko je odrastao 1980-ih, a da ne pamti svaku riječ obaju pjesmica Branka Kockice… Njegova *Kocka, kocka, kockica* istraživala je čovjekovo okružje i, uvijek sa skupinom djevojčica i dječaka predškolskoga uzrasta, poučavala najmlađe gledatelje lijepomu ponašanju i načinu izrastanja u dobroga čovjeka i u dobroga prijatelja. Tko se danas ne sjeća onoga kolektivnog usklika: *tatatatira*?

E da, postojalo je u svijetu jedno carstvo… Ono dječje carstvo, s maštovitim *Nedjeljnim zabavnikom*, raspjevanim *Muzičkim toboganom* ili emisijom *Deco pevajte sa nama* u kojoj je gospon dubokoga glasa Dragan Laković, zajedno sa svojim *Kolibrićima*, pozivao sve djevojčice i sve dječake da pričaju i pjevaju, samo da ne šute… Utonem u sjećanja kada se sjetim *Maloga programa* i onoga velikog televizora na drvenomu postolju kako nogom gurka manji, napominjući ga na to kako je došlo vrijeme za djecu…

A o djeci se tada mislilo…

Varošarije, naše igrarije, provele su nas desecima gradova, uzduž i poprijeko, smijali smo se uz *Šta bi bilo kad bi bilo*, a uši su nam stalno zvonile uz *Fazone i fore* (nakon što sam im sada pogledao špicu, uvjeren sam kako su jako zvonile i u ušima i frontmena mostarskoga Zostera Marija Knezovića), a dan bismo završavali uz *Priče za laku noć* koje nam je Zijah Zike Sokolović pričao s polumjeseca, ili uz onoga zeku i njegovu družbu koji su pjevali: *I u sobi na belom jastuku, i u šumi, pokraj starog panja, svi pod obraz il' šapu il' ruku, došlo vreme da se lepo sanja...*

Puno ekavice, reći ćete… E tko nam je tomu kriv? Srbi su bili i ostali svjesni bitnosti utjecaja na mlade, znanja željne umove. Mi nismo, osim u par pokušaja, ni znali niti danas znademo…

Na koje pokušaje mislim? Na izvrsni *Poštanski sandučić* Televizije Zagreb iz osamdesetih, u kojemu su nam 41 tisuću poljubaca slali Slavica Knežević, Sreten Mokrović i Đorđe Rapaić. Uz tu smo emisiju naučili bonton pisanja i slanja pisama, nadajući se kako će u sljedećemu *Sandučiću* upravo ono naše biti pročitano svim malim gledateljima. I da, mislim i na *Malaviziju*, na onaj predivni dječji televizijski pothvat iz najtežega mogućeg vremena, onoga s početka devedesetih, kada je HRT na ekrane izvodio brbljive, nasmiješene i poučne Vitomiru Lončar, Ivicu Zadru i Darka Janeša, koji su nas uspijevali razgaliti i u ratnim skloništima.

Kad bi svi ljudi na svijetu baš kao sva djeca na svijetu,

o kad bi svi ljudi na svijetu odlučili da.

Da kažu svi mnogo je bilo jer suza svud dosta se lilo,

na svijetu već loše je bilo, sad dobro će bit.

Zaštitnim znakom *Malavizije* bio je ovaj genijalni Arsenov uradak, ali odlaskom te emisije s ekrana napustili su nas i svaki daljnji hrvatski pokušaji (barem oni spomena vrijedni) pa se nemojte čuditi što mi u

ušima i dalje zvone fore i fazone ili Draganov poziv na pričanje i pjevanje, Brankova *tatatatira*, kao i obiteljski smijeh uz *Memoare porodice Milić* iľ Zijahova izvrsna večernja priprava za lijepe snove…

Prosvjetni, školski sustav i dječji programi televizijskih kuća istinskim su zrcalom društva, a ti bi sustavi / programi svoje vrijednosne ljestvice trebali stalno podizati i uporno nastojati dosezati nove visine kako bi im mladež bila uljudna, načitana, kako bi *marljivo radila i bila dobar drug*… Nije Jugoslavija tek onako, usputno ulagala u mlade, nisu slučajno najjače dječje televizijske emisije i crtići producirani na srpskomu jeziku, na ekavici… Beogradska je vlast, to je jasno, sustavno pripremala podlogu za buduće vrijeme, na način kako su ga oni zamislili… Hrvati se i danas još muče s tom bitnom lekcijom za svoju budućnost pa su nam glavnim dosezima udarnih televizijskih termina za djecu… ne ću niti završiti ovu misao!!!

Čovjek koji čita knjige, posjećuje kazališta, sluša klasičnu glazbu i pohodi likovne izložbe ne rađa se u svojim dvadesetim, tridesetim, četrdesetim i u svim poznijim desetljećima življenja… On sa svoje tri, četiri ili pet godina, s majkom i ocem, ide na knjižničarske maštaonice, subotom ne propušta lutkarske predstave, on doma čita slikovnice i, prije spavanja, sluša bajke ili se s ocem čitavim svojim srcem smije neobičnostima *Antuntuna*. On ima svoje kockice, zabavnike, malavizije i televizijske idole svojega vremena, na koje čeka jer ga vesele i (što će tek kasnije shvatiti) dodatno oblikuju i uče…

Neprolazni Arsene Dediću, ovu malacrticu odjavljujem tvojim mislima:

Kad bi svi ljudi na svijetu odlučili ruke da spletu

i nikada igru ne završe, ne prekinu san.

Prvi.tv
9. prosinca 2016.

Život nema crno-bijelih slika!

Našli ste se, uvjeren sam, nebrojeno puta navečer u naslonjaču, iscrpljeni od napornoga dana i brojnih obveza, kako prebacujete televizijske kanale, onako više tehnički negoli što uistinu pratite što je na ponudi… Tako sam, neku večer, više kao uvertiru u kasnovečernji rad, odmarao mozak pred TV prijamnikom, nakon središnjega *Dnevnika* i, mrcvareći daljinski upravljač u nastojanju pronalaska nečega što će mi privući pozornost, zastao na HRT-u i dokumentarnoj emisiji o velikomu Izidoru Isi Kršnjavomu, čovjeku kojemu smo primitivno nabili stigmu veleizdajnika, samo zato što nismo bili kadri, kao narod, prepoznati njegov intelekt, širinu i nenadmašnu viziju, kao i ono čime nas je neupitno zadužio.

Ne ću niti pokušati sada nabrajati što sve imamo samo zahvaljujući njemu, koje muzeje, škole, zbirke, ustanove, institute… Za to bi mi trebale barem dvije Crtice… No, parafrazirat ću misao Igora Zidića kojom je taj dokumentarac zaključen, a koji je divno poručio kako smo *skloni pamtiti samo one koji su junački pali, ali ne i one koji su junački preživjeli.* Genijalno!

Zašto se vraćam na Kršnjavoga kojega i danas neki povijesni udžbenici prikazuju isključivo kroz prizmu mađaronstva? Zašto se vraćam na izrečenu Zidićevu misao?

Zato što sam sinoć pribivao proslavi 20. obljetnice osnutka Caritasove vrtićke ustanove u Mostaru, Vrtića svetoga Josipa, i čuo nešto što mi je bacilo novo svjetlo na moje mišljenje o liku i djelu pokojnoga Hansa Koschnicka, europskoga upravitelja u Mostaru iz vremena od

1994. do 1996. godine. Imao je on pregršt, u najmanju ruku, dvojbenih poteza za Hrvate Mostara, i takova ga danas uglavnom pamtimo, barem u hrvatskomu narodnom korpusu. No, učinio je i nešto drugo, nešto što spoznah sinoć, a što je nedvojbeno najblagotvornije dugoročno utjecalo upravo na hrvatski puk u Mostaru.

Krajem 1994. godine, ovim su gradom odjekivale detonacije granata, ulicama se razlijegalo puščano štektanje, a smrt i razaranja bili su sastavnim dijelom svakodnevnice. Brojne međunarodne organizacije boravile su tada na ovim prostorima, od određenih me i danas prođe jeza kada se sjetim zašto su bile tu. Međutim, one druge bile su došle pomoći, pomoći nam nadvladati užas i, barem djeci, ponuditi kutak mira i spasa.

Tadanji ravnatelj Caritasa hercegovačkih biskupija don Krešo Puljić obratio se predstavnicima njemačkoga Caritasa (*Deutscher Caritasverband* iz Freiburga) sa zamisli o izgradnji Caritasova dječjeg vrtića u Mostaru, a oni kao da su jedva dočekali jedan takov poticaj. Glas je brzo došao i do spomenutoga Koschnicka koji se premetnuo u najgorljivijega zagovaratelja ostvaraja toga pothvata. Podržao je i novčano pomogao izgradnju Caritasova vrtića!

Tadanje Općinsko vijeće Mostara darovalo je Caritasu zemljište u Ulici biskupa Buconjića, a kamen temeljac za izgradnju položen je 16. ožujka 1996., da bi svečano otvorenje nove ustanove predškolskoga odgoja bilo upriličeno točno devet mjeseci poslije (kao da se razvijala podno majčina srca). Vrtić svetoga Josipa, vrtić tako lijepo nazvan imenom Isusova zemaljskog zaštitnika i skrbnika, otvoren je 16. prosinca 1996. godine.

- Ratna djeca. Djeca koja ovdje u ovom vremenu budu smijehom iskazivala radost, a suzom nelagodu uglavnom su ratna, malo predratna i još manje poratna. Sa svim stresovima koje su doživljavala još u utrobi majčinoj. Sa svom topovskom tutnjavom, koja je parala njihove uši više nego naše. A ne znaju zašto sav taj mahniti prasak i detonacija, kao što ni mi stariji nismo to znali niti još uopće razumijemo. Kako inače shvatiti ljudsku nemoralnu ludost? Djeca upijaju doživljaje, pamte, prate što stariji zbore i tvore, i veoma im često već samo djetinjstvo odredi putanju života. Mi bismo željeli da ova i sva druga djeca zaborave ovaj rat i njegov razorni odraz na vlastite im duše, a zapamte sve ono radosno i lijepo što raširuje srce, otvara dušu, hrani mozak, vapi za puninom života. Nadamo se da će toga moći naći i u ovom Vrtiću. – izgovorio je preuzvišeni biskup mostarsko-duvanjski i apostolski upravitelj trebinjsko-mrkanski mons. dr. Ratko Perić toga 16. prosinca, prije točno dva desetljeća.

Časne sestre Službenice milosrđa (ančele) punih su devetnaest godina upravljale tim vrtićem, kojim je do danas prošlo nešto više od 2000 mališana, uzrasta od 3 do 6 godina. U rujnu 2015., sestre *Franjevke od Bezgrješnoga začeća* iz Dubrovnika pripravno su prihvatile i nastavile taj apostolat. Vrtić svetoga Josipa, na površini od 1357 m^2, u odgojnim skupinama (*Leptirići*, *Suncokreti*, *Bubamare*, *Ljubičice* i *Slavuji*), može primiti 150 djece, za koje skrbi 10 odgojiteljica. Posebni su u puno čemu, a napose u tomu što su, kao katolička predškolska odgojna ustanova, otvoreni djeci svih nacionalnih i vjerskih pripadnosti.

- Svaka je teta ovoj dječici, pored majke i oca, uzor! U nju dijete gleda, sluša ju, oponaša… Vrtićka je teta među prvim suradnicima roditelja u upoznavanju, stjecanju i razvijanju temeljnih ljudskih, kulturnih i moralnih vrijednosti, koje su bitne za formiranje njihovoga djeteta. – kazao je sinoć ravnatelj Caritasa dr. don Ante Komadina, pojasnivši kako imaju poteškoća, u prvomu redu onih novčane prirode, ali i kako će nastaviti vedro gledati u budućnost i, akobogda, slaviti sve veće obljetnice.

Vrtić svetoga Josipa samo je jednom od niza vrtićkih ustanova u Mostaru, jamačno niti značajno manje niti značajno više vrijednom od ostalih. U svakomu slučaju, kao i svaki drugi, na svoj je način poseban, a u srcima njegovih mališana i njihovih roditelja, uvijek najbolji i najdraži. No, svaki od njih mora biti onakov kakovim ga don Ante opisa: pun vedrine, strpljenja, brige, razumijevanja i radosti, s tetama koje su, da ukradem rečenicu iz sinoć prikazanoga filma, *još uvijek djecom u srcima*…

No, prije svega, a to je i mojom najvećom poukom ovoga događaja, roditelji, bake i djedovi, vrtići, škole, tete, nastavnici i profesori dje-

cu moraju učiniti višedimenzionalno razmišljati, kritički prosuđivati, razvijati um, neprestance i uporno propitivati! Nema (bez iznimki) crno-bijelih slika u životu, nema čistine niti na jednomu polju, uvijek je tu neka prošarica, jer svaka medalja i drugu stranu ima. Ja sam sinoć naučio kako je taj *zločesti* Koschnik bio jednim od zamašnjaka pothvata koji u tijelu ovoga grada jest i ostaje vitalnim organom njegova života, njegove budućnost i postojanja, jer mu odgaja djecu, a bez djece, bez ljudi koji od njih postaju – sutra nema niti grada!

Život nema crno-bijelih slika!

Autorska FB stranica
20. prosinca 2018.

Igraj to ponovno, Roberte!

- Igraj to ponovno, Roberte! – misao je koja mi je strujala glavom dok sam pljeskao fenomenalnoj izvedbi jednoga od kultnih komada Woodyja Allena, imena *Sviraj to ponovno, Sam* (*Play it again, Sam*) i to praizvedbi toga djela na hrvatskomu jeziku, također i njegovu prvom postavljanju u BiH uopće.

Glumci Hrvatskoga narodnog kazališta Mostar, s Robertom Peharom u naslovnoj ulozi, briljirali su pod redateljskom palicom Zagrepčanina Marija Kovača, a okupljena publika na Maloj sceni krovne hrvatske kazališne kuće u BiH izvrsno je uigrane glumce na bis vratila najmanje pet puta. Užarili smo dlanove, nakon sat i pol britke komedije karaktera, intrige, situacije i konverzacije, i nakon što se Allan, na krilima ponovno otkrivenoga samopouzdanja, oprostio od Bogarta petom najcitiranijom (premda je u anale ušla netočno citirana) filmskom rečenicom svih vremena: *Sviraj to ponovno, Sam*.

Sinoć se na tim daskama Male scene osjetila kemija među glumcima, a mene koji sam ih većinu pratio u njihovu profesionalnom rastu i koji sam ih većinu posjeo na stolac preko puta sebe u danas umrloj televizijskoj emisiji *Kulturno, s Darkom Jukom*, silno je radovalo osjetiti tu dosegnutu zrelost i krila toga iskoraka koja rese mostarsku kazališnu kuću posljednjih nekoliko godina.

Neka mi ne zamjere drskost, ali zamijetit ću kako je Roberta oživio profesionalni odmak od ranijega dijapazona likova koji su mu činili *komfor-zonu* pa se već u *Ljepotici iz Leenanea*, a napose u *'Ajmo na fuka* osjetilo njegovo otvaranje koje je, u mojim očima, sinoć eksplodiralo.

Makar tumačeći smetenjaka Allana, intelektualca po kojega su stvarni svijet i društveni (napose erotski) odnosi objektivnom opasnošću, suvereno je vladao scenom i držao na okupu komunikaciju među likovima, sve do konačnoga raspleta, ne u sladunjavo-američkomu nego u stilu Woodyja Allena, prvotno ovjekovječenom na Broadwayu 1969. a onda i na velikomu platu 1972. godine.

Otkako sam ju prvi puta zamijetio, još u *Bljesku zlatnoga zuba* Mate Matišića, sjajna Jelena Kordić Kuret uporno potvrđuje moje uvjerenje kako su njezinim glumačkim mogućnostima tijesni kazališni okviri ne samo mostarskoga, nego i puno širega podneblja. Ni i ovako malenoj ulozi, kakova je Nancy, ona ne dopušta ostati u drugomu planu.

Premda ne odgovara njezinoj stvarnoj prirodi, u kazalištu, čini mi se, rado navlači masku neurotične žene, iscrpljene udarcima života i sudbine, a u živom su mi sjećanju vrhunski dojmovi s njezinih nastupa u *Nigdje nikog nemam* Edwarda Bonda, u režiji Dragana Komadine, i u *Ljepotici iz Leenanea* Martina McDonagha, u režiji Segora Hadžagića. Ipak, bila ona rastrojenom ženom iz mračne apokaliptične sutrašnjice, životom iscrpljenom suprugom iz *Mrtvih riba* Josipa Mlakića, neukom i otresitom Šimurinom iz Brešanova *Hamleta u Mrduši Donjoj* ili, pak, seksipilnom Nancy od sinoć, Jelena se jednako glumački samouvjereno na sceni osjeća i pod bondovskim mantilom i u zanosnomu negliježeu, nebitno izgovara li njezin lik površne fraze neiživljene buntovnice ili istančane mudrosti koje gledatelja ostavljaju u poteškim promišljanjima o životu i o nečemu što dolazi.

Dok uloga koju je igrala Nikolina Marić u ovomu komadu ne dopušta neko posebno razigravanje, za Ivana Skoku nemam dvojbi kako je ponajboljim primjerom jednoga brzog glumačkog rasta. Premda mi je, sve donedavno, pa čak i u *Mrtvim ribama*, nedostajalo njegovo i fizičko i psihičko opuštanje, iskustvo na daskama počelo je otvarati njegovu osobu u *Predstavi Hamleta u selu Mrduša Donja*, da bi sinoć pokazao kako je sposoban za jednu glumačku širinu. Sezone zrenja su tek pred njim, a premda se, kao Robert nekoć, zasad drži u komforu pomalo *sirovih* likova (izuzmemo li Jocu), uvjeren sam kako će se brzo uhvatiti u koštac i s imaginacijama pisaca iz nešto drukčijih životnih sfera.

Među *stvarnim* likovima sinoć premijerno izvedena komada, ciljano za kraj ostavih Angelu Bulum, rođenu Dubrovčanku koja je, kao krhka Linda, zablistala na daskama mostarske Male scene. Kemija koju su Robert i ona postigli nagnala je i mene koji nevoljko pogledava na američke ljubiće, navijati za njihov *grijeh*. Angela je, ne poznajem ju, ali čini mi se (a ukoliko se varam, tim i bolje, jer joj ide u glumačku korist) odglumila krhku sebe. Nepojmljivo pitko i, makar su tu sati uloženi u uigravanje, nevjerojatno lako srodila se s iskrenošću, zbunjenošću i nesigurnošću, stopila s empatijom i s vrckavom neodoljivošću glavnoga ženskog lika koji je tumačila. Predviđam kako će se ocjenjivačka povjerenstva na festivalima na koje HNK Mostar s ovom komedijom iziđe njome ozbiljno baviti.

Prije zaključka, prešavši sve *stvarne* likove, sačuvao sam nekoliko rečenica i za onaj zamišljeni, za Ivu Krešića i za njegovo utjelovljenje jedne od ikona glumačkoga mačizma iz vremena kada se na velikomu platnu glumilo onako kako se glumi na daskama koje život znače: do kraja otvorena srca, mimikom, gestikulacijom, ekspresijom, dikcijom, suzom i osmijehom.

Ivo je sinoć na *otirač* položio sve godine feminističkih stremljenja i na stotine ispisanih stranica deklaracija i povelja u dugoj povijesti postizanja jednakopravnosti spolova. Nije nas, naravno, pozivao tim napuštenim stazama se vraćati, on nas je, jezikom filmske muškarčine nekih davno napuštenih mjerila, razgalio, nasmijavši nas do suza. On je, pod onim šeširom, svojim kretnjama i svojom mimikom, neskrivenim karikiranjem vratio Humphreya Bogarta na scenu, a osim što je opravdao tu ulogu svojevrsnoga *deus ex machina*, nagnao je mene (mojoj se supruzi to ne će svidjeti u ovim danima predblagdanskih obveza) iz pismohrane izvući *Casablancu*, *Afričku kraljicu*, *Saharu*, *Malteškoga sokola* i druge, na ponovno gledanje! Ako se, dok budem zagledan u tu crno-bijelu holivudsku produkciju, supruga prisjeti one: *Šećeru, ovo među nama… To je gotovo!* bit ću primoran, poput Roberta, tražiti savjet kako, uz *burbon s malo vode*, ponovno osvojiti njezinu naklonost.

Sinoć me sve oduševilo, počevši od krajnje impresivne scenografije, koju potpisuje Davor Prah, uz asistenciju Davorina Briševca, na kojoj

se pazilo i na toliko sitnih, a tako bitnih pojedinosti, do vrhunske interpretacije i glumačke izvedbe, uz dramaturški potpis Dragana Komadine. Čestitam stoga, od srca, ravnatelju Ivanu Vukoji na svim učinjenim iskoracima i na snažnomu dahu života koji je, posljednjih godina, eruptirao ispod kazališnoga krova s mostarskoga Španjolskog trga, a poglavito na sinoć uručenoj zavrijeđenoj *Kristalnoj matici* Matice hrvatske Mostar. Usudim se, stoga, predložiti mu. Ivane, u nekomu vremenu koje je pred nama, obradujte me *Velikom zvjerkom* Rogera Rueffa. Rado bih pogledao one verbalne duele i razmjene dubokih filozofskih misli između, primjerice, Roberta Pehara, Mire Barnjaka i Bojana Beribake!

Precizne misli su nam od vitalne nužnosti jer, kako nam Woody Allen jasno poručuje, tako se lako pokolebamo i tako se lako vinemo u visine, pokošeni ili poneseni (ne)izgovorenim tuđim mislima, ma koliko mi ponavljali mantru kako nam nije preveć stalo do mišljenja ljudi oko nas.

Mario je Kovač, u sutonu pretpremijernih priprema, izjavio kako su se Mostar i HNK Mostar nagledali Thanatosa i kako im je potrebno malo Erosa. Nije mogao postaviti točniju dijagnozu našega društva koje vapi za razgaljenjem, makar je nevjera ta koja je u Woodyjevu tekstu rasplamsala ugašeni bračni plam. Možda nam je životno važno učiniti malo, barem malo te nevjere, ali nevjere naspram prihvaćenih izvitoperenih životnih i moralnih vrijednosti koje su izrasle u dominantne i koje nam nakaze našu stvarnost i sutrašnjicu naše djece. Zato je dobro život ponekad pogledati kroz prizmu ironije, samoironije, satire, britkoga humora koji nikoga i ništa ne štedi i u kojemu nema prostora suzdržanosti, lažnoj etici i (političkoj) korektnosti.

Da sam ja netko, prevario bih ih malo, barem malo… Rekao bih im svima: *Šećeru, ovo među nama… To je gotovo!*

Autorska FB stranica
27. svibnja 2016.

S *Vlakom* ćemo se sudarati do kraja života

U ovomu smo tjednu, zahvaljujući Danima Matice hrvatske Mostar – Mostarskomu proljeću, počašćeni dvama izvrsnim kazališnim komadima, u izvedbi srpskih dramskih umjetnika iz Banje Luke i iz Beograda. *Urnebesna tragedija*, u izvedbi glumaca Narodnoga kazališta RS-a (*Narodno pozorište RS-a*), premda je u utorak razgalila publiku u Velikoj dvorani Hrvatskoga doma hercega Stjepana Kosače, po mojoj osobnoj prosudbi, Mostar je napustila sa solidnom četvrticom, a na putu do najviše ocjene ispriječila im se doza *preglumljenosti* u prvomu dijelu ovoga bezvremenskog teksta Dušana Kovačevića, potom nedorečeno poentiranje na tako snažnu temu raspada društva kroz prikaz rasapa jedne obitelji, ali i pomalo karikirana izvedba Gorana Jokića, u ulozi Koste.

S druge strane, Aleksandar Stojković, Željko Stjepanović i Slađana Zrnić (Slađana poglavito) bili su na visini zadataka, ali je na daskama ipak zabljesnula mlada Nataša Perić, uvjerljivo uronivši u tragičan lik tinejdžera koji se, na koncu, pita: *Tko sam ja?* U najkraćemu, oduševila me razvidnim odskokom od starijih kolega, a napose tolikim unosom u psihotično stanje njezina lika Nevena, iz kojega se nije povratila ni tijekom zasluženoga pljeska publike, nakon spuštanja zastora...

Na drugomu kraju grada, u Narodnomu kazalištu Mostar (*Narodno pozorište Mostar*), sinoć – kranja glumačka izvrsnost! Filozofska dubina dvosatne predstave Vlak (*Voz*) i pobjednički spoj žestoke energije jednoga od najuspješnijih srbijanskih glumaca mlađega naraštaja ina-

če rođenoga Mostarca Sergeja Trifunovića sa snagom i dominirajućom pojavom iskustvenoga, uvjerljivoga i teško nadmašivoga beogradskog glumačkog barda Vojislava Brajovića. Da nije bilo organizacijskih propusta domaćina (polusatno kašnjenje tijekom kojega je publika čekala izvan kazališne kuće, ali i neodgovarajuća priprema za interaktivne dijelove predstave u kojima sudjeluje publika, kojoj u oči biju snažna svjetla iz hodnika dok glumci otvaraju dvoranska vrata...), cjelokupan bi dojam bio savršen.

Ipak, sama je izvedba bila upravo takova! Savršena!

Htio je Brajović (redatelj predstave, rađene prema romanu američkoga književnika Cormaca McCarthvja) potaknuti na kritičko promišljanje o tomu kuda ovaj svijet, ova zapadna uljudba ide..., a Sergej, u svojemu stvarnom liku mostarsko-beogradskoga mangupa tako visoke i, na prvu, neočekivane produhovljenosti, u katalogu zapisuje kako ovo nije kazališna predstava, nego nešto s čime ćemo se sudarati do kraja života...

Uistinu, supruga i ja iz dvorane smo izišli oduševljeni, ali i *napadnuti* mislima, upitima...

Posijana su zrnca sumnje među likovima, ali početna su uvjerenja zadržana i u tomu i jest pouka – poruka svevremenskoj uzaludnosti sukoba s onom drevnom *de gustibus non est disputandum*. Ne ću ni ja u raspru s onima koji se s ovim mojim dojmovima možda ne slože, moji su, imam ih pravo izreći.

Voja, Sergej, hvala Vam!

Iščeznuli spomenici

Odveo je, prije par dana, Vladimir Ćiro Raič, sin pokojne mostarske fotografske legende Ćirila Ćire Raiča, jednu mladu djevojku i posjeo ju na prazno, vremenom pojedeno, kameno postolje u mostarskomu Zrinjevcu… Gledali su ih ljudi, čudeći se onomu što rade, a djevojka je zauzimala neobičnu pozu, dok se Ćiro pripremao *okinuti* fotku…

Oni šetači mostarskim gradskim parkom koji su početak Domovinskoga rata dočekali kao zreli ljudi jamačno su brzo shvatili što se događa, prepoznali su pozu nestaloga brončanog spomenika, *Ženskoga akta*, koji je punih trideset godina bio *stalnim stanovnikom* parka i, jedne noći ratnih devedesetih, netragom nestao… Postolje se, u ovih gotovo dva desetljeća otkako je prazno, premetnulo u spomenik spomeniku, a Ćiro, čiji je otac fotografijom ovjekovječio nestalu skulpturu, odlučio je prosvjedovati fotografijom koja vrišti: *Gdje je Mićkovićev spomenik?*

Eto, odgovorih vama mlađima čije su ruke taj spomenik modelirale u glini, načinile potom kalup i izlile ga u bronci, i tako svojemu vlasniku priskrbile diplomu akademskoga kipara, i to, ni manje ni više, nego u klasi velikana Antuna Augustinčića. Florijan Mićković taj je kipar kojemu je Grad Mostar 1964. otkupio diplomski rad i, dopremivši ga iz zagrebačke radionice, postavio u park, za vječnost u kojoj, ipak, nije trajao. Netko je, naime, imao drukčije planove, netko se trudio (jako se naprezao) razmišljati pa je u svojim mukotrpnim nastojanjima, s pregrijanim kratkim vijugama, dokučio kako su tamo neki stručnjaci i gradski oci iz 1964. pogriješili, kako bi tu pogrješku trebalo ispraviti i tu *gromadu* izmjestiti iz parka, ali kako bi se usput (sinulo je trudbeniku)

moglo nešto i privrijediti, broncu istopiti i namaknuti nešto love: *Pa nije lako nosati spomenike naokolo, i to onako teške, treba to uredno naplatiti!*

Mićković baš nije imao sreće (Amerikanci bi kazali: *He couldn't catch a break*) pa se pojavilo još nekoliko sličnomišljenika, samo što ovi nisu uklanjali nego *dorađivali* Mićkovićeva djela. Brojna *nepoćudna* poprsja su bacana, razbijana, topljena, minirana… Hajde dobro, rat je, pa je razumljivo da, dok granate koje ubijaju mostarsku djecu ispaljuju bradati divljaci s kokardama i njihovi kompanjoni u maslinastim odorama i s petokrakama na glavama, gnjev izazivaju i likovi narodnih junaka bivšega sustava. Međutim, zašto je kiša puščanih zrna završila i u licu Silvija Strahimira Kranjčevića, postavljenomu na pročelju Glazbene škole na mostarskoj Musali? Zašto je pucano u glavu slikara europskoga ranga Milivoja Uzelca? Obojicu je ovjekovječio Mićković, obojicu je *doradila* strojnička paljba… I puno ih je još na popisu pa ih je sam kipar, proslavljajući u Galeriji *Aluminij*, 2013. godine, pet desetljeća svojega stvaralaštva, nazvao *plejadom ranjenika.*

Pomirio se on, jadan, s ratnim usudom, s polomljenim djelima, spaljenim ateljeom i ranjenom dušom, zaključivši kako je to ostavio iza sebe. A onda dođe veljača 2014. i nekih 2000 pripadnika vrste *homo non sapiens* provalilo je u novouređenu Gradsku vijećnicu Mostara i u (srpski rečeno) *paramparčad* usitnilo Mićkovićeva poprsja dvojice vrhunskih mostarskih slikara Karla Afana de Rivere i Mehe Sefića.

Eto Mićkoviću iskustva i iz 21. stoljeća!

Pišem, i glavom mi prolazi kako su, u Prvomu svjetskom ratu, s hrvatskih crkava skidani zvona i bakreni krovovi pa pretapani u strjeljivo. Tako su rastopljeni krovovi dubrovačke katedrale i tadanje zagrebačke Sveučilišne knjižnice odnosno današnjega Hrvatskog državnog arhiva, kao i krov Tesline (prve europske i druge najstarije svjetske) hidroelektrane, izgrađene podno Skradinskoga buka na rijeci Krki (eto slučajnosti koja snaži pouku, i Tesla je višestruko miniran 1990-ih)… Ali, isto se tako prisjećam i kako su se Mađari uljudno *riješili* svojega spomeničkog naslijeđa iz razdoblja komunizma i, na nekoliko hektara zemljišta na rubu Budimpešte, napravili *Szoborpark* izloživši u njemu predimenzionirane skulpture iz bivšeg režima, koje privuku čak 50 tisuća turista godišnje. Međutim, oni *naši* s prenapregnutim vijugama, dok su valjda mjerkali koji uzor slijediti, *mudro* su shvatili kako je onaj prvi lakši i – isplativiji! Na istomu je tragu otišao vragu i jedini mostarski sačuvani *Ćiro* (parna lokomotiva) koji nije dočekao slom agresije na Mostar. Sudbina mu je (službeno) nepoznatom!

Nisu ni drugi gradovi i zemlje iz susjedstva imale ništa manje *mudrih* otuđivača i dorađivača nepoćudnih (i naplativih) spomeničkih rješenja, što potkrjepljuje podatak iz dokumentarca Irene Škorić imena *Neželjena baština*, o oštećenju i rušenju otprilike 3000 spomenika NOB-u na ozemlju bivše Jugoslavije. Dok su jedni *homo non sapiensi* uništavali spomenike, drugi pripadnici vrste masovno su rušili bogomolje, spaljivali pismohrane, muzeje, knjižnice… Onda, dok su mudrost i znanje u obliku dima znamenito putovali k nebu, uz kulturocid došao je i nominocid pa je u Mostaru, u opsežnomu preimenovanju ulica, svoju izgubio i najveći među seljacima, Matija Gubec. Možda onaj što nije prepoznao Kranjčevića, ili netko sličan njemu, nije primijetio ni kako mu gumica s plejade mostarskih *komunjara* prelazi i na vođu hrvatskoga seljačkoga ustanka… Draže mi je to vjerovati, nego pomisliti kako je Gubec bio nepoćudnim jer je ustao protiv hrvatske vlastele, a na to se mlade ne smije poticati glorifikacijom jednoga *teroriste* – Ni čut!

Da privedem kraju, Ive Šimat Banov, autor kapitalnoga djela *Hrvatsko kiparstvo od 1950. do danas*, i jedan od najvećih autoriteta za kiparstvo u Hrvata, sastavio je knjigu eseja o urušavanju mjerila na području spomeničke baštine, što je dovelo, kako kaže, do *kretenizacije i spomeničke ridikulizacije Hrvatske.* Žalim samo što svoj rad nije proširio i na ovu stranu granice. U razgovoru za Tportal, Banov je zaključio je kako Hrvatskoj kronično nedostaju spomenici *iz čista mira*, spomenici kontemplacije i optimizma: *Smrtno smo ozbiljna sredina, narod. Spomenici nam nastaju radi komemoracija, jubilarnih povoda i datuma, 'naših' i 'vaših' ili trijumfalizma pobjednika nad poraženima; mi smo u spomeničkom smislu velika nekropola ili barem groblje. Kakvi bi bili ti spomenici iz čista mira? Onakvi kakve susrećete u gradovima Europe i svijeta, gdje ulicama 'hodaju' žabe, lavovi, cirkusanti, banane, slonovi, ovce, građevinske mistrije ili Cesarov palac. Oni koji će navući malo vedrine u tvoje oči i tvoj život. (…) Život je lijep i dug. Ljudi su ga učinili kratkim i nesretnim.*

Mostar je imao spomenik u parku, spomenik poput onih koje Banov zaziva. Mićković se, u svojoj 81. godini života, još uvijek nada kako nije istopljen, nada se kako je samo pomaknut, otuđen i kako danas resi intiman prostor nekoga strastvenog kolekcionara / kriminalca koji je unajmljivao pse rata za haračenje po muzejima i po javnim površinama u korist rasta svoje zbirke. Hajde, za Irak, Egipat, Libiju, Siriju i druge žrtve orkestriranih rasapa i ptice na grani znadu kako ta priča pije vodu. Međutim, strah me onoga našeg s kratkim, a vrućim vijugama… Preveć ih je takovih tih mračnih godina haralo ulicama!

Uh, bojim se kako nemam pravo o takovima pričati u prošlomu svršenom vremenu!

Autorska FB stranica
8. svibnja 2019.

Marulićev mostarski dekrešendo

Platon je lijepo kazao kako je ljepota u očima promatrača. I to je, nedvojbeno, točno! Jednako precizno raščlanjeno kao i u onoj latinskoj mudroslovici koja nas poučava kako nije uputno upuštati se u prijepore kada je riječ o ukusima.

Kada govorimo o mostarskomu spomeniku Marku Maruliću, radu hrvatskoga ak. kipara Šime Vidulina koji je, plemenitom nakanom Matice hrvatske Mostar, postavljen 2005. na platou ispred Hrvatskoga doma hercega Stjepana Kosače, u mojim je očima, u najmanju ruku, bio nezgrapnim rješenjem. Međutim, tzv. performans koji je, poput egzorcizma, nad njim izveden, mogao bi se također podvesti pod one poučne pouke s početka ovoga osvrta pa ne ću ulaziti u prijepore jer, u krajnjemu, u demokratskim društvima (tu smo barem deklarativno) svatko ima pravo i na mišljenje i na reakciju, pak sve dok ona ne ugrožava, ne vrijeđa niti ponižava drugoga.

Ali, na čemu je to stalo... Je li tko ponižen?!

Spomenik je maknut preklani, pod okriljem obnoviteljskih zahvata Kosačina platoa... Vidulinov je Marulić dograbljen nekim viličarom i Mostar ga se riješio činom posramljenika koji je to htio što brže izvesti, bez pratećega pojašnjenja javnosti, građanima, autoru, čak i tražiteljima uklanjanja, kako su i sami javno kazali...

Naravno, sve je podložno mijenama. Što je jedno posramljeno uklanjanje jednoga kiparskog djela naspram raspada carstava, rušenja kraljevina, prekrajanja i iščezavanja država, rušenja zaštićenih zdanja, preinačivanja i razaranja spomenika, ideoloških poigravanja sa znamenjem

gradova, ulica i mostova... No, barem ga se, kao i njegova tvorca, moglo poštedjeti – smeća!

Vidulinov i mostarski Marulić leži u krugu ispostave komunalnoga poduzeća *Parkovi*, u Domagojevoj ulici, preko puta Stare kirurgije... Odbačen, ponižen, zamotan u zeleni mrtvački pokrov i okružen kontejnerima, jaružalima, smetlarskim kolicima i svakojakim otpadom u čijemu se društvu našao...

Pa, pobogu, cijenio ga promatrač lijepim, manje lijepim ili ružnim – djelo je to jednoga kipara! Kamena je to skulptura koja je dulje od desetljeća bila dijelom rješenja javnoga prostora najromantičnijega među mostarskim trgovima... Ljudi moji, napose oni koji ste javno digli glas za uklanjanje toga spomenika, dignite sada glas i zatražite od Grada neka ga žurno podigne iz smeća! Neka ga postavi negdje drugdje, daruje nekoj ustanovi, nekomu dječjem parku, nekomu igralištu, nekoj školi, ama neka ga vrati autoru, samo – neka ga odmah podigne iz smeća!

Ma koliko u nečijim očima ne bio lijep, taj netko (u duhu demokratske uljudbe, sukladno kojoj je i sam prvotno galamio) mora dopustiti da je u nekim drugim očima nešto više lijep i da ga je netko stvorio i da, prije i povrh svega, civilizirani svijet knjige ne spaljuje, slike ne uništava, spomenike ne minira niti ih odbacuje iza kontejnera!

Marko Marulić, Judita: *Piše ti po prahu i u pijesak sije onaj što bahatu savjet dati snuje.*

Autorska FB stranica
4. veljače 2019.

Kameni spavač prenut iz drijema

Lijepo je, protivno udomaćenim navadama ovoga podneblja, vidjeti neki pomak nabolje…

U rujnu 2006. godine, u *Večernjaku* sam objavio tekst o zapostavljenim stećcima u Služnju, pitoresknomu seocetu broćanskoga kraja, mjestu u kojemu je život proveo moj djed, mjestu u kojemu je rođen moj otac. Istaknuh tada važnost služanjskih stećaka, pozivajući se na ostarjele knjige u kojima su spomenuti.

Stećci u služanjskomu groblju Sančevine (tako su ga zvali moji baka i djed čiji zemni ostaci danas mirno počivaju pod tamošnjim borovima, a u literaturi se pojavljuje i naziv Šamčevina) obogaćeni su rijetkim uresima, uklesanim u te stoljetne kamene gromade. U knjizi *Historija Brotnja*, objavljenoj u godini mojega rođenja, dakle 1981., povjesničar Marko Vego itekako ističe njihov izniman značaj. Čak zapisuje kako jedan od stećaka u šumarku, izvan današnje grobne međe, ima osmokraku zvijezdu što, drži Vego, *ima grbovno značenje* i što je istaknuo kao jedinstven slučaj u cijeloj Hercegovini.

Vego pretpostavlja kako je na groblju, ili u njegovoj blizini, postojala crkva svetoga Jurja iz 1306. godine. Današnja je crkvica unutar groblja, a Služanj je održao tradiciju svetkovanja svojega nebeskog zaštitnika, sv. Jure, jednoga od najslavnijih mučenika i katoličke i pravoslavne religije. Uglavnom, lijepo je posvjedočiti pozitivnomu pomaku, jer je 2013. organizirana akcija čišćenja tih drevnih nadgrobnih spomenika.

Danas pokojni Radoslav Dodig, naš uglednik arheolog, objavio je 2013., na mrežnoj stranici www.arheohercegovina.com, tekst imena *Bi-*

lig u Služnju i u njemu pojasnio kako je u groblju Šamčevina i u njegovoj neposrednoj blizini (Kekinovac) zabilježeno 12 spomenika i to 11 škrinja i jedan sljemenjak, od kojih je šest primjeraka urešeno. Dodig se uredno pozvao na rad Š. Bešlagića *Stećci: Kataloško topografski pregled*, objavljen 1971. u Sarajevu, u kojemu je zapisano kako se veličinom i obradbom posebno ističu jedna škrinja u samomu groblju, jedan sljemenjak i visoka škrinja s postoljem, sjeverno od groblja.

Opisao je Dodig kako je zemlji otrgnut ogroman kameni blok koji je tu ležao od pamtivijeka, a na kojemu smo, još kao djeca, sjedili tijekom mise za blagoslov polja i koji me je oduvijek zadivljivao i svojim gabaritima i svojom ornamentikom.

- U lipnju 2013. skupina mještana, na poticaj i pod vodstvom dr. fra Roberta Jolića, očistila je grobište biliga. (…) Unutar groblja ležala je jedna škrinja, koja je bila dobrim dijelom utonula u zemlju, jer je bilo očito da je pala s postolja, kamene ploče koja se bila nagnula i također djelomice utonula u zemlju. Uz malo više truda bilig je uspravljen i postavljen na ploču, koja je prethodno izravnana i učvršćena. (…) Ispod ploče bila je gomila kostiju, s pet ili šest lubanja (…).Uspravljeni bilig, u obliku visoke škrinje s kosim stranama prema bazi s postoljem, zaista je impozantnih dimenzija: Visina 209 cm, širina 149 cm (na vrhu), 117 cm (u bazi), debljina 69 cm (na vrhu), 59 cm (u bazi). Postolje u obliku ploče ima prosječne dimenzije 225 x 165 x 30 cm. Nije imalo u sredini udubljenje za ležište biliga, što je ubrzalo njegovo padanje. Bilig je sa svih strana ukrašen visokim i vitkim arkadama, s južne i sjeverna strane po pet, te po dvije s bočnih strana. Arkade na gornjem dijelu imaju križ, a na vrhu potkovičasto udubljenje gotova kružna oblika. Na vrhu spomenika sa svih strana uklesan je reljefni friz, koji se sastoji od crte u obliku užeta i spiralnih vitica loze s trolistom. – zapisao je, uz ostalo, Dodig.

E, ta nas je akcija, osim bitne obnove kamenih spavača, kako ih za vječnost imenova antologijski hrvatski pjesnik Mehmedalija Mak Dizdar, darovala i otkrićem jedne davno pokopane tajne, koju je grobna zemlja tko zna otkad skrivala. Naime, kada je ta povijesna gromada probuđena iz višestoljetnoga drijema, kada je uspravljena poput uzdignutoga diva koji se prenuo iz nekih predugih snova, na strani koja je ležala u zemlji ukazala su se slova… Ispod arkada, s južne strane, otkriven je natpis pisan humčicom, hrvatskom ćirilicom Humske zemlje. Natpis je uklesan u jednomu redu i izvorno glasi: *СИ БИЛЕГЪ УГРИНА ВРАТУШИЋА*, što bi u prijevodu bilo: *Ovo bilig Ugrina Vratušića*.

Dodig je istaknuo kako to prezime, do predmetnoga otkrića, nije bilo poznato u ovomu kraju odnosno u pisanim vrelima. Onaj koga bude zanimalo, lako će pronaći Dodigov tekst i pročitati pojašnjenje etimologije imena Ugrin i prezimena Vratušić, a mene se dojmilo kako je i zašto stavljen naglasak na riječ *bilig*. Zapisano je sljedeće: *I ovaj natpis svjedoči o ukorijenjenosti pučkoga naziva bilig u Humskoj zemlji odnosno Hercegovini umjesto umjetnoga stećak.*

Inače, Hrvatska pošta Mostar izdala je 2014. poštansku marku *Arheološko blago 2014.* s motivom upravo toga biliga iz služanjskoga groblja. Otisnuta je u arku od 20 maraka, s nominalnom vrijednošću od 0,90 KM.

Zmaj sv. Jure, zaštitnika Raja, očuvao je od vremena i od zlih nakana služanjske stećke, sve do naših dana. No, to u brojnim krajevima, nažalost, nije bio slučaj. Pričali su mi kako su ih, tijekom protekloga rata, znali i otuđiti pa pojedini primjerci toga unikatnog nacionalnog blaga, prevezeni vojnim helikopterima kojima prevoze tenkove, danas krase neke privatne francuske i engleske perivoje. Nije to niti čudno, ako se znade da su najčuveniji među muzejima zapadnoeuropske civilizacije uistinu ozakonjenom pljačkom koloniziranih (tlačenih) naroda bogate povijesti. A, pošto nama za takov kulturocid i ne trebaju neuki psi rata i njihovi uglađeni nalogodavci s aristokratskim naglascima i zvanjima, ponegdje su i naši mjesni *kabadahije*, zarad novih upisa u knjige povijesnih revizija, premještali stećke, ostavljajući neobilježenima izvorna drevna grobna mjesta odnosno kosti koje su ostale ležati pod livadama. Neki su stećke rušili jaružalima, u što sam se i osobno uvjerio, držeći na dlanu nečije, 600 ili 700 godina stare, tjemene i bedrene kosti na skrnavljenoj uzdolskoj nekropoli.

Stećci su se pojavili u 11. stoljeću, najvećma ih potječe iz 14. i 15. stoljeća, da bi ih prestali klesati tijekom 16. stoljeća. Pribilježeno ih je neg-

dje oko 70 tisuća, i to čak 60 tisuća na ozemlju današnje BiH, oko 4400 u Hrvatskoj, oko 4100 u Srbiji i oko 3500 u Crnoj Gori i niti jedan nije istovjetan nekomu drugomu. Nadalje, takovih spomenika nema nigdje drugdje na svijetu, osim određenih sličnosti s armenskim hačkarom i irskim keltskim križem.

Stećci su, kao zajedničko povijesno blago sve četiri navedene zemlje, 15. srpnja 2016. godine, upisani na popis Svjetske baštine UNESCO-a. Pod njima su pokapani pokojnici i katoličke i pravoslavne i krstjanske vjere, a premda ih se (državno dirigirano) prisvaja(lo), nikako ih nije moguće podvesti pod nečiji ekskluzivni nazivnik. Čak su i muslimani, dolaskom na ovo podneblje, dakle u 15. stoljeću, prihvatili taj način pokapanja pokojnika, praveći prepoznatljive nišane. Stećci su, dakle, više kulturološka negoli vjerska tradicija, a svi su izrezbareni od jednoga komada kamena. Dvije su osnovne skupine stećaka: položeni (ploča, sanduk i sarkofag / sljemenjak) i uspravni (stela, stup / obelisk, križ i nišan) monoliti.

Da sam ja netko, zaletio bih se i napisao kako *diranje* u stećke treba biti jednako kaznenomu djelu ubojstva ili barem ubojstva u pokušaju. No, kada čujem koliko nam ubojica hoda naokolo, kada vidim kako osuđeni ubojice idu iz zatvora na vikend-odmor (?!?), kada pročitam koliko se *leži* za ubojstvo, a koliko za pljačku banke ili neke druge novčarske ustanove, da sam ja netko predložio bih da se *diranje* u stećke tretira jednako kao i pljačku banke. Uostalom, to i jest pljačka, ona najveća – otuđenje dijela identiteta!

Da sam ja netko…

Mostarske jaslice

Ne volim etikete… Čak i one s odjevnih predmeta otrgnem čim zakoračim s blagajne… No, na samomu vrhu meni najomraženijih one su koje lijepe ljudi bez argumenata, kada im ponestane svakoga drugog oružja, pa krenu pucati *ćorke*, ne bi li vas nagnali na uzmak od čistoga straha.

Ljudi, naime, imaju pravo na slobodu izražavanja, ali imaju pravo i na slobodan estetski sud o svemu onomu što predstavlja tuđi izričaj. O mostarskim jaslicama izvještavao sam one nesretne godine kada su spaljene, a osim što sam, kao novinar, par puta obznanio u tiskovinama njihovo postavljanje, ne sjećam se da sam se ikada dosad upuštao u omiljenu prosinačku zabavu žitelja Grada na Neretvi – komentiranje novih božićni jaslica na Trgu hrvatskih velikana (premda se, ruku na srce, tijekom proteklih godina imalo što i komentirati)...

Ovo je vrijeme društvenih mreža koje su nadvladale ono prijašnje *hrabro* iživljavanje u komentarima podno tekstova na mrežnim stranicama, uvijek i bez iznimke u udobnosti svoje anonimnosti. Javljam se jer me naljutilo lijepljenje etiketa svima koji su imali što za reći na ovu temu, u smjeru neke estetske kritike. Našao se tako netko prokomentirati kako se nije rodio onaj koji je Mostarcu ugodio, dok je netko drugi zaigrao na kartu izobrazbe protivne strane, ističući kako su jaslice i ove godine umjetničkom instalacijom o kojoj se, kao da je riječ o crkvenoj dogmi, ne raspravlja ako nemaš umjetnički pedigre, jer je tako sam Gospod odredio…

E, pa baš se u Mostaru, otkako je ovoga grada, a vjerujem i prije nego ga se pod tim imenom prepoznavalo, o svemu i to baš o svemu,

uvijek raspravljalo. Sinoć je u mojoj emisiji *Kulturno, s Darkom Jukom*, između ostaloga, naš slikar Marin Topić progovorio i o tomu koliko mu nedostaju upravo te zdrave intelektualne raspre mostarske boemštine. One su danas ugušene, pobijeđene od strane mrežnih anonimusa i neizgrađenih, nezrelih komentatora. Zato sam odlučio, ove godine, uskočiti u tu priču, među desetine novinarskih i komentatorskih, službenih, neslužbenih i FB opaski, i iznijeti svoje viđenje te umjetničke instalacije, a ono je nekako sažeto u FB komentaru jedne mudre dame, koja napisa: *Jaslicama se najviše raduju dječica, a kada ovo vide bit će razočarana.*

Evo, da etiketarima unaprijed odgovorim – nemam likovnu naobrazbu, nisam načitanim poznavateljem umjetničkih smjerova niti sam likovnim kritičarem ili povjesničarom umjetnosti, ne znam slikati, još manje modelirati drvo, kamen, željezo, glinu, čak niti jestivo tijesto… Ali sam pučaninom ovoga grada i tiču me se rješenja u njegovu prostoru koja imam pravo, iz svoje vizure, doživjeti i ocijeniti manje ili više lijepim ili ružnim, prihvatljivim, dobrim, prolaznim, sasma bespotrebnim, promašenim…

Ako bismo raščlanili ovu mostarsku instalaciju na pojedinačne cjeline (matematičari bi kazali na jednostavne činitelje), dobili bismo umjetnički genijalna rješenja, napose kada je riječ o Svetoj obitelji. Ušao sam pod drveni krov i zadržao se promatrajući Dalino (Dalibor Nikolić) kameno rješenje i ostao zadivljen ne samo izvedbom, osobno doživljenom visokom estetikom, uloženim trudom u pojedinosti (primjerice u nabore na odjeći odnosno plahtama u koje su likovi zagrnuti, a koje je neopisivo zahtjevno klesati iz kamene gromade), nego i postignutom toplinom. Tim nespojivim spojem – kamenom toplinom – mostarski kiparski genij me neupitno kupio. Zatvorio je sva ta pitanja i poruke (obitelj, zajedništvo, snaga, skrbništvo, zebnja, odlučnost, predanost, vjera…) u jedan čvrsti krug od neuništiva kamena, krug koji je tijelom koje nema početka niti kraja nego ostaje trajati u beskonačnosti, kao i poruka, znamen i svrha Isusova prvog dolaska među ljude.

Moja drugarica iz osnovnoškolskih dana Ivana Marijanović, danas Mićković, zaodjenula je pastira u jednostavnost siromašne jutene vreće, u jednostavnost i poniznost kakova je jedina mogla imati čast iz usta arkanđela Gabrijela prva među ljudima čuti navještenje o rođenju Spasiteljevu. Izradila ga je u položaju koji odaje i prvotnu nevjericu, gotovo nesiguran stav, i duboko poštovanje u njegovu miru, ali i konačnu sigurnost u prekriženim dlanovima. No, ostavila ga je pod kapuljačom, kako bismo se u njegovu nepostojećemu licu tražili svi mi koji Ga susretnemo, s pravom dovodeći u pitanje svoju dostojnost.

U službenomu priopćenju Gradskoga poglavarstva Mostara stoji kako su učenici Srednje likovne škole Gabrijela Jurkića iz Mostara, pod stručnim vodstvom prof. Ilije Kegelja, izradili preostale dijelove umjetničke instalacije smještene na Trgu hrvatskih velikana (Rondou). Pretpostavljam, iz pročitanoga, kako misle i na kipove Sveta tri mudraca (ili, uvrježenije, Tri kralja). Moram priznati da su me, promatrajući ih kao izolirane radove, te statue odnosno njihova krajnja stiliziranost u oštrim crtama koje su znamenom čistoće, uzvišenosti, gotovo onostrane neokaljanosti, oduševile! Neodoljivo me, čak, ta oštrina u rješenjima njihovih lica i glava podsjeća na čapljinskoga kralja Tomislava, fenomenalno djelo hrvatskoga kipara Petra Barišića.

U čemu je onda problem kada je sve to tako dobro i lijepo? U čemu?

U tomu što je netko sve ovo opisano spojio u nespojivo, stilski rečeno – načinio sasma neuspjelu antitezu, pokušavajući u opreci naglasiti razlike siromaštva i bogatstva, veličine u malenosti… Dobio je (ići ću do kraja) nakaradni sukob disproporcija, sukob nesrodne kiparske građe, sukob stilova, i minimalizam koji je ostao samo u pokušaju. Ukratko, dobio je neuspjelu instalaciju koja obiluje siromaštvom pojavnosti i pred kojom se djeca ne će htjeti zaustaviti, pred kojom ne će osjetiti dah božićne nježnosti koju, bez iznimke, budi tradicijski pristup izradbi prikaza rođenja Kristova, onaj s kojim smo vezani od djetinjstva, zbog čega se teško odvajamo od tih slika, jer nam sve druge narušavaju ono najintimnije u nama, ono što nas vraća umrlim bakama i djedovima, roditeljima i iščeznulim godinama.

Osupnut, samo ću u jednoj rečenici spomenuti užas štanda (čak me i ne zanima njegova svrha i namjena) koji je izrađen kao dio jasličke instalacije, užas zbog kojega mi, ama baš svakim pogledom na nj (točno

kao i svakim pogledom na kioske i suvenirnice u crkvenim predvorjima), glavom odjekuje: *Ne činite od kuće Oca mojega kuću trgovačku!*

Anđela i betlehemsku zvijezdu ne ću raščlanjivati, u mojim su očima jednostavno – ružni!

Vraćam se na tradicijski prikaz jaslica.

Tamo nekada krajem 1980-ih, danas pokojni obiteljski kum i plemeniti čovjek Marijofil Džidić pozajmio mi je video kazetu s filmom *Deset božjih zapovijedi*, a tih su godina jednom tjedno na TV-u išli oskarovci, među kojima je prikazan i *Ben Hur*. U sjećanje mi se neizbrisivo urezalo ozračje obiteljske zadubljenosti u savršenost tih filmova (jedan iz 1956. drugi iz 1959. godine) i u vrhunsku glumačku snagu Charltona Hestona. U čemu je tajna tih holivudskih biblijskih spektakla? U čemu? Pa u tradicijskomu pristupu … U jasnoći, nedvojbenosti i snazi prenesene poruke… U vjernoj replici gradnje i nošnji Isusova vremena… Ako hoćete, u izvrsno razrađenoj psihologiji likova, uklopljenoj u biblijske tekstove i u znanstvene analize pa i (za one manje uvjerene) u uvriježene pretpostavke o načinu života toga razdoblja.

Da poentiram – bez ulaženja u raščlambu prikaza jaslica prethodnih godina (za to nema niti približno potrebnoga prostora) – ne trebaju nama niti plastika, niti papir, niti kamen, niti slama, niti drvo, niti metal, a treba nam sve od toga… Nije stvar u tomu da se nije rodio onaj koji je Mostarcu ugodio, nego je stvar u tomu da se nije rodio onaj koji je išao protiv općeprihvaćenih vrijednosti među pukom i u tomu uspio!

Ne zanima me od koje će građe umjetnici raditi jaslice za 2017. godinu (osobno bih volio dogodine vidjeti kamena rješenja, na tragu Dalinih, ali to su već moja zanovijetanja), ali bih htio osjetiti toplinu koju ove jaslice, kao instalacija, jednostavno nemaju… Želim slamu po podu i bale sijena u kutovima, želim tijela magareta i krave koja okružuju i griju bebu Isusa u studeni prosinačke noći, želim pastira i oko njega ovce... Želim tradicijski *kič*… Osluškujući glasna razmišljanja po gradskim ulicama, zaključujem kako su građani jasno kazali svoje: *Prestanite više eksperimentirati s nama!*

- Volim Mostar, makar ‘vaki! – poznatom je gradskom krilaticom koja se nije primila na mostarskim jaslicama, jer od ovakovih djeca bježe i ne doživljavaju ih, a čitavo su desetljeće, čini mi se, predmetom poruge, ismijavanja i sočnih liskaluka. Bit će toga, uvjeren sam, i ako ih gradske vlasti dogodine vrate u okvire tradicijskoga prikaza, ali će se barem oko njih okupljati obitelji i radovati mostarski mališani, a tate ne će, nakon razgledanja Josipa, Marije i Isusa, preći iz njihove primaće u radnu sobu pa, segnuti za novčarkom, i od *Svete obitelji* kupiti sitnicu za uspomenu i dugo sjećanje (bez obzira na cilj i svrhu)!

Arapsko pleme, njemački sevdah i Štulićeva Azra

Znade i poslovni ručak biti osobito ugodnim, napose ako ste ponad Straduna, okruženi zdanjima u čijim je zidovima svaki kamen drevan. Sjedim tako, prije par dana, na Poljani Ruđera Boškovića, ispred barokne isusovačke crkve sv. Ignacija i, u društvu Marina Ivanovića, ravnatelja Umjetničke galerije *Dubrovnik*, objedujem tradicionalnu dubrovačku poslasticu – šporke makarule i kopuna (manje je elegantno kada kopun prevedemo u uškopljenoga pijevca, ali ništa manje ukusno)…

Razgovaramo gospar Marin i ja o nekim zajedničkim poslovnim pothvatima, na radost i Mostara i Dubrovnika, i onda, uz čašicu-dvije pelješkoga plavca, pređemo na šire teme, *skačući* iz povijesti u suvremenost i obrnuto. Eto, trebao mi je ručak u Dubrovniku da bih doznao kako je jedan Nijemac napisao *staru bosansku* sevdalinku i kako je Johnny Štulić toj pjesmi u čast nazvao svoj bend. Zagrizao sam…

Krenem doma *kopati* po Svemrežju i naiđem na poprilično ozbiljne podatke koji će u ovim Crticama načiniti spone između nespojivoga… Naime, najveći liričar njemačkoga romantizma Heinrich Heine, čije je pjesme uglazbljivao i čuveni Robert Schumann, stvarao je pod snažnim utjecajem istočnjačke, poglavito arapske književnosti, a osobito ga je nadahnula predaja o jemenskomu narodu Uzrita za koje bi svi koji ih posjete kazali kako Bog na Zemlji nigdje drugdje nije stvorio tako nježne i ljubavlju opijene duše. Njihov naziv bi na arapskomu jeziku bio znamenom djevice, a na hebrejskomu, navodno, znamenom čistoće. Oni su, naime, osjećaje zaljubljenosti i ljubavi poimali na krajnje intenzivan i potpuno čist način, proživljavajući ih cijelim duhom te bi im neuzvraćena ljubav bila sudbonosnom, jer oni *umiru kada ljube*.

Prema legendi, ukoliko bi mladićima iz toga plemena ljubav bila neuzvraćena ili iz nekoga razloga zabranjena, oni bi odlazili u pustinju ili u neki ratni pohod, samo ne bi li što prije umrli, ne vidjevši smisao životu bez voljene. Pod dojmom te legende, Heine je u Parizu napisao jednu od svojih najviše prevođenih pjesama: *Azru* (*Der Asra*).

Godine 2014., dr. Semir Rebronja na Filološkomu je fakultetu beogradskoga sveučilišta, a pod mentorstvom jednoga od najpriznatijih srbijanskih filologa orijentalista dr. Darka Tanaskovića, obranio disertaciju na temu *Uzritska poezija i njezin utjecaj na europske književnosti* (*Uzritska poezija i njen uticaj na evropske književnosti*). On piše kako je, jednako kao i Goethe, Heine bio pod snažnim utjecajem Istoka i nadalje se bavi upravo pjesmom *Azra*, nastalom negdje oko 1845. godine i objavljenom kao petnaesta po redu u Heineovu serijalu imena *Romanse i balade*. Rebronja se poziva i na Ottmara Pertscha koji je 2001. nabrojio čak trinaest prijevoda ove pjesme na jezike balkanskih naroda.

E sad, opet ono čisto, čak i simpatično naše… Kada čitate srpske povjesničare i muzikologe, najpoznatiji prijevod *Azre* načinio je Mostarac Aleksa Šantić, a kada ste, pak, na stranicama bošnjačkih knjiga, najpoznatiji prijevod potpisuje Nevesinjac Safvet-beg Bašagić. Ja bih ga, onako lokal-patriotski, radije pripisao Mostarcu, ali Rebronja u doktorskomu radu precizno navodi kako je taj prijevod načinio Bašagić, a Aleksa Šantić svoj objavio poslije, u zbirci prepjeva objavljenom 1923. pod imenom *Iz Hajneove lirike*. *Azru* su prevodili brojni književnici, a među njima i Dobriša Cesarić, 1964. godine.

Dolazim do *stare bosanske* sevdalinke…

Iz Bašagićeva je prijevoda nastala jedna od najizvođenijih sevdalinki ovoga podneblja: *Kraj tanana šadrvana* koju su izvodili i Himzo Polovina i Jadranka Stojaković i Beba Selimović i Hanka Paldum i Zaim Imamović i Ibrica Jusić i brojni drugi. Opet moj Mostarac, Himzo, ostao je upamćen kao nedvojbeno najbolji interpretator ove sevdalinke:

Kraj tanahna šadrvana,
Gdje žubori voda živa,
Šetala se svakog dana,
Sultanova kćerka mila.
Svakog dana jedno ropče,
Stajalo kraj šadrvana,
Kako vr'jeme prolazilo,
Sve je blijeđe, blijeđe bilo.
Jednog dana zapita ga,
Sultanova kćerka draga:
'Kazuj, robe, odakle si,
iz plemena kojega si?'
'Ja se zovem El-Muhammed,
iz plemena starih Azra,
što za ljubav život gube,
i umiru kada ljube!'

Otkud onda rockera Štulića u cijeloj ovoj priči? Otkud u sevdahu rock sastava kojega glazbeni kritičari nepodijeljeno imenuju obveznom glazbenom lektirom?

Makedonac Branimir Johnny Štulić bio je lud za sevdahom, a u Zagrebu, u kojemu je odrastao obilježen buntom protiv stroge očinske figure časnika JNA, osniva *Balkan Sevdah Band*. Izvodili su i svoje i tuđe pjesme, sve od sevdalinki do Beatlesa, a pod utjecajem Novoga vala okreću se rocku i stalno mijenjaju postav. Hrvatski tjednik *Globus* je, valjda, nekada objavio tekst naziva *Životna priča Branimira Johnnya Štulića*. Nisam našao izvornik, nego tek izvatke na nekoliko mrežnih mjesta, a u njima se opisuje jedna pamtljiva zgoda. Naime, u siječnju 1977. godine, za šankom kultnoga zagrebačkog *Teatra &TD*, ispijala se lozovača i, kroz prizmu anarhizma, raspravljalo o politici. Štulić, koji je već odustao od *Balkan Sevdah Benda* i bio u začetku osnivanja novoga sastava, naizust je izgovorio stihove Šantićeva prepjeva Heineove *Azre* te se rodilo ime koje će ući u glazbenu povijest!

Azra se raspala 1989. godine, a Štulić je potom objavio *Balkansku rapsodiju*, svoj prvi studijski album i na njemu niz solo uradaka, kao povratak svojim epskim dvostrukim albumima. Na C strani, na petomu mjestu, smjestila se *Azra*, u trajanju od dvije minute i 44 sekunde, autorski potpisana ovako: *Heine / Šantić / Trad.*

Dok ovo pišem, sjetio sam se kako sam istraživao povijest Crvene jabuke i došao do intervjua koji su pokojni Dražen Ričl i Zlaja Arslanagić, u srpnju 1986., dali novinaru *Rocka* Dušanu Vesiću.

- Neki ljudi zamjeraju nam onu Begovu džamiju, bašču, ibrik - kao, dosta je više tih stvari iz našeg lokalnog kolorita. Pa, najblentavije je bježati od svog! Šta ćemo imat' svoje ako svoju pjesmu nemamo! Ta stvar (*Sa tvojih usana*) isto bi izgledala i prije i kroz sto godina. Totalno je vanvremenska, možeš da je baciš u bilo koji prostor i da funkcionira. – kazao je tada Ričl.

A zašto se vraćam na tu izjavu… Jer druga strofa te neprolazne pjesme *Sa tvojih usana*, završava ovim stihovima:

Još pamtim legende
starih plemena,
što za ljubav glavu gube
i umiru kada ljube.

Pjesma je, 22. ožujka 1986., objavljena na albumu *Crvena jabuka*, nažalost jedinomu albumu toga sastava u izvornomu postavu.

Za kraj još jedna zanimljivost – Rebronja piše kako je Heine od Stendala preuzeo pogrješnu transkripciju imena plemena *Uzra* (ar. *'Udra*) imenovavši ih kao *Azra*. Od njegove pogrješke, izrodila se čitava pop kultura na Balkanu…

Iščitavajući građu za ove Crtice, a i pobuđena zanimanja za Haineovo pjesništvo, naiđem na prijevod još jednoga zanimljiva stihovlja iz njegova *Intermeca* (*Lyrisches Intermezzo*):

Kada bi ljubice male,

bol moga srca znale,

sa mnom bi plakale one,

da rane blaže mi bone.

Neodoljivo me podsjetiše na starogradski biser Zvonka Bogdana, pjesmu koju je moj pokojni tata jako volio, a koja ide ovako:

Kad bi ove ruže male

za bol srca moga znale

pustile bi suzu koju

da ublaže tugu moju.

Svatko je, ipak, pod nečijim utjecajem… Bitno je, stoga, ispravno utjecati na ljude… Da ne umiru… Samo da ljube…

Njemačka himna hrvatskoga podrijetla

Kada je, 1841. godine, njemački lingvist August Heinrich Hoffmann von Fallerslebe na sjevernomorskomu otoku Helgolandu pisao riječi narodne budnice imena *Pjesma Nijemaca* (*Das Lied der Deutschen*) kojom je pozvao na ujedinjenje rascjepkanih njemačkih zemalja, a koju je otpočeo riječima *Njemačka, Njemačka iznad svega, / iznad svega na svijetu… (Deutschland, Deutschland über alles, / über alles in der Welt…*), uvjeren sam kako nije ni slutio da piše tekst koji će 1922. biti glazbeno uklopljen s Haydonovom melodijom koja je potekla iz tada ruralnoga hrvatskog sjevera i izrasti u njemačku državnu himnu, proglasom predsjednika Friedricha Eberta.

Čuveni je skladatelj Joseph Haynd, toga davnog ljeta Gospodnjeg 1797., skladao melodiju naziva *Bože, čuvaj cara Franju* (*Gott erhalten Franz den Kaiser*) u čast rođendana tadanjega austro-ugarskog cara Franje II., a kako stvari stoje nadahnula ga je stara pučka pjesma iz okolice Marije Bistrice, Svetoga Ivana Zeline i Međimurja koja je u to vrijeme bila rado izvođenom i među gradišćanskim Hrvatima, na tromeđi današnjih Austrije, Mađarske i Slovačke. Riječ je o pjesmi koja se pojavljuje pod dva imena: *Stal se jesem* i *Vjutro se ja rano stanem*.

Osim što, u svim izvedbama izvorne hrvatske pjesme, glazba neodoljivo podsjeća na danas puno poznatiju prvu pjesmu Savezne Republike Njemačke, prvi glas o Haydnovu posezanju za ovim međimurskim napjevom stiže još s kraja 19. stoljeća, i to ne iz Hrvatske! Naime, engleski

muzikolog William Henry Hadow u Londonu je, 1897. godine, objavio knjigu naziva *Hrvatski skladatelj – Bilješke u proučavanju Josepha Haydna* (*A Croatian Composer – Notes Towards The Study Of Joseph Haydn*) i u njoj napisao kako je glazba njemačke himne nadahnuta narodnom pjesmom iz Zagorja i Prigorja *Stal se jesem* koja je pjevana i među gradišćanskim Hrvatima. Ova priča golica maštu, a premda je jasno zašto ju se ne spominje u Njemačkoj, ostaje malo teže shvatiti kako je i u Hrvatskoj ta *krađa* pala u zaborav…

Haydn je, navodno, hoteći glazbom doprijeti do ljudi svih staleža, shvatio kako, uz kretanje u najvišim slojevima društva, treba naći vremena i za običan puk, da bi se potom oduševio susretima s gradišćanskim hrvatskim življem. Obradio je čitav niz njihovih napjeva, a hrvatski etnomuzikolog i povjesničar glazbe Franjo Ksaver Kuhač na uranku je 20. stoljeća prepoznao neke od tema u Haydnovim djelima koje se zasnivaju na hrvatskim narodnim napjevima: završetak *104. (Londonske) simfonije u D-duru* (po pjesmi *Oj, Jelena, Jelena, jabuka zelena*), završetak *103. simfonije* (po pjesmi *Divojčica potok gazi*), *Cassation u G-duru* (po pjesmi *Nikaj na svetu lepšega ni, nego gorica kad nam rodi…*).

Za Haydna, koji je živio od 1732. do 1809., čak se i smatra kako je hrvatskoga podrijetla. Premda je imao skromnu početnu glazbenu izobrazbu i premda je skladao samouko, izrastao je u prvoga u velikoj trojki bečkih klasika, a nazivaju ga i čuvarem klasične tradicije. Bio je Mozartovim prijateljem i učiteljem brojnih glazbenika svojega doba. Ostavio nam je 108 simfonija, 24 klavirska koncerta, 5 koncerata za violončelo, mnoštvo komornih skladbi za različna glazbala i ansamble, tridesetak opera, oratorije, mise i kantate.

Njegova skladba koja je postala najsvečanijom među njemačkim pjesmama nadvladala je sva povijesna iskušenja, a bilo ih je nemalo. Hitlerova Nacionalsocijalistička stranka zlorabila je, naime, njezin (Fallerslebenov) tekst, premetnuvši izvornu revolucionarno-liberalnu poruku na svoj ideološki prostor, s arijskom mitologijom o nadrasi. Kada je, 1949. godine, Zapadna Njemačka ustrojena kao demokratska država, Nijemci su se odrekli prvih dvaju strofa, ali nisu odbacili svoju himnu, jer je izvorno nastala u zamahu izgradnje njemačke demokracije. Premda prve dvije strofe nikada nisu zakonski zabranjene, otad ih se nikada ne izvodi u službenim prigodama, odnosno u sklopu državničkih protokola. Čak štoviše, pjevanje prve strofe u Njemačkoj se danas smatra izražavanjem krajnjih desničarskih političkih uvjerenja.

Eto, onako kako su naš neponovljivi Ivo Robić i Nijemac Bert Kämpfert darovali svijet *Ovom splitskom noći* / *Fremde in der Nacht*, iz čijega je engleskog prepjeva Frank Sinatra izrodio bezvremenski *Strangers in the Night,* tako su Hrvati prijateljskomu njemačkom narodu darovali jedan od najljepših darova, i to za njemačku vječnost: *Blüh im Glanze dieses Glückes, / Blühe, deutsches Vaterland.*

Crvena jabuka

Stara je mostarska kirurgija toga dana bila blokirana, mostarska se mladost slila sa stadiona *Kantarevac* i okružila to zdanje, iščekujući vijesti o sudbini mladih sarajevskih glazbenika koji su, pilot singlom *Dirlija*, kasnije i albumom *Crvena jabuka*, *poharali* jugoslavensku glazbenu scenu. Trideset se godina izbrojalo od tragedije koja je obožavatelje toga kultnog sastava ostavila u šoku i nevjerici, od noći kada su, namjesto nježnih ljubavnih pjesama i onih sa značajkama r'n'r u tragovima, usne publike napuštali jecaji i uzdasi, a niz obraze im klizile suze…

U stravičnoj prometnoj nesreći, na putu za Mostar, kojim je trebala otpočeti njihova bosanskohercegovačka turneja, 18. rujna 1986. godine u Jablanici su nastradali 24-godišnji pjevač i gitarist Crvene jabuke Dražen Ričl (poznatiji kao Para ili Zijo) i godinu stariji basist Aljoša Buha. Potonji je preminuo u vozilu hitne pomoći, na putu do Mostara, Ričl je u bolnicu primljen s po život opasnim ozljedama glave, a Zlatko Arslanagić Zlaja imao je više sreće...

Ričl (vokal i solo gitara) i Zlaja (gitarist) osnovali su sastav 1985. godine, a pridružili su im se Dražen Žerić Žera (klavijature), Aljoša Buha (basist) i Darko Jelčić Cunja (bubnjar).

U Mostaru je te noći bilo izrazito toplo, a novinar časopisa *Rock* Vlado Pandža, u listopadu te godine, prisjetio se kako je ozračje dodatno *podgrijavao* dugo najavljivani koncert. U njegovu članku stoji kako se na *Kantarevcu* okupilo oko 1500 mladih. Bilo je jasno kako nastup ne će otpočeti u najavljenih 20 sati. Tehničari su, ugađajući razglas, u 20:25 pustili Jabukinu vrpcu, a već uz prve taktove dobro raspoloženje publike najavilo je nezaboravnu zabavu. No, onda je uslijedilo zaprepaštenje… Organizator je okupljene izvijestio o odgodi koncerta zbog teške prometne nesreće koju su doživjeli članovi Crvene jabuke. Stadionom je ovladao muk!

Pandža je zapisao kako su, pripremajući se za put u Mostar, članovi sastava i tehnike, odlučili poći trima osobnim vozilima i omanjim kamionom, krenuvši iz Sarajeva u poslijepodnevnim satima. Inače, bh. turneju organizirala im je zenička agencija *Atlas*, a nakon Mostara bili su im zakazani nastupi i u Zenici, Bugojnu i Banjoj Luci. Prvi je automobil, kultnoga *fiću*, vozio Arslanagić, a s njim su bili Ričl i Buha. Iza njih, u golfu, bili su Žera i Cunja. Treće je vozilo bilo zastava 1500, a u njemu se vozila ekipa iz *Atlasa*. Prošavši Jablanicu, na opasnomu se zavoju *fićo* zanio, prešao na lijevi trak i izravno sudario s kamionom vršačkih registarskih oznaka. U žurbi za Mostar, Žera i Jelčić prošli su mjesto nesreće, pokraj smrskanoga *fiće*, ne sluteći kako su u njemu zgnječena tri njihova prijatelja. Međutim, kada su stigli na *Kantarevac*, Para, Zlaja i Aljoša tamo ih nisu čekali...

Primicalo se vrijeme zakazanoga početka koncerta i nemir je rastao. Bilo je i ljutnje, uz pomisli kako su, neodgovorno, nekamo svratili na odmor. Žera je nazvao prijam mostarskoga hotela *Ruža* u kojemu su trebali odsjesti, međutim ni tamo ih nije bilo. Tek se tada sjetio onoga smrskanog *fiće* iz Jablanice i glavom mu je prošla pomisao na najgore.

- Drhtavom rukom okreće broj stanice milicije u Mostaru... Nemoguće! – izvješćuje *Rock*.

Buha je podlegao, traje borba za živote Pare i Zlaje… Ispred bolnice nekoliko stotina mladih nude krv, sve što bi moglo pomoći…

Nakon cijele noći na operacijskomu stolu, javljeno je kako je Zlaja izvan životne opasnosti, ali i kako Ričl mora žurno u beogradsku Vojno-medicinsku akademiju (VMA). Helikopter iz Sarajeva je osiguran, ali se vrijeme pokvarilo pa su, poslije nekoliko sati, osigurali zrakoplov za let u glavni grad države. Zlatko je 29. rujna otpušten iz mostarske bolnice na kućnu njegu, a Pandža je zaključio tekst sa zadnjim podacima od 30. rujna, u nadi kako će Ričlovi mladost i snaga pobijediti očajne izglede…

Nesretni je pjevač i tekstopisac većine vječnih hitova Crvene jabuke preminuo dan poslije, 1. listopada 1986. godine, ne probudivši se iz kome.

Također za *Rock*, poznati jugoslavenski rock kritičar Petar Peca Popović, s neskrivenom se tugom prisjetio kako je u radijskomu programu upravo na 18. rujna čuo i kako su ovozemaljske putove okončali James Marshall Hendrix (1970.) i Marc Bolan (1977.), zarekavši se kako više nikada ne će slušati radio na 18. rujna.

Kao hommage Ričlu i Buhi, 13. listopada 1986. godine, u sarajevskoj je *Skenderiji* održan koncert *Pjesma za Crvenu jabuku*, kojemu se odazvalo mnoštvo vrhunskih glazbenih imena toga vremena. Već spomenuti Popović zapisao je kako je ta večer okupila predstavnike četiri različna naraštaja glazbenika Sarajeva, od Plesnoga orkestra RTV-a *Sarajevo*, Kemala Montena, Ismete Krvavac, Vajte, Indexa, preko Bijeloga dugmeta i Vatrenoga poljupca pa Merlina, Valentina, Hari Mata Harija, Gina Banane sve do (tada) manje znanih Maratonaca, Bolera ili sastava GruGru. Prikupljenih 150 *starih miliona* uručeno je poslije, kao prva glazbena pomoć obiteljima Buha i Ričl, kao *ohrabrujući presedan u jugoslovenskom šou-biznisu.*

- Povod za pesmu jeste bio tužan, ali nas je nesreća Crvene jabuke naterala da vidimo kako se još možemo zbiti i organizovati. Meni je srce tugovalo, ali se razum veselio takvom saznanju. – zaključio je Popović za *Rock*, dometnuvši kako je *tri petine Crvene jabuke iznašlo snage da nastavi sa započetim rastom*.

Premda nisu kanili nastaviti s radom, baš kako je Popović poželio, a javnost tražila, *Crvena jabuka* smogla je snage za dalje. I sam je Žera, koji je potom postao prvo ime ovoga sastava, više puta izjavio kako su *pritisak i traženje raje bili preveliki*. U siječnju 1987. u Splitu snimaju album *Za sve ove godine*, posvećen Ričlu i Buhi. Snimila ga je preživjela trojka, ali bez promotivnih intervjua i nastupa. Nakon godinu dana medijske tišine, izlaze s albumom *Sanjati*, potom 1989. s albumom *Tamo gdje ljubav počinje*, da bi do šestoga albuma *Nekako s proljeća* dogurali 1991. godine, uoči nadolazećega rata, zbog kojega odustaju od planirane turneje. Jabuka se ponovno okuplja tek 1995. i kreće na turneju po Njemačkoj, Austriji, Švicarskoj i Makedoniji. U album *U tvojim očima*, koji su objavili 1996. godine, uvrštena je i nedovršena pjesma Dražena Ričla *Sanjam te*.

Današnji članovi sastava su: Dražen Žerić Žera (vokal, klavijature), Darko Jelčić Cunja (bubnjevi, udaraljke), Krešimir Kaštelan Krešo (bas gitara), Zlatko Bebek (gitare), Marko Belošević (klavijature), a osim pobrojanih, članovima su kroz ove duge godine bili i: Zlatko Volarević Dilajla, Srđan Šerbedžija, Brano Sauka, Nikša Bratoš, Igor Ivanović, Zoran Šerbedžija, Danijel Lastrić i Damir Gonz.

Studijski albumi: *Crvena jabuka* (1986.), *Za sve ove godine* (1987.), *Sanjati* (1988.), *Tamo gdje ljubav počinje* (1989.), *Nekako s proljeća* (1991.), *U tvojim očima* (1996.), *Svijet je lopta šarena* (1998.), *Sve što sanjam* (2000.), *Tvojim željama vođen* (2002.), *Oprosti što je ljubavna* (2005.), *Duša Sarajeva* (2007.), *Volim te* (2009.), *Za tvoju ljubav* (2011.), *Nek' bude ljubav* (2013.).

Koncertni albumi: *Uzmi me kad hoćeš ti* (1990.), *Live* (1998.), *Riznice sjećanja – unplugged* (1999.).

Kolekcije: *Ima nešto od srca do srca* (1993.), *Moje najmilije* (1997.), *Antologija* (2003.), *Zlatna kolekcija* (2005.).

Premda Crvenu jabuku danas olako svrstavaju u sarajevski pokret Novoga primitivizma koji je vladao početkom 1980-ih (u početku potkulturni, a kasnije kulturni pokret), čijim su pokretačima i nositeljima bili Elvis J. Kurtovich, dr. Nele Karajlić, mr. Sejo Sexon, Branko Đurić, Boris Šiber i Zenit Đozić, s uspjelim projektima Zabranjenoga pušenja, *Top liste nadrealista*, Meteorsa, Bombaj štampe i Plavoga orkestra, Ričl je osobno isticao kako tomu krugu Crvena jabuka ne pripada.

Novi primitivizam jest, u prvomu redu, humor baziran na duhu obične raje i sarajevske mladeži ondanjih underground krugova koji je govor sarajevskih četvrti unio na javnu glazbenu i televizijsku scenu. Ričl i Arslanagić su, u srpnju 1986. godine, dali intervju novinaru *Rocka* Dušanu Vesiću, podsjetivši na to kako su surađivali u stvaranju radijske emisije *PRIMUS* (*Priče i muzike subotom*), preteču *TLN-a*, koja je bila *inicijalna kapisla za kasniju naglu ekspanziju novog primitivizma.*

- U nama se nakupilo dosta toga što nije funkcioniralo u okvirima novog primitivizma. On uglavnom nije bio rastumačen potrošačima kako je trebalo, sve je ostalo u okvirima šege i zajebancije. Na koncu konca, u jednom vrlo lošem svjetlu. – kazao je tada nenadmašni Ričl poručivši, zapravo, kako Jabuka nije bila dio toga pokreta nego njegovom evolucijom.

- Neki ljudi zamjeraju nam onu Begovu džamiju, bašču, ibrik - kao, dosta je više tih stvari iz našeg lokalnog kolorita. Pa, najblentavije je bježati od svog! Šta ćemo imaťsvoje ako svoju pjesmu nemamo! Ta stvar (Sa tvojih usana) isto bi izgledala i prije i kroz sto godina. Totalno je vanvremenska, možeš da je baciš u bilo koji prostor i da funkcionira. – Ričlov je komentar u istomu razgovoru, u kojemu se osvrnuo i na pjesmu *On je poput djeteta*, u kojoj su, kazao je, htjeli pozitivnog junaka, jer se (u Novom primitivizmu) *pretjeralo sa negativcima, veličanjem nekih bandita, gangstera, jalijaša, džibera.*

- Toga je više stvarno dosta! – zaključio je tada Ričl, a ta njegova poruka lebdi sve do našega vremena, u kojemu, prisjećajući se njegove nesretne sudbine, ne mogu u mislima pobjeći od proročkih mu stihova:

Prođe avgust, srećo moja

vrijeme da se rastane

bilo je, izgleda, previše lijepo

da nam tako ostane…

Od Brazila do Sutjeske

Lucas Silveira, prvi čovjek brazilskoga rock sastava Fresno, nekako je na Mreži naišao na fotografije jugoslavenskih partizanskih spomenika i rodila se, kako zaključih iz njegovih razgovora s novinarima, ljubav na prvi pogled… Posebno ga je oduševila ona monumentalna kamena skulptura s Tjentišta, spomenik nekada čuvenoga okršaja sa Sutjeske… Rezervirao je Silveira let i, uz nešto presjedanja i nešto više graničnih i pograničnih peripetija, stigao na Tjentište…

Da skratim – Fresno je, prije godinu i pol, na platou spomenika Bitci na Sutjesci snimio spot za svoju uspješnicu *Acordar* (*Probudi se*). Izrodilo se, u međuvremenu, kameno zdanje s Tjentišta u zaštitni znak Fresnoa, a Silveira kaže kako članovi sastava znadu sve što se imade znati o slavnomu srazu njemačko-talijansko-bugarsko-hrvatsko-srpskih snaga s Titovom gerilom.

- Spomenik je znamenom traženja spasonosnoga puta. Svatko od nas ima svoju bitku i traži svoj životni put. Ova pjesma govori upravo o tomu i ovaj spomenik za nas ima ogroman značaj. – riječi su pjevača koji je fotografiju spomenika postavio i na omot njihova albuma, ali je, svjedoči dalje, nakon premijerne objave spota za *Acordar* na brazilskomu MTV-u, teško uvjerio brazilske poklonike kako naizgled izvanzemaljska kreacija nije tek računalnom animacijom.

Kako bi utvrdili gradivo, na istomu su mjestu snimili spotove za još pet svojih pjesama… Jedna od njih imenovana je kao *Sutjeska* / *Farol*.

E sad, što je to tako oduševilo strance na našemu kućnom pragu, a o čemu ovdanja mladež ne zna (gotovo) ništa?

Idemo ispočetka… Tjentište je povijesno-zemljopisni prostor u jugoistočnomu dijelu BiH, gotovo na granici s Crnom Gorom. Riječ je o kotlinskomu proširenju 35 km duge rijeke Sutjeske (lijevi pritok Drine), dugomu tri, a širokomu otprilike jedan kilometar. Smješteno je na 540 metara nadmorske visine, između dva suženja: Prosječnice i Ćuverske klisure. Dijelom je Nacionalnoga parka *Sutjeska*, najstarijega nacionalnog parka u BiH (proglašen od strane Narodne skupštine SR BiH, 13. siječnja 1962.), unutar čijih 17.500 ha su i: najviši planinski vrh u BiH (Maglić, 2386 m) i posljednja europska prašuma Perućica (od 1954. strogo zaštićenim je rezervatom, površine 1434 ha).

U rasponu od 15. svibnja do 16. lipnja 1943. godine, na Sutjesci se vodila jedna od najupamćenijih bitki Drugoga svjetskog rata na ovim prostorima. Sile osovine krenule su, operacijom nazvanom *Schwarz* (Crno), uništiti jugoslavenski partizanski pokret i zarobiti Josipa Broza Tita, nakon podbačaja u Bitci na Neretvi. Podaci govore o 127 tisuća pokrenutih kopnenih vojnika (četiri njemačke i tri talijanske divizije, ustaško-domobranske postrojbe, jedna pukovnija bugarske carske vojske i ostaci prethodno razbijenih četničkih postrojbi) i oklopnih vozila i više od 300 zrakoplova sa strane Sila osovine, protiv nešto više od 22 tisuće pripadnika šesnaest proleterskih i udarnih brigada Narodnooslobodilačkoga pokreta (dvije iz Crne Gore, tri iz Srbije, pet iz BiH i šest iz Hrvatske).

Srbijanski vojni povjesničar Viktor Kučan, i sam sudionik Bitke, u svojoj knjizi imena *Borci Sutjeske* pobrojao je imena i kratke životopise svih 22148 boraca s partizanske strane. Naveo je podatak od 7543 poginula partizana, među kojima je i 597 žena, što je možda najmasovnijim stradavanjem žena u izravnoj borbi u povijesti ratovanja uopće.

Jako je zanimljivo navesti omjer sudionika Bitke u odnosu na zemljopisno podrijetlo, jer je njih čak 8925 bilo iz Hrvatske (od toga 5195 samo iz Dalmacije), 8293 iz BiH, 3337 iz Crne Gore, te samo 1492 iz Srbije, kao i 21 iz Makedonije, 19 iz Slovenije, 38 iz zemalja izvan ovoga podneblja i 22 borca neutvrđenoga podrijetla. Ipak, podaci o nacionalnoj pripadnosti kazuju kako se na Sutjesci borio 11851 Srbin, 5220 Hrvata, 3295 Crnogoraca, 866 Muslimana, 757 onih koji su se izjašnjavali kao Jugoslaveni, 74 Židova, 21 Slovenac, deset Talijana, devet Rusa, šest Čeha, po pet Mađara i Poljaka, po četiri Makedonca i Nijemca, po tri Albanca, Slovaka i Rusina, dva Engleza i po jedan Bugarin, Irac, Kanađanin i Ukrajinac, s njih šest neutvrđene nacionalne pripadnosti. Njih čak 14245 (67 posto) bilo je mlađih od 25, a samo 785 (4 posto) starijih od 40 godina života.

Od ukupno 7543 poginula, njih 1642 (22 posto) bili su iz Splita, Gline i Šibenika (ovo je brojka bez nekoliko desetaka drugih hrvatskih gradova, općina i sela s manjim brojevima smrtno stradalih).

Tijekom Bitke na Sutjesci poginuo je bosanskohercegovački književnik Veselin Masleša, a razbijenim je četnicima u zarobljeništvo pao i od njihove ruke stradao hrvatski velikan od pera Ivan Goran Kovačić. Na Sutjesci je, 9. lipnja, na brdu Ozren ispod Tjentišta, u ruku ranjen Tito, a poslije se i u školama tumačilo legendu kako je Maršala od sigurne smrti, bacivši se na bombu koja je letjela Titu, spasio njegov (ni manje ni više nego – njemački) ovčar Luks.

U najkraćemu, potpuno okruženi partizani uspijevaju izvršiti proboj i ta je bitka, kao prekretnica daljnjega tijeka rata, postala kultnom u kasnijoj Jugoslaviji, u kojoj je imenovana Petom neprijateljskom ofanzivom.

Na Tjentištu je, 1958. godine, izgrađena Spomen-kosturnica u kojoj počivaju zemni ostaci 3301-oga sudionika Bitke. Poznati je spomenik (s omota brazilskoga nosača zvuka), rad srbijanskoga kipara Miodraga Živkovića, otvoren 5. rujna 1971. godine, a dvije godine poslije tamo je snimljen film *Sutjeska*, redatelja Stipe Delića, u kojemu je Tita glumio Richard Burton, globalna filmska zvijezda svojega vremena. Dana 27. srpnja 1975., otvorena je podno Tjentišta i Spomen-kuća, djelo crnogorskoga arhitekta Ranka Radovića, čiju je unutarnjost, od 1971. do 1973., freskama oslikavao čuveni hrvatski slikar Krsto Hegedušić. Sve to i još gotovo 80 znamenitosti, zajedno s dva hotela, umjetnim jezerom i športsko-rekreacijskim središtima, činilo je kompleks imena *Dolina heroja*.

Eto, Brazilci prevališe više od 10 tisuća kilometara kako bi u ovomu spotu 4,5 minute šetali Tjentištem… Od Mostara se do tamo može za

dva sata… Krajolik oduzima dah, a čovjek se zamisli onako malen pod onim isklesanim kamenim gromadama… Šuma je gusta, a u njoj gotovo čujete buk 76 metara visokoga slapa Skakavca iz srca Perućice…

Uglavnom, žudjeli vi za prirodnim ljepotama, brojnim arheološkim ostacima iz rane i srednjovjekovne povijesti, dubokim ledenjačkim jezerima, strahovito visokim planinskim vrhovima ili, pak, slijedili staze stare bitke i tražili grobove odnosno mjesta pogibije Save Kovačevića, Masleše, i Kovačića, s Tjentišta ne ćete otići ravnodušni… A ukoliko Vam nije do velikoga hodanja, imate gdje i ćevape pojesti…

Rajska Djevo, kraljice Hrvata

Prekjučer, na blagdan svetih Petra i Pavla, mostarski franjevci prigodnom izložbom obilježiše 150. obljetnicu izgradnje stare franjevačke crkve u Gradu na Neretvi. Nakon izložbe, ispred crkve upriličena je veselica i prijateljevanje fratara s vjerničkim pukom. Supruga i ja uzeli smo našega sinčića za ruke i prošetali do crkvenoga dvorišta. Dok sam promatrao njegovo znatiželjno upijanje svega što se događa, otplovio sam, nesvjesno, u dane svojega djetinjstva, u drugu polovicu 1980-ih, u neko drukčije vrijeme.

Prisjetio sam se pučkih veselica u selu mojih bake i djeda, roditelja mojega oca. U broćanskomu su kraju, uostalom kao i u većini hrvatskih seoskih krajeva, obredi blagoslova polja imali izrazit značaj za seljane i za njihove duhovne pastire, a nakon molitve i misnoga slavlja, uslijedila bi veselica, s pregrštom pučkih običaja i, povrh svega, pjesmom. Jednu se, međutim, pjevalo u navratima. Stihove prekrasne skladbe *Rajska Djevo, kraljice Hrvata* znao je svatko, a bila je u tolikoj mjeri u srcima vjerničkoga puka da sam uvjeren kako su neki vjerovali kako je ta pjesma dijelom Svetoga pisma.

Zašto sam se prisjetio bake i djeda, blagoslova polja u Služnju, otkud potječe moj otac? Zašto sam se prisjetio baš *Rajske Djeve*? Zato što je stara franjevačka crkva u Mostaru, to nježno zdanje iz 1866. godine, bila dušom gradskoga hrvatskoga katoličkog življa i zato što je, u noći 9. svibnja 1992. godine, srpska fosforna granata s Huma potpalila oganj koji je tu dragu crkvu zlokobno progutao. U srijedu, 29. lipnja 2016. godine, u dvorištu nove crkve, mladići i djevojke veselo su izvodili puč-

ke plesove, a u mojim su mislima bili djedovi i bake kojih više nema, s krunicama spletenim oko ruku… Djedovi i bake koji, poput najuvježbanijega zbora, skladno pjevaju: …*naša Majko, naša zoro zlata…*

Nisu to stihovi nekoga psalma niti prepjevi neke latinske crkvene pjesme. Riječi su to ispisane perom oca Petra Perice, čija je sudbina tako slična sudbini stare mostarske franjevačke crkve.

Otac Petar rođen je u Kotišini, pokraj Makarske, 27. lipnja 1881. godine. Bio je hrvatskim katoličkim svećenikom, isusovcem. Pučku je školu pohađao u Makarskoj, a školovanje potom nastavio 1895. u travničkomu sjemeništu. Nakon što je papa Lav XIII., zajedno sa svim biskupima svijeta, 1899. svijet posvetio Presvetomu Srcu Isusovu, u Hrvatskoj je 1900. pokrenuta inicijativa posvećivanja hrvatske mladeži Srcu Isusovu. Tim je povodom objavljena brošura u 30 tisuća primjeraka, u kojoj se našla pjesma Petra Perice, imena *Do nebesa nek' se ori*.

Godine 1901. postao je isusovcem, novicijat je obavio u Velehradu (Češka) i dalje se školovao u Austriji i u Slovačkoj. Ljeta Gospodnjega 1904. napisao je čuvenu pjesmu *Rajska Djevo*, koja je odmah doživjela opću prihvaćenost. Kao redovnik, otac Petar boravio je u Zagrebu, Travniku, Splitu, Šibeniku i u Dubrovniku. Tijekom rada u Splitu, 1920-ih godina, bio je duhovnikom udruga koje su činile dio tadanjega hrvatskog katoličkog pokreta, između ostalih i Hrvatskoga orlovskog saveza. Prijateljevao je s danas blaženim Ivanom Merzom, tadanjim predsjednikom Hrvatskoga orlovskog saveza. Od 1937. godine, otac Petar živi u Dubrovniku, gdje postaje superiorom tamošnje isusovačke zajednice i službuje u dubrovačkomu biskupijskom sjemeništu.

Nakon što su, 18. listopada 1944. godine, partizani ušli u Dubrovnik, u nedjelju 22. listopada, nekada nakon 22 sata, u kući Družbe Isusove uhitili su oca Petra. Samo je kratko izgovorio: *Presveto Srce Isusovo, smiluj mi se. Ako je žrtva, pa neka bude, primam ju!* Sa sobom je ponio svoj redovnički križ, sliku Srca Isusova i Marijina te Svetoga Josipa.

U noći na 24. listopad 1944. godine, iz zatvora u samomu Dubrovniku prevezen je, zajedno s većom skupinom drugih uglednih građana, na obližnji otočić Daksu. Strijeljani su, bez službene optužnice, bez suđenja ili bez izrečena pravorijeka. Oca Petra, svjedoče preživjeli, njegovi su krvnici posve razodjenuli, potezali ga za bradu i izrugivali ga. Bacili su ga potom u jamu i ubili.

Trebalo je dočekati 2009. godinu za ekshumaciju posmrtnih ostataka ubijenih. DNK analizom utvrđeno je samo 18 identiteta od gotovo 50 iskopanih ostataka ljudskih tijela s Dakse. Pronađene su i mučeničke kosti oca Petra Perice. Dana 26. lipnja 2010. pokopan je, pokraj svoje pokojne redovničke subraće, na dubrovačkomu gradskom groblju *Boninovo*. Jedna osnovna škola u Makarskoj danas nosi njegovo ime. U prigodi predstavljanja knjige o ocu Petru Perici, autora isusovca dr. Roka Prkačina, 2014. je godine biskup dubrovački mons. Mate Uzinić javno iznio mišljenje kako je otac Petar kandidatom za sveca.

Dok se, pišući ovo, pitam hoće li sljedećih 150 godina mostarske bogomolje ostati netaknutima, ali i kuda to moje misli lete, glavom mi se vrzma još jedna pjesma, jedna stara pučka, s mislima koje majci lete. Misli i molitve oca Petra letjele su Rajskoj Djevi pa joj i svi mi, pjevajući njegovu pjesmu, dostojno iskazujemo božansku čast, moleći ju za barem stoljeće i pol mira.

Neraspadnuto tijelo fra Didaka Buntića

Listopad je mjesec u kojemu se Hercegovina na poseban način prisjeća velikoga fra Didaka Buntića. Ima i danas onih koji još uvijek o tomu sljedbeniku svetoga Franje ne znaju ništa, ili znadu premalo, a mogli bismo ga nazvati Ocem suvremene Hercegovine, pastirom koji je svoje stado spasio od istrjebljenja – istrjebljenja gladovanjem.

No, ne ću danas pisati o onomu čime nas je zadužio, o udomljavanju 17 tisuća izgladnjele hercegovačke djece u žitorodnoj Slavoniji, o poljoprivrednomu, graditeljskomu i političkomu unaprjeđenju Humske zemlje… Podsjetit ću na tekst koji mi je 2009. objavio *Večernji list*, a potom prenijelo mnoštvo medija, tekst o sumnji na ubojstvo fra Didaka Buntića.

Naime, tadanji je gradnički župnik fra Marinko Šakota pronašao zaboravljene zapise pokojnoga čitlučkog župnika fra Paške Martinca, u kojima je ovaj iznio sumnje u fra Didakovu prirodnu smrt. Fra Didak je umro iznenada, 3. veljače 1922. godine, na blagdan sv. Blaža, zaštitnika čitlučke župe, nakon što mu je pozlilo nasred Čitlučkoga polja, gdje je s nadinžinjerom Gohrlichom i studentom medicine P. Jerkićem pripremao predradnje za regulaciju Čitlučko-čerinskoga polja.

Fra Paško je svjedočio fra Didakovoj smrti, udijelio mu je posljednje pomazanje, ali je s javnošću svoje sumnje podijelio tek s promjenom vlasti, odnosno 1940-tih, kada u *Ljetopis župe Čitluk* unosi zapis o sumnji kako je fra Didak Buntić, tada aktivan i kao politički djelatnik, ubijen otrovom u cigaretama!

- Narod je međusobno šaputao, kad su mu gledali ruke i nokte, da je nečim otrovan. Pogovarali su to i nekoji liečnici da bi ta mogućnost mogla biti otrovnim cigaretama koji otrov da postepeno djeluje. – zapisao je fra Paško.

Narodna sloboda, tadanje glasilo Hrvatske pučke stranke za Hercegovinu, piše kako je liječnik Pero Martinović iz Blizanaca, također svjedok fra Didakove smrti, opisao njegov kraj kao posljedicu srčane kapi. Ipak, u svjetlu fra Paškovih zapisa, nezaobilazno je spomenuti i činjenicu kako je Beograd 1921. intenzivno pratio fra Didakovo kretanje.

U pismohrani Hercegovačke franjevačke provincije u Mostaru UBDM, pohranjen je dokument, objavljen nepuna dva mjeseca prije fra Didakove smrti, u kojemu stoji *Izvješće* koje je neki inspektor Lazarević, 12. prosinca 1921. godine, podnio Službi državne sigurnosti MUP-a (*Odelenje za državnu zaštitu Ministarstva unutrašnjih dela*) Kraljevine SHS. Fra Marinko Šakota koji je pronašao taj dokument u starim ladicama podruma mostarskoga Franjevačkog samostana, ispričao mi je kako je spomenuti inspektor u tomu izvješću osumnjičio narodnoga zastupnika pučke stranke, fra Didaka Buntića, za djelovanje protiv Kraljevine.

Lazarević je naveo kako Pokrajinska uprava Ministarstva U. D. Kraljevine SHS u Čapljini podnosi izvješće *o dobro organizovanom pokretu Monarhista koji je naročito uzeo na oko našu državu.*

- Propaganda ima uspeha naročito u vojnim krugovima. Obrazovan je T. V. Savez vernih caru Bošnjaka pod vodstvom nekog Dr. Pelovića (…) Pokretu o kojem je reč obraća se najozbiljnija pažnja (…) specijalno u Čapljini, koja leži na tromegji i u kojoj putnici iz Dalmacije i Bosne ovamo dolaze za prelaz Ljubuški, Vrgoračkі i Imotski srez (…) svakom zgodom kada ovde dogje ili ovuda prolazi vogja i narodni poslanik pučke stranke fra Didak Buntić, nagje se na okupu više svećenika (…) koji u šetnji imaju neki sastanak. Mislim, da bi se jedino moglo kuhati o gornjoj akciji ali nije se apsolutno moglo do sada šta o stvari saznati, pošto fratri imaju veliku na to pažnju. Uveo sam detektivsku službu i po selima, te će i ta agitacija, makar i ova i u najvećoj tajnosti bila razkrinkati. (…) Mišljenja sam, da se iz sedišta može ne opaženo i vrlo tajno u Ljubuškom srezu u franjevačkom samostanu raditi i od tuda direktiva

davati. Jer je gragjanstvo u tom srezu ne izmešano samostanu Humcu bi trebalo što veću pažnju obratiti! - piše Lazarević uoči iznenadne fra Didakove smrti koja ga je snašla u 51. godini života.

Kako svjedoči fra Dane Zubac u *Katoličkomu godišnjaku* za 1970. godinu, fra Didaku je pozlilo dok je dogovarao izgradnju brane na Čitlučkomu polju. *Narodna sloboda* zapisuje kako je *kandidat medicine P. Jerkić ustanovio slabo funkcioniranje srca i slabo kolanje krvi i vidio da se katastrofa svakim časom približava.* Fra Didaku je naglo pozlilo oko četiri poslijepodne te je vraćen u župnu kuću u kojoj je, sat poslije, i izdahnuo.

Inače, sumnja da su ga ubili beogradski agenti sigurnosnih službi oživljava pitanje potrebe ekshumiranja njegova tijela, pokopana u širokobriješkoj bazilici, koju je fra Didak i izgradio. Jedan broj crkvenih uglednika, napose hercegovačkih franjevaca, godinama pokušava ishoditi pokretanje kauze o proglašenju fra Didaka svetim, u prvomu redu zbog njegovih djela za života, ali i iz razloga što je u povijesnim spisima ostalo zabilježeno kako su njegovo tijelo, šesnaest godina nakon smrti, odnosno u veljači 1938. godine, iskopali neraspadnuto iz čitlučkoga groblja *Podadvor*!

- Kad smo izvadili kovčeg iz groba i otvorili ga, svi smo vidjeli fra Didakovo tijelo čitavo! – zapisao je svjedok, profesor morala i crkvenoga prava dr. fra Bonifacije Rupčić. Iz nekoga razloga, crkvene vlasti do danas nisu reagirale, a puk bi ga odavna rado vidio izdignutoga na čast žrtvenika.

S obzirom na činjenicu koliko je fra Didak radio na nacionalnoj svijesti, opismenjivao i poučavao siromašni puk Hercegovine, nije teško pretpostaviti koliko je smetao rigidnim vlastima, istim onima koje su kasnije ubile i Stjepana Radića. No, bez novoga pregleda njegovih zemnih ostataka, pitanje uzroka smrti kao i pitanje kanoniziranja ostat će zasad ovijeni velima tajne i nagađanja.

Fra Didak Buntić, krsnoga imena Franjo, rođen je 9. listopada 1871. na Paoči. Godine 1888., na Humcu postaje franjevcem i uzima ime fra Didak. Od 1911. bio je ravnateljem širokobriješke gimnazije, 1919. osnovao je u Zagrebu Konvikt za srednjoškolce i studente iz Hercegovine, a iste je godine imenovan i provincijalom hercegovačkih fratara. Umro je 3. veljače 1922. u Čitluku, gdje je i pokopan. Tijelo mu je iskopano u lipnju 1938. i preneseno u mostarsko groblje *Šoinovac* gdje je počivalo do listopada iste godine, nakon čega je pokopano u širokobriješkoj bazilici. Kao neraspadnuto, iz Čitluka je u Mostar preneseno u zalemljenomu kovčegu od pocinčana lima, nakon čega lijes više nije otvaran.

Kao dužnosnik Hrvatske narodne zajednice u Sarajevu, član Narodnoga Vijeća SHS u Zagrebu te zastupnik Hrvatske pučke stranke u beogradskoj Skupštini, hrabro se zauzimao za potlačeni narod. Dr. fra Oton Knezović u makarskoj je *Novoj reviji* 1932. zapisao je kako je fra Didak bio *miran i pitom*, a *planuo bi kao lav* kada se radilo o pravdi i pravima hrvatskoga naroda, *u čemu nije poznavao kompromisa ni pardona*.

Otvoreno je kritizirao najveće političke osobe onoga vremena, otvarao je pučke škole, prvi u njima školovao i djevojke. Izgradio je širokobriješku baziliku, gradio elektrane, kanale za navodnjavanje, stvarao seljačke zadruge i poučavao seljake kalemljenju plemenitih sorti voća, vinogradarstvu, sadnji maslina, vrba i bostana. Poticao je razvitak pčelarstva i stočarstva, zauzimao se za izgradnju novih cesta, širenje poštanske i brzoglasne mreže, a njegovim se istinskim čudom smatra spašavanje od gladi 17 tisuća gladne hercegovačke djece svih vjeroispovijedi i narodnosti u jeku Prvoga svjetskog rata.

Dr. Janko Šimrak je, na pokopu fra Didakovu, 5. veljače 1922. godine, iznio zamisao o izgradnji zavjetne crkve njemu u čast. No, tadanji je mostarski biskup fra Alojzije Mišić bio naklonjeniji izgradnji mauzoleja na njegovu grobu u Čitluku. Dana 21. veljače te godine, u Mostaru je okupljen Glavni odbor za nadgrobni spomenik Fra Didaku Buntiću u Brotnju. Mauzolej je projektirao inženjer Š. Boras, predsjednikom Odbora bio je fra Ambro Miletić, a eto zanimljivom je povijesnom činjenicom da su članovima bili fra Grgo Vasilj i fra Rafo Prusina, obadvojica ubijeni do strane partizana u Mostaru, 14. veljače 1945. godine. Zbog manjka sredstava, mauzolej nije napravljen.

Ubijen ili ne, neraspadnut ili ne, kanoniziran ili ne, u svojih pedeset godina života zadužio nas je više negoli brojni eksploatiraniji prije i poslije njega, uključujući i naše dane!

Autorska FB stranica
24. travnja 2019.

Zar je, doktore Josipoviću, Crkva imala 511 bezumnika u svećeničkim haljama

U najmanju ruku, nevjerojatno mi je čitati kako se, u izjavama bivšega hrvatskog predsjednika Ive Josipovića, širokobriješki Franjevački samostan iz *kolijevke kulture i vjere*, kako ga je on osobno nazvao u prosincu 2014. godine kada ga je (u ulozi predsjednika) i obišao, premetnuo u zvjerinji brlog, kako se dade iščitati iz njegovih ovodobnih istupa u javnost.

U travnju 2010. godine, unutar samo tri dana, bio sam šefom protokola posjeta tadanjega predsjednika Republike Srbije Borisa Tadića (13. travnja) i tadanjega predsjednika Republike Hrvatske Ive Josipovića (15. travnja) tvornici u kojoj radim, a u čijim su raskošnim vrtovima obojica objedovali. Iskreno, imponiralo je stisnuti ruku predsjedniku, i jednomu i drugomu, napose jer me radovala stalożena politika dijaloga koju su vodili, dijaloga u kojemu je blagopokojni papa Pavao VI. vidio spas i obnovu civilizacije i svijeta.

No, iz današnjega je rakursa sve razvidniji izraziti raskorak između onoga što je poštovani doktor znanosti Ivo Josipović u Hercegovini govorio tada i onoga što zbori/piše danas. Na mene, i na sve nas, prije tih devet godina ostavio je dojam srdačna, otvorena i prijemljiva čovjeka, predsjednika sa stavom blagonaklonoga, ali odlučnoga profesora i sa duhovnom širinom glazbenika.

Onda su osvanuli njegovi sudovi o širokobriješkoj nesreću s kraja Drugoga svjetskoga rata, o lomači i mučeništvu hercegovačkih fratara koji su bolnom ranom u grudima našega puka, ranom o kojoj se desetljećima starijoj djeci kazivalo uz ognjište, u tmini noći, kako ta lomača ne bi usahla u pepeo zaborava i smrti, jer je iz nje morao proklijati novi život… Znali su to naši (neobrazovani) stari!

Iznio je poštovani doktor znanosti Ivo Josipović sudove, znanstveno ravne onodobnim komesarskim izvješćima, pa je spomenuo i mitraljeska gnijezda u crkvenim zvonicima… Podsjetilo me to kako su subnorovci Jure Galić i Alija Bijavica po bošnjačkim medijima lamentirali o širokobriješkim zvijerima u franjevačkim habitima koji su *po partizanskim borcima sa zvonika posipali vrelo ulje*?! Da, vrelo ulje u onim godinama neimaštine, gladi i sveopćega stradanja… Galića i Bijavicu valjda su nadahnula holivudska uprizorenja srednjovjekovnih viteških nasrtaja na snažno utvrđene zidine dvoraca, samo ne znam koja su uprizorenja ili koje su depeše nadahnuli bivšega prvog čovjeka Hrvatske…

Nemam nakanu ovime ulaziti u ideološke prijepore, ali želim čovjeku koji mi je 2010. srdačno stisnuo ruku približiti samo dva imena među čak 66 imena ubijenih ili nestalih hercegovačkih franjevaca u završnim vojnim operacijama Drugoga svjetskog rata, a napose u ovdje dobro upamćenomu vremenu poraća koje je ostavilo trajan biljeg na duši i tijelu našega naroda. Želim mu približiti dva imena čija nasilna smrt nije bila samo osobnom, samo trenutačnom u malenomu trenutku tijeka povijesti i vremena… I čija smrt nipošto nije bila *legitimnom*.

Dana 14. veljače 1945. godine, pripadnici 8. dalmatinskog korpusa iz mostarskoga su Franjevačkog samostana odveli provincijala dr. fra Leona Petrovića i još šestoro njegove subraće fratara. Žicama su im povezali ruke, pješice ih odveli do Čekrka, nadomak južnomu mostarskom prigradskom naselju Rodoč, strijeljali ih ili usmrtili sječivima, i tijela im bacili u neretvanske vode.

Fra Leon je bio prvim doktorom znanosti među hercegovačkim franjevcima, omiljen među gradskim pukom, pastirska duša svojega vjerničkog stada. Prije više od stoljeća, davne 1908. godine, taj rođeni Klobučanin na švicarskomu je sveučilištu u Fribourgu promaknut u

doktora znanosti, postavši tako prvi hercegovački fratar s tim naslovom. Njegov je doktorski rad prije nekoliko godina objavljen u nakladi Recipe Hercegovačke franjevačke provincije UBDM, zajedno s njegovim životopisom, bibliografijom te monodramom o njegovim posljednjim trenucima. Partizani su ga ubili kao franjevačkoga provincijala, dugogodišnjega glavnog vikara mostarsko-duvanjskoga biskupa i kao osobu koja je u Mostaru i Hercegovini uživala visok ugled (ne samo među katolicima) i koja je od ustaškoga progona, dokumentirano je, spašavala pripadnike svojega i drugih naroda (napose Židove i Srbe).

Drugo ime koje mu želim približiti, ime je još jednoga plodnog stvaratelja i društvenoga djelatnika, Mostarca fra Brune Adamčika, umjetničkoga fotografa i profesora glazbe širokobriješke gimnazije. One gimnazije za koju je Josipović 2014. kazao kako je *odškolovala mnogobrojne znamenite osobe koje su zauzele važna mjesta u BiH i Hrvatskoj*. Fra Bruno nije mogao zauzeti mjesto u društvu koje mu je pripadalo. Posljednji je put viđen u svibnju 1945. u slovenskomu Celju.

Iza sebe je ostavio neprocjenjivo dokumentarno blago, umjetničke fotografije iz kojih je trebalo izroditi prvu monografiju Hercegovačke provincije. Dugo se mislilo kako je cjelokupno njegovo stvaralaštvo nastradalo tijekom partizanskoga uništavanja franjevačke građe u širokobriješkoj bazilici, kada su spaljene i gotovo sve hercegovačke crkvene matice, sva dotadanja memorija hrvatskoga naroda (inače, doktore Josipoviću, pisana memorija našega naroda na Širokomu je Brijegu spaljena nakon svršetka rata). Međutim, slučajnost je dio fra Brunina opusa, potkraj 2008. godine, vratila zajedničkoj nam baštini. Negativi, nagrizeni zubom vremena, pronađeni su tijekom obnove Franjevačke knjižnice mostarskoga Franjevačkog samostana, iza svežnja prastarih knjiga.

Riječ je o fotografijama koje je fra Bruno, po naputku upravo provincijala fra Leona, snimao u razdoblju između 1942. i 1944. godine. Imao je, naime, zadaću zabilježiti sve članove provincijalne zajednice, kao i sva provincijska zdanja, sa svrhom pripreme obilježavanja stote obljetnice Provincije (1844. – 1944.). Zamisao o monografiji ostala je, pak, u prahu tegobnih vremena. Provincijala su ubili u Mostaru, a fra Bruno nestaje na Križnomu putu, zajedno s tisućama njegovih sunarodnjaka.

Na tim slučajno otkrivenim negativima prevladavaju motivi sakralnih zdanja, portreti i zasvjedočenja pučke svakodnevice. Mostarski su ih fratri obnovili i digitalizirali, a potom čak i identificirali mnoštvo osoba sa snimaka te je njihova dokumentacijska vrijednost neprocjenjivom, a i ona umjetnička ostavlja bez daha.

Ako se prisjetimo podatka kako su vlasti, vojne i redarstvene strukture tadanje FNRJ ubili 511 osoba iz struktura Katoličke crkve u Hrvata (184 ubijene osobe su iz BiH, od čega na Hercegovinu otpada njih 66), zapitam se koliko je među njima priča sličnih fra Leonovoj i fra Brunovoj… Nisu, dakle, ubijani tek pojedinci u trenutku vremena, nego je sustavno čupana duša iz zdravoga tijela jednoga naroda…

Poštovani doktore znanosti Josipoviću, Vašemu zvanju i ugledu ne priliči tako prizemno i ostrašćeno uopćavanje koje ste ovih dana učinili i ponovili. Evo, ja ću prvi ostaviti prostor mogućnosti da među tih 511, ili među tih 184, ili među tih 66 nisu ama baš svi bili bezgrješni (makar se i grješnima, valjda, treba propisno i pravično suditi). Izrecite, doktore znanosti, javnu ispriku i u njoj ostavite prostor mogućnosti da Katolička crkva u Hrvata nije imala 511, ili 184 ili 66 bezumnika u svećeničkim haljama, sve odreda zvjerskih koljača, kako nam ih, nepojmljivo razumu, predočavate.

Uopćavanje / generaliziranje naroda i skupina odvelo nas je i u 1939. i u 1941. i u 1991. godinu. Kamo nas to vodite, poštovani doktore znanosti Ivo Josipoviću?

Dušu se istrgnuti ne može!

Mjesec veljača u Hercegovini u znaku je sjećanja na mučeništvo mjesnih franjevaca, njih ukupno 66 koliko ih je ubijeno ili nestalo u završnim vojnim operacijama Drugoga svjetskog rata na ovomu podneblju, kao i u poslijeratnim *(mirnodopskim)* marševima smrti. Povijesnom je činjenicom kako su partizani, bez suđenja i bilo kakovih pravnih procesa, pobili trećinu od ukupnoga broja pripadnika Hercegovačke franjevačke provincije UBDM. Ne ću ulaziti u ideološke prijepore, ali želim Vam približiti dva imena među ubijenima, ona čija smrt nije bila samo osobna, samo trenutačna u malenomu trenutku tijeka povijesti i vremena…

U vihoru surovoga pobjedničkog pira nad poraženom stranom, partizanska je vojska posebno predano ubijala hrvatsku inteligenciju, doktore znanosti, liječnike, profesore, svećenike, književnike, umjetnike, one koji su oplemenjivali hrvatsko narodno biće i imali potencijal oplemenjivati ga još desetljećima. Dana 14. veljače 1945. godine, pripadnici 8. dalmatinskog korpusa iz mostarskoga su Franjevačkog samostana odveli provincijala dr. fra Leona Petrovića i još šestoro njegove subraće fratara. Žicama su im povezali ruke, pješice ih odveli do Čekrka, nadomak naselju Rodoč, strijeljali ih ili usmrtili sječivima i tijela im bacili u divlje neretvanske vode.

Spomenuti je fra Leon bio prvim doktorom znanosti među hercegovačkim franjevcima, omiljen među gradskim pukom, duša svojega vjerničkog stada. Prije više od stoljeća, davne 1908., taj rođeni Klobučanin na švicarskomu je sveučilištu u Fribourgu promaknut u doktora znanosti, postavši prvi hercegovački fratar s tim naslovom. Njegov je doktorski rad prije nekoliko godina objavljen u nakladi Recipe Hercegovačke franjevačke provincije, zajedno s njegovim životopisom, bibliografijom te monodramom o njegovim posljednjim trenucima. Zločinci su ga ubili kao franjevačkoga provincijala, dugogodišnjega glavnog vikara mostarsko-duvanjskoga biskupa i kao osobu koja je u Mostaru i Hercegovini uživala visok ugled (ne samo među katolicima) i koja je od ustaškoga progona, zabilježeno je, spašavala pripadnike svojega i drugih naroda (napose Židove i Srbe).

Drugo ime za koje želim da znadete još je jedan plodan stvaratelj i društveni djelatnik, Mostarac fra Bruno Adamčik, umjetnički fotograf i profesor glazbe širokobriješke gimnazije. Posljednji je put viđen u svibnju 1945. u slovenskomu Celju. Iza sebe je ostavio neprocjenjivo dokumentarno blago, umjetničke fotografije iz kojih je trebalo izroditi prvu monografiju Hercegovačke provincije. Dugo se mislilo kako je cjelokupno njegovo stvaralaštvo nastradalo tijekom partizanskoga uništavanja franjevačke građe u širokobriješkoj bazilici, kada su spaljene i gotovo sve hercegovačke crkvene matice, sva dotadanja memorija hrvatskoga naroda. Međutim, slučajnost je dio fra Brunina opusa, potkraj 2008. godine, vratila zajedničkoj nam baštini. Negativi, nagrizeni zubom vremena, pronađeni su tijekom obnove Franjevačke knjižnice mostarskoga Franjevačkog samostana, iza svežnja starih knjiga.

Riječ je o fotografijama koje je fra Bruno, po naputku provincijala fra Leona, snimao u razdoblju između 1942. i 1944. godine. Imao je, naime, zadaću zabilježiti sve članove provincijalne zajednice, kao i sva provincijska zdanja, sa svrhom pripreme obilježavanja stote obljetnice Provincije (1844. – 1944.). Zamisao o monografiji ostala je, pak, u prahu tegobnih vremena. Provincijal je ubijen u Mostaru, a fra Bruno nestaje na Križnomu putu, zajedno s tisućama njegovih sunarodnjaka.

Na tim slučajno otkrivenim negativima prevladavaju motivi sakralnih zdanja, portreti i zasvjedočenja pučke svakodnevice. Mostarski su ih fratri obnovili i digitalizirali, a potom čak i identificirali mnoštvo osoba sa snimaka te je njihova dokumentacijska vrijednost neprocjenjivom, a i ona umjetnička ostavlja bez daha.

Ako se prisjetimo podatka kako su vlasti, vojne i redarstvene strukture tadanje FNRJ, ubili 511 osoba iz struktura Katoličke crkve u Hrvata (184 ubijene osobe su iz BiH, od čega na Hercegovinu otpada njih 66), zapitam se koliko je među njima priča sličnih fra Leonovoj i fra Brunovoj… Nisu, dakle, ubijani tek pojedinci u trenutku vremena, nego je sustavno čupana duša iz zdravoga tijela jednoga naroda…

No, dušu se iz tijela istrgnuti ne može! Onaj tko vjeruje dobro znade kako ju samo Bog može pozvati k sebi! Hrvatsku nije pozvao… Iscijelio ju je!

Autorska FB stranica
15. svibnja 2019.

Iritaciju zagrebačkoga oslobođenja / pada morao sam počešati!

Užasnut pratim koja sve imena, obilježena i ovim i onim vojničkim i ideološkim znakovljem (prošlosti), pojedine javne osobe u Hrvatskoj danas uzdižu na razinu nacionalnoga štovanja, imenujući ih, izvan svake granice uljudbenoga uzusa, pretečama suvremene hrvatske državnosti i suverenosti i time pod njihove čizme bacajući žrtvu svih onih tisuća palih hrvatskih branitelja s krvavoga izmaka prošloga stoljeća…

Čini mi se kako, a ovo pišem uistinu oslobođen svake ironije, ponajveće izljeve isključivosti, ostrašćene nedoličnosti, divljenja degutantnoj totalitarnosti, iživljavanja nad spomenom ubijenima, čak i krajnje zastrašujuće osobne pripravnosti na hladne likvidacije (u nekim novim uvjetima civilizacijskoga sumraka) osjećam na uznemirujuće visokim društvenim i političkim ljestvicama, bez obzira na krila s kojih dolaze. Pod snažnim sam uvjerenjem kako ovaj svjetonazorski fašizam i s jednoga i s drugoga krila, ako mu se ponovno ukažu prostor i vrijeme, ne će prezati čak niti od onoga od čega su možda prezali ostarjeli koljači sa stratišta čovještva…

Obiteljske me poveznice spajaju i s jednom i s drugom zaraćenom stranom Drugoga svjetskoga rata pod ovim našim nebom, ali me ne spajaju s neljudima niti s jedne od tih dvaju strana! Osim obiteljskih, zabilježio sam više svjedočanstva i drugih preživjelih svjedoka toga (vremenski, ali zbilja ne i ideološki) minuloga doba, prepoznavši uzorak koji se, nepogrješivo, ponavlja: Opasan postotak društveno uzdignutih,

visoko obrazovanih figura odlikuje isključivost i crno-bijeli pogled na najteža minula doba naše povijest, a ti i takovi uvijek nas izruče novim stratištima razuma i uljudbe, zgarištima svega onoga što jest etičkom i moralnom vertikalom čovječanstva!

Prijepor oko zagrebačkoga oslobođenja / pada nametnuo se kao užasna iritacija koju sam morao počešati, a godišnja blajburška svijeća kao vrijeme nad kojim se imam potrebu iznova pomoliti… Ja sam si davno maknuo okove prethodnih isključivosti, rođenih pod agresorskim granatama, i potom punim plućima udahnuo… Strepim od društveno-uzdignutih koji na izmučena tjelesa, na silovane žene, na spaljene majke i na raspete očeve gledaju kao na *naše* i na *njihove*! Strepim od onih koji nas uvjeravaju kako su nevine egzekutori imali pravo ubiti! Strepim od onih koji ubijeno dijete nazivaju njihovim, a ne svojim!

Lokrumsko i sva naša prokletstva

Kako naći poveznicu između kneza Primorske Hrvatske Branimira, čuvenoga hrvatskog državnika i vojskovođe Nikole Šubića Zrinskoga, belgijske / austro-ugarske princeze Stephanie, srpskoga vojskovođe Živojina Mišića, ruskoga revolucionara Vladimira Iljiča Lenjina i Jugoslavenske narodne armije? I to je moguće, ali samo ukoliko se zavučete u mostarske povijesne spise…

Prošloga sam se tjedna dotaknuo negdanje mostarske šetnice koja se protezala sve od Stare gimnazije do Biskupova dvora. Otvorena 1889. godine, u povodu dolaska u Mostar austro-ugarskoga carskog prestolonasljednika princa Rudolfa Habsburga, izvorno je, u čast njegove supruge, imenovana Štefanijinim šetalištem (*Stephanie allee*). Odmah nakon Prvoga svjetskog rata, Kraljevina SHS preimenuje šetnicu koja otad nosi ime vojvode Mišića, a povijesno gledano osobito je bitno iščitati režimsku poruku iz čina imenovanja gradske žile kucavice u čast jednoga od predvodnika srbijanskoga ratnog stroja u ratu protiv Carske i kraljevske dvojne monarhije Austro-Ugarske odnosno i protiv Mostara i Mostaraca koji su se borili u sastavu austro-ugarske oružane sile.

Nisam uspio doći do podatka kako se ta ulica zvala u razdoblju NDH (nekako sumnjam da je zadržala Živojinovo ime), ali poslije 1945. razdijeljena je u dvije, da bi na dijelu od Gimnazije do Rondoa (Trg hrvatskih velikana) bila nazvana Lenjinovim šetalištem, a od Rondoa do križanja podno Biskupije – Šetalištem JNA. Svaki rat nosi svoje mijene, pa danas onaj prvi dio, koji je novouređenom gradskom šetnicom, nosi ime velikoga Zrinskog, a negdanja JNA Ulicom je kneza Branimira.

Svi pobrojani velikani, pa čak i JNA kao vojna sila, imaju značajna mjesta u hrvatskoj, srpskoj i u ruskoj povijesti, samo princeza Stephanie od Belgije (Stéphanie Clotilde Louise Herminie Marie Charlotte) nije osobito značajnom osobom u povijesti bilo koje zemlje, osim što je bila kćerkom belgijskog kralja Leopolda II. i kraljice Marije, i Rudolfovom suprugom. No, nije mala stvar u Mostaru ugostiti budućega cara (barem je carem trebao postati), a Gradu na Neretvi ta je čast ukazana dvaput, jer ga je Rudolf posjetio 1886. i 1888., da bi godinu nakon drugoga posjeta mostarske vlasti imenovale ulicu u čast princezi, a Trg na Mejdanu u čast Rudolfu. Čak je, 24 godine poslije, točnije u srpnju 1913., zgotovljen projekt izgradnje dvokatnoga Mosta princa Rudolfa koji je trebao premostiti Neretvu između između Rudolfova i Baščine, a čiju je izgradnju zauvijek omeo Prvi svjetski rat.

E, sada jedna zanimljivost, iz domene onostranoga.

Upravo su Stephanie i Rudolf, zajedno s njegovim stricem Maksimilijanom i rođakom Franjom Ferdinandom (austro-ugarskim nadvojvodom i carskim prestolonasljednikom), najpoznatijim *žrtvama* tzv. Lokrumskog prokletstva.

Otočić Lokrum smješten je u dubrovačkomu akvatoriju, na pola nautičke milje udaljenosti od Dubrovnika. Prvi je put spomenut 1023. godine, kada je, u noći na blagdan sv. Benedikta, u Dubrovniku planuo veliki požar. Dubrovčani su se, priča kaže, zavjetovali tomu svecu kako će mu na Lokrumu izgraditi samostan i crkvu ukoliko ih spasi od plamene buktinje. Predaja kaže da se upravo tako i dogodilo. Samostan je, prema službenim povijesnim podacima, izgrađen upravo ljeta Gospodnjega 1023.

Jedna od brojnih legendi o ovomu prelijepom otočiću kazuje kako se 1192. na njemu nasukao čuveni engleski kralj Rikard I. Lavljega Srca, na povratku iz Trećega križarskog pohoda, kada je njegov brod pogodila pomorska oluja. Ostalo je u usmenoj predaji, premda o tomu nema povijesnih dokaza, kako su ga spasili i pomogli mu lokrumski benediktinci, stoljetni vlasnici otoka.

Do zloga je došlo 1798. godine, kada su benediktince s Lokruma protjerali francuski okupatori, oduzeli im posjede kako bi ih prodali bogatim Dubrovčanima. U noći prije konačnoga napuštanja svojega doma, ogorčeni su svećenici, tako barem strašna priča svjedoči, navukli svoje kapuljače i cijele noć kružili otokom, držali u rukama naopako okrenute upaljene velike svijeće i neumorno ponavljali: *Neka je proklet svaki onaj koji pribavi Lokrum za svoje osobno uživanje!*

Otok je otad dobio trajni biljeg i jeza se prenosi do naših dana. Navodno se Lokrumsko prokletstvo može prekinuti samo ukoliko bi sav vosak koji je one noći iskapao bio prikupljen i ponovno stopljen u jedno. Dakle, nikada!

Uglavnom, od polovice 19. stoljeća pa sve do kraja Prvoga svjetskog rata, Lokrum je bio u sastavu Monarhije i služio je kao ljetnikovac bečkoj carskoj obitelji. Kupio ga je, naime, austro-ugarski nadvojvoda Maksimilijan, brat cara Franje Josipa I., nakon što je tamo otišao pokloniti se mornarima koji su stradali u potapanju carskoga ratnog broda Triton (potopljen pokraj Lokruma, 1859.). Njima u čast, na otoku je podignut veliki Tritonov križ.

Maksimilijan je, oduševljen ljepotom, tamo izgradio ljetnikovac, uredio perivoje i šetnice odnosno cjelokupan otočni prostor podredio svojemu uživanju sa suprugom Charlottom. Godine 1864., nakon ljetovanja na Lokrumu, Maksimilijan je, na poziv meksičkih monarhista, a uz potporu Napolena III., otišao u Meksiko i proglasio se njegovim carem, da bi ga tamošnji republikanci, uz pomoć SAD-a, 1867. godine zatočili, mučili i strijeljali. Shrvana je Charlotta krenula natrag na Lokrum i na putu doživjela brodolom. Premda je preživjela havariju, pomračena je uma kasnije si oduzela život u Maksimilijanovu dvorcu Miramare, u Trstu.

Na Lokrumu je boravio i ljubavnik carice Sisi (Elizabete Austrijske, Rudolfove majke) Otto Friedrich Wilhelm, poznatiji kao Ludvig II. Bavarski, zaručnik Elizabetine sestre. Nakon povratka s Lokruma, doznao je kako ga je bavarsko ministarsko vijeće proglasilo ludim i svrgnulo s prijestolja, te su ga, nakon samo nekoliko dana, pronašli mrtvoga u jezeru, nedaleko od njegova imanja.

Novim je vlasnikom Lokruma postao naš Rudolf, Franjin i Elizabetin sin jedinac, a na ukletomu je dubrovačkomu otoku 1881. proveo

medeni mjesec sa zaručnicom Stephanie. Navodno se zemlja zatresla, a more uznemirilo kada su zakoračili na lokrumsko tlo. Rudolf je, prema službenomu izvješću carskoga dvora, 30. siječnja 1889. godine (nepunu godinu dana nakon boravka u Mostaru), u 31. godini života, u svojemu lovačkom dvorcu *Mayerling*, na krevetu prekrivenom ružama, ubio svoju ljubavnicu, sedamnaestogodišnju ugarsku barunicu Mariju Vetsera, ispalivši joj hitac u glavu, da bi potom presudio i sebi. Suvremeni su forenzičari, pak, dokazali kako na Marijinoj lubanji nema prostrijelnih tragova, ali ima dokaza o tomu da je preminula od niza nasilnih udaraca u glavu. Također, tragovi nasilja ostali su i na Rudolfovim posmrtnim ostacima, zajedno s tragovima čak šest prostrijelnih rana od zrna puščanih metaka.

Afera *Mayerling*, s mnoštvom teorija, ostaje nerazjašnjenom sve do naših dana, a tematizirana je čak i na velikomu platnu, i to 1936. i 1968. godine, da bi princa Rudolfa (u filmu je nazvan Leopold) 2006. odglumio Rufus Sewell kojega za ubojstvo Jessice Biel raskrinkava *iluzionist* Edward Norton.

Iza braka Rudolfa i Stephanie ostala je kćerka, nadvojvotkinja Elizabeta, rođena 1883. godine, koju povijest pamti kao *crvenu vojvotkinju*, jer je, premda plave krvi, bila gorljivim socijalistom i pripadnicom austrijske socijaldemokratske stranke. Stephanie se, kao udovica, kasnije udala za nekoga nižeg mađarskog grofa, s kojim je živjela u dvorcu u Slovačkoj, sve dok ih je Crvena armija protjerala 1945. godine. Te godine Stephanie i umire, a osim mostarske šetnice, njoj u čast imenovano je i jedno etiopijsko jezero, potom endemska ptica s Papua Nove Gvineje (*Astrapia stephaniae)* i asteroid (*220 Stephania*). Pošto ju je Rudolf 1886. zarazio spolnom bolešću, više nije mogla rađati, a on je, kao liberal bez muškoga nasljednika, bio u stalnomu sukobu sa strogim ocem i u sve dubljemu ponoru uživanja u alkoholu, morfiju i u mnoštvu ljubavnica.

Nakon Rudolfove smrti, prestolonasljednikom postaje najstariji živući carev brat, nadvojvoda Karlo Ludvig kojega po smrti, kao prestolonasljednik, nasljeđuje sin Franjo Ferdinand. Navodno su Ferdinand i supruga mu grofica Sofija Chotek trebali 1914. provesti ljeto na Lokrumu, prije čega su otišli u Sarajevo, gdje je princa, 28. lipnja 1914. godine, ubio srpski radikal Gavrilo Princip. Time se Lokrumsko prokletstvo protegnulo na čitav svijet, zapalivši iskru krvave buktinje Prvoga svjetskog rata, koji je srušio čak tri višestoljetna carstva: austro-ugarsko, rusko i tursko.

Na Lokrumu je, 1930-tih, navodno nestala cijela jedna obitelj, a 2007. u ostacima benediktinskoga samostana kažu kako je mobitelom snimljen duh.

Prije kraja, evo vam i jedna mostarska *ukleta* priča, koju je u knjizi imena *Mostar – susret svjetskih kultura* zabilježio neumorni gradski kroničar Drago Karlo Miletić. U 19. je stoljeću, na putu za Rodoč, iza Čekrka, s desne strane postojala omanja kuća, u kojoj su, u doba turske okupacije, izvršena dva zločina. Jedne je noći grlo prerezano Simoti Vuletiću, nakon kojega je u njoj ubijen i Filip Milicija. Ubojice nisu otkriveni. Godine 1919., u istoj je kući nožem usmrćen vlasnik Nikola Spužević kojega je pronašla djevojčica Milka Vujica. U noći na 8. prosinca 1921. godine, zlokobna je kuća u potpunosti izgorjela, a pukim su se slučajem od smrti u plamenu spasili Nikola Šunjić, supruga mu i djeca. Dugo je među Mostarcima to zdanje nazivano ukletom kućom.

Nije to ni približno zanimljivom pričom kao što je ona s Lokruma. U Mostaru se, naime, nikada nije imalo vremena čak ni za kletve kada bi neka sila izgonila autohtone žitelje s njihovih ognjišta. U Mostaru se ne stignemo naviknuti ni na ime ulice, a već stigne neko novo doba, s njime i drukčija poimanja velikana. No, samo neka nam je manje nekažnjenih zločina i krvavih mijena, a mi ćemo u molitvama ufati kako će nam se pokojni sljedbenici sv. Benedikta smilovati i razbiti okove prokletstava s cjelokupnoga ovog podneblja, ma od kada, ma od kuda i ma od koga nas ona sustizala.

Ustaši ulica brata partizana

U prošlotjednoj se kolumni dotaknuh i usuda mostarskih ulica koje, kada bi mogle pričati, ni same više ne bi znale reći čije ime nose. No, nije to mostarska posebnost, jer gradovi ovoga dijela svijeta, mane-više, pričaju slične priče. Međutim, ima jedna među tim pričama koja je ipak drukčijom, koja je ipak posve mostarskom i koja, kroz prizmu jedne obiteljske tragedije, ponajbolje oslikava apsurdnost povijesno-ratno-političkih mijena jednoga grada.

Priča je vezana za staru gradsku obitelj koja nosi prezime Zelenika.

S danas već pokojnom, a tada osamdesetogodišnjom Zdravkom Nikolić (rođenom Zelenika), ugodnom gospođom kod koje sam ciljano stigao doznavši u jednomu razgovoru o njezinu obiteljskom usudu, razgovarao sam u njezinu domu, u studenomu mjesecu 2005. godine, kada prvi put i objavih njezinu priču. Pomislio sam tada, slušajući pripovijest koja kao da je izišla iz mašte nekoga romanopisca, kako bi pokojna Zdravkina mati Manda teško mogla povjerovati, sve i da joj je netko mogao šapnuti kako će se za imena njezine djece otimati države. Vjerojatno bi, pod naški, kazala: *Idi, nalet te bilo…*

Naime, Mandin je najstariji sin Ante, kao partizanski prvoborac, nakon Drugoga svjetskog rata, u bivšoj Jugoslaviji, dobio svoju ulicu (onu u kojoj im je smještena obiteljska kuća) ponad današnjega Trga Tihomira Mišića, a srednji sin Ivo je, kao tabornik Ustaške vojnice Nezavisne Države Hrvatske, nakon pada Jugoslavije i s uspostavom Hrvatske Republike Herceg-Bosne, naslijedio brata kao novi vlasnik njegove ulice.

- Ante je rođen 1922. godine. Još je kao učenik građevinske tehnike u Splitu bio politički aktivan u SKOJ-u, zbog čega je zaradio status nepodobnoga u NDH. Pred sve izvjesnijim uhićenjem, pobjegao je iz Mostara 1941. i izbiva s partizanima sve do 1943. godine, kada je, pri jednomu prelasku Neretve, obolio od trbušnoga tifusa, na što su se nadovezali pjegavac, upala pluća i, na kraju, kobna tuberkuloza... – zasuzila je stara gospođa Zdravka, prisjećajući se, uz domaću zalivenu kavu, bolnoga iskustva svoje pokojne braće.

Ispričala mi je kako je nesretnik kriomice doveden do Mostara, gdje su ga u gradsku bolnicu smjestili pod imenom Ante Šubić, a sve zahvaljujući dobroti i hrabrosti dr. Vjekoslava Glavadanovića koji je savjesno poštovao svoju liječničku prisegu, ali i svjesno prekršio tadanje zakonske odredbe. Neprijavljivanjem neprijateljskoga vojnika bio je ugrozio svoju slobodu, i svoj život. No, dr. Glavadanovića Mostar pamti kao vrsnoga liječnika, specijalistu za unutarnja oboljenja kojega se nije odrekla niti jedna vlast, od austro-ugarskoga i razdoblja Kraljevine Jugoslavije, preko NDH i komunističke Jugoslavije. Dobri je liječnik preminuo 1960. godine, od posljedica moždanoga udara.

Kako Anti nije bilo spasa, nakon osnovnih zahvata i one njege koja mu je mogla biti pružena u tim ratnim okolnostima, pod stalnom prijetnjom razotkrivanja prijevare, dr. Glavadanović ga otpušta doma, s dokumentacijom pod onim lažnim imenom.

- Svi smo u obitelji obožavali njegovu blizinu, uživali smo slušati njegove priče, njegovu svirku na gitari... – govorila mi je Zdravka, vraćajući se u zatomljena sjećanja na brata koji je, onako iznemogao, nasmrt bolestan, sjetno uzeo svoje glazbalo kada je iz bolnice, nakon više od dvije godine izbivanja, ušao u roditeljski dom. No, sudbina je htjela da ga upravo pjesma, nakon nekoliko dana, i razotkrije.

- Nitko, čak ni najbliži susjedi, ni rodbina, nitko nije smio ništa znati o Antinu povratku. Međutim, susjed ga je čuo kako svira, a samo je Ante u našoj kući znao svirati… Prijavio ga je i agenti su opkolili kuću! – zadrhtala je Zdravka, kao da se sve upravo odigralo, tu pored nama.

Čudan splet okolnosti odigrao je, ipak, posljednju kartu.

- Naš brat Ivo, rođen 1924. godine, još je prije rata bio aktivnim članom Ustaške mladeži. Bio je uglađen, pravi gospodin. U ratu se prijavio u hrvatsku vojsku. – opisivala ga je živahna starica, pojašnjavajući mi kako je obitelj Ivu odmah izvijestila o događanjima s Antom. Bratska je ljubav nadjačala njihove ideološke prijepore…

- Ivo je iskoristio svoja poznanstva i Anti žurno pribavio potvrdnicu o službovanju u 1. dobrovoljačkoj domobranskoj pukovniji Kopnene vojske Hrvatskoga domobranstva, pod zapovjedništvom čuvenoga pukovnika Franje Šimića čiji je stožer bio u Ljubuškomu. Papir je u kuću stigao netom prije nesretnoga dolaska redarstvenika i vojnika. – kazivala mi je Zdravka.

Antu su, poštujući ugled pukovnika Šimića, uistinu ostavili na miru, ali bolesti ipak nije mogao umaći. Nedugo potom, preminuo je.

Ivo je, također, napustio Mostar i otišao u zastavničku školu u Dravograd, a članovi obitelji na tomu su ga rastanku posljednji put vidjeli. Napredovao je do čina tabornika, a posljednji je put viđen u Zagrebu, uoči samoga kraj rata.

Antina je, pak, smrt snažno utjecala na Niku, njihova mlađeg brata, rođenog 1928. godine, koji 1944. pristupa partizanima i iste godine pada u ruke četnicima koji su ga strijeljali na obalama Boračkoga jezera. Zdravka je tako, svršetkom surovoga Drugog svjetskog rata, postala najstarijim živućim djetetom u obitelji Zelenika, s još dva brata, Ilijom i Stankom, koji su tijekom tih događanja bili djecom.

U Jugoslaviji se, dakle, njihova ulica zvala Ulica Ante Zelenike, a danas joj je naziv Ulica tabornika Ive Zelenike. Zdravka bi, povjerila mi se tada, bila sretna kada bi njihova adresa bila jednostavno: Zelenikina ulica. Inače, bila je ona hrvatskom uzdanicom kao mlada školarka, a njezini su roditelji, unatoč tomu i unatoč činjenici da im se jedan od sinova borio u hrvatskim postrojbama, pretrpjeli velika zlostavljanja zbog Antinih aktivnosti u komunističkoj ilegali. Majka Manda i otac Stjepan nakratko su zatvoreni 1943. godine u Konak, zatvor u mostarskim Bjelušinama koji je bio pod njemačkim nadzorom, otkud su izmješteni u gradski ustaški zatvor. Izvedeni su na željeznički kolodvor, predodređeni za Jasenovac… Spletom nevjerojatnih okolnosti, od logora ih je spasilo partizansko miniranje pruge, negdje prema Sarajevu, zbog čega je putovanje odgođeno.

- Naša je obitelj starosjedilačka. Tad smo bili dobrostojeći zemljoposjednici i trgovci, i otac je uspio kupiti slobodu za mamu i za sebe. Stari narančasti kofer bio je pun kuna, a ključnu ulogu u oslobađanju mojih roditelja odigrao je biskup mostarski mons. Petar Čule koji je tko zna komu odnio taj novac. Otad je biskup, svake godine na drugi dan Božića, na očev imendan, pohodio našu obitelj. – u konačnici je starica zajecala, prisjetivši se kako je tada trinaestogodišnji Stanko potrčao za majkom kada ga je *Švabo* udario puščanom drškom u leđa.

Manda je oduvijek bila privržena Katoličkoj crkvi, pomagala časne sestre sirotice. Inače, ta je obitelj imala tri kuće u Mostaru, a spominje ih se i u rodovnicima iz 1840. godine. Toliko duga trajnost bilježi brojne radosti, ali i brojne nedaće, pa ih nije poštedjela niti stvarnost posljednje srpsko-crnogorske agresije, kada im granata izravno pogađa obiteljsku kuću.

Otišla je, u međuvremenu, Zdravka svojoj braći i svojim roditeljima na susret u vječnosti. No, s njom nije smjela otići i ova priča! To je bilo mojom zadaćom! Ovu je priču istkala surova stvarnost, istkala ju je ljudska patnja, istkala ju je istina, a samo iz istine izvlači se valjana pouka… Hoćemo li ju biti kadri spoznati?

Prvi.tv
22. srpnja 2016.

JUKINE CRTICE 11

Ilija Jakovljević

Jedanaesto izdanje moje emisije *Kulturno, s Darkom Jukom* u cijelosti je posvećeno mostarskomu velikanu Iliji Jakovljeviću, čovjeku kojega sada iznova otkrivamo i čija djela treba planski oživjeti i ponuditi na čitanje svim uzrastima, jer njegova proturatna poruka i britko razotkrivanje čovječjega zvjerstva mora stići u ruke svih naraštaja (ne samo na našim prostorima), prije nego krenemo ponavljati pogrješke, kao nemali broj puta dosad...

S akademikom Šimunom Musom, koji je doktorirao na Jakovljevićevu djelu, u pedesetominutnomu razgovoru dotaknuo sam se Ilijina nemjerljivo vrijedna proznoga i pjesničkoga stvaranja, ali i crtica iz burnoga života toga nesvakidanjeg građansko-liberalnog intelektualca koji se odbio pokoriti režimima svojega vremena. Mostar mu se, u suradnji s Maticom hrvatskom, odužio poprsjem u krugu škole u naselju Centar II koja nosi njegovo ime, a što je puno bitnije, djela su mu uvrštena u školsku lektiru. No, o njemu se i danas premalo znade i poprilično je teško, čak i danas, doći do njegovih ponajboljih književnih domašaja. Ne ću, niti mogu, ulaziti u raščlambu njegova stvaranja, osim navesti mišljenja kompetentnijih od sebe, ali ću vas ovom prigodom prošetati njegovim životom i pokušati pobuditi zanimanje za ono što nam je ostavio.

Ilija je rođen 21. listopada 1898. godine u Mostaru, u staroj gradskoj obitelji Jakovljevića u Podhumu, kao jedinac roditelja Marka i Kate, rođene Vuković. Umro je 28. listopada 1948. u jugoslavenskomu zatvoru, pod nikada razjašnjenim okolnostima. Izvori spominju i Zagreb i Beograd, u kojima je mučki ispitivan, kao moguća mjesta njegove smrti.

U rodnomu gradu, od 1909. do 1915. godine, pohađa pučku školu i Veliku gimnaziju, a posljednja dva gimnazijska razreda, 1916. i 1917., završava u Sarajevu, nakon čega je uvojačen u austro-ugarsku vojsku i razmješten na službu u Pečuh (Mađarska). Odmah po završetku rata, 1918., upisao se na zagrebački Pravni fakultet, diplomirao 1926. i zaposlio se kao odvjetnički pripravnik. Doktorirao je u Zagrebu pravne znanosti 1929. i počeo raditi kao sudski pripravnik, da bi 1930. položio odvjetnički ispit, otvorio samostalni odvjetnički ured i sudjelovao u većim postupcima toga vremena (Hranilović – Soldin, Kerestinečki proces, Lički proces, Proces redovnicama samostana sv. Vinka…).

No, vrsni je pravnik svoj trag u hrvatskoj, ali i u europskoj povijesti ostavio na književnomu planu, kao pjesnik, romanopisac, pripovjedač i autor zapažene memoarske proze. Kao novinar, kritičar i feljtonist pisao je za *Luč*, *Hrvatsku obranu*, *Dom i svijet*, *Narodnu slobodu*, *Narodnu stražu*, *Evoluciju*, *Reviju mladih*, *Hrvatsku prosvjetu*, *Omladinu* i *Seljačku mladicu*, objavljujući svoje uratke i pod pseudonimima Dyo Jota i Lictor. U rujnu 1936. postao je glavnim urednikom *Hrvatskoga dnevnika*, a s uspostavom Banovine Hrvatske izabran je za predsjednika Društva hrvatskih književnika te postao i glavnim urednikom časopisa *Savremenik*.

Godine 1938., upravo kao predsjednik DHK, organizira čuveno gostovanje skupine uglednih hrvatskih književnika kod slovenskih kolega u Ljubljani. Poznavatelji povijesnih prilika ističu kako je samo Jakovljević mogao na takovo okupljanje dovesti zajedno Vladimira Nazora i Augustina Tina Ujevića. Pamtljivom je anegdotom kako je, tom prigodom, Ilija od Tina zatražio konfekcijske mjere kako bi mu kod krojača naručili šivanje odijela, a nenadmašni mu Tin poslao svoju fotografiju, na čijoj je poleđini pisalo: *Ovaj čovjek na nogama, taj izvjesno odgovara meni (mojoj mjeri kod krojača) – Vaš Tin, Split 1938.*

Rođenje djece i početak samostalne odvjetničke karijere Jakovljevića odvajaju od katoličkoga javnog djelovanja (bio je blizak orlovskomu odnosno križarskomu pokretu) i on sve više naginje političkomu djelovanju. Od 1923. članom je Hrvatske pučke stranke, a od 1929. Hrvatske seljačke stranke kojoj je tada na čelu Vladko Maček, čiji odnos

s Jakovljevićem izrasta u čvrsto prijateljstvo. S početkom tridesetih godina prošloga stoljeća, Jakovljević je nekoliko mjeseci proveo u zatvoru zbog političke agitacije protiv jugoslavenskoga kralja Aleksandra Karađorđevića. Sa snažnim kršćansko-demokratskim uvjerenjima koja su u njegovu kasnijemu životnom razdoblju ustupila mjesto nepokolebljivu građansko-liberalnomu svjetonazoru, vlastima nikada nije bio mio. No, kao predani pacifist, svoja je uvjerenja zastupao isključivo evolucijskim metodama, odbacujući svaki oblik revolucije, nasilja i totalitarističkih stremljenja. U novinskim se istupima kritički strastveno osvrtao na kraljev diktatorski režim, ali i na boljševičko revolucionarstvo, kao i na ideologiju nacizma.

Bilo je neminovno! Uspostavom Nezavisne Države Hrvatske, našao se sudaren sa svim onim što je cijeloga života odbacivao. Izvori navode kako mu je poglavnik NDH, kao vrsnomu intelektualcu, ponudio mjesto u državnoj vladi, što je Jakovljević odbio. Već je u travnju 1941. uhićen i ubrzo pušten, da bi u listopadu iste godine, zajedno s većom skupinom drugih hrvatskih intelektualaca, bio utamničen u Staroj Gradišci, u kojoj provodi punih 400 dana. Logoraški mu je broj bio 3626.

Nakon izlaska iz logora, pune dvije godine povučeno živi u Zagrebu, da bi u rujnu 1944. godine, pod prijetnjom ponovnoga uhićenja, prebjegao u partizane i do prosinca te godine boravio u Moslavini i u Topuskomu. Prebačen je potom u Split, u kojemu do svibnja 1945. djeluje u Odjelu informacija ZAVNOH-a i u *Vjesniku*. Imenovan je i u Povjerenstvo za istraživanje ratnih zločina, a nakon rata vraća se odvjetništvu i vrlo brzo zapada u nevolje s novim režimom. Građanska politička okrenutost i liberalni svjetonazor neminovno su ga vodili u sukob s komunistima i, 25. svibnja 1948. godine, OZNA ga uhićuje, u sklopu akcije kompromitiranja Andrije Hebranga.

Ispitivan je i u Zagrebu i u Beogradu, a 28. listopada tragično skončava. Obitelj je službeno izviještena kako je Ilija Jakovljević počinio samoubojstvo, a slučaj do danas nije rasvijetljen. Pokopan je na Mirogoju 30. listopada 1948., a uslijedila su desetljeća šutnje, potpunoga zaborava, bez spomena njegova imena u udžbenicima, pregledima, leksikonima, antologijama… Ustaše i NDH su jednu takovu veličinu, kao svjedoka, ispustili iz ruku, a dograbio ga je komunistički režim i osudio na zaborav.

A zašto Jakovljević nipošto ne smije ostati u zapećku ropotarnice povijesti?

Već u vremenu Prvoga svjetskog rata javlja se s pjesmama i s pripovijetkama, djelujući u krugu katoličkih književnika. No, pomalo mijenja osobni svjetonazor i sve više naginje ljevici, što je i osnovicom brojnih raspri koje je vodio s bliskim prijateljem Antunom Brankom Šimićem, uvjerenim sljedbenikom svojega strogog katoličkog odgoja. Jakovljevića i Šimića spojilo je pisanje za časopis *Luč*, a prijateljstvo među njima otad je raslo, o čemu svjedoče i sačuvana Šimićeva pisma upućena ovomu Mostarcu. Ilija je provodio sate uz bolesničku Brankovu postelju, a njihovi biografi zapisuju kako je dvojac ulazio u duboke filozofske dijaloge i neslaganja oko različnih pogleda na svijet, društvene prilike, religiju... Jakovljević je bio jedinim svjedokom Brankove smrti, 2. svibnja 1925. godine. Osim s velikim Šimićem, prijateljevao je i razmjenjivao pisma i s Ivanom Goranom Kovačićem, a ona spašena datiraju iz 1938. godine.

Jakovljević je neumorno stvarao, ali ga je tek zbirka pjesama *Lirika nevremena* (1945.), nastala iz bolnoga logoraškog iskustva u Staroj Gradišci, svrstala u red značajnijih predstavnika ratnoga pjesništva. Pjesme iz te knjige pisane su na ostacima papira za zamatanje, na rubovima novina, skrivane u postavi kaputa, u cipelama. Jedino su tako i mogle preživjeti ustaške pretrese, da bi nakon rata bile ukoričene u knjigu koja je Jakovljevića obilježila kao hrvatskoga stvaratelja kojemu se nacija mora odužiti. Također, dovršavajući u rujnu 1944. godine, u Zagrebu, prije odlaska u partizane, memoarski rukopis iz Stare Gradiške (objavljen tek 1999. pod imenom *Konclogor na Savi*), nije mogao niti slutiti kako će biti vrjednovan kao jedan od najautentičnijih europskih protagonista književne logorologije, žanra koji je izrođen iz ljudskoga otpora prema bezumlju i zvjerstvu, za koje je u 20. stoljeću čovječanstvo itekako posvjedočilo svoju sposobnost.

Književnik Ivan Lovrenović, u veljači 2012. godine, u tekstu imena *Ilija Jakovljević u zemlji grobova*, podsjeća na činjenicu da je kritičar, pjesnik i esejist s naglašenom filozofskom vokacijom Slobodan Blagojević,

u suradnji s malom novinsko-izdavačkom kućom *Zadrugar* odnosno sa svojim prijateljem Željkom Gakovićem, 1980-ih pokrenuo ediciju *BH 20*, a u taj je pothvat krenuo otkrivši u sarajevskoj Vijećnici zaboravljenu *Liriku nevremena* iz 1945. godine.

- Svi, koji smo surađivali na tom izdanju, bili smo frapirani književnom zrelošću i intelektualnom snagom Jakovljevićeve poezije, i, tomu nasuprot, njezinom potpunom zaboravljenošću. – zapisao je Lovrenović, ocijenivši *Liriku nevremena* prvorazrednim djelom logorologije i poručivši kako bi to otkriće moralo biti *jedan od najvažnijih događaja suvremene hrvatske književnosti*.

- U sarajevskoj i bosanskoj književnoj javnosti ime Jakovljevićevo i njegova *Lirika nevremena* nakon ovoga izdanja nekako su i počeli živjeti. O knjizi se pisalo, Slobodan Blagojević je kao pogovor napisao izvanredan filozofski esej za koji je uzeo naslov jedne Jakovljevićeve pjesme: *Zimski solsticij nad konclogorom*, pojedine pjesme uvrštavane su u preglede, panorame i antologije, a cijela knjiga štampana je još jedanput 1985. godine u ediciji bosanskohercegovačke književnosti u pedeset knjiga. – raščlanjuje Lovrenović.

Zapravo, u sutonu Jugoslavije, otrgnuto je iz zaborava Jakovljevićevo ime, a tek nakon Domovinskoga rata, 1998. godine, u povodu 100. obljetnice piščeva rođenja i 50. obljetnice njegove smrti, Društvo hrvatskih književnika Herceg-Bosne objavljuje novo izdanje Jakovljevićeva djela *U mraku*, romana čija je radnja smještena u Mostaru i u kojemu, kroz priču o jednomu ljubavnom trokutu, autentično progovara o građanskim i malograđanskim odnosima u Gradu na Neretvi i o životu njegovih žitelja u praskozorju Prvoga svjetskog rata.

Iste, 1998., prof. Musa izlazi u javnost s knjigom *Život i književno djelo Ilije Jakovljevića*, zapisavši: *Dostojan svoje patnje, ostao je uspravan do smrti, i po cijenu smrti*. Godine 2008. širokobriješki *Gral* objavljuje novo izdanje Jakovljevićeve zbirke pripovijetki *Hercegovke*.

Inače, Jakovljevićev opus čine: *Studije i feljtoni* (1919.), *Zavičaj* (pripovijetke, 1923.), *Na raskrsnici* (roman, 1925.), *Hercegovke* (pripovijetke, 1927.), *Otrov uspomena* (pjesme, 1940.), *U mraku* (roman, 1945.), *Lirika nevremena* (pjesme, 1945.) i *Konclogor na Savi* (memoarska proza, 1999.). U ostavštini mu je ostavio i neobjavljeni roman, radnoga imena *Opterećeni*.

Danas je do ovih izvornika izrazito teško doći, a tri ponovljena izdanja također su, zbog malenih naklada, slabo dostupnima. Kamo sreće da se danas neka nakladnička kuća odluči na hrabar iskorak i konačno daruje našu mladost i naše vrijeme sabranim djelima toga velikog i plemenitog Mostarca koji je, nedvojbeno, živio ispred svojega vremena i koji je zaslužio revitalizaciju njegova književnog opusa.

Treba znati kako je Matica hrvatska Mostar kanila obnoviti Jakovljevićevu rodnu kuću, ali nisu uspjeli dogovoriti otkup zemljišta na kojemu su ostaci toga starog zdanja u mostarskomu Podhumu. Postavili su, stoga, spomenuto piščevo poprsje, rad ak. kipara Željka Marića, a Hrvatska pošta Mostar također se prisjetila velikana i, obilježavajući 2014. godine Međunarodni dan materinskoga jezika, izdala poštansku marku s likom Ilije Jakovljevića, rad ak. slikarice Tamare Grbavac. Ovogodišnji Dani MH Mostar – *Mostarsko proljeće*, posvetili su Iliji Jakovljeviću stručno predavanje koje je prof. Musa održao na Filozofskomu fakultetu Sveučilišta u Mostaru.

Ime i djelo Ilije Jakovljevića spašeni su od zaborava... Tu dvojbi mjesta nema! Mostarske kulturne i znanstvene ustanove nastoje svako malo učiniti ponešto na njegovoj promidžbi i na poučavanju javnosti o njegovoj povijesnoj ulozi. No, također je činjenica kako su Jakovljevićevo ime, a poglavito njegovo stvaranje, još uvijek daleko od prosječnoga čovjeka, a to tako ne smije ostati! Ni tu dvojbi mjesta nema!

Legenda o postanku Radobolje

Prošloga sam petka pisao o značajnomu književnom imenu iz mostarske povijesti, Iliji Jakovljeviću. Sljedećega ću vas, pak, petka upoznati sa živopisnim podacima o drugomu književnom velikanu našega grada, Ivanu Zovki, jednomu od istaknutijih hrvatskih preporoditelja s kraja 19. stoljeća. No, danas, tek kao navještaj toga kolikim je zapravo velikanom od pera Zovko bio, predočavam vam crtice iz jedne od njegovih pripovijetki, i to one u kojoj je zapisao predivnu pučku predaju o postanku rijeke Radobolje, blagodatne vode čiji su i vrelo i ušće u Mostaru.

Zovkov zapis *O postanku rijeke 'Radobolje' i njezinog imena* objavljen je u *Glasniku* sarajevskoga Zemaljskoga muzeja, ljeta Gospodnjega 1889., a priča je doživjela ponovno izdanje 2000. godine, zahvaljujući Matici hrvatskoj Mostar koja je, u povodu stote godišnjice piščeve smrti, izdala knjigu imena *Uvjerice* koju čini poman izbor iz njegove bogate pisane ostavštine.

Zovko Radobolju naziva rječicom i opisuje ju sljedećim riječima: *(…) prava je sreća za Mostar i za užu njegovu okolicu*. Ide toliko daleko da zapisuje: *Koliko je Neretva beskorisna, ona je* (Radobolja, nap. a.) *za toliko dva put korisnija*. Tumači nadalje njezinu korisnost, navodeći: *Prije nego što će se saliti u Neretvu, ona trostruku korist izdade Mostaru i njegovoj užoj okolini*. Prvu korist pisac vidi u tomu što bujno natapa mostarska polja i vrtove, drugu u tomu što pokreće brojne vodenice, a treću jer se (Zovko tu domeće opasku: *od najnovijega vremena*) metalnim i dubokim akvaduktima po cijelomu Mostaru razvodi njezina voda.

Opisano je sadržano u uvodnomu odlomku pripovijetke koju Zovko nastavlja prepričavanjem zabilježene pučke usmene predaje koja je, kako sam zapisa, svjedočanstvom narodne vezanosti za Radobolju i njezine omiljenosti, poglavito u srcima siromašnijih Mostaraca.

Priča koju je Zovko spasio od zaborava (prenesena iz knjige *Uvjerice*) ide ovako: *Još u staro vrijeme bila je po cijelom širokome svijetu nastala velika suša. Sve rijeke po svoj zemlji bile su presušile. Ljudi i hajvan skapavali su po putovima od silne žeđi i vrućine. Žita i sve ostale mlive (sve vrste usjeva) bile su priplanule da od njih nije više bilo ni glasa ni traga. Nad tim božijim bičem narod se skamenjivao, kao crna kukavica i molio Boga da ga na čas prije od toga pokaranja izbavi. Vruće i pobožne molitve svide se Bogu i on pošalje anđela, da njima jedinim (onim kojim Radobolja koristi) dade vode a više nikome, jer je htio da i nadalje ostane suša i žega po svekolikom svijetu, dok se god ljudi ne obrate i ne poboljšaju. Po zapovijedi božijoj, anđeo siđe na zemlju i udari zlatnim štapom u jednu pećinu, i odmah voda proteče. Svijet navali hrpimice, da se okrijepi i da napoji marvu. Ko bi god dolazio, anđeo bi ga, koji je sa zlatnom šipkom stajao na kamenu, opomenuo, neka se požuri, govoreći: 'Radi bolje!' (brzo). Jedan između svijeta upitaće anđela: 'Za što, da tako hitimo, božiji anđele?' Anđeo mu odgovori, da će opet udariti štapom, da presuši voda. Na to vas narod popada ničice na zemlju i stane se moliti Bogu, da to ne bude. Bog im usliši molitvu i tako voda ne prestade teći. A od anđelovog 'Radi bolje', ostane i ime rijeci 'Radobolja'.*

Zovko, na kraju, ističe i svoju osobnu opčinjenost Radoboljinim izvorom, nazivajući ga prijatnim i naturalnim. No, tu domeće još jednu legendu, onu o ljepotici vili koja u tomu izvoru obitava. Zapisao nam je autor kako je vrelo puno ljepše bilo *dok nije vila umjetnica svoju ruku u nj' unijela.*

- U samom vrelu ima gola golcata, kô od majke rođena vila, te se ervakat (u svako doba) kuplje. Ljudi su je viđali u staro vrijeme, gdje ovako pred sabah iziđe, pa sjedi na kamenu, a kad sunce grane, onda opet umakne u vrelo. – mističnom je zabilježbom kojom je ovaj vrsni pripovjedač zaključio svoj zapis o postanku rijeke Radobolje, ali i o po-

stanku njezina milozvučna imena koje uistinu pronosi jednu zvonku, božansku nadu.

Gledam danas Radobolju i ono što učinismo od nje pa se pitam što bi nam Zovko napisao, samo kada bi mogao...

Ivan Zovko

Napisah prošloga tjedna kako će legenda o postanku mostarske rijeke Radobolje i njezina imena biti tek navještajem kolikim je zapravo velikanom od pera pokojni mostarski književnik, etnograf i publicist Ivan Zovko. Međutim, količina vašega oduševljenja tom mističnom zabilješkom pučke predaje iz 19. stoljeća nadmašila je moja očekivanja, tako da ovoga petka s osobitom radošću ispunjavam obećano i donosim priču o akademiku Zovki, čovjeku koji je od neumoljiva zaborava spasio značajne djeliće naše zajedničke, bogate i bremenite prošlosti.

Umro je sa svega 36 godina, točno na prijelazu stoljeća, a u svojemu je kratkom životnom i stvaralačkom vijeku učinio više nego većina za šest, sedam ili osam desetljeća hodanja ovim svijetom. Primljen je, tako mlad, u članstvo Jugoslavenske akademije za znanost i umjetnost, sa sjedištem u Zagrebu, a radom bio aktivno vezan i za Maticu hrvatsku. Za života je prepoznat kao nepokolebljiv domoljub, neumorni skupljač hercegbosanske pučke baštine i kao jedan od istaknutijih hrvatskih preporoditelja s kraja 19. stoljeća, neraskidivo povezan s rodnim krajem.

Ivan je Zovko rođen u Mostaru 20. kolovoza 1864. godine, u obitelji Matije i Joze koji su, osim njega, imali još jednoga sina Petra i tri kćerke: Milevu, Aniku i Anu. Mati Matija umire zarana, a kako se otac ne snalazi u novim okolnostima, obitelj je zapadala u sve veće novčane poteškoće. U crkvi je udovac Jozo vidio spas te mu Mileva i Anika postaju katoličkim časnim sestrama, a sina Ivana on šalje na Humac, kako bi tamo izučio za franjevca.

No, tako slično sudbini brojnih naših velikana toga vremena, iscrpljenoga Ivana ubrzo sustižu zdravstvene tegobe pa prekida školovanje i vraća se u Mostar. U rodnomu se gradu polagano oporavio, ali zdravlje mu je ostalo slabom životnom točkom. Školovanje nastavlja u Sarajevu, gdje je završio šest razreda gimnazije, nakon čega je prešao u Učiteljsku školu. U ulozi pučkoga učitelja službovao je u Konjicu, Ljubuškomu, Uskoplju i drugdje, a potom, 1893. godine, u Zagrebu polaže za učitelja viših pučkih škola iz filološko-povijesne skupine predmeta. Iste je godine postao upraviteljem Treće osnovne škole u Sarajevu, otkud ide na mjesto učitelja u bihaćkoj Trgovačkoj školi, da bi se, također u ulozi učitelja trgovačke škole, vratio u Sarajevo u kojemu radi do uznapredovanja bolesti koja mu je, u konačnici, prerano i prekinula život.

Naime, uz predano prosvjetno djelovanje, neumorno je putovao po krajevima diljem BiH, prikupljajući usmena pučka blaga. Osjetljivo tijelo, već načeto mladenačkim zdravstvenim problemima, napala je opaka sušica od koje je plodni mostarski etnograf i preminuo, dana 30. ožujka 1900. godine, u rodnomu Mostaru. Posljednje je dane života, kao ugledan prosvjetni i društveni djelatnik, proveo u mostarskomu Franjevačkom samostanu, u kojemu su ga njegovali franjevci i časne sestre.

Zovkova je smrt bolno odjeknula u puku, a gotovi sve ondanje tiskovine objavile su opsežne nekrologe, naglašavajući njegovu značajnu etnografsku ostavštinu i požrtvovan rad. Ostalo je zabilježeno kako je osnivač hrvatske etnografije dr. Antun Radić (stariji brat poznatijega Stjepana), primivši vijest o Zovkovoj smrti, u Mostar poslao brzojav sljedećega sadržaja: *Ne samo hrvatsko narodoznanstvo, nego i svako hrvatsko nastojanje u Herceg-Bosni izgubile su sada Zovkom prvaka što sa svim rodoljubima žali i prežaliti ne može.* Njegov je pokop na mostarskomu starom groblju *Šoinovac* pohodila cjelokupna tadanja kulturna javnost, redom od zagrebačkih akademika do djelatnika uskopaljske Hrvatske čitaonice.

Književnim se radom Zovko počeo baviti još kao sarajevski učenik, objavivši prve pjesme, crtice i članke u *Glasu Hercegovca*, *Književnim pupoljcima* (almanahu sarajevske Učiteljske škole)… No, njegov je dar bio u etnografiji, a Zovko je prepoznao kako se pučki duh najvećma zrcali u duhovnoj baštini, u usmenim predajama. Krenuo je, stoga, ispuniti svoje poslanje i svaki je slobodni trenutak koristio obilazeći naša manja i veća mjesta i zapisujući ono što bi naučio u razgovoru s ljudima. Deseci stranica njegovih zapisa premetnuli su se u stotine, ali mu je pozornost na hrvatsku pučku i povijesnu baštinu donijela i ozbiljne poteškoće. Austro-ugarska vlast, čijoj politici nije bilo milo književno buđenje nacionalne svijesti u Hrvata, krenula je u Zovkov progon te se počesto služio pseudonimom Mirjanin.

Ipak, struka ga je voljela i njegovo je pisanje, nasreću, prepoznato tamo gdje je i trebalo biti. Najveći broj Zovkovih radova objavljen je u redovitim izdanjima JAZU-ova *Zbornika za narodni život i običaje Južnih Slavena*, potom u izdanjima *Glasnika Zemaljskoga muzeja* u Sarajevu, ali i drugamo. Nije iza sebe ostavio preveć knjiga: godine 1888. objavio je *Hercegovske i Bosanske narodne pjesme*, godinu poslije *Dvije islamske pjesme na hrvatskom jeziku*, a u posljednjoj godini života *Hrvatstvo po narodnoj predaji i običajima u Herceg-Bosni*.

Godine 1990. u Zagrebu, prof. Ivan Alilović priređuje Zovkovu knjižicu pod naslovom *Hrvatsko ime u narodnoj predaji i običajima Bosne i Hercegovine*, a mostarski se ogranak Matice hrvatske pokojnomu etnografu odužuje 2000. godine, obilježivši 100. godišnjicu njegove smrti knjigom njegovih izabranih radova iz etnologije, pod naslovom *Uvjerice*. Također, mostarski su Matičari 2002. postavili i spomen-ploču sa Zovkovim likom u mostarskoj ulici koja nosi ime ovoga neprijepornog velikana. Inače, Ivan je Zovko zavrijeđeno dobio svoju ulicu i u glavnomu gradu Republike Hrvatske.

Sramota Mostara i svih nas koji u njemu živimo nije toliko u činjenici da se o Zovku u općoj javnosti i danas gotovo ništa ne zna. Tomu je značajno kumovalo njegovo prešućivanje tijekom dugih jugoslavenskih godina, a nije pomoglo ni to što se danas malo kulturnih ustanova, osim spomenute Matice, poduzelo *oživjeti* njegova djela. Naša je sramota u tomu da ne čuvamo niti taj minimum kojim mu se današnjica pokušala odužiti. Njegov je park zapušten i neugledan, spomen-ploča oštećena i prekrivena grafitima. Čini mi se, da ga (Zovku) netko i može upitati za mišljenje, odgovor bi bio kako bi radije u potpunosti živio u svojoj pi-

sanoj ostavštini, negoli na rubu prizemnih civilizacijskih usuda koji već dugo čine mostarsku svakodnevnicu…

Ne znaju ljudi koliko nas je akademik Zovko zadužio, ne znaju čak ni oni koji unose njegovo ime kada im rubrika nekoga dokumenta zatraži adresu prebivanja. Čudili su se brojni otkud sam izvukao prošlotjednu temu za Crtice, otkud ta divna priča o Nastanku naše Radobolje i tko je taj Zovko. Ne znaju ni danas naši sugrađani, a i rijetko tko izvan mostarskih okvira, osim onih kojima je književnost životnim pozivom i poslanjem, što sve Zovko iz povijesti zapisa za našu budućnost.

Bitno je poučiti i kako je, kao predani društveni aktivist i uvjereni preporoditelj naroda kojemu je, nakon višestoljetnoga ropstva, prijeko trebalo prosvjetljenje, pomogao osnutak brojnih hrvatskih kulturno-prosvjetnih društava koja su nastajala u njegovu vremenu, a tada su nastajala ona najznačajnija. Ivan je Zovko jednim od osnivača Hrvatske dioničarske tiskare u Mostaru i jednim od najpredanijih potpomagača nadarenih siromašnih učenika našega grada. Ne samo da je pomagao institucionalno, nego je, i sam odabravši gotovo asketski život, odvajao od svoje skromne učiteljske plaće i osobno podmirio troškove školovanja za tridesetak mostarskih đaka. Da ništa drugo nije uradio, samo životi tih trideset pojedinaca koji su sutra izgradili trideset učenih građanskih obitelji, a one izrodile dio budućnosti našega grada, osigurale bi mu status pravednika među narodima, ljudima… No, za to bi nam i danas trebala providnost. Ona nam je, nekako, posljednjih godina umaknula…

Prvi.tv
12. kolovoza 2016.

Strančeva očaranost Radoboljom

Ivan je Zovko legendu *O postanku rijeke 'Radobolje' i njezinog imena* objavio 1889. godine, godinu nakon što je austro-ugarski časnik njemačkoga podrijetla Robert Michel preraspoređen na službu u Mostar. Jesu li se njih dvojica ikada upoznali, ne znam, a i nebitno je. No, i taj je sudetski Nijemac bio darovitim književnikom, a u Mostaru je pronalazio stvaralačko nadahnuće. Svakako mu je, iz našega kutka gledanja, najupečatljivijim djelom knjiga iz 1908. godine, imena *Mostar – od Roberta Michela s fotografskim snimcima Wilhelma Wienera* (*Mostar – von Robert Michel mit photogr. aufnahmen von Wilhelm Wiener*) u kojoj je, između ostaloga, objavljen i divan zapis upravo o rijeci Radobolji, točno deset godina nakon tiskanja Zovkove legende.

Njihova dva teksta nemaju osobitu sličnost, osim u iskazanomu divljenju ovoj životno važnoj mostarskoj rijeci. Jedan ovjekovječuje mističnu, nadnaravnu legendu o njezinu postanku, a drugi je opis snažnoga strančeva dojma o rijeci, prožet nizom činjeničnih podataka. No, jedno ih ipak spaja, a to je da obadva pisca u svoje priče o Radobolji čitatelja uvode negativnim osvrtom na Neretvu, što je teško shvatljivo iz današnjega poimanja Mostaraca koji svoju *zelenu rijeku* štuju gotovo kao kakov božanski krak života.

Naime, Zovko zapisuje: *Koliko je Neretva beskorisna, ona je* (Radobolja, nap. a.) *za toliko dva put korisnija.* Michel Neretvu, pak, karakterizira neprijateljskom prema ljudima, pišući kako je, u svojemu gornjem toku, *kao najgora alpska bujica* koja *neprestano prijeti poplavama i uništenjem*. On opaža kako se Neretva odupire služiti ljudima, a njezinu

neukroćenu snagu opisuje rečenicom: *A kad bi se koji čamac usudio otisnuti na njene valove brzo bi se razbio o kamene blokove što leže u njenom koritu.*

Ublažujući svoje opise zaključkom kako Neretva sve svoje nedostatke i opasnosti nadoknađuje ljepotom, Michel dalje piše kako *sve čime bi Neretva svojim stanovnicima mogla obilno koristiti, a što im uskraćuje, stostruko nadoknadjuje jedna druga rijeka koja predstavlja neprocjenjiv blagoslov za grad.* I tu nas uvodi u svoju priču o dobroj Radobolji, čije vrelo opisuje kao *sliku raskošnog obilja.*

- Neočekivanom punoćom izvire dragocijeni izvor iz brda. Najprije stremi okruglim valovima u visinu. Na jednoj strani nailazi na golem brdski bedem, mnogo puta viši nego li voda iz izvora može doprijeti, pa tada traži svoj put u suprotnom pravcu i nalazi slobodnu dolinu što vodi prema Mostaru. – odlomak je iz spomenute knjige čije je ponovljeno izdanje, pod imenom *Mostar*, iz tiska izišlo 2006. godine, u nakladi mostarske IC tiskare (*IC štamparija*), s prijevodom teksta s njemačkoga na tadanji hrvatsko-srpski jezik koji je 1967. uradio dr. Branko Šantić. Inače, iste 2006. godine, u Sarajevu, u nakladi Dobre knjige, objavljeno je dvojezično njemačko-bošnjačko izdanje knjige *Mostar – od Roberta Michela s fotografskim snimcima Wilhelma Wienera*, s prijevodom Irfana Čolakovića na bošnjački jezik. Prigoda je izvrsna pozvati i hrvatske nakladničke kuće pozabaviti se prijevodom ove vrijedne knjige i na hrvatski jezik, poradi hrvatske čitateljske publike koja voli dobro štivo iz povijesti svojih krajeva.

No, vratimo se Michelu koji nas poučava kako se dugo mislilo da Radobolja otječe iz Mostarskoga blata, što je kasnije odbačeno: *Ne preostaje ništa drugo nego da vjerujemo da iza strmog stjenovitog bedema leži skriveno veliko neiscrpno jezero, koje svoju čežnju za svijetlim danom ublažava time što kroz ovu malu pukotinu neprekidno u jakom izbijanju u prirodu tjera svoju kristalnu gorsku vodu.*

Vješto pretvarajući suhe činjenice u pitak književni zapis, očarani nam časnik austro-ugarske vojske nadalje opisuje kako gradski Vodovod upravo s Radobolje opskrbljuje Mostar pitkom vodom, ali i kako bi (što danas, tragično, nikako nije slučaj) uvijek preostalo dostatno vode za korito koje, bogato pastrvom, ne bi presahnulo niti usred ljeta, niti bi zaustavilo kotače brojnih ondanjih mlinica.

- Dolina Radobolje zvala se od davnina zabavnim vrtom Mostara. Ova plodna dolina s bogatim drvećem po svojoj raznolikoj ljupkosti potpuno zaslužuje ovaj naziv. Čovjek osjeća dvostruku radost što ova bašča raste i buja, jer je na obje strane opasana visokim brdima, na čijem sivom, pustom kamenju uspijeva malo zelenila. Kroz ovu dolinu treba prošetati kad u proljeće behar zaspe bedeme i na zdepastim smokvinim granama, ne obaziruć se na lišće, počinju izrastati mali plodovi, dok drugo drveće još bojažljivo zadržava svoje pupoljke da procvjetaju. Ili nešto kasnije, kad se lišće počinje odijevati u rano zelenilo i vatreni cvjetovi šipaka počinju pucati, dok se iz gustog žbunja čas ovdje, čas ondje čuje pjesma slavuja – uspomena na takvu šetnju ima doista sličnu snagu, tako jaku i prijatnu, kao uspomena na vrijeme kad se bilo vrlo mlado i zaljubljeno. – predivan je odlomak iz Michelova zapisa o Radobolji.

On, na koncu, opisuje kako voda Radobolje prehranjuje nebrojene mostarske vrtove, ali i kako, u posljednjemu dijelu svojega toka, pokreće mlinice, protječe ispod kamenih mostića, nestaje u rupama, istječe iz *tamnih kamenih svodova poluoronulih kuća* i ruši se u *gizdavom pjenušavom vodopadu* zbog čega čovjek lako zaboravi kako se nalazi usred grada i pomisli kako se zatekao *negdje u nekoj ljupkoj divljini.*

Ovaj prekrasni zapis o Radobolji nadahnuto je zaključen piščevim promišljanjem o tomu kako Radobolja u svojemu ušću, premda podčinjena, *teži biti nalik Neretvi* te kako, ipak, ima puno sličnosti među tim dvjema mostarskim ljepoticama.

- Moglo bi se reći da veličanstveni barok Neretve, Radobolja pretvara u ljupki rokoko. – nenadmašivo je Robert Michel zaključio svoju pripovijest, očaran ljepotom grada u koji je došao po zadatku, a s kojim se, razvidno je, duhom stopio.

Michel je Nijemcima otkrio Mostar

Izvrsna knjiga koju bi neka od hrvatskih nakladničkih kuća uistinu morala objaviti prevedenu na hrvatski jezik, imena *Mostar – od Roberta Michela s fotografskim snimcima Wilhelma Wienera* (*Mostar – von Robert Michel mit photogr. aufnahmen von Wilhelm Wiener*), iz tiska je izišla davne 1908. godine, a u njoj je Michel osebujno opisao svoje viđenje Mostara, grada u koji je taj austro-ugarski časnik njemačkoga podrijetla na službu raspoređen po vojnoj dužnosti.

Premda je pitko grafički oblikovano, sarajevskomu ponovljenom izdanju toga djela iz 2006. godine, objavljenom u nakladi Dobre knjige i u prijevodu Irfana Čolakovića, nedostaje bilo kakova bilješka o piscu, što je nepravedno prema ovomu nadarenom književniku koji je tako vješto iskoristio pregršt činjeničnih podataka o Mostaru i o njegovoj okolici, uobličivši ih u zanimljivo štivo. Iste je, 2006. godine u Mostaru, u nakladi IC tiskare (*IC štamparija*), objavljeno još jedno izdanje ove Michelove knjige, pod imenom *Mostar*. Ne toliko grafički raskošno, ali u osjetno valjanijemu prijevodu dr. Branka Šantića, s puno više pripovjedačkoga duha u prilagodbi teksta i s opsežnim osvrtom na piščev životni i književni put, ispisan perom glumca i redatelja Salka Šarića.

Šarić bilješku otpočinje rečenicom u kojoj ističe kako na njemačkomu jezičnom prostoru vjerojatno nema književnika koji bi mogao ponuditi tako opširno i raznoliko djelo o BiH kao što je ponudio Robert Michel, rođen 24. veljače 1876. u Chabeřiceu (Češka), a umro 11. veljače 1957. u Beču (Austrija). Otac mu Adalbert, sudetski Nijemac, bio je carskim i kraljevskim odnosno državnim stručnjakom za gospodarstvo, a majka mu Karolina, Čehinja (rođena Stäsny) bila je učiteljicom.

Robert je, poučava nas Šarić, pohađao njemačku gimnaziju u Pragu, te k.u.k. (carsku i kraljevsku) kadetsku školu. U čin poručnika unaprijeđen je 1895. i premješten u Beč, u kojemu je došao u doticaj s literarnim *Mladim bečkim krugom* (*Jung Wiener Kreis*) odnosno bečkom modernom. Godine 1898. premješten je u Mostar i unaprijeđen u čin natporučnika, a iste godine u bečkim novinama *Die Zeit* objavljuje pripovijetku imena *Osmanbegović*. U službi u Gradu na Neretvi ostao je do 1900. godine, nakon čega je radio kao nastavnik njemačkoga i francuskoga jezika na Vojnoj pješačkoj kadetskoj školi u Innsbrucku (Austrija).

Prvi veliki literarni uspjeh postiže 1907. godine, objavljivanjem zbirke novela imena *Pod žarom* (*Die Verhüllte*), koje su, u izdanju berlinske kuće S. Fischer, čitateljima ponudile slikovite prizore iz bosanskohercegovačkoga života. Šarić piše kako se Michel 1911. godine, s romanom *Priče o kukcima* (*Geschichten von Insekten*) istaknuo i kao književnik s *izuzetnim smislom za impresionističke skice*.

Od 1907. do 1909. ponovno je u Mostaru, nakon kojega boravi u Austriji, u gradovima Gracu i Beču. U potonjemu ga zatiče početak Prvoga svjetskog rata zbog kojega je u aktivnoj vojnoj, doduše činovničkoj službi, na bojišnicama poljske Galicije i talijanskih Dolomita. Napreduje do čina bojnika, a posljednje mjesece rata provodi mirno, u upravi čuvenoga bečkog kazališta *Burgtheater*. Poslije rata, Michel živi u Beču, djelujući kao slobodni umjetnik, kazališni kritičar, prevoditelj i feljtonist. Nakon priključenja Austrije njemačkomu Reichu, Michel je 1938. pristupio njemačkoj književnoj skupini, ali ne i nacional-socijalističkoj ideologiji.

Michel je, navedeno je dalje u njegovu životopisu, dobitnikom čitavoga niza prestižnih književnih nagrada, među kojima i Kleistove nagrade za književnost, Nagrade za umjetnost Grada Beča, Nagrade za književnost *Adalbert-Stifter*, Češke državne nagrade i Medalje časti Grada Beča. Ženio se dvaput, Eleonorom Snižek i Hermineom Marek-Kolb. Prva mu je supruga podarila sinove Leopolda i Adalberta te kćerku Agathe.

- Pisac koji je između dva svjetska rata zamalo bio piscem bestselera nakon 1945. godine pao je u zaborav. – ispravno ustvrđuje Šarić, domećući kako je Michela posebice zadivljivao istočnjački dah, koji je u njegovo vrijeme prožimao stvarnost Bosne i Hercegovine. Objavio je čak trideset i dva književna djela, najvećma s tematikom iz BiH, a pojedina su doživjela i ponovljena izdanja.

Michelova knjiga o Mostaru koja je i razlogom što su ove Crtice posvećene upravo njemu, još je 1968. godine, kao feljton u 28 nastavaka, od veljače do rujna objavljivana u mostarskoj *Slobodi*, u prijevodu Mostarca dr. Branka Šantića. Osim te knjige, Michel je objavio i roman koji obrađuje temu iz Mostara, a nosi ime *Kuće uz džamiju* (*Die Häuser an der Džamija*), za kojega je i dobio nagradu imenovanu po njemačkomu književniku Heinrichu von Kleistu.

Njegov književni opus čine i četiri drame s mostarskom tematikom, od kojih su *Mejrima* i *Bijeli i crni beg* (*Der weiße und der schwarze Beg*) doživjele i kazališne izvedbe u Pragu (1910.), odnosno u Beču (1930.). Osim toga, autorom je i nekoliko filmskih scenarija s temama iz BiH, ali posebno je zanimljiva činjenica kako je piscem i libreta opere s temom iz Mostara, imena *Mili glas* (*Die geliebte Stimme*), za koju je glazbu skladao češki skladatelj Jaromir Weinberger. Praizvedba toga djela upriličena je u *Münchner Staatsoper*, dana 28. veljače 1931. godine. Tijekom Drugoga svjetskog rata, točnije 1940. i 1942. godine, dva mu je izdanja doživjela knjiga *Polumjesec nad Neretvom* (*Halbmond über der Narenta*) koja je izborom Michelovih djela s temama iz BiH.

- Danas Robert Michel pripada onim 'izgubljenim pjesnicima' (po definiciji H. H. Hahnla), kako primjeti dr. Jozo Džambo. – ponovno, s očitim i opravdanim žaljenjem, ističe Šarić.

- Vrijednost Michelove knjige o Mostaru je iznimna. Ovo je jedno od rijetkih vjerodostojnih svjedočenja o autentičnom – izvornom Mostaru, gradu sa kojim se Michel susreće prvi put 1898. godine, živi u njemu i stalno mu se vraća sve do Drugog svjetskog rata. On čitatelju uspijeva predočiti Mostar onakvim kakav je bio u svojoj izvornosti, nenačet i neoštećen 'novim vremenom' u kojemu nikad nije bilo dovoljno osjećaja za njegovu specifičnu osobitost. – zapisao je Šarić u mostarskomu izdanju Michelove knjige iz 2006. koje je zapravo zbirkom spomenutih feljtona iz 1968. godine.

Zanimljivo je navesti i činjenicu kako je Michelova *Mejrima*, 2003. godine, izvedena na daskama Narodnoga kazališta Mostar (*Narodno pozorište Mostar*). No, Mostar se ovomu svestranom književniku tek treba valjano odužiti...

Blagajski zmaj i sirijski derviš

Zadivljuje me, uistinu, svaki mitološki zapis iz prošlosti naše Hercegovine na koji nabasam, a poglavito su mi zanimljivi oni koje su bilježili stranci koji bi hodili ovim krajevima i, s posebnim ushitom, upijali naša pučka usmena blaga. Svakoga drugog blaga uvijek nam je manjkalo, ali legendi i pučkih predaja imali smo (žargonski rečeno) *za izvoza* pa smo ih u to vrijeme i izvozili, upravo onako kako to danas ne znamo činiti.

Davne 1908. godine, austro-ugarski časnik njemačkoga podrijetla Robert Michel u svojoj knjizi imena *Mostar – od Roberta Michela s fotografskim snimcima Wilhelma Wienera* (*Mostar – von Robert Michel mit photogr. aufnahmen von Wilhelm Wiener*) objavljuje krasan zapis o vrelu Bune, Blagaju, Stjepangradu i o živopisnoj legendi o zmaju s bunskoga vrela koji je, kao i svaki zmaj iz bilo koje narodne predaje u svijetu, proždirao mjesne ljepotice…

Djelo je, još 1968., za mostarsku *Slobodu* preveo dr. Branko Šantić, a u uvodu toga zapisa s mostarskoga juga Michela zadivljuje kratkoća riječnoga toka Bune za čije ušće piše kako je toliko široko da je za njegovo premošćivanje *potrebno bilo izgraditi most sa trinaest svodova.* Vješto pretačući u tekst prizore koji su mu oduzimali dah i golicali maštu, ovaj književnik nastavlja riječima: *Ušće joj je tako blizu izvora da se šum vrela gotovo slijeva sa žuborom valova plahovite Neretve.*

Podsjeća nas, potom, kako je Blagaj, polegnut u blizini vrela rijeke Bune, bio sjedištem slavenskih vojvoda sve do turskoga zaposjedanja hercegovačkoga ozemlja, nakon kojega je razvijan Mostar, a Blagaj gubio na značenju i postupno propadao: *(…) bio bi danas zaboravljeno selo, da ga priroda nije tako preobilno obdarila. Za sva vremena ostaje oblagorodjen čudesnom ljepotom vrela Bune. Iz velikih kamenih usta sa tamnim usnama, čiji se hladan dah osjeti daleko, u širokom talasu nadire Buna, zatim kao da nalazi mir u širokom kamenitom koritu, da bi odmah u prenaglom padu počela svoj kratki tok. U bistroj vodenoj površini ogledaju se ogromne strme litice koje se u vrtoglavim visinama uzdižu nad vrelom. U špilji izvora bruje gusta jata pećinskih golubova sa čudnim lepetom krila, kao da im tajanstveno nešto nikad ne da da se smire. A gore u okomitim stijenama bezbrojni orlovi i jastrebovi viju svoja sigurna gnijezda.*

Po mojoj osobnoj prosudbi, ovo je posebno lijep i posebno nježan opis našega blagajskog grotla, iz kojega Buna stoljećima, kao silovita vulkanska lava, snažno i nevjerojatno obilno kulja na površinu, razlijevajući se u svoje mirno korito.

Michel, potom, podiže pogled ponad strme litice i gleda na ruševine Stjepangrada, i upravo tu otpočinje legenda: *Legenda kaže da je u pećini vrela Bune gazdovao u stara vremena jedan strahoviti zmaj, kome je narod svake godine morao izručiti kao dar jednu mladu djevojku za žrtvu. Red je došao i na lijepu Milicu, kćer hercega Stjepana. Iz grada je vodio jedan podzemni hodnik sve do jedne stjenovite izbočine, usred strmene stijene. Tamo je Milica izložena nemilosti zmaja. U Blagaj je upravo bio došao iz Sirije pobožni derviš Salih, plavi. Pri pogledu hercegove kćeri vatrena ljubav upali mu srce i dade mu takvu nadljudsku snagu i smionost da je zmaju uzmogao istrgnuti dragocjeni plijen. Zmaj se silovito borio sa Salihom i svojim repom je odvaljivao teške blokove strmene stijene, dok najzad pod udarcima Salihovim nije ognjenu dušu ispustio. Iz zahvalnosti dade herceg hrabrom dervišu svoju kćer za ženu i sagradi mu tekiju na mjestu gdje je zmaja pobijedio.*

Iznoseći ovu (tek jednu u nizu znanih) legendu o blagajskoj Tekiji, njezinu nastanku i tajanstvenomu grobu koji i danas leži unutar toga zdanja, ističe Michel kako je narod derviša poštovao kao sveca te kako su u Tekiji ostali pohranjeni topuz i mač kojim je Salih ubio zvijer.

- Čuvar tekije stavi svako veče napunjen krčag vode na grob da svetac ne propusti ritualno pranje. Svakog jutra tlo ostane vlažno i krčag se

mora napuniti ponovo. – priveo je Michel kraju ovu mističnu priču, tek načevši jednu drugu predaju o umrlomu dervišu koji svaku noć iz groba ustaje… No, o tomu više u sljedećim Crticama.

Ne mogu odoljeti na kraju spomenuti kako je pisac, dakle prije više od stoljeća, dodao i jednu opasku koja bi nam danas mogla biti značajnom opomenom: *Čovjeka obuzme sjeta što ljudi koje volimo nezadrživo stare, ali, ko voli stari Mostar, rastuži se kada pomisli na to da ovaj grad ide u susret neizbježnom osuvremenivanju, gubeći šarm neponovljivog starog Mostar.*

Blagajski derviš ustaje iz groba

Obećah prošloga petka podrobniji zapis o umrlomu dervišu blagajske Tekije koji svaku noć iz groba ustaje…

Mnoštvo se, naime, legendi ispreplelo oko mističnoga vrela Bune, na mostarskomu jugu. Nebrojene su već jamačno i zaboravljene ali, eto, tko traga i čita taj i nabasa na nešto što su nam ljudi vični peru davno ostavili u naslijeđe i za sjećanje. Barun Rudolfo Maldini objavio je 1906. godine, u svibanjskomu i lipanjskomu dvobroju glasila *Planinar* (vjesnik Hrvatskoga planinarskog društva u Zagrebu), pripovijest imena *Na vrelu Bune*, koju otpočinje opisujući prizor *strahotne okomite stijene*, ponad koje se uzdižu *šiljasti* ostaci Stjepangrada, a podno koje, *iz crnih ždrijela i jama* izvire ledena Buna.

Zamjećuje on bistre vrutke i izvorčiće, oko njih naslagane i međusobno zagrljene sigaste pećine, koje okružuju duguljasto bunsko jezerce, uz koje se uočava *podrtina neke džamije,* graditelja Omer-paše. Baruna su mještani proveli preko tih ostataka do malene kuće u kojoj su, zapisuje nam, dva turska groba. Na zidu, pokraj groba Sari Saltuk-Dede (pisac griješi i derviševo ime zapisuje kao *Sartuk*) zapaža željezni topuz, a onda nas poučava kako u drugomu, manjemu grobu počiva Dedin sluga Ačik-Baša.

- Te grobove čuva i danas posebni čuvar, koji svake večeri metne pred grobove ibrik s vodom i peškir. Narod priča, da ti pokojnici svake noći ustaju i da se peru prije nego će klanjati. Pa i danas Muslimani tvrde, da je svakog jutra peškir mokar i ibrik s vodom prazan. S toga na tisuće pobožnih Muslimana i hodočasti svake godine k svetome

tome mjestu, ne dotaknu se niti ćilima, koji su okolo drvenih, ćilimom pokritih lijesova prostrti. – piše u *Planinaru* s početka 20. stoljeća, a legenda je ta danas dušu dala za turističku eksploataciju, onako kako bi to zapadnjaci majstorski već odavna napravili.

No, Maldini se tu ne zaustavlja s golicanjem mašte čitatelju. On vješto opisuje krajolik bunskoga vrela i divan graditeljski izgled drevnoga tekijskoga zdanja, a onda nas upoznaje s još jednom mjesnom blagajskom predajom, za koju je naš vrsni putopisac Dragan Marijanović, u jednomu od svojih *Hodopisa*, napisao kako je nadahnula velikoga hrvatskog književnika Dinka Šimunovića za stvaranje pripovijetke *Kukavica*. Marijanović piše: *Motivi i strukturalni elementi 'Kukavice' u cijelosti odgovaraju navedenoj predaji.*

Maldini čitatelju karakterizira Bunu kao ponornicu koja je nastavkom rijeke Zalomske, čije je vrelo u blizini Gorskoga polja*: O toj sam rijeci čuo ovu priču. Vele, da je neki ovčar iz Nevesinja jednog jutra bacio svoj štap u rijeku Zalomsku i da je njegov otac mlinar iz Blagaja isti taj štap drugi dan iz Bune izvadio. Videći to otac i sin sporazumiju se, da se tim nalaskom okoriste. Svaki dan bi od tada sin zaklao po ovcu i bacio ju u Zalomsku, a tad bi ju drugi dan otac iz Bune izvukao. Aga, čije bijaše vlasništvo to krdo, čudio se, da njegovih ovaca svaki dan biva manje, i pozove pastira na odgovornost. On se je izvinjavao pripisujuć krivnju vukovima, kojih je u okolišnom gorju bilo silesija, a i danas ih se katkad nadje. Nu aga je sada malo bolje pripazio. I zbilja nekoga dana udje tomu u trag. Iz osvete ubije on nevjernog slugu i baci ga u rijeku Zalomsku. Drugi je dan mlinar umjesto zaklane ovce izvukao iz Bune truplo mrtvog svog sina.*

Jeziva je priča zapravo tipična pučka predaja s poukom, a svaki me put, iskreno, iznova rastuži novi dokaz naše tegobne povijesti u kojoj smo toliko toga izgubili, zapravo nam je ciljano uništavano, pa danas ta divna pučka sjećanja, namjesto u svojoj i staroj i suvremenoj periodici, otkrivamo po prašnjavim policama knjižnica i pismohrana diljem bijeloga svijeta.

Dobrohotni barun pripovijetku završava nadahnutim opisom: *Nu vratimo se k izvoru Bune. Rekosmo naprijed, da je izvor Bune jedan od veličanstvenih prizora ponosne naše domovine Herceg-Bosne. Ugodno je po tom tuj i boraviti, osobito za topla ljeta ili za bajne mjesečine. Nu Buna pruža i koristi marljivomu Hercegovcu. Ona mu tjera mlinove i to već odma pri svome izlazu, naime čim počne oticati kamenim svojim koritom. Tada lagano zakreće na zapad prama Neretvi zelenim blagajskim poljem natapajuć ga, da se jugoistočno od Blagaja kod sela Bune po sata od izvora slije u svoju maticu Neretvu i s njom u sinje Jadransko more. Pri ušću Bune u Neretvu ima lijep dvorac i vrt, što ga je ondje sagradio nekadašnji vezir hercegovački Ali paša Rizvanbegović. Vrt je prekrasan, a pun svakojakog južnog voća kao: maslina, smokava, mogranja itd. Izvor je Bune po tome pravo čudo božje prirode i veličanstven ukras naše mile domovine Herceg-Bosne.*

Podsjeti me ovo pitko pisanje, ispunjeno iskrenom milinom spram ovoga bremenitog podneblja, na nježno stihovlje Muse Ćazima Ćatića:

Herceg-Bosno, majko moja mila,

Sliko raja, slavo srca moga!

Ponizno se moja klanja vila

Pred podnožjem veličanstva Tvoga.

I u žaru beskrajne ljubavi

Pjesmom svaki cjelivam Ti kraj;

Tvome polju, kršu i dubravi

Nuđajući topli zagrljaj. (…)

Eto, namjesto moja, neka zaključna po(r)uka ostane Maldinijeva i Ćatićeva…

Prvi.tv
9. rujna 2016.

Tekijski grob Sari Saltuka

Primiče se veliki islamski blagdan Kurban-bajram, a ne umišljajući si kako poznajem islamsku vjeru išta više od prosječnoga nemuslimana, razmišljam o nečemu tajnovitomu što vezano za islam ovih dana pročitah, u potrazi za povijesnim pisanjima o Tekiji iz Blagaja, kod Mostara.

U njoj, naime, leže dva groba i gotovo sva pisana vrela na koja sam naišao u suglasju poručuju kako u jednomu od ta dva groba, onomu većemu, počiva Sari Saltuk, a u drugomu učenik mu Ačik-baša (Gologlavi). Pregršt je izrazito zanimljivih legendi isprepleteno među pukom o tim grobovima i o onima za koje se vjeruje kako su u njima našli vječni počinak. Jedna od predaja govori kako tamo leže zemni ostaci pobožnoga sirijskog derviša Saliha Plavog koji ubi blagajskoga zmaja i tako od smrti spasi kćerku velikoga hercega Stjepana Kosače koji mu, stoga, izgradi Tekiju (dakle još prije turskoga zaposjedanja hercegovačkoga ozemlja). Druga, pak, pripovijeda upravo o Sari Saltuku pred čijim grobom čuvar Tekije svake večeri ostavlja ručnik i vrč s vodom, jer umrli iz groba ustaje kako bi se umio i obredio vjersko klanjanje.

Ne postoji točan podatak o vremenu izgradnje blagajske Tekije, osim činjenice da ju je, u 17. stoljeću, prvi put spomenuo, zapravo ostavio prvi pisani trag o njezinu postojanju, čuveni osmanski putopisac Evlija Čelebi. No, o Sari Saltuku ima mnoštvo tekstova, a tu dolazim do spomenute tajnovitosti i probuđene znatiželje za doznati nešto više o ovoj temi. Lijep zapis stoji na mrežnim stranicama Zaklade *Mak Dizdar*, a otpočinje zapažanjem kako je riječ o dijelom povijesnoj, a dijelom legendarnoj osobi.

Pišu kako je Saltuk *šejh* (islamski učenjak) i *gazija* (ratni junak) koji je u 13. stoljeću širio islam na europskomu ozemlju i o kojemu pričaju brojne legende, sabrane u *Saltuknami*, djelu iz druge polovice 15. stoljeća. Spomenuti Čelebi zapisuje najpoznatiju od predaja koje su ga pratile, onu kako je negdje na bizantskomu prostoru ubio zmaja, što me, dok čitam (premda nemaju nikakovih dodirnih točaka), neodoljivo podsjeća na priču o jednomu od najomiljenijih kršćanskih svetaca, Svetoga Juru ili Jurja koji je, kako predaja kaže, negdje na ozemlju Svete zemlje ubio krvožednoga zmaja.

Svaka od tih legendi iz starina kao da je izišla iz pera čuvene njemačke braće Grimm. U svakoj, naime, žitelji mjesta koje zmaj zlostavlja prinose ljudske žrtve ne bi li ga umirili, sve dok se ne pojavi junak kojega put nanese eto upravo onda kada je na red za žrtvu došla krasotica, kćerka moćnoga mjesnog vladara. Priče i imaju svrhu zabaviti nas, ali ona istinska tajnovitost u ovomu slučaju vezana je za Saltukovu smrt, točnije za njegove grobove… Uporabljena množina, naime, nije pogrješkom, jer je uistinu riječ o više grobova, o njih sedam, možda čak i više.

Na spomenutoj stranici pišu kako se ta višestrukost u mjestima posljednjega počivališta jedne osobe, objašnjava dvojako. Prva priča kazuje kako je Sari Saltuk oporučno zatražio izradbu sedam ljesova, ali i kako je njegovo tijelo položeno u jednomu od njih, a u ostale nešto drugo, jednako teško. Ljesovi su potom zabrtvljeni i poslani u nemuslimanske zemlje i u njima pokopani. Ciljem mu je, priča dalje kaže, bilo da muslimani hodočasnici tragaju za njegovim grobom i tako pohode zemlje u koje dotad islam još bio nije stigao.

Druga inačica te prispodobe nije ništa manje zanimljivom jer, prema njoj, sedam je kraljeva zatražilo pokapanje Saltukova tijela u njihovim zemljama. Na isti način kao i onaj opisan u prvoj priči, sedam je ljesova otišlo na sedam strana svijeta i do danas se ne zna gdje Sari Saltuk uistinu počiva.

Nisam našao podatak o tomu gdje je i kako preminuo, ali je poznato kako je živio u 13. stoljeću i kako je današnja BiH jednom od zemalja u koje je jedan od njegovih ljesova stigao. No, za žitelje svakoga od tih

mjesta uopće nema dvojbi – upravo je njihovo ono pravo… Svako ima svoju priču, bitno različnu od ove dvije navedene. Uvjereni su, u pravilu, kako im obožavani derviš nije pristigao mrtav, nego upravo kod njih skončao svoje ovozemaljske dane.

Kod nas u Blagaju živi predaja o tomu kako je, u suton, tuda projahao starac sa sijedom bradom, na bijelomu konju, u zelenoj odori, s derviškim obilježjima, jureći prema bunskomu vrelu. Nikada ga potom nitko više nije vidio. Puk je zaključio kako starac bijaše dobrim svecem i kako je na vrelu tajnovito iščeznuo. Podigoše mu grob i dervišku Tekiju na mjestu gdje je ostao položen njegov topuz. Otišlo se i korak dalje pa, premda nije jasno tko ga je čuo, Blagajci tvrde kako je Saltuk prije nestanka izgovorio rečenicu: *Poslije mene, Buna će izbaciti jednoga poput mene. Taj će biti gologlav.* I Buna je, navodno, izbacila gologlavo tijelo koje su pokopali pokraj groba iščeznuloga derviša pa tako ostade tvrdnja kako u manjemu grobu blagajske Tekije počiva Ačik-baša (Gologlavi).

Silne se priče o Sari Saltuku isprepliću, s razlikama koje su stvar nijansi, a i premda se godine i stoljeća ne podudaraju (primjerice, Saltuk je živio u 13., a Kosača u 15. stoljeću) nedvojbeno je kako su legende jako zanimljive i vrijedne pozornosti pa i redaka ovih mojih Crtica…

Titov bunker u utrobi konjičke planine

Od prošlotjednoga Blagaja do ovotjednoga Konjica… Tko će objasniti kako moje misli lete? Čujem ili pročitam nešto pa se prisjetim nekoga osobnog iskustva…

Naletjeh, naime, na tekst o tomu kako je Titov bunker, odnosno veliki vojni podzemni kompleks pokraj Konjica, ustupljen održavanju Bijenala suvremene umjetnosti u BiH. Neka je, jer najgora uloga toga gorostasnog *podruma* bila je ona izvorna, i poruka straha koju je nosila sa sobom. No, vratilo je to mene u 2004. godinu, kada sam postao prvim civilom koji je, nakon poslijeratne kakove-takove normalizacije odnosa u BiH, ušao u to podzemno zdanje, izgrađeno duboko u utrobi planine Zlatar, s ulazom stiješnjenim u negostoljubivu neretvanskom kanjonu, pod obroncima Zlatara i Prenja.

Titovim je bunkerom tada upravljala Vojska FBiH (tek su 2006. ustrojene Oružane snage BiH) i odobrenje za ulazak i pisanje ekskluzivne reportaže za *Večernji list*, čijim sam izvjestiteljem tada bio (objavljena 12. prosinca 2004. u svim izdanjima te tiskovine), napismeno mi je dao tadanji ministar obrane FBiH Miroslav Nikolić.

Ušli smo (sada pokojni) kolega Zoran Grizelj i ja, njegovim starim žutim passatom, u pitomi Konjic i odvojili se s magistrale na sporednu cestu, ostajući na lijevoj strani rijeke Neretve, čiji smo tok nastavili pratiti uzvodno, ulazeći u sve tješnji kanjon. Nekoliko mještana koje smo upitali za smjer prema Titovu bunkeru, slijegalo je ramenima… Zna-

ju za priče iz rata, kada su se tadanje muslimanske oružane postrojbe iz Konjica sukobile s ostacima JNA koji su čuvali bivše vojno zdanje kojemu se, u propalomu sustavu, nije smjelo primicati. Ulaskom u dotad zabranjeni, točnije nepoznati grad, tada je i otpočela priča o strogo skrivanomu atomskom skloništu jugoslavenskoga maršala u samomu srcu ondanje SFRJ. No, naši usputni sugovornici više od toga niti znaju niti pokazuju neku znatiželju za doznati, što je meni, koji sam radi toga potegao iz Mostara, bilo teško shvatljivo. Čini mi se, da živim tu negdje, već bih ga bio cijeloga istražio.

Nastavili smo vožnju i umaknuli posljednjim kućama, a onda, nakon otprilike dva kilometra loše ceste, u kanjonskomu kamenjaru i raslinju, podno planinske litice, s druge strane Neretve uočismo tri niske kuće, gotovo barake, koje su trebale biti vojarnom. Pomislih, pa nije valjda to ono što tražimo. Onako, s očitim izrazom razočaranja na licu, čekao sam da nas kolega preveze preko omanjega, uskog betonskog mosta i doveze do rampe, s koje nam je revni vojnik odmah podigao ruku u zrak, zapovijedajući zaustavljanje vozila.

- Najavljeni ste, samo naprijed! – kazao je kada sam mu, kroz automobilski prozor, pokazao odobrenje za posjet kompleksu. Drugi je vojnik ušao u naše vozilo i krenuli smo do jedne od tri niske kuće, a onda su domaćinsku ulogu preuzeli viši narednik Amir Halilović i desetnik Mirsad Ćibo. Popila se zalivena, jaka crna kava (više bi me bila veselila bijela, ali s vojskom nema izvolijevanja) i krenula je priča o podzemlju i važnosti koju je vrhuška bivše Jugoslavije pridavala takovim zdanjima.

Te tri kuće, više nalik na skladišta negoli na ozbiljna vojna zdanja, savršenom su krinkom onoga što leži u planini, s koje blješte visoki snježni vrhovi. Na kraju omanje prostorije u kojoj smo popili kavu obična su bijela drvena vrata, barem naizgled, i ničim ne odaju činjenicu da vode u tajni svijet, u ogroman tunel kojim bi lako mogao proći i tenk, u koji biste mogli smjestiti omanji zrakoplov… Ono što sam posebno upamtio jest hladan i vlažan zrak koji nas je *udario* kada su naši domaćini otvorili ta *obična* vrata.

Ne, još to nije taj Titov grad. Treba prohodati, a dok hodate zamišljate te prazne divovske tube ispunjene teškim vojnim strojevima i ozračje iščekivanja nuklearnoga napada u poludjelomu svijetu hladnoratovskih blokovskih podjela, kada se u noć ulazilo s tihom molitvom na usnama (makar ste bili i komunist) da ni Amerikanci ni Rusi ne pritisnu noćas onaj strašni crveni gumb...

Tito je u Konjicu (predočite si zemljovid SFRJ i uvidjet ćete kako je riječ o središnjoj točci bivše države) naložio izgraditi sklonište u kojemu je, s najbitnijim suradnicima, njihovim obiteljima i pomoćnim osobljem (bez supruga i djece), mogao preživjeti nuklearni napad. Bunker je, u najstrožoj tajnosti, građen od 1953. do 1979. godine. U labirintu podzemnih tunela uređeno je čak 6500 četvornih metara prostora, u kojemu je 350 ljudi moglo preživjeti šest mjeseci bez doticaja s izvanjskim svijetom. U slučaju eskalacije američko-ruskih odnosa, utroba brda pokraj Konjica trebala je postati zapovjednim središtem bivše države.

S izvana, dakle, ništa ne ukazuje na ono što slijedi i, eto, kada se priberete od prvoga dojma susreta s divovskim tunelom, dolazite do teških i debelih metalnih vrata, a kroz njih su, desetljećima prije, prolazili samo privilegirani. Naime, od trenutka završetka izgradnje, u mirnodopskim uvjetima pristup su imale isključivo četiri osobe (prema bivšim činovima): *načelnik Saveznoga sekretarijata za narodnu odbranu*, *načelnik Generalštaba JNA*, *načelnik Prve uprave sigurnosti* i *načelnik Veze*.

- Ako bi živa u mjeraču izvanjskoga tlaka pokazala udar sličan nuklearnomu, cijelo bi brdo bilo automatski hermetički zatvoreno. – vješto nam jedan od domaćina, kao kakov muzejski kustos, *podgrijava* doživljaj.

Spomenutih 6500 četvornih metara hodnika, dvorana i soba, iskopanih u obliku potkove ne ponire u zemlju, nego idu pravocrtno u srce planine. Najudaljenija točka od ulaza nalazi se na 202 metra udaljenosti, a najdublja od vrha Zlatara do dna bunkera, na oko 280 metara dubine. Gradnja grandomanskoga skloništa, u koje je Jugoslavija utrošila 4,6 milijardi američkih dolara (ondanje vrijednosti) dovršena je 1979. godine, a Josip Broz nije uspio *uživati* u zgotovljenomu zdanju, premda ga je, navodno, u više navrata obilazio tijekom izgradnje. Predviđeno je da sklonište izdrži nuklearni udar od 30 kilotona, a na Hirošimu je, usporedbe radi, bačena bomba od 15, na Nagasaki od 25 kt.

Temperatura zraka u podzemlju između je 21 i 23 Celzijeva stupnja, a vlažnost između 55 i 60 posto. Unatoč optimalnim uvjetima, čovjeka uhvati klaustrofobija u uskim hodnicima koji podsjećaju na unutarnjost podmornica. Kompleks je bio gotovo neuništivim, jer ga je teško pristupačan izvanjski prostor štitio i od tada najsavršenije vojne opreme. Vojnici nam tvrde kako su Srbima, na mjestu onih triju zgrada, 1992. oborena čak četiri zrakoplova, jer za napad moraju letjeti nisko i izravno su na ciljniku protuzračne obrane.

Priča kaže kako su graditeljske skupine radile samo pojedine dijelove pa nitko i nije mogao imati predodžbu o cjelokupnomu prostoru. Također, radnici ne bi znali točno mjesto na kojemu su boravili jer bi pristizali u zatvorenim kamionima.

Kompleks je izgrađen u 12 blokova, a predsjednički je apartman posebnom pričom, prostorom u prostoru. Neobičan je osjećaj sjesti na bračni krevet Tita i Jovanke (premda ga oni nisu dotaknuli), razgledati njima namijenjene noćne ormariće, stol za šminkanje u sobi, i onaj radni u predsoblju, ponad kojega i danas visi zemljovid SFRJ s istaknutim zemljopisnim značajkama državnoga ozemlja. Naokolo Maršalovi portreti, stari sivi i crveni brzoglasi, za ono vrijeme tipične uredske stolice, teški strojopisi… Po ostatku kompleksa sobe su za pripadnike Glavnoga stožera (*Generalštaba*), vojničke spavaonice, zahodi, upravljačka i središta za vezu, klimatizacijska prostorija, dva amfiteatra za sastanke... Sve unutra *zamrznuto* je u vremenu i autentično svjedoči stvarnost tih godina. Pokućstvo i madrace pokrivaju najlon i plastika, alat nije mijenjan, svi su strojevi izvorni, pečati na vratima nose grb SFRJ kojim je obilježen čak i zahodski papir, proizveden u Banjoj Luci.

Zrak u podzemlje dolazi s visine od 170 metara. Klimatizacijske uređaje pokreću četiri motora od po 30 KW, od kojih dva ubacuju, a dva izbacuju zrak. Domaćini su, samo za nas dvojicu, upalili klima-uređaj dok smo stajali u metalnoj kocki, s propelerima ispod mreže, podno naših stopala. Imao sam osjećaj da će me sila podići u zrak! Tu su i dva agregata za električnu energiju od po 550 KW, premda je za opskrbu strujom cjelokupnoga kompleksa dostatno upola manje snage. Pričuvni je sustav za vodu spremnik sa 180 kubika vode, dok je za treću sigurnosnu mogućnost osiguran pristup neretvanskoj vodi, tunelom koji je prokopan ispod samoga riječnog korita. Inače, svaki sustav opremljen je i s dva pričuvna, koji još nisu paljeni.

Sve je još uvijek u funkciji, potpuno ispravno!

Domaćini su se, pri kraju dvoipolsatnoga susreta koji je otpočeo s osjetnom dozom opreza, čak i nepovjerenja, otvorili i ispričali nam kako su 2003. kompleks podrobno proučili agenti američke CIA-e, u pripremi invazije na Irak u kojemu su upravo jugoslavenski vojni inženjeri, na tragu izrazito prisnih odnosa dvaju zemalja, u strogoj tajnosti projektirali i nadzirali izgradnju sličnih ili, pak, istovjetnih bunkera za Saddama Husseina. Prepričavam vam pojedinosti s kojima su me 2004. upoznali Halilović i Ćibo pa *ako su lagali mene i ja lažem vas*…

Doduše, sada kada je horda novinara protutnjala, tijekom ovih 12 godina, Titovom podzemnom uzdanicom i kada je opisana autentičnost koja je mene ostavila bez daha bezočno uništena *umjetničkom slobodom*, neke su brojke po novinama drukčije, ali točna metraža, čini mi se, nije niti bitna. Deset metara manje ili više ne čini neku razliku u tijelu toga podzemnog kolosa koji je bio trećim najskupljim vojnim pothvatom Jugoslavije, nakon bihaćke podzemne zračne luke (8 milijardi dolara) i splitske Lore (5 milijardi dolara). Konjički je kompleks, naime, veći i od onih u Beogradu, Han Pijesku i u Bugojnu. Imao je toliki stupanj tajnosti da ni vojska u nadzemnomu dijelu nije znala što zapravo čuva u onim prijeratnim godinama. Oni koji su čuvali vrata podzemnoga dijela nisu nikada, ni u kojim okolnostima, smjeli govoriti o tomu. To su bili pomno odabirani vojnici!

Prije odlaska, naši su nam vodiči ispričali kako su srpske snage, pri povlačenju, kanile urušiti dio brda i zapriječiti ulaz u podzemlje. Dovukli su pet tona trotila i minirali dvije cisterne s po 50 tona nafte, a detonatorom je bila telefonska žica s brojem 032. No, za bijega šesnaest vojnika JNA, u svibnju 1992., dvojica pripadnika tadanje Teritorijalne obrane Konjica, Rajko Andrić i Šerif Grabovica, presjekli su žicu i Srbima na poziv 032 nitko nije *odgovorio*. Upravo su njih dvojica, prema riječima Halilovića i Ćibe, otkrila tajnu betonske utrobe konjičke planine.

Odsječeni vojnici JNA pobjegli su kroz izlaz za nuždu, stubama sve do planinskoga vrha, u noći na 8. svibnja, ostavivši iza sebe tijelo mrtvoga zastavnika koji je, u razmjeni vatre s muslimanskim snagama, ranjen i potom iskrvario u sobi pokraj toga izlaza. Nažalost, on nije, ali priča o bunkeru te noći izišla je van...

Prvi.tv
23. rujna 2016.

Podveleški letipas i vjetrenički leopard

Već spominjani Robert Michel, u svojoj knjizi o Mostaru, iz 1909. godine, strastveno opisuje prirodu mostarske kotline i najbližega joj zemljopisnog kruga. Mostar dobrohotno naziva čudnim gradom, domećući: *(…) no prije svega čudna je zemlja koja je stvorila ovaj grad. I ovoj hercegovačkoj zemlji pripada sasvim i posebno hercegovačko nebo.*

- Nebo je istina katkad zastrto dubokim, teškim oblacima, koje ovamo dotjera južnjak s mora, i brda sasvim tamno oboje. Ali sa sjevera nikad ne izostane odgovor. Bura dodje i potjera guste mase opet ka moru, a posljednje oblačke nestrpljivo istrga u dronjke i baca ih na kamenite padine, da se raspadnu u neprovidno ništa. – stoji u pitkomu prijevodu Michelove knjige, iz pera dr. Branka Šantića, iz 1968. godine.

Nastavlja dalje opčinjen, gotovo kao i neponovljivi Andrić, mostarskom svjetlošću i naglim prijelazima s jedne klimatske značajke na drugu, što je jednom od znamenitih mostarskih pojavnosti, s tako malenom udaljenošću od tople morske obale, s jedne, i surovih planinskih vrhova na kojima miruju vječiti snjegovi, s druge strane.

No, zašto se vraćam na Michela i na njegovu stogodišnju knjigu? Prošloga sam tjedna pisao o grandioznomu Titovu bunkeru u Konjicu, a meni su podzemlje, bunkeri i špilje u jednoj ladici, u pismohrani mojih misli i prikupljenih znanja pa onda iz Konjica *skoknem* do blagorodnih Ravnoga i Zavale, do njihove Vjetrenice i susjednoga joj negdanjeg tunela uskotračne (*Ćirine*) željeznice, koji je nastanila ko-

lonija od čak 10 tisuća šišmiša. Ti me šišmiši, pak, vratiše na jedan Michelov zapis o divovskomu primjerku toga sisavca, usmrćenomu ponad Mostara.

Uvodeći nas u priču o mostarskim posebnostima, Michel spominje endemsku vrstu topole i druge biljne posebnosti, prelazeći potom na životinjski svijet, u kojemu ima i *čudnijih iznenadjenja.*

- Da u planinama ima medvjeda i da glad zimi goni vukove sve do torova u nizini, nije nepoznato. – vješto pripovjedač mami čitatelja običnošću, nastavljajući potom onim neočekivanim odnosno podatkom kako je, ljeta Gospodnjega 1886., u jednoj pećini u Podveležju, u blizini brda Stolac, ponad samoga grada, usmrćen divovski šišmiš, kakov *inače u Evropi ne postoji.*

- Ili da medju mnogim jastrebovima koji se svakodnevno vide kako krstare nad Humom i Podveležjem, ima jedna vrsta koja živi još samo u Egiptu. – domeće Michel, nabrajajući dalje svoje susrete s *plemenitom* crno-bijelom zebom, s pticom kos s *bijelim prslukom*, s *lijepom* crvenokljunom kamenjarkom, s *avetinjskim* letom sove kroz sumrak… U Mostaru je, bilježi, prvi put čuo kako slavuji pjevaju u suglasju, a čak se i u svijetu kukaca iznenadio osobitostima ovoga kraja: *Da navedem samo čudne pećinske bube, koje izgledaju kao ćilibarske kaplje i nemaju očiju.*

Vratimo se, ipak, našemu velešišmišu odnosno *letećoj lisici* koju su osupnuti Mostarci nazvali letipsom čiji su ostaci pohranjeni u sarajevskomu Zemaljskom muzeju. Prema opisu koji je sastavio austrijski ornitolog Othmar Reiser, tadanji muzejski kustos, zaprimljeni je divovski šišmiš, u oštećenomu stanju, imao promjer krila od 95 cm i pripadao vrsti koja je u Europi gotovo potpunom nepoznanicom. Wikipedija, naime, navodi kako su velešišmiši (*Pteropodidae*) porodicom sisavaca iz reda šišmiša (*Chiroptera*), kako ih čini 40 rodova, s nepunih 200 vrsta, ali i kako žive u tropskim i suptropskom prostorima Afrike (uključujući Madagaskar), potom u južnoj Aziji, Australiji i u zapadnim dijelovima Oceanije, s iznimkom egipatskoga plodojedog šišmiša (*Rousettus aegyptiacus*) koji obitava i na Cipru. Taj je, eto, možda mogao doletjeti i u mostarsku kotlinu.

Priča je zadivljujuća, pomalo i jeziva. Makar bila riječ o onomu koji jede voće, ne bih volio u nekoj noćnoj šetnji čuti zvuk koji proizvode jednometarska šišmiševa krila. Huh… Naježih se!

Nevjerojatno je, zapravo, koliko naša sredina ima prekrasnih pojedinosti, priča, zabilježbi, onih mitoloških i onih stvarnih, a ja ih volim, dapače u tomu uživam, onako prijemljivo prepričati (usudim se tako misliti). Jedna od njih, na tragu tih jedinstvenosti iz životinjskoga svijeta, vraća me natrag u maloprije spomenutu Vjetrenicu (da zaključim ovo moje kruženje). Tamo su, 1968. godine, velški speleolozi (*South Wales Caving Club*), u čitavomu nizu zanimljivih paleontoloških nalaza, otkrili i cjeloviti kostur leoparda (*Panthera pardus*) koji je, također, pohranjen u Zemaljskomu muzeju glavnoga grada BiH. Dio špilje u kojemu je otkriven nazvan je Leopardov kanal, a studena voda koja njime protječe Leopardov potok.

Inače, prije par sam tjedana, zajedno s kumovima iz Mostara i iz Sarajeva, obiteljski obišao Zemaljski muzej, zdanje koje svjedoči našu povijest, zavrjeđuje poštovanje i oduzima dah nevjerojatno bogatim zbirkama i samom arhitekturom tih austro-ugarskih zgrada. Moj je oduševljeni petogodišnji sinčić danima poslije prepričavao muzejsko iskustvo pa vam svima, od srca, preporučujem isto. Pohodili smo i Vjetrenicu, u više navrata, a osobito mi je upečatljivo u sjećanju ostao posjet u vremenu prije provedbe opsežnih zahvata na uređenju i osvjetljavanju prilaza i turističkih staza. Te 2005., uz rubove makadamske staze prema Vjetrenici, još uvijek su visjela zlokobna upozorenja na zaostale mine, a na ulazu u špilju dočekale su nas ostaci maslinastih drvenih kutija od minobacačkih projektila JNA koje je u predvorju Vjetrenice ostavila srpska vojska. Kolega novinar i publicist Ivica Lučić, autor raskošne monografije *Vjetrenica – pogled u dušu zemlje* koji se lavovski borio za zaštitu i sustavnu skrb nad tim pećinskim biserom, proveo nas je prostorom koji oduzima dah, a mene je počastio posebnom privilegijom spuštanja do Leopardova kanala, u još nižu podzemnu razinu koja ni danas nije dostupnom za turističke obilaske.

Razumijem kako je Michela, toga sudetskog Nijemca na službi u Mostaru, zadivila priča o letećoj nemani, na isti je način mene podsjetila

na vjetreničkoga predatora iz tko zna kojega prapovijesnog vremena, koji je svoj kraj pronašao u utrobi Hercegove zemlje. No, Michel je, dolazeći iz i tada tehnološki nadmoćno naprednijega germanskog svijeta, bio zaljubljen u sve što je vidio u Mostaru. Tako poglavlje *Priroda i okolica* u svojoj knjizi završava opisom klesara koji nadgrobne spomenike kleše u kamenolomu Bišća polja, na putu prema Buni (*Ovdje sigurno leži dosta gradjevnog materijala za jedan grad svijetlih kamenih palača)*, primjećujući kako Bišće nema gotovo nikakova drveća: *Na ovom prostranom polju bura ima lak posao. Ona ovdje ima toliku snagu da se seljak ne usudjuje odstraniti kamenje sa svog polja ili vinograda, jer će mu sljedeća bura odnijeti svu zemlju s njih.*

Na kraju, opisuje izgled domaćih seljačkih kola, *čudnih srednjovjekovnih vozila, gradjenih bez ijednog metalnog sastavnog dijela,* koje su Austrijanci nazvali *bogumilski fijaker*. Posebno upečatljivi, u šetnji našim krajevima, bili su mu čuveni bunski vodokotači, dosjetljive velike drvene naprave za navodnjavanje polja koje pučani zovu *sakkije*, *pojači* ili *jažve*, a za koje autor piše kako su ostavštinom pradavnih orijentalnih kultura.

Nisam mogao odoljeti, premda se odmaknuh od neočekivanih blagodati hercegovačke faune, spomenuti i ove lijepe dojmove o mukotrpnoj borbi za život naših ljudi. Kakova nam je povijest, za bolje nismo niti imali šanse!

Othmar Reiser

Prošloga sam petka brojne naježio pričom iz 1886. godine, o šišmišu s mostarskoga Podveležja, s jednometarskim promjerom krila. Neobičnu je zvjerku, u tekstu imena *Letipas (leteći miš) u Hercegovini* (*Glasnik Zemaljskoga muzeja*, Sarajevo, 1889.) znanstveno opisao austrijski ornitolog dr. Othmar Reiser, tadanji kustos Zemaljskoga muzeja u Sarajevu, u kojemu su ostaci toga šišmiša i danas pohranjeni.

Ljubazni dr. Dražen Kotrošan, kustos Odjela prirodnih znanosti Zemaljskoga muzeja, telefonski mi je posvjedočio kako je opisani šišmiš i danas dijelom velike zbirke u kojoj je pohranjen s otkinutom glavom koja je, pak, otpala jer su ga lovci, nakon odstrjela, bili objesili kao suvenir. Reiser ga je, naime, uočio u jednomu od svojih pohoda po BiH, tijekom kojih je prikupljao građu s terena. Zapanjen, učinio je sve što je mogao kako bi ga dobio za muzejski izložak. Nasreću nas i današnjice, uspio je, pa imamo nepobitne dokaze ovoj neobičnoj priči.

Mene je jako zainteresiralo tko je zapravo bio taj austrijski ornitolog i ostao sam zadivljen njegovim životopisom, poglavito imajući na umu vrijeme u kojemu je živio. Sarajevski muzej, primjerice, i danas skrbi za Reiserovu kolekciju ptica Balkana, s gotovo 10 tisuća prikupljenih primjeraka. Treba napomenuti kako je, prije austro-ugarskoga zaposjedanja, ovaj prostor bio nepoznanicom zapadnomu znanstvenom svijetu.

Na mrežnoj stranici www.ptice.info, u svojevrsnomu hommageu Reiseru, pišu kako je rođen 21. prosinca 1861. godine u Beču, u jednoj od znamenitih njemačkih obitelji, iz koje je iznjedreno i nekoliko gradskih poglavara slovenskoga grada Maribora. Već poznat u tadanjim

austro-ugarskim znanstvenim krugovima, Reiser se, nakon diplomiranja 1887. godine, javio na poziv Muzejskoga društva u Sarajevu koje je tražilo stručnjaka za rad na zbirkama Društva. Punih je 26 godina proveo aktivno radeći u Zemaljskomu muzeju i u tomu razdoblju prikupio brojnu zoološku i botaničku građu te ustrojio nekoliko značajnih zbirki. Posebno je vrijednom spomenuta zbirka *Ptice Balkanskoga poluotoka* koja broji 9680 primjeraka i koja je, kao takova, i danas najvećom integralnom zbirkom ptica s ovoga prostora.

Othmar Reiser zaslužan je i za prvi cjeloviti pregled bh. ornitofaune, s 303 opisane vrste, zabilježene u razdoblju od 1888. do 1920. godine. Dao je i najznačajniji obol poznavanju bjeloglavoga supa i ostalih lešinara koji su naseljavali BiH u 19. i početkom 20. stoljeća. Zapisao je kako je BiH bila jednom od rijetkih europskih zemalja u kojoj je zabilježeno postojanje sve četiri vrste lešinara (kostoberina, sup starješina, bjeloglavi sup i crkavica).

No, Reiser je, obilazeći naše krajeve, 1891. otkrio i endemsku vrstu vodozemca na Prokoškomu jezeru koja je, od 1954. godine, na popisu zaštićenih vrsta. Objavio je 140 znanstvenih radova, najvećma obrađujući Balkan, a svakako je vrhuncem njegova djelovanja sudjelovanje u ekspediciji na sjeveroistoku Brazila 1903. godine, u organizaciji Austrijske akademije znanosti. Reiser je tada promatrao malenoga plavog makaoa, prvi u divljini otkako je ta ptica otkrivena, 84 godine ranije. Neumoran, čak je 32 znanstvena rada objavio nakon umirovljenja. Preminuo je 31. ožujka 1936. godine, na svojemu imanju u okolici Maribora.

U *Glasniku Zemaljskoga muzeja* u Sarajevu, 1. je siječnja 1935. godine objavljen veliki članak imena *Život i rad † Dr. h. c. Otmara Reisera*.

Prvi.tv
7. listopada 2016.

Muslimanski pogreb

Lako si mogu predočiti stranca koji, tamo nekada krajem 19. ili početkom 20. stoljeća u BiH, ostaje zapanjen gledajući običaj ukopa tijela jednoga umrlog muslimana. Nijemac Robert Michel, koji je tih godina bio na službi u Mostaru, u svojoj knjizi iz 1908. godine, imena *Mostar – od Roberta Michela s fotografskim snimcima Wilhelma Wienera* (*Mostar – von Robert Michel mit photogr. aufnahmen von Wilhelm Wiener*), dotaknuo se jednoga takova obreda, zapisavši kako mu *čudno izgleda* pogreb jednoga muslimana: *to žurno brisanje tragova ljudskog postojanja*. Nastavlja, potom, opisujući kako se pokojnikovo tijelo zamata u platno i nosi na jednoj jednostavnoj nosiljci (*tabutu*), što je nazvao nadmetanjem u kojemu se uvijek novi vjernici tiskaju kako bi, barem nekoliko koraka, na svojemu ramenu ponijeli nosiljku, što u povorku unosi *neku čudnu žurbu*.

Netko mu je, valjda, pojasnio kako za svaki korak koji pojedinac učini noseći umrloga dobije oprost za čak 40 svojih grijeha. No, posebno se iznenadio podatkom da, od trenutka kada *mujezin* (muslimanski vjerski službenik koji s minareta upućuje poziv na molitvu) s *munare* (toranj uz džamiju) objavi smrt vjernika, do polaganja tijela u grob prođe svega nekoliko sati.

- Štaviše žuri se najradije takvim tempom da se umrli sahrani već jedan sat iza posljednjeg daha. Tijelo se još potpuno i ne ohladi, udovi se mogu još savijati i na taj način može se pokopati i u sjedećem stavu. – piše u nevjerici došljak, domećući kako se kod smrti siromaha koji nije iza sebe ostavio dostatno novca za pogreb, ipak čeka do prikupljanja

potrebne svote: *Inače se onaj koji premine uveče, pokopa rano sljedećeg jutra, a koji umre prije podne, najkasnije po podne.*

Michel nije preskočio niti spomen pogrebnih molitvi niti obred pranja umrloga, *jer vjernik ni poslije smrti ne smije nečist stupiti pred Boga.*

U molitvi sudjeluju svi okupljeni, a ispred groblja (*harema*) nosiljku se spušta na tlo, na način da pokojnikovo lice bude okrenuto prema Meki: *Tad hodža obavi posljednju molitvu: po jednu u slavu Boga i Proroka i jednu kratku molitvu za umrlog. Tada svi posljednji put s jednom kratkom izrekom pozdrave i pogrebni čin je završen.*

E, tu dolazimo do dijela koji kod svakoga nemuslimana izaziva posebno zanimanje, a riječ je o trenutku kada *hodža* (muslimanski vjerski službenik) pita nazočne je li umrli za života bio dobar čovjek. Na to je, uvijek, jednoglasno potvrdan odgovor: *Pa i za najvećeg zlikovca rekne se u ovom času da je dobar, jer kome se prešute grijesi tome će Bog zaboraviti.* Ovdanji bi puk kazao da su pokojniku *halalili* (sve mu oprostili), a Michel nastavlja kako četiri čovjeka tada ponesu nosiljku do *kabura* (groba). Dva najbliža pokojnikova srodnika siđu u grob, preuzmu tijelo na nosiljci te ga polože, glavom okrenutoj Meki. Pokojnika se prekrije daščicama, kako odronjavanjem zemlje tijelo ne bi bilo oštećeno, a svi okupljeni sudjeluju u zasipanju groba zemljom.

- Pošto se zajednički izgovori i posljednja molitva, groblje se napušta. Samo hodža ostaje kod groba da za umrlog prouči još jednu molitvu. – bilježi autor i prelazi potom u mistiku, opisujući kako slijedi dolazak dvaju anđela koji od pokojnika traže naplatu za sve što je činio i radio za života. Prva tri pitanja su, domeće, uvijek ista, a pokojniku *hodža* dovikuje odgovor na njih.

Na upit: *Tko je tvoj bog?* on odgovara: *Moj bog je Allah!*

Na upit: *Koje je tvoje sveto mjesto?* on odgovara: *Moje sveto mjesto je Meka!*

Na upit: *Tko je tvoj prorok?* on odgovara: *Moj prorok je Muhamed!*

Vjerovanje dalje kaže, a Michel zapisuje, kako upite koji uslijede može čuti samo pokojnik i nitko mu više, stoga, ne može pri odgovoru pomoći. Potom anđeli, po zapovijedi Božjoj, preuzimaju dušu umrloga i odnose ju. Ako je bio istinskim pravovjernikom i uvijek izvršavao zapovijedi Muhamedove, duša će mu ići u raj, ali ako nije bio dobrim muslimanom i nije brinuo o zakonima vjere, anđeli ga odnose do pakla i bacaju u onaj odjeljak u koji, prema teretu grijeha, pripada.

- Oko tijela jednog ovakovog griješnika stisnu se čvrsto zidovi groba i potpuno ga zgnječe da ni kost od njega ne ostane. – pomalo je jeziv opis onostranih grješničkih muka.

Sve do danas je, u strožim prakticiranjima islama u BiH, preživio običaj da žene u pogrebnim povorkama i u činu pokapanja umrlih ne mogu sudjelovati. Michel primjećuje kako je obred jako ozbiljan i miran, s napomenom kako bi naricanje moglo pokojniku nauditi pred Bogom: *Ko poslije muka zemaljskog života zaslužuje raj, nema razloga za tugovanje, a glasno plakanje ne bi bilo ništa drugo nego dokaz da postoji razlog da se za sudbinu duše umrlog plaši.*

Tako je Michel doživio susret s jednim islamskim običajem u BiH, a ja se, čitajući njegovu knjigu, vratih unatrag sedam-osam godina, kada sam, tijekom nekih zahvata na stanu, upoznao zidara Ziju, poštenoga radnika i istinskoga muslimana vjernika. U predasima od posla, moj otac, on i ja pričali smo najvećma o razlikama i o sličnostima naših vjera, običaja i poimanja svijeta koji nas i spaja i razdvaja. Iskazao je Zijo, u jednoj od priča, žaljenje što muslimani danas grade grobnice po uzoru na zapadnjačke običaje, na grobove nose cvijeće, neki čak i pale svijeće. Uvjereno je kazao kako je to s islamom nespojivo.

Ispripovjedio mi je tada nešto što me zadivilo i čega se često sjetim. Kazao mi je kako groblje u rodnomu selu njegova oca, negdje u okolici Jablanice, čine isključivo zemljani grobovi, sve jedan nalik drugomu, bez ploče, zida ili bilo koje trajne pojedinosti. Tu mu je i otac pokopan, a groblje je takovo *jer su u smrti i pred Bogom sva djeca ovoga svijeta jednaka*, makar nisu takovi bili za života. Snažnom je to poukom, koja ne odskače preveć od poučavanja i drugih velikih monoteističkih religija. No, običaji se s godinama tope, a razlike među ljudima rastu, kako za života, tako i u smrti.

Što će onda biti pred Bogom, pitate me? E, to svi mi tek trebamo doznati… A tek kada začujemo one upite na koje nam nitko ne će moći šapnuti odgovor… Razmišljajmo, zato, o tomu na vrijeme!

Mostarska sveta kava

Pročitah neki dan kako svaki put kada netko naruči *ekspreso* jedan Talijan padne s vespe pa sam se, u smijehu, prisjetio onoga vica kako se u Mostaru konobari ne zovu konobarima nego kanaderima, s obzirom na količine vode koje raznose, kao *ukras* tisućama litara kave koje u Gradu na Neretvi naprave svakoga dana.

Kava je omiljenim napitkom diljem svijeta, ali način na koji u Mostaru u njoj uživamo poprimio je razmjere legende, obreda. Tako je jedan stranac, iz neke od ovih motrećih organizacija, nakon određenoga vremena provedenog u Mostaru, s uzdahom ispalio: *E, da mi je vaš životni tempo, da mi je ostaviti sve po strani i na miru sat vremena piti kavu…*

Uistinu, dan otpočinje kavom, koja je tek pripravom za onu sljedeću šalicu, a sve poslovne stanke (ima ih, Bogu hvala) praćene su novom. Kada se treba priopćiti važnu vijest (svaki je trač u tomu rangu) pričeka se da prokuha voda, kada se prima goste prvo se služi kavu, kada se prilazi djevojci poziva ju se na kavu, kada se umire – ide kava, kada se rađa (doduše) ide nešto ljuto, ali obvezno slijedi – kava, mladež na misu nedjeljom ide kako bi se poslije pilo kavu: crnu, bijelu, kratku, dulju, zalivenu, tursku, domaću, brzu, *espresso*, s mlijekom, bez mlijeka, pa onda varijacije na temu *cappuccino*, *frappuccino*, *macchiato*…

Koliko je ta veza Mostara i kave stara i duboka, svjedoče i zapisi iz poprilično starih knjiga. Godine 1908. Robert Michel u svojoj knjizi *Mostar – od Roberta Michela s fotografskim snimcima Wilhelma Wienera* (*Mostar – von Robert Michel mit photogr. aufnahmen von Wilhelm Wiener*) piše: *Musliman je najmirniji trgovac. On sjedi s podavijenim nogama pored svoje robe za prodaju i nikad nije uznemiren zbog svog posla. Zapravo, posao mu ne izgleda ništa drugo nego jedna vrsta razbibrige. Robu ne hvali nikad, to bi mu bilo ispod časti. Kad mušterija dodje, obavi prodaju, ako je moguće, sa svog sjedišta. Mušterije-prijatelje počasti obično crnom kafom i cigaretom. A ako niko ne dodje da što kupi, popije kafu sam i popuši cigaretu za svoj ćeif.*

Opisao je taj majstor od pera svakodnevnicu mostarskoga Starog grada tako slikovito da doslovce vidim pred sobom toga starog muslimana, dok sjedi na *podvijenim* nogama, i ispija iz *fildžana* (omanja šalica bez ručke) crnu kavu, držeći istodobno među prstima smotanu cigaretu.

Michel nadalje pojašnjava kako doći do crne kave nije teško, jer je uvijek u blizini neka od kavana.

- Na dogovoreni znak, jedan momčić donese mu džezvicu kafe. Ili pomoću kanafe sa zvoncem na kraju, razvučenim preko ulice, povezan je sa kafanom i tako je uvijek siguran da će biti uslužen. Musliman, kome vjerski propisi zabranjuju uživanje alkoholnih pića, treba prosječno najmanje 10 džezvica crne kafe, neki je popiju i mnogo više, i do trideset, pa čak i 50 džezvica dnevno, bez ikakvih posljedica za zdravlje. Za izmirenje računa nema žurbe. Svakom dobrom mušteriji zabilježe se popijene džezvice, većinom samo potezom krede na zidu kafane, a račun se izravnava tek po isteku godine. – ulomak je iz ove vrijedne knjige, nakon kojega autor napominje kako se kavana već izdaleka odaje dobrim mirisom kave i kako joj je, ispred ulaza, jedan momak gotovo neprekidno u poslu: *On poprženu kafu najprije istuca u jednoj visokoj stupi (dibeku) dugim željeznim tucalom i onda kafu prosije kroz fino sito.*

Prije nastavka treba podsjetiti na činjenicu kako je Michel bio Nijemcem, a u ovoj je knjizi napisao kako se u najskromnijoj kavani u Mostaru dobije daleko bolja crna kava nego u najotmjenijoj kavani jednoga europskog velegrada. Potom je svojim sunarodnjacima (izvornik knjige objavljen je na njemačkomu jeziku) ponudio recept za kavu na turski način: *Kafa se ne prži da se prepрži, nego samo osmedji. Takva kafa mora se tucati i samljeti u najfinije brašno. Od kafenog praha uspe*

se odgovarajuća količina – ni izdaleka toliko koliko bi bilo na evropski način potrebno za istu mjeru upola, kvalitetom okusa, podnošljive kafe – u praznu džezvu. To se zalije uzavrelom vodom. Džezva se tada metne na vruću ploču dok se sadržaj u njoj ne počne dizati. I time je dobar napitak gotov. Potrebno je još samo nekoliko časaka da se talog slegne, a to se može ubrzati dodatkom kapljice hladne vode.

Osvrnuo se Michel, u posljednjemu dijelu ovoga ulomka, na strance koji u BiH kušaju crnu kavu i odmah nastoje naučiti njeno pripremanje: *Kupe turski kafeni mlin, koji kafu mnogo bolje samelje nego mlinovi uobičajeni na sjeveru, a takodjer kupe i orijentalni ibričić. U kafani oni znatiželjno gledaju kafedžiju kako radi, i na povratku nose sobom prijatno uvjerenje da će i kod kuće uspjeti popiti pravu tursku kafu. Postupak su sigurno pri kuhanju tačno vidjeli. Ali im nije palo u oči da je kafedžija kafu samo lagano ispržio i sada dožive razočarenje. Kafeni prah od prepržene kafe pliva na vrhu kao lagani drveni ugalj i neće da se taloži. Ostaje samo mutna mješavina koja ostavlja djeliće taloga telve izmedju zuba, a nema ni očekivani dobar miris.*

Prije kraja zgodno se osvrnuti i na činjenicu da je Michela razočaralo što je Mostar, dolaskom austro-ugarske uprave, poharala jeftina tvornička proizvodnja i, u samo jednomu desetljeću, uspjela *unakaziti jednostavnu orijentalnu raskoš*. Nabrajajući učinke osuvremenjivanja na prijelazu stoljeća, navodi kako su ih osjetile čak i džamije, u kojima su *lijepa orijentalna kandila* zamijenjena petrolejskim svjetiljkama, a stari istočnjački sagovi novima, iz serijske proizvodnje. Vraćajući se na kavu, zapisuje kako u Mostaru još ima gotovo neuništivih ibrika s lijepo svijenim ručicama i kljunovima, od kalaisana bakra, ali i kako se sve više prednost daje jeftinomu limenom posuđu.

Dometnuo je i zgodu svojega osobnog susreta s kavedžijom koji je, tamo nekada krajem 1880-ih, *pružio fildžan* nasljedniku austro-ugarskoga prijestolja Rudolfu i dobio od oduševljenoga princa dukat koji je Michelu i pokazao, jer ga nikada nije potrošio.

Eto, negdje je krava, u Mostaru je sveta kava…

Lakića vješala

Otkako je ljudi na svijetu, otad je i onih koji život oduzimaju, drugomu ili sebi. Čak i *Biblija*, u *Knjizi postanka*, opisuje prvo ubojstvo na Zemlji, i to ono u kojemu brat oduzima život bratu. Niti Mostar nije iznimkom pa mu je povijest, kako bogata i lijepa, tako i nasilna i krvava. No, u nečemu je ipak poseban, jer nije baš uobičajeno da od neuspjeloga pokušaja samoubojstva nastane gradski toponim, a jedan takav u Mostaru od zaborava je spasio neumorni gradski kroničar Drago Karlo Miletić.

Godine 1997. objavio je knjigu *Mostar – susret svjetskih kultura*, koju je mr. Vlado Smoljan, kao službeni ocjenjivač, nazvao mozaikom fotografije toga grada. Nakon podrobnoga upoznavanja čitatelja s gradskom poviješću i s njegovim osobitim pojedincima, Miletić je posljednji dio djela posvetio kraćim zapisima o zanimljivostima iz gradske prošlosti.

Poučava nas, u jednomu od tih zapisa, kako je među Mostarcima jedan obronak brda Stolac, smješten podno podveleške Fortice, dugo nazivan Lakića vješala. Naime, još u 19. stoljeću, davnoga ljeta Gospodnjeg 1886., tada pedesetogodišnji krojač Lazar Lakić, pritisnut novčanim dugovanjima, pokušao si je okončati život skokom sa Staroga mosta.

- Nije uspio, noga mu zapela za ogradu, započeo je zapomagati, pa ga ubrzo spasiše. – zapisuje Miletić tu nesretnu i sramotnu zgodu, nastavljajući kako se u gradu na to već bilo i zaboravilo, kada je jedne noći na brdu Stolac nešto zasvjetlucalo, što su zamijetili po cijeloj kotlini.

Zapovjednik gradskoga redarstva naložio je tada dvojici policajaca uspeti se žurno na vrh kamenitoga Stoca, ali nakon dugotrajnoga uspo-

na oni tamo ne nađoše ništa. Tek je, svjedoči pisac, svitanje razotkrilo čudnovatu konstrukciju: *(…) ukucana dva velika klina, na dva konopa obješena daska, na njoj Lazar Lakić.*

- Ponio je dva kruha, dvije boce rakije, vode i pribor za izgradnju ovih 'vješala'. – piše dalje Miletić, pojašnjavajući kako nesretnik svoj naum po drugi put nije uspio ostvariti. Naime, vode mu je ponestalo, izgradnja na zvizdanu iscrpila, umor sustigao, i nije se mogao niti uspeti na svoju napravu. Očajan, počeo je u noći signalizirati svojim fenjerom, tražeći od sugrađana spas.

Lakića je pronašla skupina Mostaraca koja se, s prvim jutarnjim svjetlom, uspela na Stolac kako bi izvidjela čudnovata noćna svjetlucanja. Snijeli su ga u grad i odnijeli u bolnicu.

- Kažu, od muke je odjenom posijedio! – završava Miletić, domećući kako je u Mostaru dugo poslije prostor na Stocu, na kojemu si je jedan od ponajboljih gradskih krojača, ili *terzija* kako su ih tada zvali, pokušao oduzeti život, nazivan Lakića vješala. Danas se toga ne sjeća gotovo nitko, osim možda nekolicine najstarijih naših sugrađana.

Prvi.tv
15. srpnja 2016.

Jeziva legenda o Žutomu

Mostar obiluje svojim posebnostima pa su mu i legende odnosno mistična narodna sjećanja iz prošlih vremena živopisnijima nego u većini drugih sredina. Jedna od priča koje naježe i daruju nas trncima niz kralježnicu, jest ona u kojoj su Mostarci za svoj grad vezali nastanak nadaleko raširene doskočice koja, blago preinačena iz osnovne pristojnosti, glasi: *Nagrabusio k'o Žuti!*

S obzirom na činjenicu da je i danas u opticaju na gotovo čitavomu prostoru bivše države, čitatelji jako dobro poznaju njezin sočan izvorni oblik. No, sama je doskočica manje bitnom od kolektivnoga sjećanja koje se u Mostaru za nju vezuje, premda ne uspjeh ući u trag onomu prvotnom, iskonskom zapisu o toj zgodi.

Naime, stara vjerovanja o vilama, vilenjacima i drugim nadnaravnim bićima, smještala su ta stvorenja po brdima i planinama, ravnicama, jezerima i u riječnim dubinama. Za Neretvu su vjerovali kako je domom čudesnim podvodnim bićima koja su, jednom na godinu, tražila ljudsku žrtvu. Iz neretvanske dubine i njezinih opasnih vrtloga koji su se razvijali na mjestima najsnažnijih sudara siline riječne bujice s podvodnim pećinama, u noći na drugi dan mjeseca kolovoza gradom bi se razlijegao čudan šum, među žiteljima okarakteriziran kao *vilinska rika*. Tim su šumom podvodna bića podsjećala one koji bi rijeku voljeli i poštivali na to da sutradan ne idu na njezine obale. Drugi, legenda kaže, šumove nisu mogli čuti.

Mostarci su, priča ide dalje, u stara vremena dobro znali za taj podvodni skup, ples, riku… Kazivali bi kako se neretvanska bića okupljaju i

odabiru žrtvu. Drugoga kolovoza majke nisu dopuštale djeci osvježenje u hladnoj vodi gradske ljepotice, a posebno se navodno pazilo da se rijeci ne primiče u vremenu podneva.

No, Mostar je još bio tek malenim gradićem kada je, 2. kolovoza jedne davne godine, u njega pristigao naočit stranac, mladić žute kose i jednako upečatljivih obrva. Nije bio razgovorljiv o sebi pa i ne ostade upamćeno njegovo ime i podrijetlo, samo priča kako je znatiželjno hodio gradom, obilazio njegove trgovine i s ljudima se ophodio s visokom razinom uglađenosti, ostavljajući dojam prosvijećena i dobronamjerna čovjeka. Umoran i omamljen nesnošljivom mostarskom vrućinom, plavi se momak spustio na neretvansku obalu, odložio odjeću i potražio osvježenje u riječnoj studeni... Više se nije pojavio...

Danima poslije, kako to kod riječnih nestanaka i biva, vješti su plivači tražili njegovo tijelo pod pećinama i opasnim brzacima. Uzaludno! Jedino svjedočanstvo o njegovu kratkom boravku u gradu bila je njegova odjeća, brižljivo odložena na riječnoj stijeni. Mostarci ju nisu dirali. Pod utjecajem strašne neretvanske legende, osnažene strančevim nestankom, nisu se htjeli petljati s mističnim radnjama, čuvajući sebe i svoje najdraže od onoga što nisu razumjeli.

Prepričavana je nesretna sudbina simpatičnoga stranca po gradskim kavanama i uz neizbježnu zalivenu kavu po kućama i dvorištima, zakrivenima hladovinom odrine i debelih zidova. Nitko više nije rabio riječ stranac, mladić ili kakovu drugu imeničnu odrednicu… Za Mostarce se utopio Žuti, čija je odjeća danima i tjednima ostala poput straže na riječnoj obali.

Zaboravilo se već na Žutoga i Mostarce je zbilji vratila težina svakodnevnoga života pa su umakle i nesnosne žege, a u grad pristigla jesen. Zanijemjela je kotlina kada se, s jeseni, na ulicama pojavio Žuti, odjeven u svoju odjeću, ostavljenu na onoj stijeni. Ljudi su se skamenili! Sklanjali su mu se s puta, a on je tumarao, kao nesvjestan svojega okružja. Kada su se pribrali, hrabriji su ga pokušali dozvati, upitati što se dogodilo, gdje je izbivao, ali nesretnik je samo gledao u prazno.

Srastao je potom s gradom, danju tumarajući njegovim ulicama, a noći provodeći u pećinama, na obali Neretve koja mu je odredila životni usud. Godine su se brojale, a Žuti nije progovarao. Priča završava time da se, jednoga dana, bez znanoga povoda, okrenuo prema sjeveru i otišao izvan grada, uzvodno prateći riječni tok. Nikada više nije viđen…

Kako to obično biva, našao se među Mostarcima jedan osobito maštovit i svojim sugrađanima razjasnio sudbinu nesretnoga Žutog. Ostade u predaji njegova priča: *Žutog su podvodni vilenjaci povukli u dubine i tamo im je robovao. Međutim, jedna od vila zaljubila se u njega, a osobito joj je teško palo kada je doznala kako je stranac koji nije pokazao nepoštivanje prema rijeci i prema 2. kolovozu, nego za njih nije niti znao. Voljela je Žutoga i htjela ga pokraj sebe, ali ju je nagrizala njegova patnja te je zatražila od svojega oca da oslobodi došljaka ropstva i vrati ga u njegov svijet. Udovoljio je stari vilenjak svoj ljubimici, ali je momak morao postati nijem i zatvoren u svojemu umu kako bi tajna vilinskoga svijeta ostala ispod površine moćne Neretve...*

Eto, otad valjda, iz Mostara potječe ona: *Nagrabusio k'o Žuti!*

Pao svjedok elektrifikacije Mostara

Mostarska sparina jedino u kasnovečernjim satima dopušta čovjeku šetnju, premda i tada vrelina udara s neohlađenih pločnika. Sinoć, na povratku s likovne izložbe, šetnjom prođoh pokraj Kosače, da bih, nakon nekoliko susreta i obvezne kavice, prošao i Branimirovom ulicom, gdje me dočekao prepiljen relikt gradske prošlosti. Otišao je, iz meni nepoznatih razloga, u nepovrat jedan od nekolicine ciljano čuvanih stogodišnjih stupova električne javne rasvjete iz austro-ugarskoga vremena…

Naime, Mostar je još 1880-ih dobio petrolejsku javnu rasvjetu koja je, do 1893., brojala ukupno četiri stotine fenjera koji su prekinuli dotadanju ovisnost puka o mjesečevu svjetlu. Petrolej je, zanimljivo je navesti, dobavljan iz rafinerije u Bosanskomu Brodu koju je, samo godinu prije, osnovalo mađarsko poduzeće *Danica*. Osvijetljenost ulica ipak nije bila na zadovoljavajućoj razini, a troškovi održavanja javne rasvjete (kupovina goriva, čišćenje stakala, zamjena fitilja…) za ono su vrijeme bili previsokima, napose jer su krhki fenjeri stradavali od bure, ali i od ljudske ruke, pošto budala u Gradu na Neretvi nikada manjkalo nije. Grad je, prema povijesnim izvorima, u razdoblju do 1900. godine, dosegnuo brojku od deset stalno zaposlenih užigača, sa zadaćom predvečernjega paljenja fenjera, kao i njihova gašenja u cik zore.

Nakon što je, 28. kolovoza 1895., prema patentima Nikole Tesle, na rijeci Niagari puštena u rad prva hidroelektrana u svijetu, a samo dva dana poslije, ponovno zaslugom toga nenadmašnog hrvatskog izumitelja, otvorena i prva europska hidroelektrana (Jaruga na rijeci Krki, ispod Skradinskoga buka), a Šibenik postao prvi grad u svijetu koji je dobio izmjeničnu električnu energiju za svoja postrojenja, svijet je okrenuo novu stranicu u svojoj povijesti. Za razliku od današnjice, u kojoj desetljećima kaskamo u razvitku, Mostar je još 1903. otpočeo s pripremama za uvođenje električne javne rasvjete.

Doduše, s radovima na izgradnji gradske elektro-centrale, pod upravom čuvenoga gradskog poglavara Mustafe Mujage Komadine, krenulo se tek u rujnu 1911. godine, na vrhu tadanje Crkvene, a danas Onešćukove ulice. Centralu, nazvanu imenom cara Franje Josipa, opremilo je bečko poduzeće *Öter Siemens – Schucker – Werke*, a pokretala su ju tri dizel motora, snage po 160 ks. Gradske su vlasti izgradile i devet trafo-postaja te odredile postaviti trideset velikih *kandelabara* (stupova) i šest stotina žarulja po gradskim ulicama, od čega je na Štefanijinu šetnicu otpalo šest stupova i šezdeset žarulja. Osim javnu rasvjetu, centrala je napajala i 3000 žarulja po privatnim kućama koje su si mogle priuštiti uvođenje elektrovoda.

S ulica su, vjetrom novih vremena, uklonjeni fenjeri, a nova je električna rasvjeta upaljena 2. lipnja 1912. godine, eto prije točno 105 godina. Tomu se povijesnom događaju u čast, na trgu Musala, ispred hotela *Neretva*, žiteljima mostarske kotline obratio gradonačelnik Komadina, a s brda Hum ispaljen je 21 topovski plotun. Mostarskomu duhu svojstvena zanimljivost jest da, kao i u slučajevima svih drugih zdanja i gradskih ulica, pravo ime centrale nikada nije zaživjelo, a gradski su ju tabijasusi, nespremni na bespotrebno predugačka izgovaranja, *prekrstili* u Munjara, pokazavši se vizionarima, u smislu da je munja i danas sastavnicom gotovo svakoga logotipa nekoga elektroprivrednog društva.

Munjara je kasnije postala upravnom i pogonskom zgradom čuvene gradske tiskare, koja je nosila ime Rade Bitange, komunističkoga revolucionara koji je 1941. tragično skončao u Lepoglavi. Međutim, nakon Domovinskoga rata, ostaci toga bitnog gradskog povijesnog zdanja trajno su uklonjeni.

Kako se Mostar razvijao?

Carl Peez, u svojoj knjizi iz 1891. godine, imena *Mostar i njegova kultura* (*Mostar und sein Culturkreis Ein Städtebild aus der Hercegovina*), piše kako je Hercegovina i prije austro-ugarskoga vremena imala

priključak na tursku poštansku mrežu u Sarajevu, koja je komunicirala jednom tjedno te kako je, osim turske državne pošte, od 1860-ih djelovala i Konzularna pošta između Mostara i Metkovića koju su razvili zbog porasta broja stranih konzularnih činovnika. Prema Peezu, brzojavna je žica Sarajevo – Mostar – Metković položena još prije 1862., a poštanski i brzojavni uredi spojeni su u jedan 1871. godine. Međunarodna je brzojavna postaja djelovala na francuskomu jeziku, a ona mjesna na turskomu. Kasnije su, uza sve ceste, položeni brzojavni vodovi, čime su i najmanji kotari bili priključeni na europsku mrežu.

Iljas Hadžibegović, u knjizi *Bosanskohercegovački gradovi na razmeđu 19. i 20. stoljeća*, objavljenoj 2004. godine, navodi kako je tada u gradu bilo 98 javnih slavina i 75 uličnih hidranata te kako je voda uvedena u 787 stambenih zdanja. On potvrđuje već spomenute tehničke pojedinosti o izgradnji i opremanju mostarske elektro-centrale, kao i o broju javnih i privatnih potrošača u gradu, s tim da navodi i kako je Mostar u izgradnju centrale i vodovoda uložio gotovo milijun kruna (pola milijuna za centralu i oko 470.000 kruna za vodovod). Zapisao je i kako je, osim pošte i brzojava, u gradu djelovala i javna brzoglasna mreža, sa 72 pretplatnika.

Romantično je, barem meni, zamišljati Mostar u tim počecima suvremenosti, jednako kao što je romantično danas stati ispod ona preostala dva austro-ugarska stupa javne rasvjete kod zgrade sveučilišnoga rektorata, ili kod onoga jednoga u Branimirovoj, preko puta kojeg sinoć vidjeh otužan *panj* negdanjega vitkog ljepotana. No, s vremenom dolaze mijene pa u povijesnim zapisima čitam i o poteškoćama koje je gradu Munjara donijela nakon Prvoga svjetskog rata, o zagađenjima i bolestima, o kriminalu, nepotizmu i pronevjerama, o sukobima tiskovina s gradskim vlastima… No, o tomu sljedećega petka…

Let there be light

Upoznasmo se, prije tjedan dana, s poviješću elektrifikacije Mostara i s gradskom Munjarom, a kako i obećah, ovoga ćemo se puta osvrnuti na neke od prvih zabilježenih mostarskih medijskih skandala, a vezani su upravo za elektro-centralu.

Neumorni je gradski kroničar Drago Karlo Miletić, 1997. godine, objavio veličanstvenu knjigu imena *Mostar – susret svjetskih kultura*, i u njoj je čitavo jedno poglavlje posvetio ovomu bitnom dijelu gradske povijesti. Navodeći kako je Mostar, *za ono vrijeme velik grad*, 1899. imao 14.370 stanovnika, što ga je činilo privlačnim za strane ulagače, upoznaje nas s podatkom kako je gradskim vlastima bečka tvrtka Alberta Jordana 1897. ponudila izgradnju električne centrale na Neretvi ili na ušću rijeke Bune, uz uvjet dobivanja koncesije na 25 godina, s tim da bi u svojemu trošku osvjetljavala hotel Narentu (Neretvu).

- Zemaljska vlada BiH nije pristala na ovu ponudu, uz obrazloženje da se razvoj i korištenje električne energije u ovo vrijeme ubrzano mijenja, *pa bi ugovor na tako dug rok bio neprobitačan za grad.* – piše Miletić, upoznajući nas i s podatkom kako je, u vremenu javne rasvjete s petrolejskim fenjerima, svjetiljke u obiteljskim domovima pokretao acetilen (karbid koji su Mostarci prekrstili u *garbit*, a svjetiljke u *garbitnjače*): *Korištenje osvjetljenja s osnovom karbida stvara gradu posebne probleme, pa sjednica Zdravstvenog povjerenstva grada, na prijedlog liječnika dr. Antuna Fojarewitza 7. studenog 1900. donosi zabranu prosipanja otpadnog karbida na ulice i obvezuje građanstvo da ovaj otpad baca u rijeku Neretvu.*

Jadna je Neretva i tada bila kantom za otrove i smeće…

Preskačem Miletićeve odlomke o izgradnji i puštanju u rad Munjare, o čemu sam pisao u prošlim Crticama, no svakako treba imati na umu kako je Prvi svjetski rat doveo do pomanjkanja svega i do strahovitoga nazadovanja, a k tomu, s početkom 1920. godine, dolazi i do prvoga poskupljenja cijene struje, dok su, zbog i dalje slabe javne rasvjete, sve češća iskustva s noćnim razbojništvima i krađama.

- Kotarski je predstojnik Gozze smatrao potrebnim da 23. siječnja 1920. objavi oglasom: *Usljed pomanjkanja svjetlosti sumnjivi individui pokušavaju noćne kragje i druga zlodjela. Da se stane na put skitnicama i lopovima, policajni organi imaju nalog, da svaku osobu po noći zaustave i legitimiraju, a tko ne stane na prvi poziv stražara, te pokušava bježati, dužnost je stražara da smjesta puca. Stoga pozivljem gragjanstvo, da po noći čim manje izlazi, osobito da ne zalazi po pokrajnjim i tamnim sokacima, da na poziv stražara stane i da svaki uza se imade barem neku legitimaciju.* – prenosi nam Miletić pomalo jeziva svjedočanstva iz gradske povijesti.

E, stigosmo i do još podsjetnika na naše doba. U starim je tiskovinama, naime, ostao napis o *nečuvenoj pronevjeri* koju je, u vremenu ukinuća mjesta gradskoga poglavara, napravio komesarov *rođak i ljubimac*, inače službenik Općine. Osim toga, u prosincu 1921. godine, u mjesnomu tisku izlazi i kritika na račun Gradske elektrane koju tada vodi inž. Mladen Milutinović, a za koju novinar piše kako je krcata nestručnim osobljem, što potkrjepljuje primjerom vozača koji radi kao strojar i *limara-funurđije* koji radi na mjestu inspektora javne mreže.

- Možda je ova kritika bila povod da je odmah 26. siječnja 1922. raspisan javni natječaj za mašinistu u Gradskoj elektrani. Na rudniku mrkog uglja u Mostaru izgrađena je 1921. termoelektrana za vlastite potrebe. Budući da su njezini kapaciteti znatno premašivali potrebe Rudnika, na ovu centralu je izvršila priključak i Državna željeznica. Grad je i dalje ostao vezan za Gradsku elektranu. Uslijedili su mnogi protesti zbog toga, naročito kroz mjesni tisak. Koncem 1921. i tijekom 1922. objavljeni su mnogi napisi u kojima kritičan, posebice iz redova političke opozicije režimskom vodstvu općine, dokazuju rentabilitet priključka na električnu centralu Rudnika uglja. Uslijedili su odgovori Elektrane, protuodgovor Rudnika, pa opet Gradskog vijeća i tako ukrušce. (…) Ponovo se u 1923. god. rasplamsao sukob pristaša Gradske i rudničke električne centrale. Započet je člankom Ive Kolbea, odvjetnika u Mostaru, uglednog građanina i aktivnog političara. Kolbe je čitavom malom studijom u mjesnom listu dokazivao da bi potrošači 'građani nakon priključenja mreže na rudničku centralu, mogli da dobiju električnu energiju za svega trećinu cijene koju sada plaćaju Gradskoj elektrani'. Tek 22. svibnja 1925. mjesni je tisak najavio priključenje gradske mreže na električnu centralu Rudnika uglja. Radovi su sporo napredovali, polaganje glavnog kabla od Rudnika do Gradske elektrane se odužilo. Zato se u listopadu 1925. susrećemo s kritikom u listu, gdje pisac članka optužuje Gradsku elektranu da zagađuje okolinu ispustnim plinovima, da rastjeruje goste iz kavane Ruža i da pridonosi širenju ionako rasprostranjene tuberkuloze u Mostaru. Nakon mnogih otezanja, sukoba, iznošenja dokaza i protudokaza za jednu ih drugu inačicu, gradska rasvjeta je priključena 1. travnja 1926. na termoelektranu Rudnika mrkog uglja u Mostaru. – nisam mogao odoljeti u cijelosti vam prenijeti ovo Miletićevo svjedočanstvo o tomu da se neke stvari nikada na mijenjaju, ma koliko mi voljeli idealizirano govoriti o *dobrim starim vremenima*.

Munjarine je strojeve Gradsko poglavarstvo 1926. rasprodalo i ona otad električnu energiju ne proizvodi, nego ju kupuje od Rudnika i preprodaje gradskim korisnicima. Nova afera izbija 1929., kada je, pod pritiskom, Poglavarstvo zapovjedilo Elektrani odmah postaviti električne strujomjere u kuće *uglednih građana* koji su dotad *koristili električnu struju uz malu nadoknadu*.

Mili Bože, *tempus mutare non*…

Mjesni su novinari i sljedeće godine *napali* rad Munjare, zbog ugovora između Gradske općine i uprave Rudnika ugljena o opskrbi električnom energijom, da bi se i *Jugoslovenski list*, 30. siječnja 1937., bavio sličnom temom. Gradski su oci, zbog skupoće cijene struje koju su plaćali Rudniku, sve ozbiljnije razmatrali mogućnost izgradnje hidrocentrale na Radobolji, čime je gradski poglavar Husein Ćišić, 15. ožujka 1939. godine, zaprijetio i državnomu Ministarstvu šuma i rude

u Beogradu. Do izgradnje te centrale nikada nije došlo, a do izgradnje prve hidrocentrale kod Jablanice (tamo gdje ju je još daleke 1908. sanjao gradski zanesenjak, inž. Antun Dešković) otad je prošlo još više od desetljeća.

Eto, laganom šetnjom *teškim* temama iz prošlosti, koje su nam i preveć bliskima u sadanjosti, opraštam se na jedno vrijeme s vama.

Stjepan barun Sarkotić

Mostarska Udruga za zaštitu fortifikacija *Werk*, osnovana s ciljem zaštite i proučavanja utvrda, kulturne i socijalne povijesti Hercegovine, pokrenula je ovih dana inicijativu za dodjeljivanje imena nekoj od mostarskih ulica po Stjepanu barunu Sarkotiću, hrvatskomu generalu austro-ugarske vojske, posljednjemu austro-ugarskom poglavaru Bosne i Hercegovine i zapovjedniku vojnih snaga Bosne, Hercegovine i Dalmacije koje su tada bile u sastavu Carske i kraljevske (k. u. k.) dvojne monarhije Austro-Ugarske. Za njegovo ime dugo već ne čuh te se, doznavši za ovu inicijativu, iznova zainteresirah za razdoblje Prvoga svjetskog rata, točnije za naše podneblje u tomu višestruko bitnomu, čak i presudnomu razdoblju svjetske povijesti, razdoblju za koje hrvatski povjesničari pokazuju premalo zanimanja (?!), zbog čega nam, kao i u preveć drugih slučajeva, drugi povijest pišu, a mladi s mreže lakoumno koriste dvojbene, čak i vrlo opasno tumačene zapise.

U živopisnomu ličkom mjestu Sinac, smještenomu u Gackomu polju, na padinama Velebita i Kapele, u blizini Otočca, u obitelji Sarkotić rodio se 4. listopada 1858. dječak kršten imenom Stjepan. Odrastanje pod autoritativnom očinskom figurom poručnika Otočke pukovnije austro-ugarske vojske Matije Sarkotića obilježilo je Stjepanov životni put te je, nakon senjske gimnazije, školovanje nastavio u Vojnoj školi u St. Pöltenu i u Vojnoj akademiji u Bečkomu Novom Mjestu.

Nakon školovanja, godine 1884. dodijeljen je *Königgrätz* regimenti s činom poručnika i, potom, premješten Trebinje, u 16. pješačku regimentu. Sljedeće tri i pol godine služio je kao časnik, sudjelujući u vojnim

pohodima u BiH i u Krivošijama u Crnoj Gori. Kao časniku u usponu, vojska mu je osigurala usavršavanje u Ratnoj školi, nakon čega je dodijeljen Ratnomu stožeru i upućen u mostarsku 1. brdsku brigadu. Tri godine poslije, unaprijeđen je u časnika regimentnoga stožera u Beču i promaknut u čin satnika, te 1889. dodijeljen Glavnomu zbornom stožeru na obavještajne poslove za strane zemlje. Taj ga posao odvodi u Srbiju, Bugarsku i u Makedoniju, a boravio je i u Kazanu na rijeci Volgi, gdje je učio ruski jezik.

Po povratku iz Rusije, služio je u Obavještajnoj službi Glavnoga stožera, a potom je godinu dana bio s trupama na terenu. Postavši bojnikom, imenovan je zapovjednikom Stožera 7. pješačke divizije u Osijeku na slijedeće četiri godine i, potom, na godinu dana, dodijeljen regimenti u Pragu, s činom potpukovnika. Od 1900. do 1903. bio je načelnikom Stožera u Puli (godine 1901. biva promaknut u čin pukovnika), otkud je premješten za zapovjednika Stožera u 12. korpus u mađarski Nagyszeben. Godine 1907. preuzeo je zapovjedništvo nad 5. pješačkom brigadom u austrijskomu Linzu, da bi iste godine bio promaknut u čin general-bojnika. Nakon godinu dana, dodijeljeno mu je zapovjedništvo nad 88. zemaljskom streljačkom regimentom, a 1910. preuzima zapovjedništvo nad 44. domobranskom pješačkom divizijom. Unaprijeđen je u podmaršala 2. studenoga 1911. i već 10. travnja 1912. naslijedio sunarodnjaka Svetozara pl. Borojevića (*feldmaršal* austro-ugarskih oružanih snaga, prvi i jedini nositelj toga čina koji nije bio njemačkoga podrijetla) na mjestu zapovjednoga generala 6. kraljevskoga mađarskog domobranskog okruga odnosno postao zapovjednikom hrvatsko-slavonskomu domobranstvu, sa sjedištem u Zagrebu.

Početkom Prvoga svjetskog rata, Sarkotić je zapovijedao 42. domobranskom pješačkom divizijom, u sastavu 12. korpusa generala baruna von Rhemen zu Bärensfelda. Pošto se iskazao u borbenim djelovanjima na srbijanskoj bojišnici, 1914. proglašen je vitezom 2. reda željezne krune, da bi krajem te godine bio imenovan vojnim upraviteljem Beograda. Promaknut je u čin generala pješaštva, a car Franjo Josip imenovao ga je 22. prosinca 1914. godine zapovjednim generalom u BiH i Dalmaciji, s odgovornošću vojnoga upravitelja.

Na tragu austro-ugarskih uspjeha u ratu sa Srbijom, 1915. organiziran je austrijski pohod na Crnu Goru, a u siječnju 1916. godine, pod Sarkotićevim su zapovjedništvom osvojeni Lovćen i Cetinje, zbog čega je general odlikovan Leopoldovim odličjem prvoga reda s mačevima, te brončanim vojnim odličjem za zasluge s mačevima. Godinu poslije dobio je i plemićki status, postavši barunom (prezimenu je dodao *von Lovćen*) i 17. studenog promaknut u čin general-pukovnika.

Kao osmi po redu zemaljski poglavar BiH, barun Sarkotić bio je osobito svjestan potrebe rješavanja nacionalnih pitanja južnoslavenskih naroda, a kako se rat bližio kraju, postalo je sve razvidnije kako postojeća austrijska i mađarska politika vode Monarhiju u propast. Sarkotić je izrastao u gorljivoga zagovornika trijalističkoga uređenja (trijalizam ili podjela na tri dijela zamisao je i težnja da se Austro-Ugarsku monarhiju preuredi u državnu zajednicu u kojoj bi, uz Carevinu Austriju i Kraljevinu Ugarsku, postojala i treća ravnopravna jedinica koja bi okupljala južne Slavene u jednu državnu cjelinu, predvođenu Kraljevinom Hrvatskom, a istaknutim pobornicima te zamisli unutar Habsburške obitelji bili su i obadva prestolonasljednika Rudolf i Franjo Ferdinand, zbog čega je potonji i ubijen u Sarajevu), pozivajući se na hrvatsko državno pravo, na osnovu kojega je BiH i pripala Austro-Ugarskoj na Berlinskomu kongresu, 1878. godine.

Neodlučnost carskih vlasti u razmatranju nužnih preustroja vodila je sve većim poteškoćama, a Sarkotić se našao na mjestu upravitelja prostora s najviše pobunjeničkih pokreta i protudržavnih komešanja. Nastojeći očuvati Monarhiju i, prije svega, spriječiti moguće pripojenje BiH Srbiji, Sarkotić je u ožujku 1918. predložio caru pripajanje BiH Hrvatskoj, a kako je odgovor izostao, dva mjeseca poslije predložio je dodjeljivanje autonomije Bosni i Hercegovini, kao *corpus separatum* pod austrijskom krunom. Krajem svibnja te godine, on ponavlja prijedlog pripajanja BiH Hrvatskoj, nakon čega, u rujnu, carska vlast šalje mađarskoga grofa Istvana Tisza na procjenu stanja. Sarkotić se nevoljko pokorio volji novoga cara Karla, ali je Tiszin posjet Sarajevu ocijenio sasma neuspjelim i žalosnim okončanjem jedne pogrješne politike.

Tisz je, naime, htio pripojiti BiH Mađarskoj, što je naišlo na žestok otpor kod srpskih nacionalista, dok je Sarkotić ustrajavao u zamisli ujedinjavanja Hrvatske, Slavonije, Dalmacije, Bosne i Hercegovine, kao i širega preustroja organizacije upravne vlasti u Monarhiji, snažno se opirući sve izraženijoj političkoj zamisli među Hrvatima o ujedinjenju južnoslavenskih zemalja sa Srbijom. Nakon vojnoga sloma Bugarske (rujan 1918.), barun Sarkotić i ministar financija Alexander Spitzmüller (BiH nije priključena Trojedinoj kraljevini Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji, ali nije niti ugarskomu dijelu carstva, nego je pripojenjem Monarhiji stavljena pod zajedničku upravu ministarstva financija) poslali su predstojniku careva vojnoga ureda, generalu Egonu Zeidler-Sternecku, brzojav u kojemu su naveli kako će na jugu Monarhije doći do posvemašnje destrukcije ukoliko ne dođe do ujedinjenja Dalmacije i BiH s Hrvatskom i Slavonijom. Upozorili su kako je to posljednji trenutak za provedbu toga rješenja: *Ne bude li iskorišten taj posljednji trenutak, dinastiji i Monarhiji će vjerno hrvatstvo biti neopozivo otjerano u jugoslavensku kolotečinu, u kojoj će i ono propasti.*

Do preustroja Monarhije u trodijelnu zamalo je došlo u listopadu 1918. godine, dva dana nakon sjednice zajedničke vlade, kada je ministar Spitzmüller uspio uvjeriti cara Karla u prednost trijalističkoga rješenja. No, stvar je propala žestokim protivljenjem mađarske strane, koja je i ostala najvećim krivcem za izostanak provedbi prijeko potrebnih preustroja koji su, barem donekle, mogli odvesti sudbinu ovoga dijela svijeta u drugomu smjeru. Monarhija se nezaustavljivo počela raspadati…

Stjepan barun Sarkotić je, dana 3. studenog 1918. godine, upravu nad BiH predao Glavnomu odboru Narodnoga vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba za BiH. Slomom Austro-Ugarske monarhije završila je i njegova vojna karijera. Po umirovljenju, kratko je živio u Hrvatskoj, ubrzo se trajno nastanivši u Beču nikada pomiren s uspostavom Kraljevine SHS i dominacijom srpske kraljevske obitelji u njoj. U Beču je, zajedno s istaknutim pripadnicima hrvatskih iseljeničkih državotvornih snaga, pukovnikom Ivanom Perčevićem i Stjepanom Duićem, osnovao Hrvatski komitet, ali bez ikakove potpore nove austrijske vlasti koja je uspostavljala dobre odnose s Kraljevinom Jugoslavijom. U austrijskoj tiskovini *Reichpost* pisao je protiv Jugoslavije i Karađorđevića, zalažući se za hrvatsko osamostaljenje, došavši čak i u sukob sa Stjepanom Radićem kojemu je zamjerao suradnju s Beogradom.

Sarkotić je, duboko razočaran politikom europskih zemalja, preminuo u Beču, 16. listopada 1939. godine, u praskozorje Drugoga svjetskog rata. Pokopan je na središnjemu bečkom groblju, a tijelo mu je, po njegovoj želji, posuto ličkom zemljom *da ga bar donekle pokriva hrvatska zemlja, dok mu domovina ne pripravi dostojan grob u svom krilu*. Na njegovu grobnom mjestu piše: *Ovdje počiva k. u. k. istinski tajni savjetnik i general-pukovnik Stefan Sarkotić von Lovćen za vrijeme Svjetskog rata poglavar Bosne i Hercegovine i zapovjedni general u Bosni-Hercegovini-Dalmaciji, rođ. 4.X.1858. u Sincu, umro 16.X.1939. u Beču.*

Godine 1916. proglašen je počasnim građaninom grada Zagreba, a u novoj mostarskoj inicijativi, predsjednik Udruge *Werk* Manuel Martinović piše kako bi Grad Mostar trebao imati ime jedne ulice po nekoj slavnoj osobi iz razdoblja Prvoga svjetskog rata, tim više jer je u tijeku obilježavanje stotinu godina od trajanja prvoga najvećeg sukoba u povijesti civilizacije uopće.

- S obzirom na to da u imenima ulica Grada Mostara postoji cijela plejada za povijest nebitnih imena, dobro bi bilo dati ime ulice po nekoj osobi iz razdoblja Austro-Ugarske monarhije kada su u Mostaru napravljene najljepše građevine i kada je donesena europska civilizacija. Činjenica je da se grad širi, da nastaju nova naselja i nove ulice te bi bilo jednostavno dati jednoj od novih ulica ime Ulica Stjepana baruna Sarkotića, bez preimenovanja postojećih ulica i daljnjega politiziranja. – napisao je Martinović u obrazloženju inicijative koja bi se, ako ga dočekamo, trebala naći pred Gradskim vijećem Mostara.

No, dok mi čekamo na nove vijećnike, nastavljamo pisati i čitati pa ćemo za tjedan dana, u novomu izdanju Crtica, podrobnije pisati o Sarkotićevu djelovanju u BiH, s naglaskom na Hercegovinu, i to iz vizure mostarskih novinskih tekstova iz 1915. godine.

Sarkotić počasni mostarski građanin

Kao što najavih, nastavljamo o Stjepanu barunu Sarkotiću od Lovćena, hrvatskomu generalu austro-ugarske vojske, posljednjemu austro-ugarskom poglavaru Bosne i Hercegovine i zapovjedniku vojnih snaga Bosne, Hercegovine i Dalmacije, koje su tada bile u sastavu Carske i kraljevske (k. u. k.) dvojne monarhije Austro-Ugarske.

Profesor na Učiteljskomu fakultetu Sveučilišta u Zagrebu dr. Draženko Tomić za Ličku je reviju (br. 6) 2006. godine napisao izvanredan osvrt na Sarkotićevo djelovanje u BiH, s naglaskom na Hercegovinu, a koristeći pisanja mostarskoga franjevačkog časopisa *Kršćanska obitelj* (*poučni i zabavni mjesečnik za hrvatski katolički puk*) iz vremena Prvoga svjetskog rata (časopis je izlazio od 1900. do 1920. te od 1938. do 1944. godine). Rad je objavljen pod imenom: *Stjepan barun Sarkotić od Lovćena (1858.-1939.). Povodom 150. obljetnice rođenja. Život i rad posljednjeg austro-ugarskog zemaljskog poglavara u Bosni i Hercegovini prema izvješćima časopisa 'Kršćanska obitelj'*.

Tomić piše opsežan uvod, navodeći značajne podatke iz Sarkotićeva životopisa, a onda se usredotočuje na njegov dolazak u BiH i na preuzimanje dužnosti njezina zemaljskog poglavara, dana 22. prosinca 1914. godine, što je *Kršćanska obitelj* popratila u svojemu izdanju s početka 1915. godine, objašnjavajući kako je Sarkotić zamijenio podmaršala Oskara Potioreka, ali i (posebno je zanimljivo istaći) navodeći kako je Sarkotić postao *novim poglavarem Herceg-Bosne* (na razmeđu 19. i 20. stoljeća, hercegovački intelektualci, i Hrvati i Muslimani, u uporabu uvode invertiranu inačicu nezgrapnoga imena Bosna i Hercegovina, skrojenoga od strane austro-ugarskih vlasti na Berlinskomu kongresu 1878. godine, i to kao istoznačnicu nazivu BiH).

Kao upravitelj, Sarkotić je, u ožujku 1916. godine, predvodio u Beč izaslanstvo od 44 ugledne osobe iz javnoga i crkvenog života BiH caru Franji Josipu, a izaslanicima su bila i sva tri tadanja bh. biskupa (Šarić, Garić i Mišić), kao i obadva franjevačka provincijala (Mihačević i Ostojić). *Kršćanska obitelj* navodi Sarkotićeve riječi caru Franji: *Uzalud je ostao pokušaj, da se narod Bosne i Hercegovine, koji je pod žezlom Vašeg Veličanstva mirnomu radu vraćen, istrgne iz sklopa monarhije; sinovi ovih zemalja nose danas pobjedonosno Habzburške zastave ... Bosna i Hercegovina žrtvuje prečišćenom dušom i punom radošću na oltaru velike zajedničke otadžbine. Dok tako sinovi zaklete dužnosti vrše, skupili su se oci ponosita i zahvalna srca ovdje pred prijestoljem vašega Veličanstva, da na moja usta dadu izraza nepokolebljivoj vjernosti čitava svoga naroda i da ponovno s najvećom predanošću zamole za blagonaklonost i očinsku milost Vašeg Veličanstva.*

U prosincu iste godine, Sarkotić je predvodio i sedmeročlano izaslanstvo iz BiH u Budimpeštu, na krunidbu Karla I. (IV.) za apostolskoga kralja Ugarske, Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. U ožujku 1917., bio je na čelu izaslanstva od 25 osoba iz građanske i crkvene vlasti (iz Sarajeva pomoćni biskup Ivan Šarić i provincijal bosanskih franjevaca fra Jozo Andrić, iz Mostara provincijal hercegovačkih franjevaca fra David Nevistić) koje je u Luksenburg išlo *na poklonstvo* caru Karlu i carici Ziti. To je posebno značajno jer se tada intenzivno pregovaralo o mogućemu trijalističkom uređenju Monarhije, unutar kojega bi, uz Austriju i Ugarsku, Hrvatska (unutar koje bi bili i Dalmacija, Hercegovina i Bosna) izrasla u trećega vitalnog političkog čimbenika Habsburškoga carstva, za što se Sarkotić gorljivo zalagao.

Inače, u brzojavnomu odgovoru na dopis hrvatskoga bana Ivana Skerlecza, kojim mu je ovaj čestitao vojničko osvajanje Lovćena i Cetinja (*jedno od najsjajnijih i najvećih naših oružanih dijela u sadanjem svjetskom ratu... radostan što će ovo ratno djelo, što ga novine svega svije-*

ta visoko cijene, biti skopčano s imenom sina hrvatskog naroda.), Sarkotić Hrvatsku naziva *dragom i užom domovinom.*

- Prijazni brzojav Vaše Preuzvišenosti me je veoma obradovao, te za čestitku, kojom se visoko dičim, od svega srca zahvaljujem vašoj Preuzvišenosti koja i zemlji, povjerenoj Vašoj mudroj upravi, a koja je i moja draga i uža domovina. – ostalo je u *Kršćanskoj obitelji* zabilježeno Sarkotićevo pisanje hrvatskomu banu.

U članku naziva *General pl. Sarkotić postao barun* (plemićki mu je naslov car Karlo dodijelio upravo zbog izvojevane pobjede u Crnoj Gori) jednoga dvobroja *Kršćanske obitelji* iz 1917. godine stoji: *To je razveselilo sve Hrvate, jer vide, da Njeg. Vel. cijeni zasluge prvih hrvatskih sinova, a napose se imaju radovati Hrvati iz Herceg-Bosne, što je odlikovan prezasluženi poglavar. Naš list šalje najsmjernije i najtoplije čestitke preuzvišenom gospodinu barunu!*

Upravo je Sarkotić u Sarajevu potaknuo postavljanje spomen-obilježja ubijenima nadvojvodi Franji Ferdinandu i vojvotkinji Sofiji, koje je otkriveno 28. lipnja 1917., a rađeno prema nacrtima prof. Eugena Borija.

Zemaljski je poglavar bio osobito omiljenim u Hercegovini, a imajući u vidu nedavno pokrenutu inicijativu za ponovno imenovanje jedne od mostarskih ulica imenom baruna Sarkotića, posebno je zanimljivo podsjetiti na činjenicu da je već na sjednici *mostarskoga gradskog zastupstva*, dana 3. listopada 1917., Sarkotić proglašen počasnim građaninom grada Mostara, kada je gradska ulica Liska preimenovana u Ulicu baruna Sarkotića *za njegove velike zasluge i očinsku brigu za Hercegovinu, a osobito grad Mostar* (*Kršćanska obitelj*, XVlll, 1917., br. 11, str 232.).

Dr. Draženko Tomić u nastavku teksta bavi se Sarkotićevim boravcima u Hercegovini i piše kako je, u svojstvu upravitelja zemlje, barun prvi put u Mostar došao 11. siječnja 1915. godine, zbog čega je *grad bio okićen hrvatskim zastavama*. S kolodvora je prevezen u vojarnu, u kojoj je primao predstavnike svjetovne i crkvene vlasti, a kako je biskup fra Alojzije Mišić bio izvan grada, poglavara je pozdravio biskupov tajnik fra Jerko Boras, opisavši ga kao *čovjeka obdarena svim duševnim i tjelesnim vrlinama, muža slavna, u komu također vrije hrvatska krv.* Govor je fra Jerko zaključio u dubokoj nadi kako, *dolaskom ovoga poglavara, hrvatskomu hercegovačkom narodu dolaze i bolji dani.*

Dana 27. listopada iste godine, Sarkotić u svojstvu domaćina u Mostar dolazi sa zajedničkim ministrom financija dr. Ernestom Korberom (BiH nije priključena Trojedinoj kraljevini Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji, ali nije niti ugarskomu dijelu carstva, nego je pripojenjem Monarhiji stavljena pod zajedničku upravu ministarstva financija), a u stolnomu je hercegovačkom gradu bio i 11. listopada 1916., na pokopu vojnoga zapovjednika u Mostaru, podmaršala Karla pl. Langera.

Međusobno poštivanje baruna Sarkotića i crkvenih velikodostojnika u BiH bilo je iznimno, a što su katolički svećenici od njega očekivali ponajbolje svjedoči govor nadbiskupa Josipa Stadlera na primanju u povodu rođendana cara Franje Josipa, 1915. godine: *A kada iza oružane pobjede nastane mir, da ne bukne gori rat među samim narodima habzburške monarhije, to se mi obraćamo, preuzvišeni gosp. na Vaše plemenito pravedno, hrvatsko srce sa smjernom zamolbom, da Vi na mjestu, gdje će se udes Hrvatske uopće, a napose Bosne i Hercegovine odlučivati, svoju riječ također na vagu metnete. Poradi Bosne i Hercegovine buknuo je rat. To već samo sili pozvane ličnosti, da ove krasne naše zemlje treba postaviti na drugi, čvrsti temelj. A taj temelj jest, da se ono zajedno sjedini, što zajedno spada; da se naime sve hrvatske zemlje, kamo također Bosna i Hercegovina spadaju, ujedine u jedno tijelo pod habsburškom kućom, a ako to nikako ne bi bilo zasada moguće, a ono da se sjedine s materom zemljom Hrvatskom onakvom kakva jest, pa da se preudese i pročiste postojeći odnosi, ter se što većma prava domovinska zaštite i učvrste.*

Ove je riječi nadbiskupa Stadlera, u kojima su sažeta ukupna tadanja hrvatska nastojanja u postizanju trajnoga mira i neupitne stabilnosti Bosne i Hercegovine, za povijest, ali i za budućnost, zabilježila mostarska *Kršćanska obitelj*.

Vezano za Mostar, Sarkotić je bio pokroviteljem zabave hrvatske mladeži u Mostaru, organiziranoj u veljači 1916. godine, čiji je prihod bio namijenjen ranjenicima 4. BH pješačke pukovnije. Uključio se i u povijesni pothvat fra Didaka Buntića, u otpremanje na tisuće izglad-

njele hercegovačke djece u žitorodnu Slavoniju 1918. godine, za što je zemaljski poglavar darovao 2000 kruna. Inicijativa udruge *Werk* itekako ima smisla i ponovno bi neka od mostarskih ulica (evo, možda ova nova koja će najnoviji mostarski most spajati s magistralom i koja će voditi i u novo veliko gradsko naselje koje je još u planovima), morala nositi ime ovoga velikog čovjeka.

Prvi.tv
13. siječnja 2017.

Slovenska džamija i austrijski vojni marš

Pišući o Stjepanu barunu Sarkotiću u dvije prethodne kolumne, iščitao sam ponešto prikupljene građe o Prvomu svjetskom ratu, točnije o Mostaru i o Hercegovini u tomu prvom velikom svjetskom ratnom sukobu čije posljedice snažno osjećamo i puno stoljeće poslije. No, osim što sam dobio potvrdu one nesretne činjenice da su ljudi ovoga podneblja prečesto bili opjevanim lavovima u tuđim ratovima, *sijući* kosti po nebrojenim pustopoljinama na tisuće kilometara udaljenim zemalja, doznao sam i nekoliko jako zanimljivih i povijesno vrlo bitnih pojedinosti.

Ostavit ću otvorenim upit je li moj civilizacijski propust slabo znanje o razdoblju Velikoga rata, kako su ga ljudi zvali i ne sluteći da će mu trebati redna brojka, ili je krivnja u nedostatnomu izučavanju toga dijela povijesti od strane domaćih povjesničara, unatoč višestrukoj refleksiji posljedica toga rata i njegova poraća na današnji svijet. Drznuo bih se kazati, čak i značajnijih od onih koje osjećamo kao posljedice zbivanja iz Drugoga svjetskog rata. No, o tomu nekom drugom prigodom.

Doznah, naime, kako su hercegovački muslimani, pripadnici Četvrte bosanskohercegovačke pješačke pukovnije (BH 4 pukovnija), podigli prvu u povijesti džamiju na slovenskomu tlu… Doznah kako je u čast BH pukovnijama u Austriji skladan vojni marš… Pročitah kako su imenom naših vojaka iz toga doba nazvane zemljopisne cjeline u drugim državama, kako su im podizani spomenici i kako im do današnjega dana odaju počasti u stranomu svijetu… Želim sada to podijeliti s onima koji

se, poput mene, osjećaju uskraćenima za znanja koja bi trebala biti dijelom zajedničkoga sjećanja ovdanjih naroda, kao i obveznom stavkom povijesnih udžbenika, ali i koja ne bi smjela biti predmetom povijesnih krivotvorenja zarad nekih nerealnih i neodrživih političko-nacionalnih stremljenja današnjice!

Carska i kraljevska dvojna monarhija Austro-Ugarska Berlinskim je kongresom iz 1878. na upravljanje dobila ozemlje današnje BiH, skrojivši zapravo i to državno ime. Na novomu monarhijskom prostoru ustrojavala je, kroz godine, niz samostalnih satnija koje su, još prije prijelaza stoljeća, izrasle u četiri pukovnije: Prva BH pješačka pukovnija iz okruga Sarajevo (s matičnom vojarnom u Beču), Druga BH pješačka pukovnija iz okruga Banja Luka (s matičnom vojarnom u Grazu), Treća BH pješačka pukovnija iz okruga Tuzla (s matičnom vojarnom u Budimpešti) i Četvrta BH pješačka pukovnija iz okruga Mostar (s matičnom vojarnom u Trstu).

Pripadnici tih pukovnija razlikovali su se u izgledu i u bojama vojnih odora od ostatka austro-ugarske vojnice, a na glavama su nosili fesove. Početkom Prvoga svjetskog rata, dobili su napadačku ulogu i prometnuli se u elitne sastavnice austro-ugarske vojske, zajedno s tirolskim carskim strijelcima i nekim austro-njemačkim i dalmatinskim pukovnijama. Osim pušaka, u borbi su rabili noževe i topuze, a glasili su za gotovo nepobjedive u borbi *prsa u prsa*. Ostalo je zabilježeno kako je u Drugoj BH pukovniji, inače najodlikovanijoj austro-ugarskoj postrojbi uopće, bilo vojnika koji uopće nisu nosili puške, nego samo bombe, noževe i topuze te su bili znamenom straha i trepeti kod neprijatelja.

U borbama na čitavomu nizu bojišnica (Galicija, Soča, Karpati, Alpe…), stekli su ugled pouzdanih i prodornih vojnika, a u kolokvijalnomu govoru prozvani su bošnjačkim pukovnijama, s obzirom na to da su monarhijske vlasti sve narode s ozemlja današnje BiH nazivali Bošnjacima (*Die Bosniaken*), što je naziv koji je skrojen od strane austro-ugarske diplomacije, s nakanom neprirodnoga srastanja triju narodnih skupina, zbog čijih se netrpeljivosti Monarhija doimala sve nestabilnijom.

Vojna zakletva BH pukovnija glasila je: *Zaklinjem se Bogu Svemogućemu da ću biti odan Njegovu Veličanstvu caru i kralju Franji Josipu Prvom i da ću slijediti sve zapovijedi meni pretpostavljenih i viših, čak i u životnoj opasnosti.*

Četvrta je BH pješačka pukovnija (*Bosnisch-hercegovinisches Infanterie Regiment Nr. 4*) ona koja me posebno zanima, a ustrojena je 1894. u Mostaru, s četiri bojne unutar nje. Prva, druga i četvrta bojna raspoređivane su u Trst, dok je treća ostajala u glavnomu gradu svojega okruga. Za vrijeme trajanja Prvoga svjetskog rata, odlikovana je s ukupno 15 medalja za hrabrost. Primjerice, Četvrta je pukovnija bila raspoređena na Soškoj bojišnici (držeći odstupnicu prema Talijanima na području današnje zapadne Slovenije) u alpskomu selu Log pod Mangartom. Talijani im nikada nisu probili položaje te je u čast BH 4 pukovnije podignut spomenik u Logu pod Mangartom, na istočnomu obronku Rombona. U granitu su isklesani carski strijelac i vojnik BH 4 pukovnije, rad praškoga kipara Ladislava Kofraneka.

Hercegovački su ratnici držali položaje nasuprot Talijanima i kod Nove Gorice, kod koje danas jedan visinski neprohodni greben nosi naziv *Posso del Bosniaco*. Legenda kaže da se BH 4 pukovnija, po završetku rata, povukla preko Vršiča do Ljubljane, a da su žitelji Kranjske Gore proširili priče kako Bošnjaci čekaju Talijane na Vršiču i kako upravo zato Talijani nikada nisu prešli Vršič i spustili se do Ljubljane.

Četvrtu su pukovniju, dakle, najvećma činili žitelji hercegovačkoga podneblja i nekih susjednih prostora, a Austrijanci su ih kolokvijalno nazivali Bošnjacima. Najvećma Hrvati i Muslimani borili su se u redovima tih postrojbi, a osim uvjeta za obranu i preživljavanje, trebalo im je osigurati uvjete i za obavljanje vjerskih obreda. Tako je sačuvan i svjetlopis pripadnika BH 4 pukovnije na misi na otvorenomu, sa svećenikom za improviziranim drvenim žrtvenikom. Muslimani su se, pak, organizirali i u spomenutomu Logu pod Mangartom 1916. izgradili maleno drveno zdanje s *munarom* (džamijski toranj) za molitvene potrebe koje je u povijesti ostalo zabilježeno kao prva ikada izgrađena džamija na slovenskomu tlu. Srušena je odmah nakon svršetka rata, a pretpostavka je da su ju uništili Talijani, nepomireni s doživljenim po-

razima na toj bojišnici. U blizini mjesta na kojemu je ta džamija stajala i danas se nalazi muslimansko groblje, sa 102 grobna mjesta. Inače, bh. muslimani, pripadnici BH 6 strjeljačke bojne, i u Mostu na Soči izgradili su jedno privremeno vjersko zdanje, ali bez *munare* (*mesdžid*) koje također nije preživjelo povijesne mijene.

Četvrta je pukovnija bila jednom od najodlikovanijih sastavnica austro-ugarske vojnice, a vojne pismohrane u Beču bilježe mnoštvo imena odlikovanih vojnika (Bilić, Čilić, Ćurić, Jukić, Jurčević, Katić, Kordić, Krpo, Milas, Mijatović, Nuić, Perić, Perković, Prskalo, Prusina, Ramljak, Skaramuca, Soče, Šaravanja, Vučić, Vukoja…).

Gradsko je poglavarstvo Mostara, dana 13. studenog 1915. godine, obznanilo proglas pod nazivom: *Junačko držanje naše domaće pukovnije!* Potpisao ga je čuveni mostarski gradski poglavar Mustafa Mujaga Komadina. Mujaga je puku pisao kako je zapovjednik BH 4 pukovnije Leo Kuchynska zaprimio dopis koji će *napuniti Vaša srca bujnom radošću, a diki i ponosu Vašem neće biti ni kraja ni konca*. Kuchynska je Mujagu, naime, izvijestio kako je Vrhovno vojno zapovjedništvo, dana 11. studenog 1915. godine, pohvalilo izvrsno hrabro držanje pripadnika Četvrte pukovnije.

- Hrabri stanovnici Vaše otadžbine dali su u posljednjih 15 mjeseci mnogobrojne primjere odvažnosti za borbu, nasljedjene od njihovih junačkih otaca. U zimskim olujama Karpata, na prostranim ravnicama Ruske Poljske i Galicije, u porječnim krajinama Sana i Visle sinovi Bosne i Hercegovine stekli su njihovoj užoj domovini neprolaznu slavu. Objavite, Gospodine Gradonačelniče, Vašem lijepome gradu i općinama Vaše lijepe zemlje, da su njeni sinovi dali njihovoj velikoj otadžbini lojalno, vjerno i radosno sve što su najviše imali i neskučivom snagom pohitaju pobjedi na susret. – stoji u zapovjednikovu dopisu.

Mujaga je, pak, svoj proglas zaključio riječima: *Tim najodličnijim držanjem naših herojskih sinova kroz čitavo vrijeme rata osvjetlan nam je obraz za vazda, a našoj miloj otadžbini stečena je vječita slava. Dičimo se i ponosimo se njima do vijeka i molimo se Svevišnjemu da ih čuva i štiti i na dalje u njihovoj hrabroj svjesnoj i poštenoj borbi za Cara i za Dom do konačne sjajne pobjede naše, koja je već na pragu. Tom ushićenom željom kličem oduševljeno: Ejvala i slava našim hrabrim sinovima na bojnom polju! Hvala najveća i slava junačkom zapovjedniku naše pukovnije potpukovniku Leu Kuchynskom! Njegovo Veličanstvo, naš dobri Otac i Gospodar pobjedonosni Car i Kralj i vrhovni Gospodar rata Franjo Josip I. Živio! Živio! Živio!*

Nevezano za ovu temu, Mostarcima koji poznaju povijest njihova grada svakako je zanimljiv podatak kako je Mujagin proglas tiskan u čuvenoj gradskoj tiskari *Pacher & Kisić*.

Kad smo već kod dužnosnika, zanimljivo je dometnuti i to kako je u BH 4 pukovniji služio (i u borbama s Talijanima bio ranjen) i Husaga Ćišić, jedan od osnivača stranke Muslimansko-demokratska organizacija, poslijeratni predsjedatelj Gradskoga vijeća Mostara, predsjednik Općine Mostar, senator u Kraljevini Jugoslaviji i čovjek koji je od Titove Jugoslavije tražio uvrštavanje šeste buktinje u državni grb FNRJ, koji bi (uz one za Crnogorce, Hrvate, Makedonce, Slovence i Srbe) bio znamenom za Muslimane. Pošto mu je prijedlog odbačen, Ćišić je ostao upamćen kao jedini član Ustavotvorne skupštine koji je 1946. glasovao protiv usvajanja Ustava.

U čast BH pukovnijama, austrijski vojni glazbenik Eduard Wagnes skladao je 1895. vojni marš imena *Bošnjaci dolaze* (*Die Bosniaken kommen*). Taj je marš preživio sve ove godine i našu suvremenost dočekao kao jedan od najizvođenijih vojnih marševa i današnje Republike Austrije. Također, svake godine, početkom mjeseca lipnja, u austrijskomu mjestu Lebring pokraj Graza, u tamošnjemu vojnom groblju, bude obilježena obljetnica bitke na Monte Meletti u Južnomu Tirolu. U tomu groblju počivaju i pripadnici BH 2 pukovnije koji su se posebno istaknuli u borbama za održanje te crte bojišnice. Danas, na planini Monte Meletti, potom u Grazu te u bečkomu Vojno-povijesnomu muzeju postoje spomen-ploče, podignute u čast pripadnicima BH pukovnija, a jedna od gradskih ulica u Grazu nosi naziv Ulica Druge bošnjačke (*Zweierbosniakengasse*).

Naletio sam, a treba spomenuti, i na neke novije tekstove u kojima se pojam bošnjaštva iz austro-ugarskoga razdoblja izjednačuje s ovim suvremenim pa je netko zapisao kako su 95 posto pripadnika BH pu-

kovnija u sastavu austro-ugarske vojske činili Bošnjaci islamske vjere. Znači li onda to da su se Hrvati, koji su Austro-Ugarsku dočekali kao osloboditeljicu od višestoljetnoga turskog jarma, borili na strani Antante?! Ima ona stara narodna: *Reče i ostade živ*… Ovdje bi dobro došla doradba: *Napisa i*…

Hrvatski povjesničari, čim nam prije rasvijetlite Prvi svjetski rat, tim će nam prije drugi prestati izmišljati povijest!

Vojno groblje s Bišća polja

Austro-ugarsko Vojno groblje s mostarskoga Bišća polja stoičkim je svjedokom vremena Dvojne monarhije i Velikoga rata, ali je ujedno i sramotnim znamenom stanja u kojemu se naše društvo nalazi. Očaj je, naime, najprimjerenijom riječju za opis tih polomljenih nadgrobnih spomenika, potrganih ograda, porušenih zidova i oštećenih kapelica… Nažalost, i divljega odlagališta građevinskoga otpada, u što su naši pojedini, neshvatljivo urbicidni sugrađani i poduzetnici premetnuli mjesto posljednjega počivališta umrlih ljudskih tijela, mjesto dostojanstva, molitve i ufanja u nešto što nas poslije čeka i što nam olakšava suočavanje s neizbježnim.

Vojno groblje s Bišća polja leži južno od Južnoga logora koji svoje podrijetlo također vezuje za Austro-Ugarsku. U zemljišne je knjige upisano 1890. godine, s početnom površinom od 5850 četvornih metara, da bi kasnije (1918.) bilo prošireno na 13400 četvornih metara i bilo preimenovano u Novo vojničko groblje. No, unatoč imenu, *udomilo* je i brojne civile (kako strance, tako i mještane), što potvrđuju matične knjige umrlih, a ostalo je u uporabi i nakon Prvoga svjetskog rata. Tamo su ukapani ubijeni, poginuli i umrli čak i u vremenu Drugoga svjetskog rata pa i tijekom nekoliko poratnih godina, da bi ubrzo potom bilo napušteno.

Premda je prostor pretrpio oštećenja u vremenu savezničkoga bombardiranja Mostara, uništavanje od strane nesavjesnih građana otpočelo još u vremenu Jugoslavije, ali je katastrofalne razmjere poprimilo tijekom Domovinskoga rata, naročito poraća. Danas više niti ne posto-

ji normalan prilaz pa do prvih tragova grobnih mjesta prilazite preko smeća, građevinskoga šuta, nasutih zemljanih hrpi, starih automobilskih guma, odbačenih kada i perilica… Spomenici, uglavnom u obliku kamenih križeva, odreda su oštećeni, ispreturani, polomljeni – oskvrnavljeni!

Kolega Toni Šarac u više je medija objavio svoj podroban osvrt na prošlost, ali i na neprihvatljivo današnje stanje Vojno groblja. On nas poučava kako su, na osnovu pravomoćnoga i izvršnoga rješenja Zavoda za urbanizam i komunalnu djelatnost Mostara, od 3. ožujka 1979. godine, groblju oduzete pojedine katastarske čestice koje su preimenovane s Novo vojničko groblje u Ekonomsko dvorište Bišće, potom u Pašnjak te, u konačnici, u Dvorište Bišće.

- To čudno rješenje Zavoda, koje istodobno nosi oznake iz 1977. i 1979. godine, prebacilo je veliki dio ovoga groblja u k.č. koja je rješenjem SO Mostar, od 13. listopada 1969. godine, znači punih deset godina ranije, uknjižena kao društveno vlasništvo s 1/1. – piše Šarac.

Dakle, osim austro-ugarskih vojnika, časnika i dočasnika, čak i nekih imena kojima društvo prave plemićke titule i slično znamenje onodobnoga plemstva, u ovomu groblju počiva i veliki broj civila, a među njima i različnih uglednika (liječnika, profesora, odgojitelja, gradskih mjernika i drugih intelektualaca). Zanimljivo je istaknuti i zapise o dječjim grobovima, ali i o grobnomu mjestu Jozefine Pichler (supruge profesora iz mostarske Velike gimnazije Antona Pichlera), kao i o grobu gradskog liječnika i upravitelja mostarske bolnice Antona Fojarewitza (pokopanog 3. studenoga 1901.) čija je grobna ploča do danas čudom ostala netaknutom. Fojarewitza mostarska povijest pamti kao plemenitoga liječnika koji siromasima nije naplaćivao preglede nego im je čak darivao novce za lijekove. Za njega mostarska mladost danas nije niti čula (većina ih uopće ne zna čak niti za ovo groblje) i njegovo ime ne nosi niti jedna gradska ulica, trg ili medicinska ustanova pa niti neka operacijska dvorana ili bijedna liječnika soba.

Stotinjak je, možda i nešto više, cjelovitih ili fragmentiranih spomenika danas na tomu prostoru. Rese ih, uglavnom, natpisi na njemačkomu jeziku, a ponad njih i danas, poput nekoga Don Quijotea, uspravno stoji kapelica. Na njoj su preživjeli križ i pristupno stubište koje se oko toga zidanog zdanja splelo poput kakova bršljana oko staroga hrasta. Ta kapelica jedina s daljine navještava ono što ju okružuje. Druga, manja kapelica podignuta je 1942. ili 1943. godine, dok je Mostar još bio pod talijanskom okupacijskom upravom.

Jugoslavija je, tijekom 1980-tih, u tadanjemu mostarskom Zavodu za zaštitu spomenika, pokrenula poticaj za zaštićivanje ovoga groblja, ali sve je ostalo na pokušajima. Ne čudi što se tijekom posljednjega rata, čak i ovih dugih godina turobnoga poraća, nije mislilo na sudbinu jednoga groblja, ali čudi što njemačke i austrijske državne vlasti, koje toliki trud ulažu u uređenje grobišta njihovih vojnika iz obadva svjetska rata diljem svijeta, dopuštaju ovako tragičan, neljudski i nemoralan prizor usred južne mostarske kotline.

Bilo je, naime, nekih susreta mostarskih gradskih vlasti s ljudima iz veleposlanstava Austrije i Njemačke u BiH… Govorilo se o obnovi i zaštiti Vojnoga groblja, čak i o njegovoj prenamjeni u svenjemačko groblje u BiH, u kojemu bi, u zajedničkoj kosturnici, ležale sve kosti njemačkih vojnika koji su živote ostavili na ovomu ozemlju. Isticano je tada kako procjene govore o 15-tak tisuća vojnika i kako bi, s obzirom na prikupljene podatke, s lakoćom mogli pronaći i ekshumirati čak polovicu njih. Međutim, prizori s lica mjesta surovim su svjedokom činjenice kako se uvijek nešto *ispriječi* u dobromu naumu.

Groblje je, naime, vojnom imovinom koju je Ministarstvo obrane BiH, kao neperspektivnu za Oružane snage BiH, prebacilo u mjerodavnost Vlade FBiH koja bi ga, pak, sada trebala dodijeliti Gradskomu poglavarstvu Mostara. Prije te odluke, Grad ne može gospodariti tim prostorom. Barem je to jednim dobrim opravdanjem za sve strane. Tako mi na um pada ona čuvena FTJP (*fali ti jedan papir*) i strahotno istinita Mica Ubica (*Youtube*) koju gotovo mogu zamisliti kako se pobjedonosno grohotno smije jer je, kao predana administrativna službenica, uspješno spriječila još jedan napredak, još jedan pokušaj, još jedan iskorak naprijed...

Svijet obilježava stogodišnjicu trajanja Prvoga svjetskog rata, a nad mostarskim Vojnim groblje na Bišću polju nadvile su se crne sjene samrti – sutona naše uljudbe i čovječnosti...

Prvi.tv
27. siječnja 2017.

JUKINE CRTICE 38

Anton Pichler

Pišući prošloga petka o mostarskoj civilizacijskoj sramoti, o zapuštenomu i uništenomu austro-ugarskom Vojnom groblju s Bišća polja, spomenuo sam i grobno mjesto Jozefine Pichler, supruge profesora iz mostarske Velike gimnazije Antona Pichlera. Sjetio sam se tada kako sam, prije nekih petnaestak godina, privučen izgledom kamenoga nadgrobnog spomenika nalik omanjemu obelisku, u najstarijemu postojećem mostarskom katoličkom groblju *Smrčenjaci*, nehotice *otkrio* Pichlerov grob pa sam se prirodno zapitao zašto su supružnici ukopani odvojeno, na dva suprotna kraja grada. Ostao sam, ipak, s otvorenim upitima, bez jasnoga odgovora.

Kolega Toni Šarac ustupio mi je podatke iz Matice krštenih Nadbiskupskoga ordinarijata u Zagrebu, u kojoj stoji kako je Jozefina (rođena s prezimenom Wolhmann) bila prvom suprugom Antona Pichlera. Preminula je 29. rujna 1913. u Mostaru, u 42. godini života. Anton je, pak, ovaj svijet napustio devet godina poslije, 1922. godine, a premda mu na spomeniku stoji kako ga podiže ožalošćena supruga, on u Smrčenjacima počiva sam, u jednomu grobnom mjestu. Ostaje, dakle, nejasno je li se od Jozefine rastao ili je ona umrla pa se Anton, kao udovac, ponovno oženio. No, ne doznah tko mu je bila druga supruga i gdje ona počiva. Ako je s njim, ako su i pokopani jedno ispod drugoga, imena joj na spomeniku nema.

No, tko je uopće bio Anton Pichler?

Rođen je, kao i prva mu supruga, u Zagrebu, 29. lipnja 1863. godine, da bi u Mostar preselio u svojoj tridesetoj godini života, odmah po otvorenju Velike gimnazije, dakle ljeta Gospodnjega 1893. U njoj je, neki zapisi svjedoče, kao prvi zaposleni profesor predavao čak osam predmeta (njemački jezik, povijest, matematiku, fiziku, zemljopis, prirodopis, krasopis i pjevanje). Novinar i gradski kroničar Šemsudin Zlatko Serdarević, pak, u svojemu serijalu tekstova koje u novije vrijeme objavljuje u mostarskomu *Dnevnom listu*, obrađujući teme prvih godina Velike gimnazije, navodi kako je u začecima imala malobrojan nastavnički kadar te kako je Pichler predavao zemljopis, matematiku i prirodopis. Bio je, vjerojatno, u jednomu trenutku i ravnateljem te ugledne mostarske visokoškolske ustanove, s obzirom na činjenicu da mu je na nadgrobnomu spomeniku, podno imena, velikim slovima isklesana riječ *direktor*.

No, osim što je obrazovao mostarsku mladež, Pichler je ostao prosvjetiteljem naraštaja do naših dana. Hodio je, u slobodno vrijeme, po užoj i široj okolici Mostara, pišući o prirodi, biljnomu i životinjskomu svijetu, na poseban način o pticama, a svoja je zapažanja i objavljivao, pa sam u izdanjima sarajevskoga Zemaljskoga muzeja iz 1902. i 1903. godine, naišao na sljedeće tekstove: *Blatna kiša u Mostaru 10. i 11. marta god. 1901.*; *O pticama, koje žderu otrov* i *Zanimljive ornitološke pojave na Mostarskom Blatu*.

Neki se autori pozivaju na Pichlerove raspre, objavljene pod imenima *Zimska avifauna okolice mostarske* (1895.), *Prilozi avifaune okolice mostarske* (1903.), *Čagalj u Dalmaciji* (1906.)…, a Mostarac Salko Šarić u časopisu *Most*, u svibnju 2006. piše o Baba Beširovoj *mahali* (naselju) na mostarskomu Balinovcu i poziva se na Pichlerov tekst imena *Flora hercegovačkih grobalja* (*Glasnik Zemaljskog muzeja*, 1902.), u kojemu je taj profesor zapisao kako su u groblju Baba Beširove džamije *dva najstarija orahova stabla u Hercegovini izrasla*.

Eto, zanimljiv je naziv teksta o flori hercegovačkih groblja, jer je sam Pichler u drevnomu smrčenjačkomu groblju ukopan po svojoj želji, nakon što ga je za života oplemenio brojnim pitomim raslinjem. Preminuo je u 59. godini života, dok je još radio kao gimnazijski profesor.

Sljedećega ću vas petka upoznati sa zanimljivim ulomcima iz nekih njegovih zapisa, sa željom da i sam naučim više o tomu (jednomu u nizu) mostarskih zaslužnika o kojemu mostarska suvremenost ništa ili gotovo ništa ne zna.

Blatna kiša, nebeske ličinke i divovske ptice

Prvi profesor mostarske Velike (danas Stare) gimnazije Antun Pichler profesionalno se bavio prosvjetnim radom, obrazujući mostarsku mladež, ali je u privatno vrijeme strastveno bilježio jedinstvenosti mostarske flore i faune, opisujući svakojake zapažene pojave iz prirode ovoga podneblja. No, osim mnoštva tekstova o biljkama i životinjama, poglavito o pticama koje je susretao u Hercegovini, u sarajevskomu je *Glasniku Zemaljskoga muzeja* 1902. godine objavio i osvrt na neobičan događaj, zbrojivši svoje dojmove u članku imena *Blatna kiša u Mostaru 10. i 11. marta god. 1901.*

Odajući se i kao strastven lovac, Pichler zapis otpočinje opisom nedjelje, 10. ožujka 1901., kada su, ranim jutro, on i njegovi *lovački drugovi* krenuli prema Buni na *koturačama*, kako bi po brežuljcima koje su umivale Buna i Bunica gonili lisice.

- Bijaše krasno vrijeme; tihi vjetar južnjak zapuhivao je naše koturače, a nebo bijaše čisto plavetno ko ono napuljsko. No već oko 10 sati prije podneva pojaviše se oveći oblaci na obzorju te postajahu sve gušći i tmurniji. Kad se sakupišmo oko 1. sata poslije podne na ugovorenom mjestu, bijaše već tako tamno ko oko 6 sata. – piše profesor Pichler, navodeći kako je lovačka skupina za predah odabrala neke starodrevne razvaline na Kičinu, s kojih su gledali u *začudno obojeno nebo*, uvjereni kako će svi uskoro biti do kože mokri. Pojurili su, piše dalje, do prvoga zaklona te su se, oko 5 sati poslijepodne, sastali u Kovačevićevu hanu. No, kako tmurni oblaci *zadobiše megjutim žućkasto mrku boju* i primaknuše se bliže zemlji, skupina je krenula za Mostar i stigla doma pošteđena kapljica s neba. No, pratio ih je snažan južnjak, a naš pripovjedač je zapisao kako je, oko 10 i pol navečer, svoju koturaču iz dvorišta gurao u trijem svojega stana i zamijetio na njoj nekoliko velikih mrljavih kapljica.

- Moja supruga, kojoj sam pokazao te mrlje, primijeti, da one zacijelo dolaze od kapljica kiše i od prašine na dosta prašljivoj cesti od Bune do Mostara. Zapazio sam tom prigodom, da su i na sjedalu koturače bile ovakove mrlje pa sam odatle zaključivao, da su kapljice kiše, koje padoše na to sjedalo, već pri padanju bile blatne, da je s toga pala na nas blatna kiša. U rano jutro javi mi služavka, da pada *žuta kiša*, što se i potvrdilo, jer na staklu od prozora zapazili posve jasno blatne kapljice. To me je potaklo te sam nakupio nekoliko litara kišnice, koja je bila mutna i okerasto žuta. Raspitivanjem utvrdio sam, da je čitave noći skoro bez prekidanja padala kiša. – posvećen je Pichler pojedinostima, a iz teksta je razvidno koliko je, kao znanstvenik, zapravo bio oduševljen neobičnom pojavom u prirodi.

Sutradan je Mostar zasipala jednako *okerasta* kiša, mutna i blatna, da je ta ista začudna boja bila zamjetnom čak i na obzorju. Pichler navodi kako je prikupljenu kišnicu ostavio u stanju mirovanja sve do 15. ožujka da bi, dakle punih pet dana poslije, voda i dalje bila mutna, s popriličnim talogom nakupljenim na dnu posude, u kojemu je pronašao i nešto živo…

- U talogu, što se je u priličnoj množini nakupio, nagjem jedan Oniscusaquaticus (?) i gusjenicu od nekog leptira (Eulenart). – ispisao je u *Glasniku Zemaljskoga muzeja* svoje iskustvo susreta s kukcem oklopnjašem i leptirovom gusjenicom čije su ličinke vjerojatno letjele s olujnom prašinom. Tu bismo kišu danas nazvali *saharskom*, s tumačenjem kako nas nebo *časti* pustinjskim pijeskom koji je na sjeveru afričkoga kontinenta olujni vjetar podigao visoko u zrak, a kiša oborila ovdje, pod hercegovačkim nebom.

U nastavku je opisao i žućkast snijeg kojega je, dana 18. ožujka, zamijetio na Veležu i na Prenju, na visinama od 1200 do 1500 metara, dok je onaj ponad 1500 metara nadmorske visine bio čist.

- Ovo me je u velike začudilo, no ubrzo se snagjoh, jer se sjetih da je iza blatne kiše od 10. i 11. marta poslije nekoliko dana pala čista kiša, da je dakle na rečenim brdima pao snijeg, koji je u visini od 1500 do 2000 metara pokrio prijašnji sloj žućkastog snijega. Da sam imao zgode ispitivati ovaj snijeg, jamačno bi se time potvrdilo ovo moje mišljenje. – zaključuje naš kroničar, domećući kako je ista prljava kiša pala i 20. ožujka, da bi 4. travnja nastupila jaka južina i s njome došla vrućina zbog koje je okopnio snijeg na okolnim planinama i, ubrzo, otkrio donji žućkasti sloj i na visina ponad 1500 metara, potvrdivši njegove pretpostavke.

No, Pichler s čudnovatostima ne ostaje ovdje, te u *Glasniku Zemaljskoga muzeja* iz 1903. objavljuje tekst imena *Zanimljive ornitološke pojave na Mostarskom Blatu* u čijemu uvodu piše kako su ga *pouzdani lovci* obavijestili o tomu kako su se na Mostarskomu blatu vidjeli dvije ptice *velike kao ovce, a brze kao konji*, što su mu potom potvrdili i mjesni pastiri. Kazali su mu kako je neobične životinje neki Gabeljak oslovio kao *divlje morulje* koje su ljudi ranije viđali u okolici Gabele.

- Kad sam po drugi put stigao u Blato, uvjerih se svojim očima, da su to dvije velike droplje. – identificirao ih je Pichler, s napomenom kako je tu vrstu potom redovito susretao i na poljima Knešpolja, Ljutoga Doca, Kruševa i pod Međinama. Opisujući još nekoliko zanimljivih ptičjih vrsta, tekst je završio još jednim neobičnim svjedočanstvom: *Kad sam se vraćajući kući razgovarao sa seljacima, reče mi moj pouzdanik Mijo Begić, da je prije tri dana na Blatu vidio šest ptica, velikih kao ovce, kojih do sada nikad vidio nije, i da su plivale na vodi.*

Podsjetiše me ovi zapisi s početka 20. stoljeća na činjenicu da je Mostarsko blato nekoć bilo močvarnim područjem, sličnim Hutovu blatu. Međutim, žitelji okolice Mostarskoga blata godinama su se žalili vlastima zbog nevolja koje su im nanosile kolonije komaraca i bolesti koje su te životinjice širile. Prvorazrednom prijetnjom tih vremena bila je smrtonosna malarija.

- Na području bivše Jugoslavije od 1978. godine nema domaće malarije. Posljednji smo put na našemu odjelu imali slučaj zaraženosti tom bolešću uoči početka Domovinskoga rata kada je obolio jedan vozač, nakon boravka u Siriji, jer se nije pridržavao pravila o korištenju zaštitne antibiotske terapije, kemoprofilakse. – kazao mi je prije desetak godina dr. Ivo Curić, tadanji voditelj Infektivnoga odjela Sveučilišne kliničke bolnice Mostar, kojega sam kontaktirao radeći na jednoj novinarskoj zadaći.

No, malarija je u hercegovačkoj prošlosti, na prostoru Mostarskoga blata, bila čestom pojavom, te je 1942. došlo do reakcije sa samoga državnog vrha tadanje Nezavisne Države Hrvatske, po čijem je Odluci prokopan odvodni tunel na dnu Blata, prema Jasenici, isti onaj na osnovu kojega je prije nekoliko godina izgrađena hidroelektrana. Zahvaljujući tomu tunelu, smanjeno je vrijeme stajanja polja pod vodom te je nestalo malarije koja je, potom, u cijelosti iskorijenjena iz Hercegovine.

Spomenuti je Pichler na Mostarskomu blatu, u članku *Glasnika Zemaljskoga muzeja*, objavljenim 1902. pod imenom *O pticama, koje žderu otrov*, obrađivao još neke neobične pripadnice ptičjega roda, one koje su se sladile otrovnim sjemenjem, bobicama *k'o grimiz crvenim* kojih se djeca boje *k'o žive vatre*.

- Vrepci (PasserdomesticusBriss., Sperling) opet vole sjeme duhana (Nicotianatabacum), koji se u Herceg-Bosni u velike gaji. S toga će seljaci, da od vrebaca sačuvaju one stabljike duhana, koje ostavljaju za sjeme, omotati prozirnom tkaninom sve dok sasvim dozriju. Vidio sam takogjer, da se razne ptice hrane i sjemenjem bunike (Hyoscyamusniger, Bilsenkraut). – odabrao sam za kraj Pichlerov spomen na dvije *politički zanimljive* biljke, jer je uzgajivače prve politika više sustava desetljećima izrabljivala, izrodivši tako najspretnije *švercere* (krijumčare) ovoga dijela svijeta, dok je ova druga među dijelom političkih aktivista, pokazalo se, visoko traženom robom.

Nenad Valentin Borozan

Hoće li din, hoće li don pružiti svoja krila.
Gdje je pjev ptice što pjevala je i otpjevala
raskoš postojanja i velebni usklik
svake radosti pred pojavom čuda svijeta...

Upiti su to koje je postavljao pjesnik koji je jednom hodio među nama…

Častio je svojim postojanjem naš maleni trenutak u bezvremenomu bitku ovoga dijela svijeta… Sada pjesnik sniva, pod bijelim mramorom, u hladu stoljetnih stabala mostarskoga groblja *Kolenje* i pod paskom otvorene kamene knjige, s koje je u vječnost upisano njegovo stihovlje:

Ja natrag u san
san je utočište
more je u njemu dašak sreće.

Pišem o Neši, o Nenadu Valentinu Borozanu, čovjeku kojega sam upoznao u prosincu 2000. godine kada sam počeo raditi za Hrvatsku radiopostaju Mostar, a koji je neočekivano i tiho, u snu, s rukama prekriženim na prsima, otišao u onostranost na današnji dan (21. listopada) 2003. godine. Relativno kratko susreli su nam se svjetovi, ali više nego dostatno da on zauvijek ostane u mojemu sjećanju.

Znao sam za Nenadovo ime s radijskih valova, ali do dolaska na HRP Mostar nisam s imenom spojio tjelesnu pojavu, a njegova je bila pjesniku svojstvena: uglađena brada, rijedak i odmjeren, ali iskreni osmijeh, svaki dan barem po jedna mudra opaska o stvarnosti koju dijelimo i, povrh svega, besprijekorno pročišćen hrvatski književni izričaj, nebitno je li razgovarao, pisao ili govorio slušateljima za radijskim mikrofonom.

Redakcija ga je obožavala, a ako vam i danas kažu kako bi vam malo tko mogao u mahu *potegnuti živac* kao što je to umio Nenad, kazat će vam to kroz osmijeh nedvojbene simpatije, jer na njega se nije moglo dugo ljutiti. Trebalo je prihvatiti kako su mu u prvomu planu pisanje i riječi i kako sve drugo može čekati (makar naokolo padali i zrakoplovi) ako je na redoslijedu snimanja u radijskoj režiji – emisija *Mozaik*…

Svoju je prozaičnu emisiju cijelo jedno desetljeće radio s neviđenom ljubavlju. Poklonici kulture, kao pred ikonom, namjestili bi se u naslonjačima utorkom u 16 sati, kada bi s radioprijamnika krenuli taktovi nekoga od klasičnih dijela, potom slijedio osebujan glas i pitak osvrt na neku knjigu, neko novo djelo…

Mozaik je, na valovima Hrvatskoga radija Mostar, na najkonačniji mogući način, umro zajedno s njegovim tvorcem, onim kojemu niste znali replicirati čak niti onda kada bi vas poslao u tri lijepe. Ako bi vam kazao: *Bišće polje, baraka 5b*, ozbiljno ste ga naljutili i, vjerujte, ozbiljno vam je opsovao… Kakav bi, uostalom, bio pjesnik i novinar da u njemu nije bilo strasti i kratkoga fitilja…

Pišem o Neši, a glavom mi prilazi i moj Ćubi, Ivan Ćubela, novinarski bard, prijatelj i subrat za čitav život, onaj kojega sam također izgubio. Da, previše mi je dragih na onomu svijetu, ali od sudbine se ne može daleko…

Ćubi me je, od trenutka kada sam se javio na natječaj za radijskoga spikera odnosno od trenutka kada sam, 15. prosinca 2000. godine, prvi put ušao u radijski studio, uzeo pod svoje mentorstvo i naučio me ama baš svemu što o novinarstvu znadem! Želio sam ali, iskreno, nisam imao hrabrosti, svoje prve pjesničke pokušaje pokazati Neši, čovjeku čiji je potpis NVB već bio znamenom pjesništva. Ćubi je to učinio namjesto mene, a Nešo mi je, nakon iščitavanja, pružio ruku i izgovorio: *Pjesnički mladac!*

Nakon dvije i pol godine dijeljenja radnoga prostora i brojnih nezaboravnih dogodovština u nizu susreta, pjesme pa i opijanja, kola su naprasno krenula nizbrdo. Dobio sam otkaz jer sam, istodobno radeći za Slobodnu Dalmaciju, o prijetećoj skoroj budućnosti Radija napisao ono što se nekim moćnima u gradu nije svidjelo. Nešo je preminuo pola godine poslije a, eto, po receptu koji sam u članku predvidio, i Radija je poslije nestalo s lica zemlje. Ćubi to nije mogao preživjeti, smrt njegove životne ljubavi, njegova mostarskog radija, njegove emisije *Uz rub igrališta*, ugušila ga je i otpratila s ovoga svijeta 2009. godine. Odoše mi tih godina dva barda, dva mentora, dva prijatelja, dvije duše koje sam volio…

Osobna su to sjećanja zahvalnoga mladca kojemu su ta dva velikana oplemenila život i pomogla mu krenuti prema zrelijemu dobu. No, danas je trinaesta obljetnica Nešine smrti i želja mi je podsjetiti na njegov životni put, jer ga Mostar ne smije zaboraviti, a ova ga država i njezini književnici, leksikografi i tvorci prosvjetnih politika sustavno moraju obraditi i učiniti dijelom školske čitanke i lektire odnosno predmeta jezika i književnosti!

Nenad Valentin Borozan rođen je u Mostaru, na Silvestrovo, 1949. godine. Pedagošku je akademiju (Odjel jugoslavenske književnosti i materinskoga jezika) završio u 1975. u rodnomu gradu. Objavio je ukupno deset knjiga pjesama: *Osipalo se proljeće* (Metković, 1971.), *Sudbine i bezbrižja* (Mostar, 1975.), *Put do dana* (Mostar, 1980.), *Boj i svjedokinja* (Mostar, 1985.), *Oštrica stud* (Mostar, 1987.), *Svir po sjenama* (Mostar, 1995.), *Molitva s anđelom* (Mostar, 1998.), *lišce. teret od zrcala* (Zagreb, 2002.) te posmrtno: *Čekanje blizine* (Široki Brijeg, 2004.) i *Početak daljine* (Široki Brijeg – Zagreb, 2007.).

Knjizi *Čekanje blizine* u podnaslovu stoji: *Rukovet za Zlatku Frajzman*! E, tko je bila Zlatka? Imao je Nešo svoje životne ljubavi, svojih dvoje djece iz neuspjeloga braka, ali i svoju Zlatku, svoju Pupu, koja mu je osjetno umnožila broj onih dnevnih osmijeha kojima nas je častio. Zaljubio se u 54. godini života, neprestance o njoj zborio. Zaručili su se, ali smrt je imala drukčije planove…

Osim u knjigama, poeziju, književne prosudbe i razgovore objavljivao je na radiju i televiziji te u tridesetak časopisa. Njegove su pjesme prevedene na njemački, francuski, slovenski, albanski, bugarski i na turski jezik. Uvršten je u nekoliko izbora poezije i antologija hrvatskoga pjesništva, dobitnikom je više nagrada, a svakako ga u sami vrh književnih uspjeha uvrštavaju sljedeće: *Šimićeva nagrada* DHK Herceg-Bosne iz 2002. za zbirku *lišce. teret od zrcala*, Povelja *Jurini jablani* zagrebačkoga DHK za dugogodišnji izniman doprinos promicanju hrvatske književne riječi (koju je podijelio s velikim Dragutinom Tadijanovićem) te plaketa *Tin Ujević* i nagrada Grb Grada Vrgorca.

Najvećim dijelom radnoga vijeka bio je novinarom Hrvatske radiopostaje Mostar.

- Borozanova se poezija čita u tišini, s pomnjom i u nekom bdijenju. Pjesme su pisane s mjerom, s poštivanjem nijansi, što je tako rijetko u današnjem svijetu. Jezik je Borozanova domovina i u doslovnom smislu, jer on svojim stihovima putuje sve od Dubrovnika do Pariza. – riječi su kojima je knjigu *lišce. teret od zrcala* u Zagrebu 2002. predstavio veliki hrvatski književnik Anđelko Novaković, a na kojega se akademik Ante Stamać nadovezao na sljedeći način: *Borozan piše poeziju nejasnoće, sve same lebdeće i snježne metafore. On se ne predaje pomodnoj buci i prostoti. Njegov je stil nadindividualan. On je vitez pjesništva*.

Akademik Luko Paljetak, iste 2002., u Dubrovniku je maestralno podvukao crtu pod sve rečeno o Borozanu: *Ovo je sjetna komorna glazba u izbi od bijeloga papira*.

E sad, prije privođenja kraju ovoga skromnog osvrta na Nešinu veličinu, navest ću još tri meni bitne pojedinosti kojih se sjetim kada mi misli odlutaju NVB-u. Prva je činjenica da je pokojni Nenad najzaslužniji za nezaboravni posjet Dragutina Tadijanovića Mostaru, u veljači 2003. godine. Bili su velikim prijateljima, Nešo je Tadijanovića zvao Tadija, a tada najveći živući hrvatski pjesnik i njegova supruga Jelica svojega su mostarskog prijatelja oslovljavali s Borozanček.

Drugo, Nešo je radio neprestano i neumorno, i po danu i po noći, odvajajući minimalnih par sati za snove. Radio je da bi, u jesenskomu dijelu godine, odložio sve i otišao popiti kavicu s pogledom na Eiffelov toranj, a s obala Seine vraćao bi se s novim vrećicama aromatičnoga duhana kojim je punio svoju lulu. Kada bi sročio novi dobar stih ili završio

zahtjevan osvrt, priredio tekst za radijski prilog, odskočio bi od svojega strojopisa (nikada nije sjeo za računalo), snažno zalegao u naslon uredske stolice i visoko u zraku pljesnuo rukama. Onda bi uslijedio obred – vađenje lule i njezine prateće opreme, tiskanje duhana i opojni predah. Nepušači bi se razbježali iz redakcije, a ja sam se osjećao smiješno s cigaretom među prstima pokraj njega, dok bi Ćubi, premda je zdušno mrzio duhanski dim, već kod Mace naručivao kave, jer Nešin je predah bio rijetkom pticom i njemu se valjalo prilagoditi!

Treće, ne ću nikada zaboraviti prvu obljetnicu njegove smrti i tada upriličeno predstavljanje njegove knjige *Čekanje blizine* na Maloj sceni Hrvatskoga narodnog kazališta u Mostaru. Okupilo se mnoštvo svijeta, tamošnjih 130 mjesta bilo je premalo, a netko od predstavljača triput je uskliknuo: *Nenade*, hoteći naglasiti koliko taj dobri duh gradu nedostaje. Na treći usklik otkačila se s konopca uramljena Nenadova fotografija… Snažno je odjeknuo tupi udarac o tamne kazališne daske… Sve je utihnulo…

Uvjeren sam, obratio nam se!

Prvi.tv
31. ožujka 2017.

Ivan Ćubela Ćubi

Prijavivši se na natječaj za posao spikera na Hrvatskoj radiopostaji Mostar, u prosincu mjesecu 2000. godine, izišao sam iz dizala na 18. katu najveće mostarske zgrade, pozdravio srdačnu Nelu Radić iz Marketinga, koju sam upoznao predajući prijavu, i sjeo u radijskomu hodniku, gotovo 40 minuta ranije od obznanjenoga podneva. Pokraj mene je, s hrpom nejasno sitno ispisanih, na manje mjere ručno rascijepljenih papirića, prošao niži debeljuškast čovjek s jakom trodnevnom bradom, upitavši me tko sam. Na moje pojašnjenje, odgovorio mi je: *Prvi si došao, ti ćeš i ostati…* Otišao je u režiju, a uski je hodnik za samo pola sata primio još 21-ga kandidata za taj posao. Ostalo nas je četvero!

Toga sam dana, u tomu sivom hodniku na vrhu Mostarke, u prostoru koji je odisao duhom socijalizma (ostarjeli tepison od zida do zida, željezni stolić s pločom od iverice, dva smeđa platnom presvučena tvrda naslonjača koji su preživjeli bogzna što i nekoliko reklamnih plakata po zidovima), upoznao jednoga od najboljih prijatelja koje sam u životu imao. Da, rodilo se snažno prijateljstvo, trajalo je kratko, a obilježilo me za čitav život!

Ivan Ćubela Ćubi…

Dobri duh mostarske radijske postaje, iznimno ugodan eterski glas i često prebrz izgovor nenadmašna šarma, plijenio je slušateljsku pozornost svojim vrsnim prilozima, javljanima, dnevnim vijestima, ali i kultnom jednosatnom športskom emisijom *Uz rub igrališta* koja je išla ponedjeljkom u 16 sati. Njegovi su jutarnji programi uvijek nudili nešto novoga, odisali dinamikom i informativnošću… On nije podnosio či-

tanje s ceduljica, on je uvijek imao gosta, sugovornika za mikrofonom, bilo da obrađuje udarnu dnevnu vijest, bilo da poziva dežurnoga meteorologa ili dispečera automoto saveza…

Njegova je neodoljivost bila legendarnom, do te mjere da su gradske kućanice pozivale Radio ne bi li došle do Ćubija i izjadale mu se u slušalicu o kojekakvoj poteškoći koju ne mogu riješiti s gradskim komunalnim službama (ili s ukućanima), očekujući od njega mahanje čarobnim štapićem kroza zvučnike njihova radioprijamnika. Nemam dvojbi kada razmišljam o dobrim duhovima nestaloga radija: Veso (Veselko Čerkez) zasigurno je bio najpoznatijim imenom, ali Ćubi i Nešo (Nenad Valentin Borozan) pa i hirovita Zlata (Brbor) koju danas voliš, sutra nešto manje, imali su karizmu s kojom se rađaš. I u društvo im uvjereno prizivam Jelu (Jelenu Bevanda), prvoga i nenadmašnog ženskog ton majstora ovoga podneblja.

Ćubi je rođen 1964. u Dobriču, odrastavši u tomu graničnom mjestašcetu između mostarske i širokobriješke općine, općinjeno zaljubljen u svoju Hercegovinu. U školi je znao napisati pjesmu, a u srednjoj je već pokazao naznake svojega životnog opredjeljenja, prikupljajući na desetke stotina novinskih izvješća o svim rodovima športa na mjesnoj, hercegovačkoj razini. Godine 1985. započeo je suradnju s tadanjom mostarskom *Slobodom*, surađujući s Informativnim središtem Mostar. Napisao bi pokoju vijest i za tadanji Radio Mostar, a kada je 1992. taj elektronički medij, prvi u BiH, službeno uzeo hrvatski predznak ispred svojega imena, Ćubi se na Hrvatskoj radiopostaji Mostar zaposlio i postao jednim od stupova njezina rasta, usporedo surađujući s nizom tiskovina, najvećma s *Večernjim listom* i *Sportskim novostima*.

Istinski hercegbosanski novinarski bard, Ivan Ćubela Ćubi, bio je novinski novinar u duši, a radijski u srcu. Jedan bez drugoga – nezamislivo!

Ma gdje da je radio, redakcije su ga obožavale, napose njihov ženski dio. Valjda se posebno reagira na onu iskonsku ljudsku dobrotu kakovu se krajnje rijetko sreće, a posebno kada tako dobro srce kuca podno sramežljivih očiju iz kojih se čita čista iskrenost.

Neizlječivo zaljubljen u šport, Ćubi je s mostarskim klubovima krajem 1980-ih proputovao Europu, a na svojim je leđima 1992. iznio obnovu rada mostarskoga Zrinjskog, čiju je povijest strastveno istraživao i u čiju je prvu i zasad jedinu monografiju 1993. uložio cijeloga sebe. Ćubi je, zajedno s pokojnim Micanom (Miroslav Kordić) oplemenio povijesnim fotografijama klupske prostorije Zrinjskoga, a njih su ih dvojica tražili po zaboravljenim obiteljskim pismohranama, po podrumima, tavanima, škrinjama... Obrani Herceg-Bosne pridonio je u odori HVO-a, a u ratu mu je uništena neprocjenjiva statistička športska građa koju je, od gimnazijskih dana, danonoćno prikupljao, izrezujući i potom raščlanjujući novinske tekstove i zapisnike sa susreta.

Upoznavši me kao spikera u nastanku i svježega brucoša novinarstva, Ćubi si je zadao misiju od mene napraviti novinara. Dugujem mu danas sve što o struci znadem... Poveo bi me na teren, učio me kako napraviti prilog, kako razlučiti bitno od nebitnoga, kako prenijeti poruku, kako biti profesionalcem… Kada je, 2001. godine, lijevana prva ploča na novoj zgradi Hrvatskoga narodnog kazališta u Mostaru, Ćubi je rekao: *To je to!* I to je bilo to. Veso je, kao glavni urednik, odobrio i ja sam s toga terena napravio svoj prvi novinarski prilog. Objavljen je u središnjemu radijskom *Dnevniku* u 18 sati i otpočela je karijera koja traje evo već 16 godina.

Dva ili tri puta vidio sam ga kako plače, a plakao je, zajecao, kada sam 2003. s Radija morao otići… Morao sam, natjerali su me!

Nas dvojicu, Nešinim riječima rečeno – *dvojac bez kormilara*, nisu razdvojili… Uslijedile su lijepe godine prijateljevanja, obilazaka užega i šireg zavičaja, pijanki i stvaranja novinskih tekstova… On je, na kraju, najzaslužniji što je moja prva knjiga uopće ugledala svjetlo dana. Njegova je upornost bila presudnom pa mogu kazati kako me je oblikovao kao novinara i *pogurao* kao pjesnika…

Moj je prijatelj preminuo naprasno, 2. travnja 2009. godine, u bolničkomu krevetu Internoga odjela Sveučilišne kliničke bolnice Mostar, od teškoga oboljenja jetre pred kojim je njegovo veliko srce ostalo nemoćno. Nedostaje mi… Nedostaju mi razgovori, razumijevanja i žučne prepirke… Nedostaje mi moj prijatelj!

Oženio sam se u studenomu 2008. godine, on se veselio, zapjevao je, a Ćubi je rijetko pjevao. Dogodine, u travnju, zauvijek je zatvorio oči,

dok smo njegov brat Stanislav i ja jecali, jer ga nismo mogli zadržati ovdje. Dugo sam gledao u plamen svijeće koja mu je gorjela pokraj smrtne postelje, u kojoj smo ga posljednjih dana lagali kako je sve to prolazno i kako će se oporaviti. Gledao sam u plamen i htio svima naglas reći da su ga ubili, da su ga ubili oni koji su mu iz duše trgali njegove najveće ljubavi.

Volio je Ćubi njegovu neprežaljenu mladenačku iskru kojoj se kod *Hita*, sredinom 1980-ih ponudio pokazati Mostar, čime je otpočela njihova kratka, ali strastvena priča. Volio je grad kojega su dušmani razarali, razarajući i njega. No, poglavito je volio ono što su mu otrgnuli kao osovinu zbog koje je disao – svoj radio… Kada je smrtno utišan Hrvatski radio Mostar, krenuo se utišavati i moj Ćubi. On je svoju bol znao svladati, ali jednostavno više nije htio i na to ga nitko nije mogao natjerati… Na najsmrtonosniji mogući način taj veliki sanjar sudario se sa strahotom koja se zove životom, koja se zove surovost moći u rukama onih koji nisu znali poštovati nikoga osim sebe.

Kriveći sebe što ga nisam imao snage s ponora vratiti k sebi, i danas ga, usred dana, vidim kako s mobitela, nasred ulice, diktira *babama* svoja izvješća s terena koja bi sutradan osvanula potpisana sićušnim, a tako velikim inicijalima *i.ć.* – dvama slovima koja su ušla u povijest, u antologije hrvatskoga novinarstva u cjelini.

Kraj pišem njemu: *Zamišljam, prijatelju, kako uživaš uređujući rajski vjesnik, kako uživaš bodreći anđeoske sastave i opisuješ grmljenje nebeskih tribina. Naglas se smijem dok mi umom odzvanja tvoj glas na visinskim radijskim valovima, pitajući se jel' to, kad zagrmi nad Mostarom, kod tebe gore postignut zgoditak… Evo, i osam godina poslije, podignem slušalicu i okrenem 063 346 … i zastanem, jer se na sljedeće tri brojke više nitko ne će javiti… No, jednoga ću dana i ja stići na taj novi kolegij pa ćemo opet zajedno na teren, a dotad neka te i u vječnomu pokoju ne napušta onaj novinarski nemir kojim se krijepi tvoja čista duša. Pozdravi mi, Ćubi, sve naše koji su gore. Pozdravi mi, Ćubi, mojega oca… Hodaj, Ćubi, u divnoj vječnosti, hodaj 'Uz rub igrališta'.*

Autorska FB stranica
25. rujna 2018.

Mirno spavaj, Plemiću srca

Petnaest godina prije svijet je bio drukčiji... Njime je još hodio moj prijatelj Ćubi, jedan od začetnika obnove HŠK *Zrinjski* i nezaboravni urednik i voditelj kultne radijske emisije *Uz rub igrališta*. Bezuvjetan prijatelj, dobrodušan, blag, uvijek iskren, bezgranično milosrdan i beskompromisno agresivan ako bi mu tko *dirnuo* u *Zrinjski*, u onaj tada istrošeni travnjak, derutni stadion, gelerima izbušeni semafor ili u onu tada pljesnivu klupsku upravnu zgradu.

Ako je temom bio *Zrinjski*, Ćubi je uvijek i do kraja bio nošen samo nepodijeljenom strašću, razmišljao samo srcem. Kod njega su za igrače Zrinjskoga uvijek bili rezervirani samo plusevi i povisoke brojke, jer on nikada nije razmišljao samo o tomu trenutku, samo o športu ili upravo o toj tekmi, on je uvijek i svuda o imenu Zrinjskoga razmišljao na jedini ispravan način - a taj je kako je ime toga kluba kralježnicom i znamenom stoljetnoga bitka, opstanka, rasta, stasanja i sutrašnjice mostarskoga hrvatskog puka.

I imao je pokojni Ćubi u puno toga pravo, ta slika valjda sazrijeva iskustvom... No, u jednoj prognozi ni sam nije znao, a nije ni doživio uvjeriti se, kako je *pogodio u sridu*.

- Pred tim je momkom sjajna karijera. Takovim se igračem ne postaje, takovim se igračem rađa. Taj dar samo dragi Bog može darovati! Tek će se čuti za Luku Modrica! – govorio mi je Ćubi u to ljeto 2003. godine, kada je koštunjavi plavokosi momčić, izvan terena gotovo uvijek nekako tih i plah, stigao u Mostar, na posudbu iz zagrebačkoga Dinama.

Mlađi možda danas i ne znaju, ali doživio sam pa mogu svjedočiti koliko su Ćubija cijenili nogometni majstori. Doživio sam kako mu se Ćiro Blažević obraća telefonom, kako ga grli u klupskomu restoranu. Zbog Ćubija je Vjeran Simunić i mene častio ručkom u Mostaru, a Cico Kranjčar večerom u Bobanovu restoranu u zagrebačkoj Gajevoj (bio je u društvu i supruge i Nike). Ćubi mi je, kao čovjeku koji nikada u životu nije pratio niti posebno razumijevao šport, omogućio susresti se s Bilićem i mlađega brata Darija upoznati s njegovim idolom Asanovićem koji ga je darovao Hajdukovim dresom i potpisanim *Vatrenim laktom*.

Na koncu, nešto što ne ću zaboraviti dok god dišem, Ćubi mi je omogućio biti voditeljem susreta Vatrenih '98. s Humanim zvijezdama na stadionu Zrinjskoga 2003. godine. Za Vatrene su tada igrali: Gabrić, Tomas, Šimić, Štimac, Bilić, Jurić, Soldo, Jurčić, Kozniku, Bokšić, Stanić, Srna i Krpan, a za Zvijezde: Zlatko Kranjčar, Josip Sesar, Željko Širić, Goran Marić, Boris Novković, Franjo Vladić, Vladimir Skočajić...

- 'Ajmo na izlet! - nazvao me te subote na mobitel, nasmijao se i, sebi svojstveno, brzo smrmosio: *Idemo u Split, 'Zrinjski' plaća gorivo i ručak.* Na moj zbunjeni upit koji je sadržavao barem tri od novinarskih pet obveznih pitanja, samo je odgovorio: *Sve ću ti reći usput!*

Naravno, izišao sam iz dopisništva *Slobodne Dalmacije*, gdje sam radio nakon što sam nogiran s Hrvatske radiopostaje Mostar (brzo sam *odletio* i iz *Slobodne*), sjeo u svoju mazdu 323 iz 1990., pokupio Ćubija ispred Stadiona i zajedno smo krenuli u smjeru Imotskoga, a tada se još do Splita išlo preko Imotskoga, Prološca, Cista Provo i Šestanovca.

Sjeo je u auto i ispalio: *Idemo u splitsku zračnu luku, po Luku Modrića i Marka Janjetovića.* Uglavnom, da skratim, sutradan se igrao neki važan susret, a mi smo ih trebali dovesti ravno na trening.

Oni koji me poznaju, sjetit će se lude mladosti i čestoga policijskog manjka razumijevanja za moje poimanje ispravnih ograničenja brzine, načina pretjecanja i svladavanja oštrih zavoja, ali ovoga sam puta imao opravdanje i razlog – let im je okasnio, a momci nisu smjeli propustiti trening. Radar nas je *blicnuo* u Dugopolju pa su nas, par stotina metara dalje, oglobili i to uredno dokumentirali plavi momci, a njihov susretljiviji kolega na straži (ne kod Prizrena, nego negdje oko Šestanovca) pristao je našu razmiricu riješiti gotovinom.

Da budem iskren, troškove onoga dokumentiranog slučaja kasnije nam je podmirio *Zrinjski*, a ona dva osamnaestogodišnjaka nisu puno pričala. Marko je, ako me pamćenje dobro služi, cijelo vrijeme imao slušalice u ušima, ali Luki sam snimio nekoliko osmijeha u retrovizoru, kada bih snižavao stupanj prijenosa radi boljega izvlačenja iz zavoja.

- Kako voziš, čovječe! - nabacio mi je *peticu* u dvorištu Stadiona, dok ih je na travnjaku nestrpljivo čekao Stjepan Deverić, žustro pozivajući na uključenje u već otpočeli trening.

- Zabij jedan sutra za mene! - dobacio sam.

I zabio je Luka, kao i stotine puta prije i poslije toga, zabijajući i najvećima, putujući trnovitom stazom koja ga je sinoć dovela na tron, na tron na kojemu je, usred Londona, iz Infantinovih ruku, primio trofej *The Best* i trajno se upisao u svjetsku nogometnu povijest.

Dok je Luka pozdravljao i svoju Hrvatsku, ja sam mislio na tebe, Ćubi. Bio si u pravu za toga momka! U onaj *The Best* utkan je i dio Mostara i dio našega Zrinjskog. Za povijest i za sutra! Mirno spavaj, Plemiću srca, tvoja misija živi i danas!

Autorska FB stranica
20. listopada 2015.

Odmarajte... Hvala vam!

Dvanaest godina nema novih stihova, novinarskih redaka niti nadahnutih kritičkih osvrta Nenada Valentina Borozana... Nema na radijskim valovima njegova *Mozaika*, ne sjedi Nešo u *Marulu*, ne uživa u aromatičnomu pariškom duhanu niti više zapisuje... Usnuo je zasvagda u ovomu mjesecu jesenske sjete, tiho, s rukama prekriženim na prsima... Pripravan, kao i za sve drugo u njegovu radišnomu životu, dočekao je i svoju smrt...

U redakcijskoj strci Hrvatske radiopostaje Mostar umio je on izdvojiti trenutak, odgurnuti nakratko svoj užareni strojopis i time najaviti vrijeme za okrjepu... Sjećanje je tako pitko... Ispred pokojnoga Neše kraća crna, ispred pokojnoga Ćubija i mene bijele kave, s puno mlijeka. NVB tiska duhan u lulu, među mojim je prstima već užegnuta cigareta, a Ćubi maše rukom i šalje nas u k…..

Gladeći bradu, Nešo se smješka i naziva Ćubija i mene *dvojcem bez kormilara*... Netko mu podiže tlak upitom koji remeti zasluženi predah i on britko uzvraća najprofinjenijom psovkom koju sam u životu čuo (namjesto u materinu, pjesnik dotičnu spremi na Bišće polje, baraka 5B...).

Anamarija bespoštedno tuče po tipkovnici, Zlata iz svojega kutka prenapuhuje sjećanja iz mladosti, Veso uporno šara po oglasnoj ploči, a draga Maca (sjedeći) govori Ćubiju: *Ostavi, bolan, te čaše, ja ću...* Srčana Jela, koja se tako jedinstveno znala istodobno smijati i biti ljutitom i koja je na naš radio pazila kao majka, dolazi iz Režije i oštro, s cigaretom u ustima i kutijom u ruci (za svaki slučaj), upozorava na vrijeme...

Niti više tih rituala, niti više onih anegdota... Sniva sada Nenad pod borovima Kolenja, odmara mi Ćubi među oštrim kamenjem Dobriča... Na godišnjicu Nešine smrti, vrati me misao... Počesto me u posljednje vrijeme unatrag vraća... Odmarajte... Hvala vam!

***Republika*, br. 3**
17. travnja 2009.

Povijest mostarskoga tenisa

Istražujući povijest mostarskoga tenisa, koji je dobio i zadržao status elitnoga športa još od svojega nastanka, Branimir Martinac, vlasnik Galerije Martino i jedan od autora monografije *Mostar – stoljeće sporta*, došao je do neočekivana otkrića, iznimno vrijedne tabakere koja, osim same eksponatske neprocjenjivosti, nosi i stvarnu novčanu vrijednost jer je načinjena od srebra i optočena zlatom. Tek nam je kazao kako ju je pronašao u privatnoj pismohrani mostarskih starosjedilaca, a uvrstio ju je potom u svoju knjigu.

– (…) Zemaljska vlada, u suradnji sa mostarskim teniserima, organizira teniski turnir za muškarce. Pobjedniku turnira dodijeljena je specijalno gravirana pozlaćena tabakera, ujedno najvrjedniji sačuvani dokument o povijesti teniskog sporta u Mostaru i u Hercegovini. – zapisano je u Monografiji.

Prednja joj je strana urešena motivom Staroga mosta, a stražnja također prikazom dijela stare gradske jezgre, dok je i s unutarnje strane ugraviran prigodan tekst.

Inače, tenis u Mostaru živi još od 1900. godine, kada su ga igrali austrijski časnici i mostarska gospoda, u prvomu redu liječnici. Tako je već 17. ožujka 1901. otvoreno tenisko igralište u Rizzovoj ulici, preko puta zgrade zatvora. Otvorenju su pribivali brojni mostarski uglednici, a tadanji *Osvit* piše kako se vihorilo *mnoštvo zastava* i kako je bilo *puno šarenila*.

- To fantastično otkriće ponukalo me je na pravo kopanje za bilo kakovim podacima te smo u jednomu bečkom muzeju pronašli podatke o nastanku ove tabakere. Naime, čuveni arhitekt Miloš Komadina, koji potpisuje nacrte brojnih reprezentativnih zdanja u Mostaru, 7. kolovoza 1907. u godine Banjoj Luci sudjelovao je u osnivanju *Lown Tenis Cluba*, prvoga u BiH, da bi samo dvije godine poslije osnovao još jedan, prvi u Mostaru. Te, 1909. godine, na terenima u Sjevernomu logoru organiziran je i turnir za muškarce, a pobjedniku je Zemaljska vlada uručila ovu vrijednu tabakeru, nezaboravnu uspomenu na osvajanje naslova prvaka prvoga teniskog turnira u Hercegovini, možda i u cijeloj BiH. Nažalost, ime pobjednika ostalo nam je nepoznanicom. – zaneseno mi kazuje Martinac.

Nakon tiskanja Monografije, među mostarskim zlatarima doznao je kako je tabakera izrađena u jednomu selu, negdje na granici između Turske i Iraka, gdje je tada živio jedini poznavatelj takova načina nanošenja zlata na srebro.

Teniski tereni u Sjevernomu logoru bili su u funkciji sve do Drugoga svjetskoga rata, a još je jedno igralište otvoreno 1928., u parku Napretkova konvikta, koje je za gradnju teniskoga igrališta, pišu ondanje tiskovine, mostarska općina ustupila Sokolarskomu društvu. Ipak, novinari u ožujku 1928. u jednim mjesnim novinama zapisuju kako je taj park, na kojemu je danas Dom zdravlja Mostara, tražio HKD *Napredak* te kako bi bolje bilo da je Općina u to *gladno vrijeme* prepustila park *na užitak i za zdravstvenu korist siromašnih gjaka nego za šport velike gospode*. Nažalost, do današnjih dana mostarske nas gradske vlasti nisu prestale iznenađivati takovim odlukama pa je, njihovom krivicom, u novije vrijeme Mostar ostao bez čak dvije športske dvorane, one uz Gimnaziju fra Grge Martića i one koja je bila planirana u krugu novoobnovljenoga kampusa Sveučilišta u Mostaru, a sve zbog enormnih renti koje su tražene – od donatora!

Dr. Fedor Lukač, tadanji kirurg u mostarskoj bolnici, osniva drugi teniski klub 1930-ih, nakon čega tenis nažalost zamire i oživljava tek 1977. godine, kada je ustrojen Teniski klub Mostar, zahvaljujući skupini entuzijasta. Prvim predsjednicima bili su: Šefkija Mahić, Osman Pirija i Miro Vrgora. Vježbe i natjecanja održavali su na igralištu u Ulici dr. Mile Budaka (tada Šantićevoj), kod Olimpijskoga bazena. Ti su tereni i sada u uporabi.

Teniski klub Mostar 1990. dobiva na Raljevini mjesto za izgradnju novih igrališta, ali su zbog Domovinskoga rata odnosno srpsko-crnogorske, kasnije i agresije Armije RBiH na Mostar, uređeni tek 1999. te su danas među najljepšima u BiH. No, obnoviteljska je skupština održana tek 1997. godine, kada je opetovano utemeljen TK Mostar, na športskim terenima u Budakovoj ulici. Prvi je međunarodni turnir, ali na novim terenima na Raljevini, upriličen 2000. godine. Klub danas postiže zavidne rezultate i već godinama organizira međunarodne teniske turnire, uvrštene u kalendar Svjetskoga teniskog saveza.

***Republika*, br. 4**
24. travnja 2009.

Povijest mostarskoga biciklizma

Starbyjev se velociped, s prednjim velikim i stražnjim malim kotačem, prvi put u svijetu pojavio 1885., a već je sljedeće godine *zaplovio* i ulicama Mostara, netom nakon što se u gradu stišalo uzbuđenje od pojava fijakera i željeznice. U proljeće 1887., onodobni tisak bilježi popriličan porast bicikala u gradu, ali i prispijeće instruktora koji podučava vožnju na dva kotača. Danas se vjeruje, premda nema jamstava, kako je prvi primjerak toga prijevoznog sredstva u Mostar dovezao gradski mjernik Miloš Komadina, sudionik prve biciklističke utrke u Gradu na Neretvi.

Posebno zanimljiva pojedinost, vezana za godinu 1887. i za utemeljenje društva *Mostarer radfahrer-verein* (Mostarsko biciklističko društvo), čijim su članovima uglavnom bili austrijski časnici, doseljeni činovnici i rijetki domaći entuzijasti, plesne su večeri organizirane u njihovim prostorijama. Na tim su plesnjacima, kao što svjedoče fotografije s damskim običajima zapadne Europe onoga vremena, i mostarske dame nosile notese u koje su bilježile imena udvarača. Tako su gradski šarmeri točno znali na kojemu će plesu imati mogućnosti pokazati svoja osvajačka umijeća dami koja im je zaintrigirala maštu.

Mostarski povjesničar Drago Karlo Miletić, u svojemu feljtonu *Mostar na točkovima* koji je 1980-ih objavljivao u *Slobodi*, svjedoči kako je još 1888. održana prva biciklistička utrka u gradu, na Novomu godišnjem pazaru. U monografiji *Mostar – stoljeće sporta*, jedan od autora, Branimir Martinac, pojašnjava kako je riječ o prostoru istočno od stare željezničke postaje, gdje je kasnije izgrađena zgrada Okružnoga suda i Okružnoga zatvora, poznatija kao Ćelovina.

- Na megdan su izašla tri bicikliste, za utrku na 3.000 m, i to S. Mitelbah, V. Vanderer i već odomaćeni u Mostaru inženjer Miloš Komadina. (…) program je nastavljen trkom na 5.000 metara. (…) U trci je ukupno učestvovalo sedam takmičara. – zapisao je Miletić. Organizator se bio posebno potrudio pa je utrku pratila austrijska vojna glazba, a ni nesnosna vrućina toga 16. rujna 1888. nije spriječila okupljanje mnogobrojnih znatiželjnika koji su, nakon utrke, *do kasno u noć gasili žeđ kriglama piva u hotelu 'Kronprinc'*.

Prvi gradski biciklistički klub osnovala je skupina Hrvata Mostara, 1. svibnja 1896. godine, pod imenom Prvo hercegovačko koturaško (velocipedsko) društvo koje potom organizira biciklističke utrke gradskim ulicama i izvan grada. Kako se Mostar prometno razvija, biciklizam postaje sve omiljenijom zabavom. Društvo 1901. mijenja naziv u Hercegovačko koturaško-gombalačko društvo *Sokol*, a godine 1905. u *Hrvatski sokol*.

Na dan 28. svibnja 1887. održan je, kako tadanje novine pišu, *povijesni biciklistički pothvat*. Šest mostarskih biciklista odjezdilo je u Sarajevo. Noćili su u Konjicu, a sutradan nastavili za Sarajevo. Između Tarčina i Blažuja dočekala su ih dva sarajevska biciklista, na Ilidži još dva, prateći ih do samoga grada. Tada su pokazali kako se na biciklu može iz Mostara u Sarajevo stići za 13 sati, pri čemu treba prevaliti 174 km. S razvitkom koje je u Mostar donijela Austro-Ugarska, proširene su brojne mostarske ulice, izgrađeno je i mnoštvo novih, napose na zapadnoj obali Neretve pa je i grad bio pogodnijim za vožnju i za kretanje.

Gradski su vijećnici, kao ranije za fijakere i zapregu, 20. kolovoza 1899., usvojili Red za koturaše kojim su vožnju biciklom zabranili u Staromu gradu, preko Staroga mosta, ulicom od Staroga do šemovačkoga mosta, potom Malom Tepom te u Srednjoj ulici vožnju po svim poprječnim uličicama, osim Karađozbegovom, Hanskom, Telčevom, Soldinom i Ciberovom. Dva mjeseca poslije, 4. studenoga 1899., Gradsko-kotarski je ured preko novina pozvao sve vlasnike bicikala da, u roku od 14 dana, uplate pristojbu i uzmu pločice s brojem. U rujnu 1901. Gradsko vijeće određuje pristojbu na bicikle u vrijednosti od 6 kruna, koja je 1909. povišena na 10 kruna.

Biciklizam se iz Mostara brzo širio i na druga hercegovačka mjesta. Tako je 1889. osnovano i Hercegovačko velocipedsko društvo. Biciklizam u Mostaru aktivno živi do svršetka Drugoga svjetskog rata, nakon kojega zamah doživljava tek 1947. godine, kada je pri RFD-u *Velež* utemeljena Biciklistička sekcija koja bilježi pobjede na republičkoj razini. Nažalost, danas je tradicija biciklizma skoro sasma iščeznula s gradskih ulica.

Mostar se i s automobilima susreo već 1902., u prigodi auto-utrke Pariz – Beč, nakon koje su sudionici nastavili turističku vožnju smjerom: Beč – Graz – Zagreb – Banja Luka – Vakuf – Sarajevo – Mostar – Dubrovnik, otkud su se u Francusku vratili brodom.

- Na ulaznoj malti, kod Sjevernog logora, postavljen je slavoluk s francuskim natpisom: Dobro došli gosti. Tog 10. 9. 1902. godine u 13 sati i 15 minuta stigao je prvi automobil. Putnike je pozdravio kotarski predstojnik baron Rudt. Deset minuta kasnije stigao je drugi automobil, oko tri sati treći u kojem se vozila baronica Rotšild. Tek u pet sati stigao je četvrti a odmah iza toga peti i šesti automobil. – piše Karlo Drago Miletić u tekstu pretiskanom u monografiji *Mostar – stoljeće sporta*, ističući kako je poseban dojam među Mostarcima ostavila brzina kretanja tih automobila. Među prispjelima bio je i princ Burbonski, pretendent na francusko prijestolje, a organizator toga jedinstvena pothvata onoga doba, zahvaljujući Mostaru na gostoprimstvu, poklonio je gradskomu poglavaru hadži Ahmetbegu Hadžiomeroviću Plaketu koja je danas pohranjena u Arhivu Hercegovine.

Prvi.tv
20. svibnja 2016.

JUKINE CRTICE 2

HŠK *Zrinjski Mostar*

Mostarski je *Zrinjski*, četvrti put u svojoj povijesti, osvojio naslov prvaka Bosne i Hercegovine i završio sezonu koja je ušla u anale kao sezona rekorda, ne samo klupskih, nego i premijerligaških. Novinari su se raspisali o čitavomu nizu dosad nezabilježenih postignuća, a ja se vratih malo, i malo više unatrag, među hrpe iščitanih stranica i pregledanih fotografija iz dulje od stoljetne prošlosti ovoga kluba koji, otkako je osnovan, obara rekorde, čini iskorake i postavlja nova mjerila.

Hrvatski športski klub *Zrinjski Mostar* najstarijim je klubom u BiH. Odigrao je prvi službeni nogometni susret u povijesti grada, prvim je mostarskim klubom koji je nastupio izvan Mostara, odigrao je 1930-ih prvu noćnu utakmicu u povijesti grada, odigravši i prvi susret pod svjetlima reflektora nakon Domovinskoga rata, a 1940-ih je, kao član Prve hrvatske lige, u Mostaru ugostio zagrebački Građanski…

Zrinjski je, dakle, prvi mostarski klub koji je nastupio izvan grada, zaigravši 1930-ih na natjecanjima u Kotoru, Tivtu, Sarajevu, Zagrebu i u Dubrovniku. Klupska monografija iz 1993. godine, čijim je glavnim tvorcem pokojni mostarski novinar i športski kroničar Ivan Ćubela Ćubi, svjedoči kako, nebitno kojim se desetljećem kojega stoljeća šećemo, povijest nekako uvijek svjedoči gotovo istovjetne političke primitivnosti pa je ostalo zabilježeno kako je 1936. u Dubrovniku šport maknut u drugi plan. Tadanjoj su kraljevskoj vlasti, naime, zasmetali hrvatski grb i trobojnica na dresovima mostarskih dečki, pa je Zrinjskomu zabranjen nastup eto u drevnomu gradu krajnjega hrvatskog juga.

No, tih je 1930-tih *Zrinjski* načinio još jedan iskorak u gradsku povijest, odigravši tri susreta pod svjetlošću reflektora, što su zapravo prvim noćnim nogometnim susretima u ukupnoj povijesti Mostara. Danas bismo genijalnost tadanjih čelnih ljudi kluba nazvali inovativnom. Spomenuta monografija bilježi sjećanja dvaju ondanjih igrača, Ivana i Đuke Repca, na to kako je jaka rasvjeta pozajmljena iz mostarskoga Rudnika mrkoga ugljena. Pozivajući se na zabilježeno svjedočanstvo Ivana Repca, klupska nas monografija upoznaje i s još jednom zanimljivošću, a to je kako je na prvi od ta tri susreta u Mostar pristiglo oko 500 navijača Zrinjskoga sa Širokoga Brijega, predvođenih poduzetnikom Antom Paradžikom. Slaveći pobjedu, napravili su feštu na Balinovcu, u kavani *Bled*.

U vremenu Drugoga svjetskoga rata, kao član Prve hrvatske lige Nezavisne Države Hrvatske, *Zrinjski* je 1941., na svojemu igralištu preko puta Stare bolnice, ugostio preteču Dinama, zagrebački *Građanski*, izgubivši s 2:3. *Zrinjski* je, naime, zajedno s klubovima SAŠK *Sarajevo* i NK *Hrvoje* iz Banjaluke, postao članom Prve hrvatske lige osnovane nakon što je, 17. srpnja 1941. godine, NDH primljena u članstvo FIFA-e. Sačuvane fotografije svjedoče o tim susretima.

- Godine 1941. u hrvatskomu državnom razredu, tada najelitnijem nadmetanju *Zrinjski* ostvaruje pravi podvig. Bio je četvrti u ligi od devet članova. Godine 1942. je, također, akter prvenstva Hrvatske, ali organiziranog po skupinama čiji su se pobjednici borili za naslov prvaka. – zapisano je u jednoj drugoj knjizi, monografiji *Mostar – stoljeće sporta*, iz 2006. godine.

U daljnjoj šetnji prošlošću Zrinjskoga, nailazimo na svojevrsno ponavljanje povijesti. *Zrinjski* je, desetljećima poslije, sudionikom iskoraka sličnomu onomu iz 1930-ih. Naime, na susretu s Brotnjom, u natjecanju Nogometne lige Herceg-Bosne, 1999. u Mostaru prvi je put nakon Domovinskoga rata odigrana noćna utakmica. Za više od 15 tisuća okupljenih gledatelja, paljenje tih reflektora bilo je istinskim spektaklom. Makar bili na zalasku 20. stoljeća, kao da su tom svjetlošću konačno izlazili iz poratnoga mraka. Barem su se tomu nadali.

Nemjerljiv je, inače, bio doprinos Zrinjskoga u osnutku Nogometnoga saveza Herceg-Bosne i pokretanju prvoga prvenstva iz 1994., koje

je ujedno bilo i prvim poslijeratnim prvenstvom u cjelokupnoj BiH. Monografija *Mostar – stoljeće sporta* podsjeća na sudjelovanje Zrinjskoga i u prvomu doigravanju s članovima Lige NS-a BiH, gdje je bio u skupini sa sarajevskim Željezničarom i s Bosnom iz Visokoga.

- Tada je dao veliki doprinos organiziranju završnice u drugoj skupini (…) – piše u knjizi i nadalje pojašnjava kako su, na Stadionu Zrinjskoga pod Bijelim Brijegom, pred tada rekordnih 20 tisuća gledatelja, zaigrali *Široki Brijeg*, *Sarajevo* i *Čelik*. To su bili prvi uopće susreti klubova iz nogometnih saveza Herceg-Bosne i BiH.

Krunom klupskoga rada i proslave stote obljetnice osnutka osvajanje je naslova državnoga prvaka BiH 2005. godine, nakon kojega su uslijedila još tri takova pehara (2009., 2014. i 2016.).

Ako se vratimo na sami početak povijesti Zrinjskoga, nadahnuto ispisanoj iz Ćubijeva pera na prvim stranicama klupske monografije, spoznat ćemo kako je klub mostarskih plemića, koji nadimak stječu po prepoznatljivoj aristokratskoj lenti na dresovima, najstarijim u državi, zapravo jednim od najstarijih na cjelokupnomu prostoru jugoistočne Europe.

Naime, godine 1873. mostarski Hrvati traže osnutak Hrvatskoga pjevačkog i glazbenog društva *Kosača*. Osmanlijska je vlast, premda na izdisaju, spriječila rađanje Kosače, a odobrenje nije stiglo niti 1896., kada skupina uglednika traži osnivanje Hrvatskoga sokola (športskoga društva hrvatske mladeži), namjesto kojega vlast odobrava osnutak Prvoga hercegovačkog koturaškog društva. Čak i Austro-Ugarska odbacuje osnivanje društava s nacionalnim odrednicama u imenima, no ustrajnost zanesenjaka zdušno pomaže Katolička crkva, ustrojavanjem Crkvenoga pjevačkog zbora, nakon kojega se ipak rađaju HGPD *Hrvoje* (1888.) i HKD *Napredak* (1902.).

Upravo u Hrvoju, godine 1905., hrvatska mladež i prof. Kuštreb, osnivaju Đački športski klub (godinu poslije, osnovan je i Hrvatski radnički omladinski športski klub). Osnutkom splitskoga Hajduka, u veljači 1911. godine, u Dioklecijanov je grad pozvan Srednjoškolski športski klub *Osman* iz Sarajeva. Na povratku iz Splita, *Osman* je u Mostaru dvaput odmjerio snage s Đačkim športskim klubom. Prvoga su dana Mostarci uvjerljivo pobijedili s 3:0, a drugoga su dana poraženi ishodom 1:2 i to su prva dva službena nogometna susreta u ukupnoj povijesti Mostara.

Đački športski klub 1912. izrasta u Gimnazijalni nogometni klub *Zrinjski* koji je već 28. lipnja 1914. godine, izbijanjem Prvoga svjetskog rata, zabranjen. Tri sljedeće godine zamire svaka športska aktivnost u Mostaru, a onda se 1917. *Zrinjski* stapa s Hrvatskim radničkim omladinskim športskim klubom, koji je postojao pri Hrvatskoj radničkoj zadruzi. Novonastali je klub nazvan *Hercegovac* i životario je do kraja Prvoga svjetskog rata te je, stvaranjem Kraljevine SHS, godine 1918. u Hercegovcu ustrojeno Poticajno vijeće za osnivanje Jugoslavenskoga športskog kluba. No, Hrvati se, ipak, vraćaju korijenima i 1922. obnavljaju HŠK *Zrinjski* koji sljedeće godine postaje prvakom Mostara, pobijedivši na svojem igralištu JŠK s 1:0.

Zrinjski s godinama raste, a njegova je športska i životna nit nasilno prekinuta u veljači 1945. godine, kada je ubijen klupski predsjednik dr. Jakša Milković, nakon čega je i zabranjen rad Zrinjskoga za cijelo vrijeme postojanja SFRJ. Obnovljen je u Međugorju, u lipnju 1992., i te je godine, 30. rujna, svoju prvu utakmicu odigrao u Imotskomu, na stadionu *Gospin dolac*, a protiv NK *Croatia Zmijevci*. Susret je završio ishodom 2:1 u korist domaćina, a za *Zrinjski* su nastupili: Bogdan, Bušić, Grubišić, Hrkač, Ivanković, Kordić, Marijanović Memić, Mrgan, Musa, Oreč, Skoko, Slišković, Soldo, Vasilj i Zovko. Strijelcem pogotka za *Zrinjski* bio je Mario Ivanković, a kapetansku je vrpcu nosio Slaven Musa.

Uistinu, *Zrinjski* je slavno hrvatsko ime!

Novi stadion Zrinjskoga

Uz osvajanje četvrtoga naslova prvaka Bosne i Hercegovine, prošloga smo tjedna prošetali bogatom i bremenitom poviješću Hrvatskoga športskog kluba *Zrinjski Mostar*, a ovoga vas petka vodim kroz priču o jednoj nedosanjanoj budućnosti.

Samom obnovom najstarijega mostarskog nogometnog kluba, rođena je i zamisao o izgradnji novoga stadiona na mjestu postojećega, podno Bijeloga brijega. Mostarska tvrtka *Arhitekt*, vlasnika Davorina Smoljana, još je 2002. ponudila idejno rješenje izgradnje velebnoga ostakljenog stadiona koji bi dominirao gradskim krajobrazom, a zajednička utrka Hrvatske i BiH za ugošćavanjem Europskoga nogometnog prvenstva 2008. godine ubrzala je izradbu i idejnoga projekta. Izradio ga je mladi arhitekt Marijan Antunović, ali je, nažalost, ostao u naftalinu klupskih i inih pismohrana.

Vodio se Antunović standardima UEFA-e, međutim projektirao ga je prije izvršene dogradnje sveučilišnoga kampusa pa bi projekt danas, nedvojbeno, tražio određene preinake. Premda je postojeća lokacija pogodnom za izgradnju masivnoga stadiona, do poteškoća dolazi na pitanjima sigurnosti, radi skučenosti prostora i prenapučenosti na mjestima primitka gledatelja. Prema UEFA-inim odrednicama, stadioni za odigravanje odabranih turnira moraju za skupne susrete imati 30 tisuća sjedišta, za susrete četvrtzavršnica i poluzavršnica 40 tisuća, a za završnice 50 tisuća sjedećih mjesta, i sva sjedišta moraju biti natkrivenima.

- Odlučeno je da stadioni u svim gradovima, osim u Sarajevu, budu kapaciteta 30 tisuća sjedišta. - stoji u projektu.

Antunović je vodio računa o udobnosti, sigurnost, VIP prostorima, mjestima za osobe s invaliditetom, osvjetljenju, televizijskomu snimanju i multilateralnomu pokrivanju prostora kamerama. Računao je na parkiranje, izradbu naputaka na ulaznicama, na prostore za policiju, vatrogasce i žurnu pomoć, planirao je sobe za brzoglasno središte, javni sustav izvješćivanja, zaštitarsku službu i prvu pomoć, ali i za izgradnju digitalnih semafora, čak i heliporta.

Projektom je predviđeno poništenje atletske staze i pomoćnoga igrališta, a zahvati su podijeljeni u četiri etape. U prvoj bi bile srušene istočne tribine, te izgrađene nove, natkrivene, s poslovnim prostorima u utrobi. Druga bi etapa donijela izgradnju južnih tribina, sa 6000 mjesta, te izgradnju podzemne garaže i nadzemnoga parkinga, s po 200 parkirnih mjesta. Za treću je etapu predviđena temeljita obnova postojećih zapadnih tribina i izgradnja sjevernih, s 19 tisuća mjesta, kao i gradnja poslovnih prostora i nove podzemne garaže, s dodatnih 200 parkirnih mjesta. Četvrtom je etapom obnova igrališta, dimenzija 120 x 90 cm, s izgradnjom novoga drenažnog sustava.

Izgubljenom utrkom za Euro, odustalo se i od projekta, a danas je krajnje nerealno očekivati ostvaraj te izvanredne vizije, barem ne u nekoj skoroj budućnosti. Uostalom, tegobni usud gradske športske dvorane ne ulijeva nadu ni u što dobro kada je riječ o sličnim projektima.

Inače, ukupna duljina novoga stadiona Zrinjskoga iznosila bi 135 metara, a najviša visina tribina dosezala bi 12,7 metara te bi se ukupan broj katova, s poslovnim prostorima, popeo na sedam. Ulaz u stadion i zahodi za gledatelje bili bi površine 2340 četvornih metara, a glavni bi ulaz u poslovni dio ležao na 360 četvornih metara. Klupske bi se prostorije prostirale na 1060 četvornih metara, sa svlačionicama za momčad i za suce, potom tuševima, zahodima, prostorom za zagrijavanje te sobama za delegate, masažu, doping kontrolu i liječničke preglede.

Na kraju, i postojeći stadion koji leži pod Bijelom brijegom zaslužuje ovom prigodom par rečenica. Izgrađen je 1971. godine, kao višenamjenski stadion, s atletskom stazom i rasvjetom. Najvećim je stadionom u Hercegovini i drugim najvećim u BiH. Ima zapadnu (gornju i donju) i

istočnu tribinu (stajanje). Prije postavljanja sjedalica, bio je u mogućnosti primiti 25 tisuća posjetitelja.

Prije Domovinskoga rata, pod Bijelim je brijegom domaće susrete igrao tadanji jedini jugoslavenski prvoligaš iz Mostara, Nogometni klub *Velež Mostar* (*FK Velež Mostar*), a mostarski je gradski stadion smatran jednim od najuređenijih u bivšoj državi, s prekrasnim vrtom i spomen obilježjem ispred klupskih prostorija. Smirivanjem ratnoga vihora, u kojemu je oštećenja pretrpio i stadionski prostor, tadanja Gradska općina Jugozapad iznajmila je gradski stadion Zrinjskomu, produljivši potom ugovor o najmu na 110 godina. Odlukom gradskih vlasti, službeno je ime mostarskoga ljepotana Stadion Hrvatskoga športskog kluba *Zrinjski Mostar*.

Prvi.tv
14. travnja 2017.

Jubilarni križ na Humu

Moja bi pokojna baka znala kazati kako će za Velikih dana padati kiša. Uistinu, kao što Gabi Novak pamti *samo sretne dane*, ja bi se gotovo zakleo (premda znadem da to nije tako) da kiša obvezno pada na Veliki petak, dan kada se prisjećamo Isusove patnje i raspeća, ali da na Uskrs uvijek sija Sunce, kao znamen novoga života. I ovoga se Velikog petka nebo naglo smrknulo u poslijepodnevnim satima, a sutra će, barem tako najavljuju, nebeska kišnica okupati gradske ulice i na Humu umiti tijelo Jubilarnoga križa koji posljednjih sedamnaest godina bdije nad Mostarom, kao čvrsti štit njegovu puku i putniku namjerniku, nebitno vjeruje li ili ne porukama iz Svetoga pisma.

Ostala mi je urezana u sjećanju nedjelja, 18. lipnja 2000. godine (blagdan Presvetoga Trojstva), kada je, u 17 sati, mostarski biskup mons. dr. Ratko Perić blagoslovio novoizgrađeni Jubilarni križ, obznanivši u svojoj propovijedi višestruko znamenje novoga među prepoznatljivim gradskim znamenitostima.

Vratimo se na sami početak…

U pripremi za proslavu dočeka novoga tisućljeća i obilježavanja 2000. obljetnice Isusova rođenja, Hrvatska je zajednica Herceg-Bosna, dana 5. studenog 1998. godine, ustrojila Vijeće imena *HUM 2000*, s nakanom izgradnje spomen-obilježja na brdu Hum. Članovi su imenovani dogodine, 4. veljače, a zadaća im je bila osmisliti cjelokupan pothvat i osigurati sredstva za njegovu provedbu. Biskupski je ordinarijat biskupija mostarsko-duvanjske i trebinjsko-mrkanske zdušno podržao zamisao.

Početkom 2000., inženjerija tadanje Vojske FBiH, prosjekla je Humom vijugavu makadamsku cestu, sve do vrha brda, a duljinom ceste izgradila četrnaest postaja Križnoga puta. Na 461. metru nadmorske visine postavljeno je, potom, četverokrako betonsko postolje, kao znamen starozavjetnoga sinajskog gorućeg grma, kroz kojega je Gospodin Mojsiju odnosno cjelokupnomu pučanstvu ovoga svijeta izgovorio *Deset Božjih zapovjedi*. Na tomu je postolju poginut 33 metra visok čelični križ, popločan limenom oplatom, a čija je visina određena Isusovom životnom dobi u kojoj je izdahnuo, izdan od ljudi i raspet na križu.

Crkva ga nazva Zavjetnim jubilarnim križem domovinske zahvalnosti (Jubilarni križ), a postavljen je na sjevernomu obronku Huma, pod samim njegovim vrhom. Od križa se pruža zadivljujući pogled na sve tri strane mostarske kotline i proteže do najviših planinskih obronaka u smjeru Jablanice.

- Zavjetni je križ ne samo znamenom naše vjernosti Isusu, nego i spomenom na sve što za Njegovo ime i za slobodu naše domovine dadoše svoje živote. Križni put svojim postajama označava četrnaest stoljeća hrvatskoga kršćanstva u ovim krajevima, sva njegova stradanja i nadanja. – kazao je, s više ili manje riječi, biskup Perić u svojoj propovijedi prije sedamnaest godina, da bi kasnije, u jednomu od vjerskih medija, dometnuo: *Križ je na Humu postavljen na pravo mjesto. Odakle god pristupate Mostaru, od Bijeloga polja, s Kvanja, s Bune, s Kruševa, od Širokoga Brijega, vidite da je na mjestu. I razmjeran Humu. I dosta uočljiv. I noću sjajan kao onaj ognjeni oblak na izlasku iz Egipta. Odatle su neprijatelji gađali Mostar, crkve, džamije, dvorove, bolničke odjele, samostane, dispanzere. Na tomu je mjestu pobijen križ kao znamen mira, pomirenja, oprosta, i ne ponovilo se više nijedno granatiranje ni s čije strane.*

Na Veliki petak 2000. godine (21. travnja) obavljen je prvi bogoslužni obred na Humu, kojemu je pribivalo oko šest tisuća vjernika. Otad je pobožnost Križnoga puta, koja polazi od mostarske prvostolnice, mostarskom tradicijom uoči svakoga Uskrsa. Napisah već, 18. lipnja te godine biskup Perić je, u pratnji dvadeset i trojice dijecezanskih i sedmorice franjevačkih svećenika, blagoslovio Jubilarni križ i pod njim predvodio sveto misno slavlje.

No, zašto križ nije postavljen na najvišemu vrhu Huma? Iz dva razloga…

Prvi je taj što na tomu mjestu ne bi bio tako upečatljivo uočljiv, a drugi jer je ta kota, na 469 metara nadmorske visine, ostavljena za drugi pothvat koji, nažalost, do danas nije ostvaren. Naime, malo se ljudi sjeća kako je, nakon blagoslova Jubilarnoga križa, biskup Perić, zajedno s generalom zbora Stankom Soptom, kao osobnim izaslanikom tadanjega hrvatskog člana Predsjedništva BiH Ante Jelavića, potpisao Povelju za temelje buduće zavjetne kapelice u čast Presvetoga Trojstva. Biskup je blagoslovio temeljnu ploču kapelice, a hrvatski su ju časnici, na čelu rijeke okupljenih vjernika, odnijeli na najviši humski vrh i položili na mjesto predviđeno za izgradnju. U temeljima je ostala Povelja, ali se nije pomaklo dalje od toga čina.

Cesta do vrha Huma danas je asfaltirana, uređene su postaje Križnoga puta, ali oni koji se sjećaju svečanoga čina iz 2000. godine još čekaju na ispunjenje zavjeta koji bi, kako reče biskup, bio *mjestom najvišega poklonstvenog čina hrvatskih katolika i svih ljudi dobre volje Bogu Stvoritelju i Otkupitelju*.

Završit ću stihovima iz pjesme *Credo* hrvatskoga pjesnika iz 19. stoljeća Izidora Poljaka:

(…) Ja vjerujem, Hriste, u Te, svog Boga.

Raskrilio Ti si na Golgoti ruke,

Zemlje da zagrliš c'jele, plemena i puke (...)

Republika, br. 20/21
14. kolovoza 2009.

Cimska bazilika

Povijesni spisi spominju Mostar, točnije naselje koje je stajalo na mjestu današnjega Mostara, kao *civitas Andricriensis* i *Andevium*. Nastalo je iz srednjovjekovnih hrvatskih utvrda Cima te Nebojše na rijeci Neretvi, dvaju tvrđi koje je spajao viseći drveni most, namjesto kojega Turci kasnije nalažu gradnju kamenite laste. Mjesto je to na prostoru starohrvatskoga naselja i župe Večerić, a starokršćanska odnosno kasnoantička bazilika u Cimu, pretpostavlja povjesničar dr. fra Dominik Mandić, bila je sjedištem biskupije Sarsenterum, jedne od triju biskupija koje su u 4. stoljeću, u vremenu jedinstvene kršćanske crkve, postojale na ozemlju sadanjih biskupija Mostarsko-duvanjske i Trebinjsko-mrkanske.

Na prostoru Cima život je postojao još u željeznomu dobu, o čemu svjedoče prapovijesne gradine, a 1966. godine pronađeni su dokazi o postojanju naselja na tomu prostoru i u doba Antike, kao i bazilike koja je podignuta u kasnoantičko vrijeme. U njoj su otkrivene značajne količine sitnoga površinskog arheološkog materijala: antičkoga crijepa, keramike, klesanoga kamena muljike i stakla, ali i nekoliko ulomaka kamene plastike, kao što su predstave pauna, riba i prutaste ornamentike, koji motivima upućuju na starokršćansko razdoblje.

Popularno zvana Cimska bazilika stoljećima je bila prekrivena zemljom, skrivena od očiju, od knjiga i znanja, na mjestu koje puk, pokazalo se, nije bez razloga tisuću i pol godina nazivao Crkvine. Tamo pronađeni ostaci tvarnim su dokazom prisutnosti kršćanstva na ozemlju današnje Hercegovine još na početku nove ere. Prema pokazateljima s urađenih ispitivanja, drevna bazilika potječe iz razdoblja između 4. i 6. stoljeća poslije Krista. Tako je velik raspon ostavljen jer postoje nalazi koje se veže uz obadva navedena stoljeća. Neki povjesničari čak ostavljaju mogućnost kako je izvorna crkva, porušena iz nepoznatih razloga, postojala u 4. stoljeću i kako je na njezinim temeljima podignuta nova, u 6. stoljeću.

Arheolog mr. Tomislav Anđelić, vodeći istraživač na spomenutomu otkriću, u svojoj knjizi *Starokršćanska cimska bazilika u Mostaru*, piše kako su u njoj pronašli grobove prvih kršćana i prvih mučenika ovoga podneblja, kao i moći svetaca. Anđelić čak ustvrđuje kako je Cimska bazilika najstarijim postojećim spomenikom kulture Mostara i njegove okolice. On podupire i mišljenje fra Dominikovo o tomu kako je Cimska bazilika bila stolnom crkvom svojega vremena, što temelji na njezinu monumentalnom planu s bogatim unutarnjim kamenim namještajem i uresima. Anđelić domeće kako pogled na ucrtane tlocrte bazilika toga vremena, objavljene u knjizi *Kršćanska arheologija* uglednoga Đure Baslera (koji nudi i crtežni pokušaj rekonstrukcije cimske bogomolje), potvrđuju kako je bazilika u Cimu imala najdeblje temelje, što navješćuje kako je bila i najvišom crkvom. Nadalje, sam joj je položaj na Crkvinama znakovit jer se otud, ako bismo zanemarili današnja zdanja, jasno vidi i nadzire cjelokupna mostarska kotlina.

Kako teren blago pada od sjevera ka jugu, bazilika je građena u tri razine. Sjeverni dio djelomično joj je ukopan u zemlju, dok razlika u razini središnjega i južnog dijela nije toliko izražena. Bazilika je jednobrodna, s tri apside, građene izvan istočnoga zida. Ukupne dimenzije su joj 24,80 x 15 m. Okrenuta je u smjeru zapad – istok, a debljina zidova varira joj od 0,6 do 0,8 m, dok zidovi naosa i apsida dosežu debljinu od 0,85 i 0,87 m. Najbolje su očuvani zidovi na južnoj polovici crkve, čija visina danas doseže i 1,14 m. Bazilika se sastoji od narteksa, naosa, prezbiterijuma, krstionice i četiriju prostorija čija namjena nije pouzdano utvrđena.

Ostatke drevne bogomolje otkrio je 1966. tadanji vlasnik zemljišta na kojemu se bazilika nalazi. Radi se o jednobrodnoj bazilici s trolisnom apsidom te o tzv. memoriji i zgradi za stanovanje. Po otkriću temelja, Muzej Hercegovine otkupljuje zemljište i počinje s arheološkim iskapa-

njima koje je vodio upravo arheolog mr. Anđelić, 1966. i 1967. godine. Cjelokupna pronađena pokretna građa (rimske stele, amfore, dijelovi crkvenoga kamenitog namještaja, ulomci žrtveničke pregrade, ukrasni nakit, kamen, željezne alke, srp…), odložena je u Muzej Hercegovine, a baziliku su osamdesetih godina prošloga stoljeća konzervirali stručnjaci Zemaljskoga muzeja iz Sarajeva.

No, dolazi Domovinski rat i ti drevni ostaci u Cimu, od neprocjenjive vrijednosti i važnosti, padaju u zapuštenost i u zaborav. Pojedinci čak uništavaju temelje, diraju stari kamen, što dovodi do dodatnoga oštećenja tih niskih zidova. S vremena na vrijeme, prostor očiste entuzijasti, uglavnom učenici i studenti, ali je nebriga i gradskih i vlasti s viših razina puno jača pa prekrasan tlocrt lagano guta bršljan, a neuka djeca koju nema tko poučiti, u samomu posvećenom kompleksu pale vatru, igraju su i ostavljaju svakojaki otpad.

Osim što je lokalitet danas uzurpiran neplanskom odnosno protuzakonitom izgradnjom, nesreća je pogodila i odnesene arheološke predmete, poput stakla, keramike, kovanica, klinova, brončanih kopči te, posebno bitnih, relikvija svetaca. Zanimljivo je to što je u kompleksu ostataka bazilike pronađeno čak 36 srednjovjekovnih grobnica, od kojih su neke skrivale i po tri ljudska kostura, što uredno posložena, što razbacana. Od ukupne brojke, trinaest ih je načinjeno od podnih kamenih ploča bazilike, dok su ostale bile bez ikakove arhitekture. Nije poznato jesu li u srednjemu vijeku graditelji tih grobova znali što je zapravo, stoljećima prije, stajalo na tomu komadu zemlje ili su samo nastavili tradiciju poštivanja svetosti Crkvina, gdje su, eto, ukapali mrtve.

Veliki dio pronađene građe nestao je u Muzeju Hercegovine, u vihoru posljednjega rata. Svjedočanstva o spomenutim pronalascima još jedino postoje u zapisnicima i pismohrani te u Glasniku Zemaljskoga muzeja iz 1976. godine, u kojemu su objavljene i fotografije iskopina, a podaci o pronalascima u tančine opisani. Danas, pak, u mostarskomu muzeju leže tek hrpe kamenja, pomiješane s ostacima drugih bazilika iz Hercegovine, napose one žitomislićke. Pojedini stručnjaci vjeruju kako nije sva građa iz Muzeja Hercegovine uništena. Naime, svaki rat prate i psi rata odnosno *lovci na blago* pa je moguće da su izlošci i ukradeni ili su ih mjesni kriminalci prodali pa sada leže u nekim privatnim zbirkama. Nažalost, danas nema traga ni pronađenim ljudskim kostima.

Ljubitelji kulturno-povijesne baštine tu će starokršćansku baziliku, ukoliko ne znaju točno odredište, uzaludno tražiti jer smjerokazi ne postoje, a i samomu je kompleksu teško prići. Ostaci su opasno ugroženi nekontroliranom gradnjom stambenih zdanja, dok je i u samomu kompleksu čak odlagan građevni otpad. Kako do ostataka bazilike nema pristupnoga puta, jer treba proći preko privatnih posjeda, tako nema ni svijesti o važnosti toga zdanja u glavama vlastodržaca pa, namjesto da bude jedno od turističkih znamenitosti Mostara, da joj bude posvećeno značajno mjesto u mostarskomu muzeju, da resi poštanske marke i gradske razglednice, drevnoj bazilici prijeti potpuno uništenje.

Republika, br. 16
17. srpnja 2009.

Stara biskupija u Vukodolu

Blagopokojni fra Rafael Rafo Barišić bio je prvim apostolskim vikarom odnosno pretečom prvoga rezidencijalnog biskupa na upravnomu prostoru mostarsko-duvanjske biskupije, a osim što je udario temelje službenoj upravi Rimokatoličke crkve u Hercegovini, fra Rafo je ostavio i neizbrisiv osobni pečat u prošlosti ove tvrde zemlje.

Čim je, 24. rujna 1847. godine, imenovan apostolskim vikarom u Hercegovini, nastojao je izgraditi biskupov dvor i katedralu. Zatražio je tako od turskih vlasti zemljište i potrebna odobrenja, a za izgradnju biskupova dvora dodijelili su mu, iznenađujuće brzo, prostor s već postojećim župnim dvorom u Vukodolu, tada dalekoj i pustoj periferiji mostarske kotline. Povjesničari taj uspjeh pripisuju prijateljskim vezama koje je fra Rafo njegovao s Omer-pašom Latasom koji mu je, godine 1862., dao i *carski ferman* (pisana sultanova odluka) kojim mu je prepustio prekrasnu Alipašinu bašču za potrebe izgradnje tražene crkve. Latas je tada strogo zapovjedio muhamedancima u Mostaru da se ne smiju protiviti njegovoj odluci pa su biskupu ključevi bašče uručeni 13. ožujka 1863. godine. Riječ je o mjestu na kojemu stoje današnji franjevački samostan i crkva sv. Petra i Pavla. Biskup Barišić nije doživio blagosloviti joj temelje. Umro je 14. kolovoza 1863. a tijelo mu danas počiva u širokobriješkoj bazilici.

No, kako i sama franjevačka crkva, tako i na jugozapadnomu ulazu u Mostar, u podnožjima Brkanova i brda Huma, danas stoji istinski kameniti spomenik fra Rafi, poveće zdanje, prvi biskupov dvor u Mostaru, u suvremenosti znan kao Stara biskupija. Osim što je bilo biskupovim sjedištem, to je zdanje udomljavalo i druge ustanove od posebnoga kulturnog, nacionalnog i vjerskog značenja za mostarske starosjedioce, Hrvate – katolike.

U vrijeme izgradnje Stare biskupije, Vukodol je bio znatno udaljen od samoga grada, s obzirom na to da je Mostar tada činilo tek nekoliko sumornih turskih mahala u krugu kamenoga mosta preko rijeke Neretve. Takov je Vukodol ostao relativno dugo pa i 1910. fra Radoslav Glavaš, u prigodi 30. obljetnice biskupovanja fra Paškala Buconjića, zapisuje kako ponad Vukodola *viju suri orli lešinari*. Čak i samo ime toga prostora (Vukov dol) dostatno govori o tomu zašto je prepušten fratrima koji su mu ipak uspjeli udahnuti život.

Manje je danas poznato kako Vukodol, kao crkveni posjed, ima prošlost dulju od biskupove kuće. Tamo je, tih davnih dana s početka 19. stoljeća, mostarski župnik fra Ilija Vidošević u dva navrata bezuspješno pokušao izgraditi kućicu za katoličke svećenike, nakon što je zemljište otkupljeno još početkom 1800-tih. Tek 1839. fra Ilija započinje graditi župni dvor, ali mu oduzimaju građevinsko odobrenje i zemlja miruje do 1846., kada mostarski kadija Muhamed Emin izdaje *hudžet* (potvrdu) kojim nedvojbeno potvrđuje kako je zemlja oko kuće u Vukodolu u vlasništvu Katoličke crkve, sukladno nalogu hercegovačkoga vezira Ali-paše Rizvanbegovića.

Radovima na izgradnji župnoga dvora upravljao je fra Paško Kvesić, a glede prijetnji graditeljima od strane muhamedanaca, Ali-paša je slao svoje stražare da čuvaju radnike. Zasluga je to fra Paškina koji je bio osobnim Rizvanbegovićevim liječnikom pa je paša bio blagonaklon prema franjevcima. Uskoro dolazi i do odluke Omer-paše Latasa koji je u Bosni gušio ustanak Turaka pobunjenika protiv sultana. Latas je fra Rafi Barišiću odredio Vukodol za gradnju biskupijske uprave te je trebalo samo doraditi postojeće zdanje. U listopadu 1848. dio dvora je završen, a cijelo zdanje zgotovljeno 1851. godine.

Kompleks Stare biskupije izgrađen je na strmomu terenu, odijeljenom u tri razine koje su međusobno povezane stubama i strmim stazama. Središnji dio zdanja predstavlja biskupski dvor, izgrađen kako bi povezivao dvije visinski odijeljene razine pa s istočne strane ima tri,

a sa zapadne dva kata. Stara je biskupija građena lijepo klesanim kamenom, u glavnomu joj je prostoru bila kapelica, arkadom podijeljena na dva dijela, s jednim žrtvenikom, oslikana vjerskim prizorima s likovima svetaca. Na katu zdanja bila je svečana blagovaonica, a ponad glavnoga ulaza i danas stoji četverokutna kamena ploča s uklesanim natpisom o gradnji i s imenom biskupa fra Rafe Barišića koji je potaknuo gradnju dvora.

U sklopu zdanja, ograđena debelim zidom od kamena tenelije, godine 1852. otvorena je prva pučka škola u Mostaru, imena Narodna učiona. Stara je biskupija u Mostaru navodno bila i dom prvomu hercegovačkom glasoviru. Nadalje, fra Franjo Miličević 1872. tamo otvara prvu hercegovačku tiskaru, u kojoj je otisnut posebno značajan Pravopis za nižje učione, danas pohranjen u Franjevačkoj knjižnici u Mostaru. Inače, fra Franjo je, još kao župnik u Zavojanima, počeo pisati i objavljivati spise, a bio je pristašom zamisli o otvaranju tiskare u Mostaru koja je, eto, otpočela s radom 1873. godine.

No, nije se dugo biskup zadržao u Vukodolu. Fra Rafu je 1864. na mjestu apostolskoga vikara u Hercegovini naslijedio fra Anđeo Kraljević, a njega 1880. fra Paškal Buconjić koji sljedeće godine postaje prvim dijecezanskim biskupom u Mostaru. Kako se grad širio, dosegnuo je i Vukodol, a fra Paškal je izgradio novu zgradu biskupije podno Biskupove glavice i u nju uselio, napustivši Vukodol koji otad lagano propada.

Otkako su Staru biskupiju, taj rasadnik kulturno-prosvjetne i duhovne hrvatsko-katoličke misli u Mostaru i polazište svega što su mostarski Hrvati stvarali, 1959. nacionalizirale jugoslavenske komunističke vlasti, Crkva ju do danas nije uspjela vratiti u svoj posjed. Premda je 1991. predlagano da Grad Mostar, Zavod za spomeničku baštinu SR-BiH i Biskupijski ordinarijat podijele troškove obnove, premda je nakon Domovinskoga rata i UNICEF bio spreman osigurati novac za obnovu Stare biskupije, staro je zdanje pojedeno zubom vremena.

Srpsko-crnogorska agresija iz 1992. zadala je tomu povijesnom zdanju bolne udarce. Premda su ga entuzijasti čistili i godinama ga pokušavaju barem zaštititi od daljnjega propadanja, država ga ne vraća Crkvi. Ni Povjerenstvo za očuvanje nacionalnih spomenika BiH uporno ne mari pa je drevno kameno zdanje, čini se, i samo pokopano poput *stanovnika* susjednoga mu groblja Masline, dok mu uporno žive zidine plijene pozornost zaljubljenika u kršćansku arhitekturu 19. stoljeća.

Republika, br. 17
24. srpnja 2009.

Franjevački crkva i samostan u Mostaru

Prvi mostarski biskup fra Rafael Rafo Barišić dobio je 1862., zahvaljujući Omer-paši Latasu, carski *ferman* (odluka) sultana Abdula-Aziza kojim je franjevcima darovana Alipašina bašča za potrebe izgradnje crkve odnosno katedrale, kako je fra Rafo priželjkivao. Latas je zapovjedio muhamedancima da se ne smiju protiviti toj odluci pa je biskupu ključeve bašče mostarski *mutesarif* (upravitelj) uručio 13. ožujka 1863. Riječ je o mjestu na kojemu danas stoje Franjevački samostan i Crkva sv. Petra i Pavla. Biskup Barišić nije doživio blagosloviti temelje divnoj bogomolji, umro je 14. kolovoza 1863. godine.

O izgradnji crkve račun je nastavio voditi biskup fra Anđeo Kraljević koji joj je, 7. ožujka 1866., blagoslovio temeljni kamen, a već u izvješću Rimu za godine 1870. – 1871. piše kako će *ubrzo privesti svršetku već pokriveni katedralni hram*. Radove je vodio fra Petar Bakula, graditelj čuvene bazilike u župi Gorica – Sovići. Mostarska je crkva građena od 1866. do 1872., a unutarnjost joj je uređena tek 1902. godine.

Fra Petar u svojem *Šematizmu* iz 1867. piše kako je turski sultan darovao 2500 forinti, Lionska propaganda 16.035, Kongregacija Bezgrješnoga Začeća 2480, vjernički puk 3350,1 dok su iz različnih skupljanja zaprimili 4193 forinti odnosno sveukupno 27.548,1 forintu. Fra Petar je diljem Europe molio za novac za izgradnju i u tu svrhu ishodio dopuštenja od mađarskoga ureda u Beču, kasnije i od Sedmogradskoga te i Hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga dvorskog ureda, gdje mu je potpis 1864. dao hrvatski ban Ivan Mažuranić. Tako je vjerojatno fra Petar ishodio i to da u Hercegovinu dođe graditelj fra Matteo Lorenzoni koji je i načinio plan za mostarsku franjevačku crkvu u rastoku rijeke Radobolje, blizu staroga mjesta prijeturskih Crkve i Samostana sv. Ante koje su Turci, prema fra Petrovu *Šematizmu*, razrušili pri zaposjedanju Hercegovine.

Fratarska je crkva izgrađena s petora vrata, dok su ponad ona troja na pročelju bile velike zvijezde. Ponad glavnoga portala izvornoga zdanja, pod rozetom, postojao je zapis čije se autorstvo pripisuje upravo fra Petru Bakuli: *Svemogućem Stvoritelju Bogu: Svetom Petru i svetome Pavlu ova crkva sagrađena stoji. Car stambolski mlogo dobrovoljni dade misto ugodno za gradju: Uz to grošah pedesejet kesah. Puk ubogi pomoć dade malu… Vas ostali trošak mlogo težak, iz mistah je prišo inostranskih: S nastojanjem bratje franciskanah; I biskupa nadčelnika svoga, P(isano). G(odine). 1866. O.(žujka) 7.*

Otkako je crkva, godine 1872., dovršena i blagoslovljena, otad Mostarci s njezina skladnog zvonika svakodnevno slušaju otkucaje toranjskoga dobnika, na što se vjernici prekriže i zazovu Boga u pomoć i zaštitu. Tako je, pomalo, mostarski katolički živalj dobivao ono što mu je trebalo, ali je ostala potreba za franjevačkim samostanom. Fratri su ga imali još u 15. stoljeću, ali ga Turci razaraju 1563. godine. Nacrt za ovaj današnji uradio je Aleksandar Minarelli, kapetan glavnoga stožera u Mostaru, prema kojemu je samostan trebao biti visok jedan kat, što se nije svidjelo biskupu Buconjiću, napose jer bi crkvi oduzimao njezino dvorište. Tako je na kapitulu Hercegovačke franjevačke kustodije, iz travnja 1886. godine, odlučeno je da samostan bude smješten s istočne strane crkvi i visok dva kata. Postojeći je nacrt doradio vojnički mjernik Julije Portl, uvećao zdanje za jedan kat i smjestio ga istočno od već sagrađene crkve, a konačni je izvedbeni nacrt načinio tada mladi arhitekt Miloš Komadina. Radovi na izgradnji samostana otpočeli su 1890., a dovršeni 1892. godine.

Prvoga svibnja 1894., novi je samostan obišao i general franjevačkoga reda o. Alojzije Canali a Parma te ga, 8. lipnja 1894., izjednačio u pravima i dužnostima sa svim ostalim u franjevačkomu redu. Za prvo-

ga gvardijana biva određen fra Dominik Šarac, a svečanost otvorenja upriličena je 6. prosinca 1894. Samo godinu poslije, 3. listopada 1895., u tomu je samostanu otvorena Bogoslovija, što označava stvarni početak razvitka visokoga školstva u Hercegovini. Provincija je tako imala Sjemenište u Širokomu Brijegu, Novicijat na Humcu i Bogosloviju u Mostaru.

No, u Drugomu je svjetskom ratu franjevačka crkva teško oštećena zrakoplovnom bombom, a najveća ju tragedija pogađa 14. veljače 1945., kada partizani iz samostana odvode i ubijaju sedam fratara, uključujući i provincijala. Komunisti su u samostanu smjestili svoje urede, čak i jednu školu, a fratrima je zdanje u potpunosti vraćeno tek 1968. godine. Jedno je krilo samostana izgorjelo 1962., ali je ubrzo obnovljeno. Potom dolazi Domovinski rat i 9. svibnja 1992. kada srpsko-crnogorska fosforna granata s Huma pogađa tek obnovljenu i uređenu Crkvu sv. Petra i Pavla koja u stravičnomu noćnom plamenu koji je zlokobno obasjavao gradsko nebo nestaje u pepelu. Franjevci su, zajedno s pripadnicima HVO-a, u nadljudskoj borbi uspjeli spriječiti zapaljenje samostana, pismohrane i knjižnice, ali kasnija agresija Armije RBiH odnosi živote dugogodišnjih djelatnika u samostanu, Cvitana Jurića i Ivana Tomića, dok ranjeni bivaju fra Oton Bilić i provincijal fra Drago Tolj.

Danas, na slavu Svevišnjega, namjesto stare stoji nova crkva, izrazito veća, s velikom kriptom i zvonikom od 107,2 metra, najvećim u crkve u Hrvata. Projektirao ju je Mostarac, inž. Davor Smoljan, a u povijesti će posebno ostati zabilježen Uskrs 2003. godine kada je, prvi put nakon rata, sveta misa slavljena u samoj crkvi, a ne u njenoj kripti. Crkva je još u procesu uređenja, a jedino je dovršena samostanska kapelica koja s crkvom tvori jedinstveno tijelo. Sakralno je oplemenjena umjetninama ruskoga pravoslavca, slikara i kipara Aleksandra Zvjagina. U tijeku je i obnova Franjevačkoga samostana, u sklopu kojega djeluju Franjevačka knjižnica i Arhiv Provincije, s neprocjenjivim povijesnim blagom. S digitaliziranjem Franjevačke knjižnice u Mostaru otpočelo se 2006. godine.

***Republika*, br. 14**
3. srpnja 2009.

Ivan Meštrović i vizija katedrale na Rondou

Na početku 20. stoljeća, točnije 7. prosinca 1901. godine, mostarski je biskup fra Paškal Buconjić kupio Oranicu Kajtazovinu kako bi na njoj izgradio mostarsku prvostolnicu. Zemlju je kupio na mjestu koje se tada zvalo Gumno, a koje je pretečom Trga hrvatskih velikana. Katedralno zemljište tako se našlo na divnomu raskrižju ulica ukrašenih drvoredima, u elegantnomu okružju, istaknuto između omanjih vila, pristupačno vjernicima iz svih dijelova grada.

Biskup Buconjić pribavio je 8399 četvornih metara zemlje i dotjerao pet vagona kreča koji je tada bio jednim od najbitnijih čimbenika za gradnju. No, nije očekivao kako će taj prostor još dugo davati bogat urod pšenice umjesto da na njemu nikne velebno vjersko zdanje za mostarske katolike, neretvanske starosjeditelje. Nije mogao ni zamisliti kako će ga sabotirati katolička Austro-Ugarska, potom Država i Kraljevina SHS, na koncu i obje Jugoslavije, prije i poslije razaračkoga svjetskog rata.

Biskup Buconjić umro je 8. prosinca 1910., od kreča nije uspio maknuti dalje, a na njegovo mjesto biva imenovan fra Alojzije Mišić koji nastavlja borbu za podizanje katedrale. Pribavio je i dopremio više od 1200 četvornih metara isklesanoga bračkog kamena, ali temelje nije zakopao ni kreč zatopio dok ne bi uspostavljena Banovina Hrvatska. Ipak, rat prekide sve daljnje radove. Ratne strahote i neimaština nisu omogućile nastavak radova, a kako katedrala nije izgrađena ni u vrijeme NDH, bila joj je jasna i daljnja sudbina. Komunističke su vlasti oduzele crkve-

no zemljište i sve zatečeno na njemu, a za potrebe Narodnoga odbora Grada Mostara, s ciljem podizanja Doma kulture. Od kamena koji je namirila Crkva, izgradili su zgradu MUP-a (*SUP-a*), a na samomu Trgu, namjesto katedrale, Dom kulture.

U travnju 1942. imenovan je mostarsko-duvanjskim biskupom i upraviteljem trebinjsko-mrkanskim mons. dr. Petar Čule i već u prigodi svojega prvog pohoda Rimu, u jeku rata, našao se tamo, u Zavodu sv. Jeronima, s hrvatskim kiparom Ivanom Meštrovićem i spomenuo mu zamisao o izgradnji mostarske katedrale. Meštrović se odmah zagrijao i obećao napraviti idejni projekt, ali je rat i biskupu i umjetniku poremetio prioritete. Dočekavši slom hrvatske države, biskup je shvatio kako su izgledi sve manjima i sve je više strahovao za kreč i kamen na mjestu gradnje katedrale. S pravom! Gradske su ih vlasti oduzele, a nesreća je htjela da i biskup Čule, 22. travnja 1948., bude uhićen i osuđen na 11,5 godina robije. Usporedo s namještenim procesom, komunističke su vlasti krenule i u oduzimanje crkvenih nekretnina, u prvomu redu zemljišta određenog za novu katedralu. No, Crkvi su oduzeli i brojne druge parcele po gradu koje je biskupija kanila prodati ili mijenjati upravo kako bi namaknula sredstva za izgradnju svoje prvostolnice.

Ipak, ni kada su komunisti izgradili Dom kulture, biskup Čule nije odustao pa je godinama slao dopise, kako mjesnim vlastodršcima, tako i samomu Titu, napose kada je, nakon osam odsluženih godina, pušten u kućni pritvor, na intervenciju uglednih stranih državnika. Od Tita traži da za potrebe izgradnje mostarske katedrale bude određeno novo mjesto, ekvivalentno onomu oduzetom, te da cjelokupna oduzeta građa bude pravično nadoknađena. Poručuje mu kako u Jugoslaviji svi biskupi, osim mostarskoga, imaju svoje katedrale.

Premda odgovori nisu stizali, biskup Čule piše i Općini, predlažući i konkretne nove lokacije za katedralu, a najzanimljivije su one kod staroga željezničkog kolodvora (prostor između nove pošte i vojnoga središta) te slobodni prostor između tadanjega Lenjinova šetališta i Doma kulture odnosno prostor današnjega parka Zrinjevca. Godine su prošle i komunističke su vlasti popustile, ali tako da su odabrale sasma drugo zemljište, ono na kojemu danas stoji katedrala Marije Majke Crkve. Silna je muka pretrpljena dok je to močvarno područje pravokutnoga oblika, smješteno uz korito Radobolje i opterećeno podzemnim vodama, dovedeno u red, a komunisti su ga odabrali kako bi Glavica ponad biskupijske zgrade zaklanjala katedralu koja je trebala biti sasma izolirana.

Rješenje o lokaciji stiglo je Biskupiji uoči Božića 1971. godine, ali su na dobivanje građevinskoga odobrenja čekali sve do 22. travnja 1974., da bi s radovima otpočeli tek u ljeto te godine, premda ni poslije nije bilo trajnosti.

Tako je Katolička crkva izgubila svoju neprocjenjivu zemlju na Trgu hrvatskih velikana. Danas, namjesto prvostolnice, tamo stoji palača umjetnosti i dom kulturnih zbivanja koji nosi ime vojvode humskoga hercega Stjepana Kosače. Hrvatski dom hercega Stjepana Kosače zadržao je tlocrt nesuđene Božje kuće i tako je danas svojevrsnim križem koji bdije nad tim ishodištem zapadnoeuropske uljudbe Grada na Neretvi. Čak i s ovim vremenskim odmakom, jasno je kako nije bilo ljepšega, elegantnijega i istaknutijega položaja za mostarsku prvostolnicu od Rondoa koji bi danas imao sasma drukčiji, prije svega sakralni, a onda i kulturološki izgled s tim izvorno zamišljenim zdanjem.

Republika, br. 15
10. srpnja 2009.

Mostarska katedrala Marije Majke Crkve

U crkvenomu, ali i u svjetovnomu poimanju, pojam katedrale označava biskupsku crkvu, prvostolnicu u biskupiji, a mostarska katedrala Biskupije mostarsko-duvanjske posvećena je Mariji Majci Crkve. Gradnja joj je u planu još od godine 1881., kada su biskupijom upravljali franjevci. Premda ju je biskup fra Rafo Barišić priželjkivao na mjestu današnje fratarske crkve, izvorno je trebala biti izgrađena na Trgu hrvatskih velikana, tadanjemu Gumnu, gdje je biskup fra Paškal Buconjić kupio zemlju za njezinu izgradnju na početku 20. stoljeća. No, komunističke su vlasti tu parcelu Rimokatoličkoj crkvi oduzele, a nakon dva i pol desetljeća borbe biskupa mons. dr. Petra Čule, za izgradnju katedrale odredile njezino današnje mjesto.

Smještena je na susretu ulica Kneza Branimira i Biskupa Čule, uz korito rijeke Radobolje, a rješenje o lokaciji pristiglo je biskupu u prosincu 1971., dok je odobrenje za gradnju došlo tek 1974. godine. Biskup Čule, početkom studenoga 1975., blagoslovio je temelje i u njih položio kamen temeljac. Građevinsko poduzeće Hercegovina izvodilo je radove, a zidovi su rasli do 1977. godine. Uslijedilo je postavljanje čelične krovne konstrukcije i pokrivanje prvostolnice aluminijskim limom.

Komunistička je Jugoslavija odabrala to zemljište pošto je Biskupova glavica zatvarala pogled na buduću katedralu. Zemljište je, promatrano sa zapada, šiljak koji zatvaraju cesta i rijeka Radobolja, a s istoka mu je uporabljiv samo kvadrat s mjerama od oko 50 metara duljine i oko 50 metara širine. Bilo je močvarno i opterećeno podzemnim vodama. Svejedno, Crkva se nije predala.

Na natječaju za izradbu idejnoga projekta, od šest prijavljenih vrhunskih stručnjaka jedan je odustao, a među preostalih pet pobijedio je rad arhitekta Ivana Franića iz Zagreba, sa suradnicima. Projekt je, naime, udovoljio postavljenim zahtjevima, a zamišljen je kao šator iz biblijskoga nadahnuća. Misao vodilja zagrebačkih arhitekata bila je: *U Mostaru ispod mosta kršćanski puk podigao šator Božji. Taj most nije stari turski most, nego svinuti križ.* Dakle, ispod četiri kraka križa visio bi šator.

Mostarski je urbanistički zavod, još i prije natječaja, zabranio izgradnju katedralnoga tornja i postavljanje raspela, a čak je i na Franićev projekt, koji je usvojilo mješovito povjerenstvo (u kojem je sjedio i predstavnik Općine) dao zamjerku da se preveć ističe i da bi *uznemirivao ljude drugog mišljenja*. Urbanisti su sasma odbacili mostove ponad katedrale i zapovjedili snižavanje 32 metra visokoga zdanja za čak 12 metara, kako bi buduća katedrala bila nižom od Partizanskoga groblja. Premda je čak i idejni tvorac Partizanskoga groblja, beogradski arhitekt Bogdan Bogdanović, poručio kako katedrala ne bi smetala spomeniku, ništa nije pomoglo.

Da ironija bude još i većom, treba podsjetiti kako je 1960-tih mostarska gradska vlast, radi izgradnje Partizanskoga groblja, oduzela zemljište upravo Biskupiji mostarsko-duvanjskoj, a na njemu plodne vinograde. Tako je Crkvi oduzela i mnoštvo drugih vrijednih parcela po mostarskoj kotlini, uključujući i onu na Trgu hrvatskih velikana.

Arhitekt Franić prilagodio je izvorni projekt, opisao umanjeno zdanje, i tek je tada pristiglo ono odobrenje od 22. travnja 1974., nadnevak na koji je, simptomatično, godine 1948. biskupu dr. Petru Čuli oduzeta sloboda te je, u montiranomu procesu, osuđen na 11,5 godina robije. No, svaka se katedrala, s pomoću svojega tornja, obično njih dva, uzdiže uvis i proteže Nebu, slaveći Boga, dok je mostarskoj to onemogućeno. Dovršena je 1980. godine sa svjetlosnim otvorom na krovištu u obliku velikoga križa, izrađena od vitraja. Na blagdan Uzvišenja Svetoga križa, godine 1980., posvećena je po dvojici rimskih kardinala, prefekta Kon-

gregacije za nauk vjere Franje Šepera i prefekta Kongregacije za širenje vjere Agnela Rossija, uz sudjelovanje biskupa Čule koji je, tom prigodom, predao dijacezansku upravu biskupu Pavlu Žaniću. Inače, na isti je blagdan, 1992. godine, zaređen i sadanji biskup mons. dr. Ratko Perić, nasljednik Žanićev, ali ne u mostarskoj katedrali nego u crkvi Gospe od zdravlja u Neumu, zbog tadanjih ratnih okolnosti.

Upravo je tijekom srpsko-crnogorske agresije na Mostar, napose 1992. godine, Katedrala netremice razarana svakojakim projektilima. Uništen joj je krov, oštećeni zidovi, a u nepovrat su otišla njezina umjetnička i sakralna djela. Jedan od najtragičnijih događaja u povijesti mostarske katedrala bio je udar granate, dana 11. studenog 1994. godine, u vremenu trajanja vjeronaučne nastave kada su, u predvorju kripte toga svetog zdanja, život izgubile djevojčice Antonija Sesar i Danijela Vidović. Granata je ispaljena sa srpskih položaja.

S obnovom Katedrale otpočeto je 1996. godine, kada joj je popravljen krov. Za 25. obljetnicu nabavljene su i orgulje, a poseban dar prvostolnici i samomu Mostaru, tom prigodom, bila je i izgradnja tornja sa šest zvona, u dvorištu zdanja. U novije je vrijeme preuređen i oltarni prostor, a mostarska je katedrala još uvijek u procesu dovršenja i unutarnjega i izvanjskoga prostora.

***Republika*, br. 13**
26. lipnja 2009.

Mostarski Trg hrvatskih velikana

Mostarski gradski vijećnici s konca 19. stoljeća, nedvojbeno, nisu mogli ni naslutiti kolike će razmjere poprimiti njihova odluka koju su na sjednici Gradskoga vijeća izglasovali 10. ožujka te davne 1897. godine. Prema bilješkama iz sačuvanoga zapisnika s toga gradskog saborovanja, oduzeli su dio zemljišta Avdagi Bakamoviću te Avdi i Ibrahimu Đikiću na, tada uglavnom pustoj, zapadnoj strani središnje mostarske kotline. Oduzeli su im dio posjeda s ciljem izgradnje razkružja odnosno kružnoga toka.

Pojašnjenja radi treba se vratiti nekoliko godina unatrag. Godine 1878. uprava u Mostaru prelazi u ruke Austro-Ugarskoga carstva i grad se konačno oslobađa skoro petstogodišnje turske okupacije. Tako i dolazi do procvata urbanoga razvitka Mostara i gradnje mnoštva zdanja kršćansko-europskoga stila, prvotno u Glavnoj ulici. Upravo je graditeljsko naslijeđe iz toga razdoblja dalo snažan vizualni pečat Gradu na Neretvi, a projektanti, urbanisti i graditelji nove arhitekture bili su uglavnom stručnjaci školovani u Beču, Gracu, Pragu i Budimpešti.

Prekretnica u povijesti Mostara početak je izgradnje Velike gimnazije koja, Odlukom Zemaljske vlade, 26. listopada 1893. godine otpočinje s radom. Tada su joj izgrađeni središnje i sjeverozapadno krilo, dok je ono na jugoistočnoj strani dograđeno tek 1902. Nakon dovršetka radova na prva dva krila Gimnazije, gradske vlasti odobravaju izgradnju 1,5 km ceste od nje do Balinovca te ju uređuju kao šetalište s pločnicima i drvoredom, a čiji su platani vodu upijali iz ciljano prokopanih kanala koji su, dijelom, i danas uočljivi u Šetalištu Nikole Šubića Zrinskoga.

Ulica je nosila ime Štefanijino šetalište, u čast princezi Štefaniji, supruzi austrijskoga princa Rudolfa. Tako zapravo dolazi do 1897. i izuzimanja zemljišta za izgradnju raskružja. Ukupno je, uz određenu odštetu, izuzeto 160 četvornih metara zemlje.

Prvotno je načinjen krug u čijemu je središnjem dijelu posađeno cvijeće. Puk ga je prozvao Gumno jer je to prvotno i bilo kružno ispupčenje na kojemu je vršeno žito. Iz njega je, po projektu čuvenoga graditelja onoga doba Miloša Komadine, kojemu je snažnu potporu pružao vizionar i tadanji gradski poglavar Mustafa Mujaga Komadina, izgrađeno šest radijalnih aleja iz kojih su kasnije niknule ulice. Naziv Rondo udomaćio se dosta kasno, a dolazi od francuske riječi *la rond* što znači krug odnosno također francuskoga pojma *rondoleta* koji arhitekturno označava kružni oblik koji je ishodištem za zvjezdasto širenje ulica.

Premda se prvi put u povijesti Mostara planski radilo i pokušalo europski uljuditi grad, i onda su postojale snage kojima ljepota i sklad nisu značili ništa pa nekoliko imućnijih građana, godine 1921., izlazi s prijedlogom izgradnje štavionice kože na Gumnu. Zamisao je, srećom, odbijena i budući trg zaštićen je od uništenja, uglavnom zbog složnoga pritiska javnosti koji danas ne postoji niti u naznakama.

Rondo je rastao, poprimao odlike reprezentativnoga gradskog prostora, s vilama poput Peškine, poslovne zgrade Eduarda Fesslera (današnji Rektorat Sveučilišta u Mostaru), vile Mehmeda Spahića s tornjem, itd. U drvoredima šest ulica koje ishodište imaju u Gumnu šetač je mogao čuti sovu ušaru, a danas let tek pokojega bezopasnog šišmiša. Rondo je izrastao u znamen Mostara, a kasnije u povijesti, kada su se njime okretala kola fijakera potom i motornih vozila te kada je poznate austro-ugarske posložene kockice zamijenio asfalt, postao je takoreći ključnom točkom gradskih gibanja, barem na zapadnoj mu strani.

Danas, krasan Trg hrvatskih velikana i dalje se bori s ljudima siromašnoga duha. Dok su, s jedne strane, obnovljene prekrasne vile, druge nagriza trulež, a na neiskorištenim površinama gradilo se bez plana i bez arhitektonskoga i urbanističkoga smisla. Tako je Trg, u svojemu povijesnom okružju, dobio neukloplјeno tržno središte koje, kako nenadmašno prokomentira pokojni slikar i pjesnik Vladimir Vlado Puljić, podsjeća na divovsku krstaricu koja je, ničim izazvana, zapela usred grada.

Jedan od ključnih trenutaka i svojevrsna prekretnica koja je trebala promijeniti usud Trga zbila se na početku 20. stoljeća, točnije 7. prosinca 1901. godine, kada je mostarski biskup fra Paškal Buconjić kupio Oranicu Kajtazovinu kako bi na njoj izgradio mostarsku prvostolnicu. No, sve su vlasti i države sabotirale to crkveno htijenje pa je s borbom nastavio i biskup fra Alojzije Mišić, ali su temelje iskopali i kreč zatopili tek kada je uspostavljena Banovina Hrvatska, koncem 30-tih godina prošloga stoljeća. No, zbog početka Drugoga svjetskog rata opet je sve stalo.

Ratne strahote i neimaština nisu omogućile nastavak radova, a kako katedrala nije izgrađena u vrijeme NDH, bila joj je jasna i daljnja sudbina. Komunističke su vlasti oduzele Rimokatoličkoj crkvi zemljište i sve zatečeno na njemu, a za potrebe Narodnoga odbora Grada Mostara, s ciljem podizanja Doma kulture. Od kamena koji je namirila Crkva izgradili su zgradu *Sekretarijata unutrašnjih poslova* odnosno današnji MUP, a na samomu Trgu, namjesto katedrale, Dom kulture. Danas je to dom većine kulturnih zbivanja i velebno zdanje nosi ime vojvode humskoga hercega Stjepana Kosače. Iz zraka je razvidno, izgrađen je u obliku križa, jer su komunisti samo nastavili gradnju na zatečenim temeljima.

Ispred Kosače, danas je skladna zelena površina s, istina, nedovršenim spomenikom poginulim hrvatskim braniteljima, potom kraljici Katarini i Marku Maruliću. No, umjetnici neprestance ističu kako je Trg hrvatskih velikana, najprije u poraću Drugoga svjetskog, a potom i u poraću Domovinskoga rata, izgubio fizionomiju arhitektonski urbane središnjice grada. No, upravo bijela Kosača s granitnim spomenikom hrvatskim braniteljima osovina je nade i ona nužna svjetla točka.

Trg hrvatskih velikana mora konačno biti zakonski zaštićenom arhitektonskom cjelinom, sa svojim stogodišnjim zdanjima, baštinom, znamenjem i bitnošću. Mora dobiti uređene ulice, cvijeće u razdjelnicima između nogostupa i kolnika, mora imati obnovljene vile, istovjetno popločane nogostupe, javnu slavinu, stiliziranu rasvjetu, reprezentativne spomenike čuvenih autora, mora konačno dobiti javni dobnik, moraju mu vratiti one krasne ruže nasred kružnoga toka, moraju mu vratiti oduzeti sklad!

Spomenik hrvatskim braniteljima

Sinoć je, u mojoj emisiji *Kulturno, s Darkom Jukom*, ravnatelj Hrvatskoga doma hercega Stjepana Kosače u Mostaru Danijel Vidović ekskluzivno najavio kako će spomenik poginulim hrvatskim braniteljima Mostara, pripadnicima Hrvatskoga vijeća obrane Hrvatske Republike Herceg-Bosne, konačno u cijelosti biti dovršen, i to do kraja ove godine.

- Sramota je da nije dovršen i prije! – iskreno je kazao Vidović, a njegova reakcija i ne čudi nakon što se navršilo desetljeće i pol od postavljanja kamena temeljca i čak dvanaest godina od uzdizanja mramornih blokova, postavljenih doslovce preko noći, zbog službenoga ujedinjenja grada u ožujku 2004. godine, nakon čega na tomu monumentalnom djelu, koje dominira Trgom hrvatskih velikana, do danas više ništa nije učinjeno.

Spomenik je, naime, zamišljen kao vodoskok, urešen igrom svjetlosti i vode iz kojih se rastvara kameni volumen. Cjelokupan elektro i vodovodni sustav odavna su smješteni ispod zdanja, a tako složeno spomeničko rješenje, s cjelokupnom tehnikom ispod postolja (spremnik s vodom, motori za njezino izbacivanje i motorika rasvjete, s instalacijama) među rijetkima je, čak i izvan BiH.

Trebao je biti *točkom na i* u lijepoj zamisli odavanja dužnoga poštovanja zaslužnima iz hrvatske povijesti, napose onima koji su pali, sudjelujući u hrvatskomu obrambenom otporu u obadva rata iz prve polovice 1990-ih godina. Mostarski Rondo odnosno Trg hrvatskih velikana, domom je kraljici nacionalne mudrosti, Rektoratu Sveučilišta u Mostaru, i gradskomu kulturnomu hramu, Hrvatskomu domu hercega Stjepana Kosače. Spomenik je završnim uresom i mjestom na kojemu će, kroz desetljeća i stoljeća, biti odavano dužno poštovanje HVO-u, časti njegovih i mrtvih i živih pripadnika. Inače, djelom je uglednoga zagrebačkoga ak. kipara Slavomira Drinkovića, inače autora i spomenika na vukovarskoj Ovčari. Na njegovu mramornom postolju leži 14 golemih blokova, koje su znamenom svih stoljeća hrvatskoga postojanja na ovom podneblju. Spomenik je presječen križem koji, kako je autor kazao, *putuje kroz vrijeme*.

- Na blokovima su isklesani reljefi koji prikazuju stradanja koja je hrvatski narod preživio kroz četrnaest stoljeća i koja su ga, na tomu putu, ojačala. – osobno mi je kazivao Drinković daleke 2002. godine. S njim sam razgovarao telefonski, pišući i tada o spomeniku, koji je u tomu trenutku još uvijek samo bio neuglednom temeljnom pločom, ograđenom hrđavom građevnom žicom. Dometnuo je kipar kako to jest spomenik poginulima, ali i kako on slavi njihovu pobjedu i našu povijest.

Gledao sam u taj crni kamen ispred bijele Kosače i uistinu mi se u srce urezala ta njegova misao kako ta dostojanstvena kocka slavi sve nas žive, nas koji živimo slobodu, poniklu na žrtvi onih kojih nema. Istinu zapisa besmrtni Gundulić: *Dar u kôm sva blaga višnji nam Bog je dô*.

Međutim, i tada smo prevareni…

Vratimo se malo unatrag. Zamisao o izgradnji prihvaćena je na zasjedanju Općinskoga vijeća Mostara još 1996. godine, a na natječaju je odabrano Drinkovićevo rješenje, s predviđenim troškovnikom nešto većim od 1,4 milijuna maraka. Početkom 2001. položen je kamen temeljac i postavljena velika mramorna ploča, a dovršetak je uporno najavljivan i jednako uporno odgađan.

No, uoči službenoga ujedinjenja grada, tadanji visoki predstavnik Paddy Ashdown zatražio je prekid radova na spomeniku, čak i pripremio SFOR-ovu inženjeriju za rušenje svega dotad postavljenog, s oklopnim vozilima i strojnicama kao *osiguranjem*. Svejedno, dva su velika tegljača, u ožujku 2004. godine, *zaposjela* Trg i višetonski su se blokovi našli na mjestu na kojemu će, akobogda, odbrojavati vječnost. Ashdown odustaje od nauma, nakon što su se, ruku na srce, bošnjački gradski

političari toga vremena izjasnili kako im spomenik ne smeta. Bože moj, ruka je oduvijek ruku milovala… Dobili su nešto drugo…

No, kako to uvijek biva kada opasnost utihne i prijetnja nestane, nestalo je i elana, tegljači su otišli, majstorski su čekići utihnuli, a spomenik je nedovršen dočekao 2016. godinu.

- Izvanjskim prostorom Kosače, kao javnom površinom, gospodari Gradsko poglavarstvo Mostara, ali pošto je upravljački mehanizam za spomeničke vodoskok i rasvjetu smješteni u našim prostorima, upućen sam u tijek stvari. Prema informacijama koje sam dobio od gradskoga poglavara (Ljube Bešlića, nap. a.), do kraja ove godine spomenik će biti u potpunosti završen. – reče Vidović sinoć i uistinu me obradova.

Nebitno je sada, iskreno, je li se netko na tomu spomeniku okoristio (ne rabim one floskule o institucijama koje trebaju raditi svoj posao), nebitno je i koliko smo se zauzimali za njega, čekali… Bitno je da majka paloga branitelja, dok je još živa, može proći Trgom velikana i dvorištem Kosače i pogledati na taj istinski epitaf svim hrvatskim vitezovima i, tiho, tiše, ili, pak, najglasnije izustiti: *I moje je dijete dijelom toga kamena i mi smo i danas tu, tvrđi od kamena!*

***Republika*, br. 12**
19. lipnja 2009.

Stara gradska dama na Šubićevu šetalištu

Naći se na Trgu hrvatskih velikana u Mostaru, na Rondou koji je nekada nosio ime Gumno pa se odlučiti za smjer prema zgradi Stare gimnazije na Španjolskomu trgu, posebno će se isplatiti negdje na sredini druge polovice prekrasne Šetnice bana Nikole Šubića Zrinskoga. Tu će se šetač, ako u duši ima i samo trunku smisla za ljepotu i sklad, naći smiren, zadivljen ispred impozantnoga zdanja negdanje Sveučilišne knjižnice. Biti u stanju oduzeti prolazniku dah čak i takova, znatno oštećena i spaljena, uistinu može rijetko koja zgrada, a Knjižnica to i sada može.

Izgrađena je 1898. godine u neoklasicističkomu stilu, kao obiteljski dom tadanjega mostarskog gradskog poglavara Mustafe Mujage Komadine, predvodnika zapadnoeuropskih, naprednih snaga među mostarskim muslimanima, okrenutih ondanjoj Austro-Ugarskoj. Projekt za izgradnju toga velebnog zdanja, danas zaštićena stogodišnjim drvoredom, potpisuje čuveni arhitekt onoga doba Miloš Komadina. Tijekom svojega dugog postojanja, Knjižnica je više puta mijenjala namjenu, od obiteljske vile, preko kluba za kulturne aktivnosti, potom središta za okupljanje mladih u kojemu su održavani koncerti mostarskih glazbenih sastava i čuveni plesnjaci, do knjižnice i, danas, spaljene i razorene zgrade koja samo u obrisima podsjeća na zamamnu prijeratnu ljepoticu.

Naime, austro-ugarska je uprava u Mostaru otpočela s obnovom starijih gradskih četvrti 1882. godine, kada je car Franjo Josip izgradio i most na Musali koji je u početku i nosio ime toga vladara. Kako je

tada stvoren svojevrsni trg na Gumnu, osim obnove krenula je i nova gradnja te je iz Gumna izniknulo šest radijalnih ulica, a s njima su stvorene i nove stambene četvrti, u cijelosti dizajnirane u buržoaskomu stilu. Posebno lijepa bila je i ostala ona u tadanjemu Štefanijinu šetalištu, a danas Šetnici bana Zrinskoga koje bi trebalo biti tihim mjestom odmora i opuštanja, kao susjed parku Zrinjevcu, a protivno tomu danas ni policija ne može uvesti red među građane koji tuda, unatoč zabrani, utjeravaju i ostavljaju vozila, kako na nogostupima tako i po samoj cesti, pretvarajući ju u kaotičnu slijepu ulicu.

Miloš Komadina tih je davnih godina projektirao nekoliko tamošnjih vila pa tako i Mujaginu ljepoticu, izniman i vrlo vrijedan arhitektonski znamen i spomenik u Gradu na Neretvi. Kameni stupovi i velike ograde duljinom prozora, s vijencima, te viseći potpornji upotpunjuju neoklasicistički stil. Glavni je ulaz obilježen velikom verandom okrenutom šetnici. Na drugomu je katu bila prostrana terasa, uokvirena kamenom ogradom. Na prizemlju je velika središnja dvorana s kamenim stubištem koje vili daje izgled palače. Zgrada ima kamene temelje i potporne zidove široke 60 cm. Prizemlje je projektirano ponad podruma i sastavljeno od *pruskih* svodova. Prvi i drugi kat oslanjaju se na okvire drvene konstrukcije. Pregradni zidovi su od cigle, a željezni stupovi iskorišteni kao potpornji stubištu. Bočni je krov izgrađen također na drvenoj konstrukciji i bio pokriven francuskim crijepom.

Zdanje je pretrpjelo stravična oštećenja tijekom srpsko-crnogorske agresije na Mostar 1992. godine. No, premda se iste godine, nakon Lipanjskih zora i hrvatskoga potiskivanja neprijatelja u gudure Veleža, otpočelo s popravkom Knjižnice, u svibnju 1993. godine dodatno ju uništava naoružanje Armije RBiH. U ratnomu požaru koji je zahvatio cijelu zgradu i ukupan njezin opus, danas se pretpostavlja, premda nema konačnih podataka, plamen je progutao između 70 i 100 tisuća naslova, što knjiga, što periodike, što drugih svezaka.

Do danas, stanje zgrade značajno je pogoršano, napose jer je nezaštićena od vremenskih nepogoda pa ju guta raslinje, a svaka kiša pojačava njezino truljenje. Zgrada je danas bez krova, ali su joj cjeloviti unutarnji zidovi. Pretrpjela je velika oštećenja kako na izvanjskomu tako i na unutarnjemu dijelu, što zahtjeva stručan pristup pri budućoj obnovi koja mora biti provedena uz potpuno poštivanje izvornost toga spomenika, napose u smislu zidnih uresa i pročelja. Nedostajuće podove i krov treba obnoviti, pojačati noseće zidove, zamijeniti načete drvene grede, obnoviti otvore i ograde istovjetnom građom i u izvornomu obliku.

Ipak, ni skoro 14 godina od završetka Domovinskoga rata, na sramotu cijeloga društva, tu staru zgradu nitko ne obnavlja niti za to pokazuje zanimanje. Iznimka je Sveučilište u Mostaru čiji su stručnjaci bili izradili i prijedlog obnove Knjižnice i njezina preinačenja u Klub sveučilišnih djelatnika, što bi bilo pokriveno sredstvima Vlade Republike Hrvatske koja su darovana za obnovu i dogradnju sveučilišnoga kampusa koje će svakako dobiti novu knjižnicu. No, građevinsko odobrenje za obnovu stare zgrade nije pristiglo jer Gradsko poglavarstvo Mostara, koje je vlasnikom samoga zdanja i zemljišta na kojemu se ono nalazi, nije pozitivno odgovorilo na taj ponuđeni projekt kojim bi Mostar besplatno dobio natrag svoj dijamant u Šubićevu šetalištu. Dijamant koji sve više propada i od riznice znanja biva riznicom gorčine i bremena sramote.

Prvi.tv
24. lipnja 2016.

JUKINE CRTICE 7

Vraća li nam se Bibliobus?

Ravnateljica Narodne knjižnice Hercegovačko-neretvanske županije Julijana Pavlović već 23 godine, koliko je djelatnicom te ustanove, sanja o oživljavanju bibliobusne službe. Ravnateljicom je nešto više od dvije godine odnosno na mjestu je s kojega konačno ima mogućnost krenuti u ostvarenje toga sna, a prije tjedan dana, gostujući u mojoj emisiji *Kulturno, s Darkom Jukom*, kazala je kako je prikupila ponude za nabavu vozila koja je moguće preinačiti u *knjižnicu na kotačima*.

- Želim našoj knjižnici vratiti Bibliobus, a našim selima i drugim manjim mjestima knjige. Pokretnu smo knjižnicu imali do početka Domovinskoga rata, a u Hrvatskoj ju i danas ima gotovo svaka županijska knjižnica. Premda ju zakonska rješenja predviđaju i kod nas, na oživljavanju ove službe nije se radilo. – kazala je Pavlović, ne želeći zasad imenovati instituciju kojoj će predati ponude i projekt, kako ne bi stvarala javni pritisak. No, uvjerena je kako će ta vrijedna zamisao biti prepoznata i na zaslužen način vrjednovana.

Narodna knjižnica HNŽ-a, smještena u Hrvatskomu domu hercega Stjepana Kosače u Mostaru, ove je godine proslavila 70. obljetnicu osnutka, a tim su povodom izdali i svojevrsnu knjižničnu monografiju, imena *Kulturna riznica Hercegovine*, čijim je autorom neumorni mostarski profesor Marinko Jovanović.

Između ostaloga, prof. Jovanović podsjetio nas je i na tu divnu negdanju djelatnost autobusnoga razvoženja knjiga po malim, pretežito ruralnim sredinama. Rekao bih, prije nego se dalje dotaknem profesorova teksta, kako oživljavanje bibliobusne službe bezuvjetno mora biti podržano od strane mjerodavnih tijela / ministarstava / ustanova koje skrbe za izobrazbu, kulturni i duhovni rast našega društva, počevši od naših najmlađih. Nije čak niti bitno za koliko se vozilo odluče, hoće li koštati više ili manje, jer ma koliko maleno bilo, bit će dostatnim za dovesti velika djela u malene ruke u manjim sredinama.

Bibliobusna služba, kao poseban oblik knjižničnoga djelovanja, u svijetu postoji od 1905. godine, a nastala je kao težnja, na najracionalniji način, zadovoljiti potrebe za knjigom najvećega mogućeg broja pučana jedne društvene zajednice, s posebnim naglaskom na ruralne krajeve u kojima nema uvjeta za ustrojavanje klasične knjižnice.

- Poseban zamah ova je služba doživjela u mnogim europskim zemljama nakon završetka Drugog svjetskoga rata. U tom je pogledu posebno prednjačila Njemačka, ali i druge europske zemlje. U bivšoj Jugoslaviji krajem 60-ih godina 20. st. u Sloveniji, Hrvatskoj, Srbiji te Bosni i Hercegovini dolazi do pravog procvata bibliobusne službe. – uvodi nas u priču spomenuta monografija, navodeći kako je bibliobusna služba za prostor Općine Mostar ustrojena 1970. godine, sa zadatkom zadovoljavanja čitateljskih potreba žitelja najudaljenijih seoskih područja Općine.

Mostarska je bibliobusna služba provedbu svojega kulturno-prosvjetnog poslanja otpočela s fondom od 3800 knjiga, u posebno preuređenomu kombiju, s policama za smještaj nekih 2000 djela.

- S područnim školama i mjesnim zajednicama dogovoren je eksperimentalni red vožnje, jer se nije znalo kakav će biti odziv čitateljstva u pojedinim seoskim sredinama. Također se nije imalo iskustva koliko je vremena potrebno za dosta lošim seoskim putovima obave zacrtani zadaci. (…) Red vožnje bibliobusa usvojen je na sjednici Savjeta biblioteke 21. prosinca 1970. godine. Prva je vožnja obavljena 22. prosinca 1970. godine. – piše prof. Jovanović, navodeći kako je prvotni plan vožnje obuhvaćao 35 sela, što je, uvjetovano odzivom čitateljstva, potom svedeno na njih 26, u koja je Bibliobus stizao svakih dva tjedna.

Unatoč čestim kvarovima, prvotni je Bibliobus djelovao do 6. ožujka 1978. godine, kada je došlo do kvara koji nije bilo isplativo otklanjati. Kupljen je tada suvremeniji i prostraniji autobus, s kapacitetom prevoženja 3500 knjiga, ali i s uređenim prostorom za sjesti i na licu mjesta

pročitati knjigu ili dnevni i tjedni tisak, što je bilo još jednom bitnom novinom u to vrijeme, kada tiskovine i vijesti nisu bili lako dostupnima u manjim sredinama. Novi je Bibliobus s radom otpočeo 4. listopada 1978. godine, a žiteljima tada zabačenih naselja mostarske općine dovodio je čak i glumce, književnike i druge umjetnike, s kojima se rado prijateljevalo. Ukupan knjižni fond Bibliobusa narastao je na 11 tisuća knjiga, najvećma književnih, ali i stručnih djela i to onih s polja agronomskih znanosti.

- Naravno, najviše literature bilo je za djecu, jer su djeca bila najvjerniji i najbrojniji čitatelji. Bibliobus je godišnje u prosjeku upisivao 2 000 čitatelja, a čitalo se od 10 000 do 12 000 knjiga. Međutim, s vremenom se počeo javljati jedan problem, naročito izražen potkraj 70-ih i početkom 80-ih godina. Zbog velike migracije seoskog stanovništva u urbane sredine, drastično se smanjivao broja učenika u seoskim školama, pa su sukladno dosta krutim i restriktivnim odredbama Zakona o osnovnom obrazovanju mnoge od tih patuljastih seoskih škola zatvorene. – poučava nas prof. Jovanović, pojašnjavajući kako je sve to doveo do opadanja i broja korisnika usluga mostarskoga Bibliobusa.

Treba podsjetiti i na još jedan bitan podatak. Naime, 80-ih godina prošloga stoljeća, kada je Mostar imao svoju, samo su dvije pokretne knjižnice još uvijek postojale na europskomu ozemlju izvan Jugoslavije, jedna u Malmöu (Švedska), druga u Geisingenu kod Stuttgarta (Njemačka). Monografski osvrt na bibliobusnu službu današnje Narodne knjižnice u Mostaru završava podatkom kako je djelovala sve do početka Domovinskoga rata, 1992. godine. Podijelila je tada, na neizmjernu štetu sviju nas, usud brojnih ustanova, pothvata i običaja koji su zauvijek sklonjeni u neumoljivu ropotarnicu povijesti, prepustivši uvelike prostor primitivizmu svakojake vrste. Pa zar je moguće da su ta prošla vremena (tehnološki ne, ali prosvjetno i duhovno da) bila znatno naprednijima od ovih čijim smo suvremenicima?!

Puk 21. stoljeća možda se, u pravilu, odmaknuo od knjige. Možda je zbog toga svijet i otišao k vragu. Možda se ljudi vrate knjigama, ako ih učinimo dostupnima. Počnu li ponovno čitati, možda vrag ostane praznih ruku… Možda i doživimo doznati odgovor na ova silna *možda*... A možda i ne... *O tempora, o mores!*

Razaramo drvorede... Gubimo Grad!

Djelatnici Parkova uz rubove nogostupa mostarskih ulica ovih dana sade 150 novih stabala, popunjavajući višegodišnje rupe u starim gradskim drvoredima Zagrebačke, Splitske, Tomislavove, Viševićeve, Domagojeve, Radićeve, Zvonimirove, Tvrtkove, Katarinine ulice… Sade mlade lipe i platane, oplemenjujući grad i nekim novim vrstama koje će, kako su naveli, biti jako dojmljive u jesenskim zlatno-crvenim bojama.

Krasna bi to bila vijest, da u njoj iz Parkova nisu pozvali (apelirali) na građane da ne lome i ne uništavaju ta stabla, jer ih je dosad *više od 300 uništeno namjerno*!

Sramota je to koju je uistinu trebalo izreći! Malograđanština je to i bolesna destruktivna potreba o kojoj je trebalo progovoriti! Civilizacijska je to kaljuža Mostaraca, ali i profesionalni poraz gradske policije i Gradskoga poglavarstva, jer je netko, jer su neki uspjeli polomiti tri stotine (?!) gradskih stabala na javnim površinama, a da nitko nikada za to nije priveden, nitko kažnjen, nitko obješen nasred Rondoa, na kojemu sada imamo čak šest predivnih stupova javne rasvjete za barem šest urbicidno raspoloženih divljaka…

Pretjerujem? Nisam!

Priča iz prve ruke ide ovako:

Moja supruga šeće Ulicom kneza M.V. Humskoga, tamo pokraj Zahumki i negdanjega Liska parka, gurajući ispred sebe našega mališana u dječjim kolicima. Iz dvorišta jedne od tamošnjih obiteljskih kuća izlazi

kamiončić čiji je vozač nesposoban napraviti odgovarajući manevar i uključiti se u promet, jer mu se na putu ispriječilo – javno stablo. Zamislite, tamo neki Parkovi su se drznuli upravo tu, u toj rupi ostavljenoj za drvored, zasaditi mladu lipu samo da bi smetala onoj *šoferini* s jeftino kupljenom vozačkom u kojoj mu stoji nadnevak položenoga ispita C kategorije.

Oznojio se on, jadan, sve mu s čela padaju grašci znoja, a vlasnik parcele, izmoren od iščekivanja i bijesan zbog činjenice da su njemu u inat tu posadili lipu (e, moj Balaševiću…), zagalami: *Gazi, 'ko mu j… mater!*

Zgazio je…

Moja supruga, dijete iz građanske obitelji, rođena, odrasla, odgojena i školovana u Mostaru, u sustavu sasma drukčijih vrijednosti od gaziteljskih, u nevjerici je gledala u prelomljeno mlado stablo, zaustavila kolica i, nesvjesna da riskira istovjetnu vlasnikovu zapovijed vozaču za nju i za dijete pokraj nje, nazvala policiju:

- 'Alo!

- Oprostite, je li policija?

- Jest, izvolite!

- Zovem Vas iz Liska ulice… Upravo je čovjek kamionom pregazio stablo iz drvoreda…

- Molim?

- Doslovce je prešao vozilom preko stabla i otišao….

- I?

- Kako mislite *i*? Pa to stablo je ostalo ovdje na nogostupu, čovjek je jednostavno otišao, kao da ništa nije napravio…

- Hahaha… Pa šta ću ja sad tu… (tu-tu, tu-tu, tu-tu)

Bilo je to prije otprilike tri godine, a u rupi nesretne lipe kojoj nije bilo suđeno raširiti svoje grane smjestio se beton (*posadio* ga je onaj vlasnik na kojega su smišljeni napad iz prikrajka izvršili djelatnici Parkova) kojemu se i danas *divimo* šećući tom ulicom, ošamućeni mostarskom žegom.

Danas apeliraju na Mostarce da ne lome nova stabla? Jer, naravno, da su im izvršitelji poznati, zaštitnici Zakona odmah bi ih obradili, sudovi procesuirali, a Grad bi tu, neodgodivo, posadio novu lipu, ne čekajući na Balaševićeva Nestora i gos'n Čedu ili na beton-autora one krilatice: *Gazi, 'ko mu…*

E, da su babi muda…

Netko je jednom objavio podatak kako je Domovinski rat u Mostaru zatekao 555 platana, 846 lipa i 218 košćela u drvoredima. Ona stabla koja su svoj mirni život živjela duljinom Ulica hrvatskih branitelja / Bulevara narodne revolucije, Tvrtka Miloša i Alekse Šantića nisu imala šansu. Umrla su pod tisućama granata, desecima tisuća svakojakih ubojitih krhotina, u plamenima vatre i zvižducima na stotine tisuća puščanih zrna. Ona preostala su, od rata na ovamo, uništavali *graditelji*, frustrirani školarci, pijani malograđani i mladež koja je prespavala osnovu naobrazbu da bi diplome (čak i one fakultetske) strpala u džep, revnosno slijedeći uzor one *šoferine*.

Prve je mostarske drvorede posadila gradska vlast pod austro-ugarskom upravom, a sve je krenulo 1889. godine, rađanjem Štefanijine šetnice (*Stephanie allee*), u današnjoj Ulici kneza Branimira i Šetnici N. Š. Zrinskoga. Šetnica se pružala sve od Stare gimnazije do Biskupijskoga dvora. Otvorena je u povodu dolaska u Mostar prestolonasljednika, princa Rudolfa Habsburga (sina cara Franje Josipa I. i carice Elizabete, omiljene Sisi), a imenovana njegovoj supruzi u čast.

Platani su navodnjavani iz kanala, prokopanih duljinom cijele šetnice (raskružje Gumno, tek kasnije prozvano Rondo, izgrađeno je poslije). Odluka o sadnji drvoreda platana, na prijedlog jednoga od najvećih mostarskih urbanista ikada, građevinskoga savjetnika Gradskoga poglavarstva inž. Miloša Komadine, donesena je 1896. godine, a 220 tada desetogodišnjih sadnica doneseno je iz Austrije (premda im je predviđeni životni vijek četiri stoljeća, do danas je preživjelo manje od 90 tih izvornih gorostasa). Drvoredi košćela, lipa i oraha sađeni su od 1920-tih, 1930-ih i kasnijih godina, a onaj preživjeli dio tih stabala, napose platana, danas su gradskim patrijarsima koje smo dužni poštivati.

Mostar je imao i stabla sekvoje / mamutovca (lani je obitelj Maslov, na dar gradu, zasadila jedno u parku Zrinjevcu), ali i ugroženoga libanonskog cedra, i to na Musali, potom kod stare rudničke uprave na Rudniku te u krugu negdanje Stare bolnice, na kojemu je izgrađeno tržno središte, a cedar (prema međunarodnoj klasifikaciji, upisan u crvenu knjigu zaštićenih biljnih vrsta) posječen!

Mostarski su drvoredi jednim od znamena grada, sa svojim visinama između 20 i 45 metara i gustim krošnjama, zahvaljujući kojima se moglo šetati i usred mostarskoga *ćelopeka*, u srpnju i kolovozu, kada se doslovce topi asfalt pod nogama.

U Agronomskomu je glasniku 2004. objavljeno znanstveno izlaganje dr. sc. Katice Arar o mostarskim drvoredima, u kojemu je istaknuto kako je mostarska aleja platana zaštićena kao dendrološki spomenik prirode: *Prema Pravilniku o kriterijima za kategorizaciju dobara kulturno-povijesnog i prirodnog naslijeđa, kao i o postupku za kategorizaciju (SI. list BiH br. 29/86 od 31. srpnja 1986. g.), članovima 16., 18. i 20., svrstana je u I kategoriju objekata prirodnog naslijeđa.*

U svjetlu aktualnoga sađenja novih stabala, mislima ne mogu odmaknuti od lijepo obrazložena upozorenja dr. Arar o nebrizi o onima starim: *Pojedina stogodišnja stabla u alejama odumiru, i to uglavnom zbog neadekvatne i zakašnjele sanacije manjih oštećenja, neodgovarajuće zaštite od štetnika, neprimjerene sječe velikih grana radi regulacije prometa, povećanja asfaltnih površina unutar drvoreda preko 95%, mehaničkih oštećenja kore debla uzrokovane prometalima, površinskih ili dubljih zasjekotina od gelera, zagađenja zraka štetnim plinovima, zbijenosti tla i sl.*

K tomu, akademik Jakov Pehar je, 2013. u mostarskomu *Dnevnom listu*, u tekstu imena *Mostarski platani: Austro-ugarski pečat koji blijedi*, napisao kako je 2008. godine, tijekom obnove nogostupa i kolnika u Branimirovoj ulici, došlo do brojnih povrjeda na korijenskomu sustavu platana, ali i kako su izvođači radova, hoteći poravnati nogostup, uklanjali cijele dijelove korijenja gotovo do osnove debla, *što je znatno ugrozilo samu statiku stabala* te su se neka potom i obrušila.

Opet pjevam Balaševića:

Stari Nestorov, potpalivši korov,

tad reče mi: 'Ti si mlad,

ti ćeš dospeti za taj hlad...'.

I strah me da i ova nova sadimo samo kako bismo ih mučili ovakovim odnosom, odnosom onih impotentno-frustriranih među nama, ali i onih čijom su obvezom i dužnošću stalno, uporno i planski njegovati ta stabla.

Apeliraju *Parkovi* na građane… Neka, to očito ovomu načetom gradu treba! No, dok je to očitom činjenicom, s druge je strane znanstveno dokazano da apel, prije svih, treba ići Gradu, policiji, Parkovima, vijećnicima, *graditeljima*:

'Ko nije drvo razumeo prvo,

pa tek onda sadio

taj nije ništa uradio...

I, shvatiće, kad-tad, da ne zna šta je hlad…

(drsko ću, kao što je učitelj iz Brešanova *Hamleta u Mrduši Donjoj* dobio zadatak *doraditi* Shakespearea, dopuniti Balaševića)

…a mi, da gubimo Grad…

Uskoci prvi ukopnici na Smrčenjacima

Najstarije postojeće groblje na mostarskomu području, ono na Smrčenjacima, ima gotovo nestvarnu priču o nastanku. No, premda se doima poput neke junačke pripovijetke, povijesni nam zapisi potvrđuju kako ona nije plodom mašte ili stare usmene književnosti.

Hercegovački kroničar fra Petar Bakula u svojemu *Topografsko-historijskomu šematizmu franjevačke kustodije i apostolskog vikarijata u Hercegovini za godinu Gospodnju 1867.* piše kako je na mjestu današnjega groblja na Smrčenjacima postojala crkva još prije turskoga zaposjedanja Mostara, dakle prije sredine 15. stoljeća, a ova joj današnja duguje i položaj i ime. Fra Petar je zabilježio kako su turski osvajači uništili staru crkvicu Gospe Snježne. Ipak, ono što mi je u ovomu slučaju posebno zanimljivo odvlači pozornost s crkve i vodi do obližnjega joj gaja u kojemu su ugusto rasle smreke, a gdje se, po povratku sa svojega pohoda na Mostar, nakratko s družbom sklonio opjevani hrvatski uskok Stojan Janković. Nije neobično da ratnici ozbiljno utječu na povijest pojedinih sredina, ali je Janković ostavio svoj hajdučki biljeg u mostarskoj povijesti na krajnje neobičan način.

U svojemu djelu imena *Mostar nekad i sad*, tiskanom 1901. u Beogradu, mostarski etnograf Luka Grđić-Bjelokosić piše i o naselju Cim, točnije o cimskim vinogradima, ističući kako su opustjeli kada su se 1687. uskok Stojan Janković i njegova družba, pri pohodu na tursku posadu u Mostaru, spustili iz Bogodola i Goranaca, prošli Cimom i neprimjetno došli do isturenih gradskih naselja. Bjelokosić navodi kako je, nakon uskočkoga upada, došlo do žestokoga sukoba s Osmanlijama, s puno mrtvih na obje strane: *Bježeći nakon teških borbi pred turskom potjerom, vraćao se* (Janković, nap. a.) *istim putem kojim je i došao. Poginule članove svoje družine Janković je zakopao u cimskom gaju Smrčenjaci.*

Riječ je o gustomu gaju stabala smreke koje je Janković, s puno ranjenih u svojoj skupini, odabrao za skrivanje pred turskom posadom koja je krenula u potjeru. One koji su bitku za život tu izgubili, uskoci su pokopali u skrovitoj šumici, da bi kasnije i mjesni pučani počeli u taj gaj ukapati svoje mrtve. Mjesto su zvali *kod smrika* iz čega se, kroz godine, izrodilo i današnje ime groblja i uopće toga dijela grada.

Stojan Janković, pravoga imena Stojan Mitrović, potekao je iz obitelji harambaše, sjeverno-dalmatinskoga serdara i mletačkoga kavalira Janka Mitrovića. Premda je u puku poznatiji po nadimku kojega je dobio od očeva imena, obiteljsko mu je prezime Mitrović, a suvremeni je hrvatski povjesničar Ivan Mitrović rasvijetlio drevno hrvatsko-katoličko podrijetlo te obitelji. Stojan je ostao posebno upamćen kao predani zaštitnik katoličkoga puka i franjevaca u Rami. Povijesni izvori navode kako je turski zulum nad Ramcima bio posebno surov, ali i kako su tamo naseljeni pravoslavci uživali tursku zaštitu i osobito zlostavljali katolike ramskoga prostora te su Stojanovi uskoci često bili u pohodima na tomu ozemlju. Stojan je u sukobima s Turcima ostvarivao stalnu nadmoć, a Ramce je sustavno izvlačio u Sinjsku krajinu.

Inače, iz godine mostarskoga okršaja Stojanovih uskoka s Turcima podrijetlo vuče i čuvena vjekovna poveznica Rame i Sinja. Te 1687., ramski su fratri iz goruće crkve na Šćitu i spaljene Rame spasili sliku Gospe Ramske i, noseći ju, prebjegli u Sinj, a upravo je ta slika današnja Čudotvorna Gospa Sinjska po čijemu je zagovoru, na Veliku Gospu 1715. godine, junački od Turaka obranjen Sinj, čemu u čast i danas živi viteška *Alka*.

Stojan je 1686. oslobodio Sinj, Liku i Krbavu, a 23. kolovoza 1687. godine, dakle iste godine kada je spašavao ramske Hrvate i kada je upao u Mostar i *začeo* smrčenjačko groblje, on pogiba u napadu na Duvno

(današnji Tomislavgrad). Junaštvo mu je toliko opjevano da ga je u svoj spjev uvrstio i čuveni francuski pjesnik Lamartine.

Stojanova je narodnost u prijašnjim vremenima bila sustavno dovođena u pitanje od strane velikosrpskih povjesničara, ali danas među ozbiljnim autorima više nema dvojbi o činjenici da se Janko Mitrović i njegovi sinovi Stojan, Ilija i Zaviša nisu izrodili iz pravoslavne loze. Dapače, u mletačkim je dokumentima ostalo zapisano kako se Stojan Mitrović, dana 17. kolovoza 1676., vjenčao s Antonijom Rezzi, *po obredu Svete katoličke crkve*.

Stojan je Mostar dotakao na osebujan način, na mjestu ukopa njegovih drugova niknulo je groblje koje postoji i danas. Puno je podataka do danas palo u zaborav pa nas iznenadi da su Ramska i Sinjska Gospa jednom slikom, da su uskoci pustošili turske mahale po Mostaru, da su oni prvim ukopnicima u današnjemu najstarijem gradskom groblju… Sljedećega petka slijedi još jedno iznenađenje, stravična priča koja će razjasniti zašto je razjarena turska posada tako silovito odgovorila uskocima i kakov je užasavajući krvav trag u Gradu na Neretvi ostavila Stojanova družba.

Mostarski krvavi Bajram

Najstarijega postojećeg mostarskog groblja, Smrčenjaka, ovlaš sam se dotakao u Crticama o Antunu Pichleru, a podrobnije prošloga petka, ponudivši vam nevjerojatnu priču o nastanku toga ukopnog prostora, u 17. stoljeću. No, ostao sam dužan pojasniti kako je uopće došlo do strašnog uskočko-turskog okršaja i zašto se mostarska turska posada dala u bjesomučnu potjeru za uskočkom skupinom čiji su stradali članovi postali prvim ukopnicima na humku podno Cima, među gusto izraslim smrekama.

Idemo od samih početaka.

Naime, čuveni hrvatski prosvjetitelj fra Ivan Frano Jukić, u svojemu djelu imena *Putovanje iz Dubrovnika preko Hercegovine u Fojnicu*, godine 1842. piše o uskočkim upadima u mostarsku kotlinu, navodeći kako je *na kraj Mostara* porušena jedna džamija, *negda bivša crkva sv. Jakova, koju Turci pretvoriše u džamiju, no Mitrović Janko zapali je*. Fra Ivan očito pripovijeda o mučkomu stradanju muslimanskoga življa s mostarske Raljevine, na Bajram 1687. godine, kada je spaljena tamošnja bogomolja, u povijesti upamćena kao Krvava džamija. No, on griješi s imenom uskočkoga ratnika, s obzirom na to da je džamiju na Raljevini te godine mogao spaliti jedino Mitrovićev sin Stojan Mitrović Janković, pošto je Janko Mitrović preminuo 1659.

Ostalo je, naime, zapisano i u kršćanskim i u islamskim pismohranama kako je upravo Stojan Janković, na bajramsko jutro 1687., upao u spomenutu džamiju i nemilosrdno pobio vjernike pri klanjanju *Bajram namaza*. Neki izvori spominju četrdeset, neki i stotinu žrtava, navodeći

kako su *imamove krvave ruke ostale otisnute na zidu mihraba* (arapski naziv za nišu u džamijskomu zidu, okrenutu u smjeru Meke, u kojoj stoji imam predvodeći molitvu, dok mu se ostali vjernici koji klanjaju nalaze straga). Stojan je, sa svojom družbom, natiskao sijeno i spalio i bogomolju i pripadajuće joj naselje, a uzbunjena gradska turska straža, uvidjevši razmjere uskočkoga upada, dala se odmah u potjeru, sukobivši se na krajnjemu zapadnom dijelu mostarske kotline s hrvatskim hajducima.

Spomenuta džamija s obale rijeke Radobolje, prema fra Ivanovu svjedočenju preinačena od izvorne crkve sv. Jakova, danas više ne postoji, a predaja kaže kako su joj zidovi, čak i nakon gašenja požara, ostali crveni od prolivene ljudske krvi. Muslimanski izvori, točnije zapisi mostarskoga kadije, ne navode džamijsko podrijetlo, ali u tomu je zapisu 1631. spomenuta Ali-hodžina *mahala* (naselje) koja je tada imala oko 66 kućanstava. Tako je i džamija nazivana Ali-hodžinom, ali su pučani prostor kasnije prozvali Raljevinom, pošto su vlasnici tamošnjih parcela 1770-ih bili braća Abdi-baša i Hasan-baša Raljević.

Bilo kako bilo, Krvava džamija ostaje razorenom puna dva stoljeća, da bi ju 1868. obnovio Derviš-paša Čengić, u narodu poznat kao Dedaga, sin od Mažuranića opjevanoga Smail-age Čengića, naprasan i bahat čovjek od kojega je mjesni puk zazirao. Založio je, za obnovu toga vjerskog zdanja, svoje dvije kuće i vrt, a po njemu Krvavu džamiju prozvaše Dedaginom. Ipak, sudbina joj je namijenila drukčiji konačan usud od onoga kakov su ljudi snivali. Sasma je, naime, nestala u požaru 1922. godine, navodno izazvanom udarom groma u vitki *minaret* (džamijski toranj). Upravo je taj *minaret* 1934. u cijelosti rastavljen i ponovno ozidan u Jablanici, uz tamošnji mesdžid (islamska bogomolja bez tornja).

Nakon 1955., s Raljevine su uklonjeni i preostali kameni ostaci, a time i tragovi postojanja Krvave džamije, s čijih je temelja zemlja ponovno razgrnuta u novije vrijeme, 2010. godine. Zanimljivo, netipično za džamije, svi su joj temeljni ostaci oštrih kutova, odnosno četvrtaste građe.

Kao što napisah prošloga petka, uskoci su u Mostaru ostavili jedinstven pečat, *začevši* novo gradsko katoličko groblje. No, ostavili su i mučan krvav trag nemilosrdnoga pokolja, i to na jutro Bajrama, u vremenu prve molitve. Iz današnjega poimanja opravdanja nema i ne može ga ni biti, ali povijesti se mora pristupati kroz predodžbu o vremenu u kojemu se zbivalo ono što se proučava.

- Čemu tolika okrutnost? – pitanje je koje prvo prostruji glavom, a slika postaje jasnijom ako se odgovori na upit tko su uopće bili uskoci… Njihovo se ime izrodilo iz riječi *uskočiti*, a odnosilo se na vojnički organiziranu skupinu hajduka koju su činili uglavnom katolički prognanici s bosanskoga i hercegovačkoga ozemlja koji su svoja ognjišta napustili bježeći pred okrutnošću nadiruće osmanlijske vojske. Životnom im je svrhom, poslije gubitka mnoštva najmilijih i svega što su posjedovali, postala osveta, a zbog svojih stalnih upadanja (uskakanja) na okupirane prostore, na kojima su Turcima nastojali nanijeti najveće moguće ljudske i materijalne gubitke, prozvani su uskocima.

Bilo bi normalno, u 21. stoljeću, o ovomu čitati s nevjericom i teško si stvarati predodžbu o takovim strahotama. Međutim, ipak je isuviše lako, uz progone, ubijanja, osvajanja, potiranja i zatiranja ljudi i naroda na sve strane svijeta. Civilizacija, ljudska uljudba, uza sav ostvareni razvitak i napredak, i nakon minulih stoljeća i tisućljeća, grčevito se drži svojega primarnog, životinjskog poriva, onoga za ubijanjem i za osvetom koja se iz toga uvijek rađa!

Ubojica i osvetnika puno nam je i ovo stoljeće, i ova godina, a bojim se – i sve one koje slijede…

Mostarske džamije crkvenih korijena

Dvije prethodne Crtice vratile su nas u mostarski Srednji vijek, a i danas se zadržavamo u tomu mračnom dobu osvajanja i pokoravanja koja su ove krajeve obilježila za stoljeća.

Pišući o krvavomu mostarskom bajramskom jutru iz ljeta Gospodnjeg 1687. spomenuo sam i podatak iz zapisa fra Ivana Frane Jukića o Ali-hodžinoj (Krvavoj) džamiji s mostarske Raljevine, za koju je naveo kako je izvorno bila crkvom sv. Jakova. To da su onovremeni osvajači različnih vjerskih opredjeljenja grubo satirali vjersko naslijeđe i fizičko znamenje pokorenih naroda, svjedoče iskustva, arheološki ostaci, zapisi i kolektivna sjećanja diljem svijeta. Svakako, najbrojnije su izražena na ozemlju Svete zemlje, ali je nedvojbeno najpoznatijim svjetskim znamenom takovih radnji istambulska crkva / džamija Sveta mudrost (*Aja Sofija*) iz 5. stoljeća.

Mostar u svemu tomu nije iznimkom, a čuveni hrvatski prosvjetitelj fra Petar Bakula ostavio je, 1867. godine, zapis koji i danas izaziva prijepore, a koji nabraja šest crkvi iz mostarske kotline iz 15. stoljeća koje su, prema njegovim pisanjima, Turci zatekli u osvajačkim pohodima, dio njih preinačivši u džamije.

Graditelj hercegovačkih škola, crkava i samostana, književnik, odgojitelj, filozof, preporoditelj, pravnik i ljekarnik fra Petar Bakula objavio je, naime, na latinskomu jeziku, svoje kapitalno djelo *Topografsko-historijski šematizam franjevačke kustodije i apostolskog vikarijata u Hercegovini za godinu Gospodnju 1867.* (*Schematismus topographico – historicus Custodiae provincialis et Vicariatus apostolici in Hercegovina pro Anno Domini 1867.*), čiji je prijevod na hrvatski jezik dr. fra Vencel Kosir, pod imenom *Hercegovina prije sto godina*, objavio 1970., u izdanju Hercegovačke franjevačke provincije UBDM.

U sedmomu poglavlju *Šematizma*, u kojemu obrađuje Mostar, kao župu svetih apostola Petra i Pavla, fra Petar piše kako u gradu postoje 33 džamije, među kojima se *Karađusbegova* (Karađozbegova) posebno ističe: *Za nju kažu da leži na temeljima crkve svetog Stjepana. Koliko smo doznali iz predaje, u Mostaru su bile naše tri stare crkve: svetog Stjepana, svetog Luke, od koje i danas postoji zvonik na kojemu je općinski sat, i crkva svetog Ante s franjevačkim samostanom kod Radobolje pod Humom. Ima zatim pod Vukodolom, na sjevernoj strani u podgrađu Podhum, džamija za koju misle da je bila crkva svete Ane. Ondje u blizini stari mostić i danas zovu most svete Ane. U obližnjem zapadnom selu Ilići bile su dvije stare crkve, jedna kod vrela Babun svete Ruže Viterbske, od koje i danas postoje zidovi, i služe za tursku džamiju, i druga na Smrčinjacima Gospe Sniježne koja se pretvorila u ruševine.*

Autor se, i to jasno navodi, poziva na pučku predaju, a s objektivnim odmakom malo je teže zamisliti toliki broj crkvi na tada slabo naseljenomu prostoru današnjega Mostara (život se, u vrijeme humskoga vojvode hercega Stjepana, uglavnom odvijao u Blagaju, dok je prostor današnje mostarske kotline bio slabije naseljen, uz iznimku Cima i Ilića te nešto gušće naseljenosti oko visećega mosta koji je bio preteča Staromu). No, bilo da je u narodu ostalo sjećanje na crkve ili na možda omanje kapelice, svakako je riječ o posvećenim mjestima za molitvu i za njegovanje vjerskih obreda, čija se skrnavljenja duboko urežu u pamćenje naraštaja. Stoga i ne čudi da su se fra Petrovim zapisima bavili i kasniji mu kolege, preciziravši na koja se područja i zdanja njegova pisanja odnose.

Dio suvremenika koji se bave poviješću ovih krajeva uvjereno tvrdi kako je, na temeljenima porušenoga Samostana i Crkve sv. Ante, na mostarskomu Pijesku podignuta džamija Hadži Ali-bega Lafe koja i danas krasi taj dio grada, preko puta OŠ Antuna Branka Šimića. Postoje i zapisi o drevnomu samostanu, podignutom oko 1390. godine,

čija je obnova spomenuta i u dubrovačkim spisima iz 1426. godine. Južno do toga prostora, u rastoku rijeke Radobolje, i danas stoji džamija Derviš-paše Bajezidagića, preko puta današnje franjevačke crkve, navodno podignuta na mjestu postojanja crkve sv. Ane, čije je ime bilo dugo čuvano u nazivu obližnjega mostića na Radobolji.

Fra Petar izravno navodi mogućnost da temelje i najmonumentalnije džamije u Hercegovini čine temelji crkve posvećene sv. Stjepanu Prvomučeniku. Riječ je, dakako, o ljepotici iz današnje Fejićeve ulice, džamiji Mehmed-paše Karađozbega, sina Ebu Seadeta, inače nadzornika radova na izgradnji Staroga mosta. Karađozbegova je džamija jednim od najupečatljivijih spomenika sakralne islamske arhitekture 16. stoljeća, izgrađena 1557. godine prema projektu turskoga arhitekta Kodže Sinana. Naručiteljem njezine izgradnje, Karađozbeg, rodom je iz mostarskoga Bijelog polja, a bio je bratom velikoga vezira Rustem-paše i hercegovačkoga namjesnika Sinan-paše.

Fra Petar spominje i kulu s općinskim dobnikom, kao toranj odnosno zvonik crkve sv. Luke, a govori o 16 metara visokoj mostarskoj Sahat-kuli, nacionalnomu spomeniku iz Bajatove ulice. U službenomu *životopisu* toga zdanja stoji kako ga je 1636. dala podići Fatima, supruga Ibrahima Šarića, putem njegove zadužbine. Tvrdnja je zasnovana na zapisu o tomu kako je spomenuti Šarić odredio dati *po tri akce* dnevno *sahaciji* (uraru) koji vodi brigu o satu na sahat-kuli u Mostaru, s odredbom da se troši dnevno po jedna akca za ulje i drugo što je potrebno za održavanje dobnika na njoj.

Peta fra Petrova crkva ona je sv. Ruže Viterbijske s vrela Babun u Ilićima, na čijim je spaljenim ostacima izgrađen *mesdžid* (islamska bogomolja bez tornja) koji je podigao neki poturica Temim, prije 1676. godine, a koji je imao velike posjede po Ilićima, Cimu i Vihovićima, kao i po zapadnoj Hercegovini. Izvorna je bogomolja bila posvećena sv. Ruži iz Viterba kojoj se u 18. godini života ukazala Bogorodica i ozdravila ju od teške bolesti, nakon čega se vidjelica zaredila kao franjevačka trećoredica i propovijedala ljubav prema Isusu i Mariji, zbog čega je progonjena. Preminula je na glasu svetosti, 1251. godine, i upisana u Rimski popis mučenika. Uz njezine su blagdane vezani cvijeće (poglavito ruže) i cvjetni vijenci te umivanje u cvjetnoj vodi.

Upravo zato hercegovački kroničar Hivzija Hasandedić zapisuje kako se u Ilićima, na krajnjoj zapadnoj periferiji Mostara, nalazi *mesdžid* poznat pod imenom Džamija na Babunu, gdje su u prošla vremena pučani Mostara u proljeće izlazili i *teferičili* (*teferič* – veselica). Zapravo su se svakoga 6. ožujka, na blagdan sv. Ruže, tu katolici okupljali u molitvi, brali cvijeće i umivali se u njemu, u znamen štovanja svetice. Turci su, zanimljivo je, zadržali zatečeni običaj okupljanja na tomu mjestu, izmijenivši mu i ime i svrhu.

Posljednja u nizu spomenutih šest crkvi jest ona na Smrčenjacima, posvećena Gospi Snježnoj. Danas joj nema niti tragova, ali na tamošnjemu groblju postoji suvremena crkvica, nasljednica one drevne i po položaju i po imenu. Osim tih šest fra Petrovih, fra Ivan nam je ostavio zapis i o sedmoj, posvećenoj sv. Jakovu, a s njezinom smo se sudbinom upoznali prošloga tjedna.

Nisu Turci, zasigurno, ovdje zatekli pustoš kako se danas, u određenim krugovima, nastoji prikazati, a franjevci Hercegovinom hode još od doba osnutka Reda manje braće odnosno od 13. stoljeća. Sami odnos posljednje bosanske kraljice Katarine Kosača Kotromanić s fratrima svjedoči sraslost franjevačkoga habita s ovdanjim pukom.

Zarad rasvjetljivanja zajedničkog nam naslijeđa i bolje priprave za budućnost, treba se ozbiljno pozabaviti povijesnim mijenama, a mostarski je Srednji vijek još uvijek više prostorom pretpostavki negoli potkrijepljenih znanja, a samim time i stalnom klicom prijetećih nesporazuma. Eto poziva i izazova našim studentima povijesti i budućim lučonošama u tami prošlosti ovoga podneblja i u tami neiščitanih pismohrana Zadra, Dubrovnika i drugih čuvara mudrosti, s tisućama svitaka latinske, turske i ine ostavštine… Budite rasvjetljivači, budite lučonoše!

Mostarska Sahat-kula

Prošloga petka spomenuh kako je fra Petar Bakula u svojemu *Šematizmu* iz 1867. godine ostavio zapis o tomu kako je mostarska Sahat-kula iz Bajatove ulice u naselju Brankovac bila zvonikom stare crkve sv. Luke koja je na tomu mjestu postojala u doba prije turskoga zaposjedanja Hercegovine. Riječ je o 16 metara visokomu nacionalnomu spomeniku BiH, o kojemu fra Petar piše oslanjajući se na pučku predaju, a njegova pisanja s razlogom i danas zaokupljaju pozornost povjesničara, napose jer čak niti službena povijest toga spomenika nigdje ne navodi vrijeme niti način njegova nastanka. O tomu, jednostavno, nema pouzdanih podataka.

U *copy-paste* maniri, prenosi se pisanje kako je kulu dao podići neki Ibrahim Šarić 1636. godine, točnije njegova supruga Fatima, putem njegove zadužbine. No, stvarnom je činjenicom kako je i ta inačica *povijesne istine* zasnovana na pučkomu sjećanju, zbijenomu u nekoliko stihova narodne pjesme: *Zareče se Šarića kaduna / Jes' tako mi dina i imana / I turskoga posta ramazana / Napravit ću sahat u Mostaru / Da se čuje po cijelom Mostaru*.

Najstariji pisani izvor koji zapravo spominje Sahat-kulu u Mostaru zakladnica je spomenutoga Ibrahima Šarića iz 1636. godine, u kojoj on određuje izdvajanje *po tri akce* dnevno *sahaciji* (uraru) koji vodi brigu o dobniku na Sahat-kuli u Mostaru te po jedne akce za ulje i drugo što je potrebno za njegovo održavanje. Prema tomu je dokumentu jedino moguće nedvojbeno utvrditi kako je toranj 1636. već postojao, ali ne i otkad je na tomu mjestu niti tko ga je podigao.

Zanimljivim je podatkom kako je dobnik na kuli do kraja turske vladavine dan mjerio prema *a la turca* vremenu (hidžretski način mjerenja vremena, sukladno kojemu se sate otpočinje odbrojavati od trenutka zalaska sunca, a ne od ponoći), a od 1878. do 1892. bio navijan prema *a la franga* vremenu (srednjoeuropsko vrijeme) da bi, odlukom općinskih vlasti, od 1892. ponovno pratio islamsko mjerenje vremena.

Nisam uspio doći do podatka kada je ponovno vraćen na srednjoeuropsko vrijeme, ali je ostalo zabilježeno kako je 1838. nabavljeno novo zvono koje je austro-ugarska Zemaljska vlast 1917. naložila skinuti i pretopiti za vojne potrebe, kada je i dobnik prestao raditi. Mostarski trgovac Bajram Bijedić o svojemu ga je trošku popravio 1919. godine te je *kucao* sve do 1926., kada se ponovo kvari i više nije popravljan.

Ratne 1943., dobnik je ispao iz ležišta i pao na susjednu kuću, a 1945. na kuli su zazidana vrata, čime je zdanje postalo potpuno nedostupnim. Na tornju su 1978. obavljeni konzervatorsko–restauratorski radovi, a u prigodi otvaranja Spomen kuće Džemala Bijedića, u travnju 1981. godine, iz talijanskoga je grada Trebina dobavljen novi dobnik i ugrađen na mjesto prethodnoga.

Sahat-kula je 1978. registrirana kao spomenik kulture, da bi u svibnju 2004. bila proglašena nacionalnim spomenikom BiH. Na službenoj mrežnoj stranici Povjerenstva za očuvanje nacionalnih spomenika BiH stoji: *U Bajatovoj ulici, u mahali Brankovac, u Mostaru, nalazi se Sahat-kula za koju se tačno ne zna niti kada je sagrađena niti ko je tačno sagradio. Prema predanju ona predstavlja zadužbinu mostarskog vakifa Fatime kadune Šarić. Prvi i najstariji poznati pisani izvor u kojem se pominje ova Sahat-kula je zadužbina Ibrahima Šarića iz 1636. godine. Na temelju ovog podatka može se utvrditi da je ova Sahat-kula izgrađena prije 1636. godine i da je zadužbina Šarića. (Hasandedić, 1980., str.147). Sahat-kula je postojala 1664. godine kada ovuda prolazi Evlija Čelebi. Po njemu, kula se nalazila u Kazaskoj čaršiji, a zvuk njenog zvona se čuo na tri sata hoda od Mostara (Čelebi, 1996., str. 475). Visoka je 16,0 m, i ima pet etaža. Stari sat bio je u upotrebi do 1926. godine, a od 1981. godine objekat je bio u svojoj izvornoj funkciji, potpuno je restaurisan i ugrađen je novi sat (Pašić, 1989., str. 54). Hercegovački vezir Ali-paša Rizvanbego-*

vić (hercegovački vezir od 1832. do 1851. godine) htio je da izmijeni zvono na Sahat-kuli u Mostaru. U tu svrhu on se obratio grofu Lilienbergu, dalmatinskom namjesniku u Zadru 1838. godine (Kreševljaković, 1971., str. 496).

Kula je pretrpjela značajna oštećenja tijekom Domovinskoga rata, početkom 1990-ih, a 1999. godine u cijelosti je obnovljena, zajedno s ugradbom novoga velikog dobnika koji je postavljen na izvornomu mjestu, sa zapadne strane toga četvrtastog zdanja.

Suvremeni hrvatski književnik Miljenko Stojić, u svojoj pjesmi imena *Netko nekad*, nekoliko stihova posvećuje ovomu lijepom gradskom spomeniku, promišljajući sljedeće: *Pamti dobro Grad sve ine nevolje, / između ostaloga onaj teški, grki čas / kada je lijepi toranj sv. Luke / u sahat-kulu nesmiljeno pretvoren, / ipak, ostao je, doplovio do nas danas, / usamljeno, ponosno i hercegovački tvrdo.*

Malo je vjerojatno da će nekada cjelovita istina o podrijetlu mostarske Sahat-kule izići na vidjelo, ali i manje je bitno otkad i od koga potječe u odnosu na bitnost njezina očuvanja za budućnost u kojoj više nikada ne bi smjela imati ni oštećenja, a kamoli razaranja i u kojoj više ne bi smjelo biti godina i desetljeća u kojima joj kazaljke nepomično stoje ili su joj vrata zazidana. No, gledajući na način kako obnavljamo, čuvamo i uređujemo grad, ponekad mi se čini da, i kada se kreću, nama kazaljke mrtvački miruju.

Nit' je rimski, nit' turski

Iščitavajući čuveni *Šematizam* fra Petra Bakule za potrebe pisanja prethodnih dvaju Crtica, ponovno se upoznah s podatkom kako se u 19. stoljeću uvriježeno tvrdilo kako je mostarski Stari most izvorno rimskom građevinom, a takove su tvrdnje u vremenu austro-ugarske okupacije postale službenima i održale se na životu sve do kraja Prvoga svjetskog rata, u nekim slučajevima i tijekom 1920-ih godina.

Fra Petar 1867. piše: *Ali iako je dokazano da Turci nisu utemeljili ovaj most, ipak ni učenjaci nisu sigurni, tko je izveo ovo veliko djelo. Svi se slažu da je to bio neki od rimskih careva. Ali koji je taj bio, nitko ne zna pravo reći. Međutim, luk šiljate konstrukcije odaje više bizantinski i gotski stil nego rimski. Ništa se ipak stil ne protivi da su Rimljani gradili ovaj most. Tko bio da bio njegov graditelj, slava mu je potvrđena kroz toliko vjekova. (…) Nadalje, most je duša grada. On drži promet ne samo između Neretvom podijeljenoga grada nego i promet između cijele Bosne i Metkovića. I Turci su uvelike cijenili njegovo vrlo nužno postojanje. Stoga gornje kamenje posipaju pijeskom da se trenjem ne troši. Ne dopuštaju da se išta vozi kolima, da se ne uzdrma. Taj most s njegove četiri kule, među kojima su dvoja velika vrata s jedne i druge strane, općenito nazivaju gradom. Kule su na četiri kata (od temelja i više) i služe djelomično za stroge zatvore, a djelomično za spremište zapaljivog praha. Kule sigurno od početka nisu bile izgrađene do sadašnje visine iznad mosta. Gornji rad je, naime, slabiji, i možda odaje tursko djelo.*

Još su, naime, prije Berlinskoga kongresa (1878.) i istiskivanja višestoljetnoga turskog okupatora s ozemlja današnje BiH, svi veći kameni

mostovi ovoga podneblja općeprihvaćeno proglašeni rimskim djelima. Engleski je putopisac John Gardner Wilkinson izgradnju Staroga mosta pripisao rimskomu caru Trajanu (vladao Rimom od 98. do 117. godine) ili njegovu nasljedniku caru Hadrijanu (bio carem od 117. do 138.), zapisavši kako je, navodno, nekada na mostu postojao natpis s imenima te dvojice careva.

- Turci tvrde da ga je sagradio Sulejman Veličanstveni, ali mi je vezir, kad sam ga upitao za nadnevak gradnje, rekao da, iako neki tvrde da ga je sagradio sultan, most je bio na mjestu mnogo prije njegovog doba i vjerojatno su ga sagradili pogani. – zabilježio je Wilkinson 1848. u svojemu djelu imena *Dalmacija i Crna Gora: s putovanjem u Mostar u Hercegovini i osvrtom na slavenske nacije, povijest Dalmacije i Dubrovnika, uskoke itd.* (*Dalmatia and Montenegro: With a Journey to Mostar in Herzegovina and Remarks on the Slavonic Nations, the History of Dalmatia and Ragusa, the Uscocs etc.*).

Ruski akademik Aleksandar Giljferding, koji je 1856. imenovan konzulom Ruskoga carstva u Sarajevu, također je o Staromu mostu pisao kao o rimskomu zdanju, a na Trajana kao graditelja vratio se i engleski arheolog i antropolog Arthur John Evans 1875. godine. Prvi među strancima koji su počeli dovoditi u pitanje pobrojane tvrdnje bili su češki povjesničar Konstantin Jireček i čovjek čijim sam se pisanjem o Mostaru već bavio, Nijemac Robert Michel.

Zanimljivo je kako je austro-ugarska pošta, krajem 19. i početkom 20. stoljeća, tiskala dopisnice s motivima bh. gradova, a na onima sa Starim mostom pisalo je *Römerbrücke*. Jednako su postupali i neki domaći izdavači pa su mostarske razglednice toga vremena, najvećma u izdanju čuvene knjižare *Pacher & Kisić* ostale u povijesti s istim natpisom ponad mostarskoga kamenog svoda nad Neretvom. Spomenuta je knjižara 1930-ih provela opsežni dotisak na ranije izdanim razglednicama, pretiskavši naziv Rimski u Stari most.

Podrijetlo bosanskohercegovačkoga spomeničkog naslijeđa do današnjih je dana uglavnom rasvijetljeno, a 1931. godine turski je povjesničar Ahmet Refik, u svojoj monografiji imena *Mimar Sinan*, objavio dokument iz 1568. i nepobitno dokazao kako je graditeljem najpoznatijega mostarskog mosta Hajrudin, učenik velikoga otomanskog graditelja Kodže Sinana, inače tvorca čuvenoga višegradskog Mosta Mehmed-paše Sokolovića.

E sad, kada ga nazvaše Starim?

Prema turskim dokumentima iz 16. i 17. stoljeća, nazivan je Sultan-Sulejmanov most, a u određenim pisanjima ističe se kako su ga Mostarci do kraja 19. stoljeća nazivali Velika ćuprija ili samo Ćuprija. Jedna od izglednijih tvrdnji jest ona iz monografije dr. Jusufa Mulića iz 2009. godine, imena *Ćuprija sultana Sulejmana-hana u Mostaru, poznata kao Stari most*. On piše kako su Stari most tim imenom počeli nazivati nakon izgradnje željeznoga mosta na mjestu današnje Musale. Kao digresiju, spomenut ću i dvije osobito impresivne zabilješke koje za Stari most Mulić iznosi, a to su kako je *pehlivan* (akrobat) 1926. prešao pod Starim mostom Neretvu preko zategnutoga užeta i kako je iste godine zrakoplovom ispod njegova luka proletio vojni pilot, Dubrovčanin Nikola Obuljen, zbog čega je kažnjen s tri mjeseca zabrane letenja.

Da se vratim na fra Petra Bakulu… Lako je shvatljiva njegova izrazita netrpeljivost prema Turcima koji su desetljeća pa i stoljeća okrutne vladavine, uz izuzetak rijetkih naprednijih vezira, paša i begova, posvetili zatiranju kršćanske autohtonosti ovoga podneblja. On ne može niti zamisliti mogućnost da su Turci napravili tako veličanstveno zdanje poput Staroga mosta, kojega opisuje sljedećim riječima: *Taj most svojim kolosalnim temeljima s ovu i s onu stranu Neretve pritište vrlo tvrde pećine. Svaki i pojedini kamen u njemu pa i onaj temeljni, bijel je i vrlo tvrd, vrlo vješto izrađen i dotjeran tako da sastav jedva možeš opaziti, čini se kao jedna ne više stijena. Ima samo jedan luk visok 90 rimskih stopa. Na četiri kraja četiri kule drže čvrsto temelje mosta.*

Zašto sam se vratio fra Petru? Jer on nadalje piše kako Stari most, ako uopće ima koju manu, *onda je to previše oštar luk*.

- Međutim, prevelika nabujalost Neretve i tu manu čini malom. Nedavno se, naime, dogodilo da je poplava noseći drveće iz Bosne, zatvorila svu visinu luka. Dok je mostu prijetilo rušenje trebalo je, spustiti u korpi nekoga odvažna čovjeka, da otpila nekoliko grana i tako oslobodi most od žalosnog udesa. Taj junak bio je Ante Ančić iz Mostara. Čini se

da je graditelj mosta predvidio slične slučajeve kad je dizao luk. – piše fra Petar, ostavivši u vječnosti spašeno ime toga hrabrog Ančića.

Stara vrela čuvaju mnoštvo zapisa o zbivanjima u kojima je Neretva prijetila vitkomu luku Staroga. U jednoj od zabilješki stoji kako se 22. listopada 1713. Neretva izlila po Musali i po Mejdanu i doprla do luka mosta. Velika je poplava zabilježena i 1791. godine, a 23. listopada 1851. Neretva potapa Kujundžiluk. Ostalo je u gradskomu sjećanju kako se nabujalu Neretvu, nekada 1870. godine, s vrha mosta moglo *čibukom* (šuplji drveni štap na koji se naticalo lulu) zahvatiti. Velika je poplava zabilježena i 1959. godine.

No, nije se samo priroda igrala sa Starim, kojeg je u ratnomu travnju 1941. kanila srušiti Kraljevina Jugoslavija, a eksploziv iz njega uklonili mostarski rudari Mijo Knezović, Tomo Mijan i Jozo Petrović. Navodno su Talijani 1943. (misleći da će, nakon Bitke na Neretvi Titovi partizani krenuti prema Mostaru) od dizanja u zrak odustali (rupe za mine već su bile prokopane u kamenu luka mosta, s obje strane), povjerovavši upravo u one ranije tvrdnje kako je most izvorno rimski. Srbi su ga 1992. ponovno htjeli vidjeti na dnu Neretve, kada je Malopoljac D. Piljević bio poslan aktivirati napravu koju je još 1991. u most ukopala JNA. Piljević je, pokušavajući izvršiti zapovijed, poginuo. HVO u lipnju 1992. oblaže čitav luk Staroga mosta debelim daskama, vrećama s pijeskom i automobilskim gumama. Sve je Stari preživio osim rata HVO-a i Armije iz 1993. godine, kada više (nakon poplava, miniranja, lažiranja i svakojakih trpljenja) nije mogao… Jedni će reći od tenkovskih granata, drugi od onoga zaostalog JNA eksploziva… Otišao je kombinaciji svega toga… Skočio u prasku…

Izronio je, niť rimski, niť turski, niť od ovih, niť od onih, već samo onakov kakov je i bio – neretvanski i mostarski!

Mostarski čardak i dvokatni most

S ljutnjom i ogorčenjem pogledavam onaj nesretni most preko Neretve koji grade još od 2008. ne bi li spojili Ulicu kralja Tomislava i Sjeverni logor. Pogledavam tu premosnicu koja, i nakon svih tih godina, ne vodi nikamo i stoji, poput čardaka, odsječena od svoje svrhe i namjene, pa mostarski pomislim: *'Ta će on?*

I u ovomu i u prošlomu svršenom vremenu govorimo o danima kada se u Mostaru njegovala arhitektura, gradila reprezentativna zdanja visoke estetske vrijednosti, planski razvijala prometna i podzemna infrastrukturna mreža, planski širila naselja, projektirali parkovi, sadila i njegovala stabla i – gradili mostovi… No, kako mene doza ružne stvarnosti najvećma vrati u sjećanje na neko znanje koje sam prethodno upio, tako ovim prestaje moja jadikovka i otpočinje priča o jednomu lijepom nedosanjanom snu, ona o nikada izgrađenomu jedinom mostarskom dvokatnom mostu...

Krešimir Šaravanja je, pri Građevinskomu fakultetu Sveučilišta u Mostaru, u nekoliko publikacija obradio povijest mostarskih mostova, a u onoj imena *Mostovi Mostara iz Austro-ugarskog razdoblja* on piše kako je rascvjetana austro-ugarska izgradnja mostarskih mostova trebala biti *okrunjena novim, nesvakidašnjim arhitektonskim čudom, za kojeg se kaže da bi svojom monumentalnošću zasjenio i Stari most*. Pojašnjavajući ishod same zamisli, on dodaje kako je Monarhija uvidjela da je Mostaru, zbog širenja grada prema zapadu, nužan još jedan most, s ciljem boljega povezivanja užega gradskog središta. Tim je slijedom naručen i, u srpnju 1913. godine, zgotovljen projekt izgradnje novoga mosta, čiju je provedbu omeo Prvi svjetski rat.

- Sam nacrt izgleda mosta i tada je mnoge oborio s nogu - kako obične građane, tako i stručnjake. – s pravom zaključuje Šaravanja.

Projektiran je, naime, u pseudomaurskomu stilu, istomu onomu u kojemu je izgrađena i Stara mostarska gimnazija. Trebao je biti dug 64 metra, kolničke širine 8 metara, i smješten između tadanjega Trga princa Rudolfa i Bašćine odnosno između negdanjega Doma Armije i zgrade Simfonijskoga orkestra Mostar. Otud i predaja o imenu koje je ipak nepotvrđenim nagađanjem: Rudolfov most.

Posebnom mu je značajkom to što je, s obje strane, cijelom svojom duljinom, trebao imati dvokatne trgovine i gostionice. Prema nacrtu koji je pohranjen u Arhivu Hercegovine, kao i u Državnoj pismohrani u Beču, trebao je biti armirano-betonske konstrukcije. Da je izgrađen, bio bi jednim od najreprezentativnijih mostova ovoga podneblja (i zasigurno bi bio oboren u ledene neretvanske vode 1992. godine). No, do dana današnjega, između Mosta Musala i Lučkoga mosta, nema kolničkoga prijelaza preko Neretve.

Spomenuh kako je ostalo u predaji da je novo dvokatno zdanje trebalo biti kršteno imenom austro-ugarskoga prestolonasljednika Rudolfa, nesretnoga senzibilnog princa izričito liberalnih shvaćanja za svoje vrijeme koji je, zbog toga, živio u otvorenoj nemilosti konzervativnoga oca Franje Josipa. Inače, Rudolfovom je smrću car Franjo izgubio izravnoga prestolonasljednika da bi, nizom okolnosti, to mjesto pripalo Franji Ferdinandu čiji je sarajevski usud danas stvar opće naobrazbe (ili nije, ovisno o tomu čije tumačenje slušate).

Da se vratim jadikovci… Zašto uzdahnem i pomislim: *'Ta će on…?*

Zato da ne izustim: *'Ta ćemo mi?*

Sramota me… Eto, zato!

***Vojna povijest*, br. 9**
Prosinac 2011.

Ratna sudbina mostarskih mostova

Prije imena bio je most… Krhki drveni most s bučnim lancima. Most, a na njemu čuvari – *mostari*, oni od kojih je rođeno ime. U vječnost je zakoračio Mostar, izniknuo iz svojih mostova. Iz krhkoga mosta čvrst grad! Mostarske su mostove gradili umrli graditelji s istoka i sa zapada. Vlastodršci su se otimali za njihova imena. Turci su od kamena podigli onaj najpoznatiji, a Austro-Ugarska gradila niz novih, vitkih ljepotana, čeličnih i betonskih te, u samo četiri desetljeća, preinačila petstogodišnju osmanlijsku kasabu u europeiziran, uljuđen grad.

Otad mostovi Mostara pričaju svoje priče koje su devedesetih spojene u jednu. Tada sve laste padoše u ćudljivu Neretvu, a onda niknuše opet, izroniše iz virova, iz dubina. Ratno je pero ponovno ispisalo nove stranice mostarske povijesti, uplelo se na najstrašniji način u gradsku zbilju i ostavilo smjernice za stvaranje nove životne stvarnosti Mostaraca, one u kojoj su i u 21. stoljeće zakoračili s teškim bremenom još žive borbe za onu istinsku slobodu i za povijesna prava.

Priča o mostarskim mostovima, onima preko rijeke Neretve, kreće od sjevera ka jugu, počevši od prigradskoga naselja Bijelo polje. Postojeći neretvanski mostovi na mostarskomu gradskom području su: Most Vojno – Potoci, Željeznički most u Raštanima, Most Sutina (u izgradnji), Carinski most, Most Musala, Bunur, Stari most, Lučki most, Most Hasana Brkića, Most Franje Blaževića, Željeznički most u Baćevićima te Južni most na ušću rijeke Bune u Neretvu. Kao nikada izgrađeni, u zamislima su ostali pješački most podno Hidroelektrane Mostar, pješački most preko Skakala te monumentalni austro-ugarski most koji je trebao niknuti između Bunura i Staroga mosta.

Mostar je jedini grad na širemu podneblju s tolikim brojem mostova, a proširimo li priču na ukupno općinsko ozemlje, znatno će porasti i broj mostova (Drežnica, Salakovac, Žitomislići...). Pribrojimo li tomu i one koji su potopljeni izgradnjom HE Salakovac te manje mostove koji nisu na Neretvi, nego na njezinim pritokama, brojka doseže nekoliko desetaka mostarskih mostova.

Mostar ne bi mogao bez svojih lasta pa je Općinski stožer HVO-a Mostar, još u jeku rata, pod srpsko-crnogorskom, kasnije i vatrom Armije RBiH, organizirao prikupljanje novca za obnovu mostova. Ostala je posebno upamćena manifestacija *Dani Mostara* u Splitu odnosno *Mostovi Mostara* kojoj su se odazvala najveća hrvatska glazbena imena, ali i velikani drugih grana umjetnosti, prikupljajući novce za obnovu mostarskih mostova.

Most Vojno – Potoci izgradila je Kraljevina Jugoslavija 1931. godine, prema ranijemu austro-ugarskom nacrtu, a 1945. ruše ga njemačke trupe pri povlačenju. Socijalistička je Jugoslavija novi most podigla tek 1975., ali je i taj završio u Neretvi, u noći na 21. svibnja 1992. godine, kada su ga minirali srpski vojnici, prvoga u Mostaru. Hrvatsko vijeće obrane gradi željezni most odmah nakon Domovinskoga rata i pušta ga u promet 24. svibnja 1995., dok je novi betonski dvotračni most na to mjesto zasjeo 21. prosinca 2007. godine.

Stara je već priča planirani pješački most u Raštanima, nekoliko stotina metara niže od HE Mostar, gdje je za trajanja izgradnje brane postojao montažni most koji više ne postoji. Gradsko ga je poglavarstvo kanilo podići od željezne konstrukcije s uklonjenoga mosta u Vojnu, ali sve je ostalo na zamislima.

Treći sa sjevera, Željeznički je most u Raštanima, izgrađen u SFRJ, a srušen 11. lipnja 1992. godine, pri povlačenju srpsko-crnogorskih snaga. Danas njime opet tutnje teški vlakovi. Betonske stope na Skakalima svjedoče o tomu kako je 1993. HVO planirao izgradnju mosta za dosezanje Sjevernoga logora odnosno zaposjednute Vojarne Tihomira Mišića što, zbog žestokih ratnih okršaja, nije ostvareno. No, sada je bivša vojarna konačno dosegnuta sa zapadne strane, ali sasvim novim mostom koji Mostarci već *krstiše* kao Most Sutina, prema gradskomu toponimu koji ime duguje sv. Ivanu Krstitelju. Premda je s radovima otpočeto 9. kolovoza 2008. godine, otad sve žalosno stoji na postavljenoj konstrukciji i na izlivenim stupovima na koje će, akobogda, leći četverotračni betonski most koji će spojiti Ulicu kralja Tomislava s magistralnom prometnicom koja povezuje Mostar i Sarajevo.

Slijedi Carinski most, aristokrat među mostarskim mostovima, najljepši u predvečer kada se njegova svjetla kupaju u njedrima Neretve. Austro-ugarska je Zemaljska vlast u Prvomu svjetskom ratu željela povezati tadanji željeznički kolodvor sa Sjevernim logorom pa su most, prema projektu Miloša Komadine, urađenom i za kolski i za željeznički promet (imao je ugrađene tračnice), tijekom 1917. gradili ruski ratni zarobljenici. U promet je pušten 9. ožujka 1918., ali je dorađivan pa su posljednji dijelovi ograde postavljeni tek 1920. godine. Prvotno je služio kao carina, a njegove su naplatne kućice, u kojima je tih davnih godina naplaćivana mostarina, jedinstvene u ovim krajevima. Nastankom je dobio ime cara Karla I. Austrijskog, potom je kršten po kralju Aleksandru Karađorđeviću, u razdoblju NDH zvao se Most Andrije Artukovića, nakon 1945. Most Ive Lole Ribara i, na kraju, Carinski most. Srušen je 11. lipnja 1992. godine, zajedno s Mostom Hasana Brkića i Željezničkim u Raštanima, a 1. svibnja 1996. postao je prvim obnovljenim mostarskim mostom, s tim da je tada proširen za jedan metar u odnosu na prijeratnu širinu, radi olakšanja u protočnosti cestovnoga prometa.

Sljedeći mostarski most danas se zove Most Musala, što je turskom riječi čijim je izvornim značenjem *mjesto okupljanja za obred islamske molitve*. Turci su, hoteći rasteretiti Stari most, na mjestu današnjega mosta započeli izgradnju 1873. godine, ali je 1875. prekinuta Hercegovačkim ustankom protiv Turaka, pod vodstvom don Ivana Musića. Austro-Ugarska je 1882. završila željezni, rešetkasti Most cara Franje Josipa, na šest zidanih stupova od klesanoga kamenja. Taj je most bio naručen za Jablanicu i izrađen u Mađarskoj, ali je ispao kraćim za četiri metra pa je stoga postavljen u Mostaru. Dana 7. srpnja 1936. zamijenjen je armiranobetonskim mostom kralja Petra II. Karađorđevića, godine 1945. nazvanim Most maršala Tita. Srušen je na Dan državnosti, u noći na 30. svibanj 1992. godine. Privremeno ga je naslijedio montažni, a danas betonski most, otvoren 2000.

Nakon Musale, Neretvu premošćuje pješački most Bunur, izgrađen 1998., kada zamjenjuje raniji viseći most, podignut tijekom rata.

Mostar je uoči Prvoga svjetskoga rata trebao dobiti još jedan most, čiji je nacrt sačuvan u Arhivu Hercegovine i u Državnoj pismohrani u Beču. Trebao je biti dug 64 metra i smješten između tadanjega Trga princa Rudolfa i Bašćine odnosno između negdanjega Doma Armije i zgrade Simfonijskoga orkestra. Projektiran je u pseudomaurskomu stilu, u predaji zvan Rudolfov most, a posebnom mu je značajkom to što je trebao imati nevjerojatna dva kata, trgovine i restorane, kolničke širine 8 metara, što odgovara današnjim četverotračnim mostovima. To bi arhitektonsko čudo onoga vremena zasjenilo i sam Stari most. Međutim, izgradnja nikada nije ni započeta.

Upravo je Stari najpoznatijim mostarskim mostom, znamenom grada. Nije poznato kada je dobio to vječno ime, a prema nalogu turskoga sultana Sulejmana Veličanstvenoga, gradio ga je Hajrudin-aga, učenik čuvenoga carigradskog graditelja Kodže Sinan-age. Ljeta Gospodnjega 1566. završena je izgradnja i otad je prkosio vremenu tijekom dugih pet stoljeća, da bi smrt dočekao 9. studenoga 1993., u jeku hrvatsko-muslimanskih ratnih sukoba. Velikom suradnjom više država, ponovno je izgrađen i svečano otvoren 24. srpnja 2004. godine.

Prvi južni susjed Staromu, Lučki most, izgrađen je krajem lipnja 1913., prema projektu tuzlanskoga inženjera dr. Jove Simića koji je odabran između četiri ponuđene inačice, prikupljane od 1910., premda je zamisao o izgradnji vukla korijenje još iz 1888. godine. Prvim je to armiranobetonskim mostom u državi, sa stilskim detaljima zakašnjele secesije u arhitektonskoj obradbi. Izvorno je nazvan Most Mustafe Mujage Komadine, u čast čuvenomu mostarskom poglavaru i njegovim zaslugama, da bi na koncu postao Lučki most. Dana 24. svibnja 1992. ušao je u povijest kao prvi porušeni mostarski most na najužemu gradskom području. Nakon obnove, svečano je pušten u promet 24. srpnja 2005., na obljetnicu otvorenja Staroga mosta. Zanimljivim je podatkom da se u ono staro vrijeme za prelazak preko mostova cara Franje Josipa (Musala) i Mujage Komadine (Lučki) plaćala mostarina za pješake, ali samo za prelazak sa zapadne na istočnu obalu Neretve.

Jednostavan, ne posebno ugledan, ali itekako koristan, Most je Hasana Brkića, u puku znan i kao Tekijski most. Izgrađen je ne tako davne 1980., kao posljednji mostarski most podignut prije Domovinskoga rata. Porušen je 11. lipnja 1992., zajedno s Carinskim i sa Željezničkim mostom u Raštanima, a obnovljen u prosincu 1996. godine. Ime je dobio prema odvjetničkomu pripravniku Hasanu Brkiću koji je 27. studenog 1953. proglašen narodnim herojem SFRJ.

Slijedi Most Franje Blaževića, do rata zvan Avijatičarski most, koji također potječe iz SFRJ. Prvi je to most od prenapregnutoga betona u cjelokupnoj bivšoj Jugoslaviji. Izgrađen je 1962. za vojne potrebe i do Domovinskoga rata nadzirala ga je i koristila isključivo JNA. Srbi ga ruše pri povlačenju pred snagama HVO-a u jeku Lipanjskih zora, 12. lipnja 1992. godine, a obnovljen je u rujnu 1996., kada je imenovan prema poginulomu junaku Domovinskoga rata Franji Blaževiću.

Na koncu, dva najjužnija mostarska mosta u južnim prigradskim naseljima su: Željeznički most u Baćevićima i Južni most, izgrađen tijekom Domovinskoga rata, podno ušća rijeke Bune u Neretvu, kada je bio poznat pod nadimkom Most Maslenica.

Prvi.tv
8. travnja 2017.

JUKINE CRTICE 48

Mostarska cisterna i travanj ‘92.

Nedopustivo tiho *očešala* se o nas 25. obljetnica jednoga događaja koji je obilježio noviju mostarsku povijest i, svakomu tko mu je svjedočio, zauvijek ostao urezan u njegovo sjećanje. Četvrt je stoljeća prošlo od eksplozije cisterne, parkirane pokraj zida stare mostarske vojarne na sjevernomu izlazu iz grada, poznate pod imenom Sjeverni logor. Žestok udar razlegnuo se gradom, stresavši mu temelje zdanja, a nakon prvotnoga šoka uslijedila je panika…

Bio je petak, 3. travnja 1992. godine… Bio sam desetogodišnjak… Otkucao je 20. minut nakon 17 sati… Puknulo je… Gromovito je odjeknulo…

Sve da hoću, ne bih mogao zaboraviti lice majke koja se pojavila na prozoru našega stana i, čim me ugledala skamenjenog među skupinom djece u dvorištu naše zgrade, viknula: *Dario… Gdje je Dario? Gdje ti je brat?* Bogu hvala, bio je blizini, živ i zdrav!

Stariji su slutili, ja nisam znao, ali bili su to posljednji dani živoga i zdravoga Mostara…

Cisterna je, jedni kažu, bila puna goriva, minirana i ostavljena s postavljenim tajmerom. Drugi tvrde kako je bila napunjena eksplozivom i granatama i kako je eksploziv aktiviran daljinskim upravljačem. Treći, pak, kako je pod nju bačen dinamit iz vozila u pokretu. U krajnjemu, nebitno je. Ono što je bitno jest da je sledila krv u žilama mojemu rodnom gradu i najavila razoran srpsko-crnogorski napad na gotovo u cijelosti okruženi grad, sa stotinama mrtvih civila i branitelja grada.

Dva i pol desetljeća poslije, nekolicina medija objavila je hladnu agencijsku vijest… Krenuo sam pretraživati pismohranu pa se zapitao kako to da je taj bitan događaj tako brzo maknut iz kolektivnoga sjećanja. Postavio sam si upit kako to da se nitko ne sjeća imena tada poginulih naših sugrađana, iza kojih ostadoše obitelji, supruge i djeca, kojima su, na pravdi Boga, iz života istrgnuti muževi, očevi… Kako do da u agencijskoj vijesti stoji da su smrtno stradali jedan vojnik i tri civila, bez daljnjih pojašnjenja? Kako nikoga ne zanima tko su bili ti ljudi, koja su im imena majke i očevi dali kada su ih ljuljali nad kolijevkama?!

Pokraj Sjevernoga logora, u crvenoj su škodi prolazili Mate Raič i Milenko Marić. Strašan ih je usud naveo pokraj cisterne točno u 17:20. Nastali su prasak, vatra, dim… Pao je ogroman zid vojarne, popadali su balkoni čitave jedne vertikale obližnjega nebodera, letjeli su unaokolo kamenje i komadi betona i željeza, a u okolnim kućama i zgradama ni okviri vrata i prozora nisu ostali na svojim mjestima. Raskomadana škoda zabijena je u rasvjetni stup, a silovita detonacija u cijelosti je uništila dva krhka ljudska tijela, nemoćna pred silom takova udara! Milenkove ostatke poslije su pronašli, od Mate nije ostalo ni traga, obitelj ga nije mogla niti pokopati… Treći je civil bio Ivan Kožul kojega su krhotine pogodile u glavu dok je tuda prolazio s obitelji, u zastavi 128, o čemu je izvijestila i beogradska *Politika*.

Do danas je ostalo neodgovoreno na upite tko, kako i zašto… Odgovornost nije preuzeta…

Beogradska je *Politika* već sutradan, 4. travnja, imala opsežno izvješće o *diverzantsko-terorističkoj akciji* u mostarskomu Zaliku i napadu na *gradsku kasarnu JNA Mostarski bataljon*.

- Na rejonskoj stanici za gradski saobraćaj, uz magistralni put Mostar – Sarajevo, odmah preko puta duge i masivne vojne zgrade, izgleda da je nakratko bila zaustavljena cisterna koja je ubrzo, uz nezabeleženu detonaciju i veliku razornu moć napravila pravu pustoš u širokom prostoru u prečniku od nekoliko stotina metara. Višespratna zgrada kasarne potpuno je razrušena u središnjem delu. U trenutku eksplozije, srećom, u spavaonicama za vojnike nije bilo mnogo ljudi. Tokom noćašnje akcije raščišćavanja ruševina, uz pomoć teških građevinskih mašina, iz

ruševina su izvučeni povređeni vojnici i odmah podvrgnuti lekarskoj nezi dok, do podnevnih sati, spasilačke ekipe nisu uspele da dođu do još dvojice zatrpanih vojnika. Sa teškim povredama, u toku noći, na VMA u Beograd upućeni su Jovica Bešlin iz Zrenjanina i Milan (Marka) Vasilijević i Zdravko (Bože) Nikolić, obojica iz Gacka. Na lečenju u mostarskoj bolnici zadržani su Milorad (Todora) Popović i Rajko Pudar, obojica iz Mostara, dok su sa lakšim povredama prošli Stevan (Bože) Zovetić iz Sremske Mitrovice i Igor (Milorada) Sušić iz Konjica. – pisala je *Politika*, nastavljajući kako je zapovjednik vojarne, pukovnik Milojko Pantelić izvijestio Vijeće za narodnu obranu Općine Mostar (*Savet za narodnu odbranu Opštine Mostar*) o cisterni koja je napunjena dijelom gorivom, a vjerojatno dijelom i granatama kalibra 82 i 105 mm.

Pantelić je dodao kako je na to jutro Ramazanskoga bajrama (4. travnja), u Staromu gradu kod Tepe (preskočio je kazati kod Doma JNA), ubijen Albanac Halid Cahane, stalno nastanjen u Mostaru, što je samo pojačalo strahove i nemir u gradu.

U službenomu izvješću koje je napravila Služba za izvješćivanje (*Služba za informisanje*) JNA, 11. travnja 1992., navedeno je kako je u eksploziji cisterne poginuo vodnik Pero Kisić, a kako je ranjeno ukupno sedam vojnika.

Premda se eksplozija cisterne medijski znade provući kao trenutak početka rata u Mostaru, Mostarci koji su iskusili drugu polovicu 1991. na to ne mogu smireno reagirati. Već su 7. svibnja 1991. Hrvati zaustavili tenkove JNA u Pologu i u Mostaru, a srpska je agresija krenula 18. rujna te godine, nakon *Krvavoga Uskrsa* u Hrvatskoj, kada su rezervisti iz *nikšićke oblasti* prešli republičku granicu i već sutradan ušli u Mostar, gdje im se ispriječio pričuvni sastav mostarske policije (premda je 2000 nikšićkih specijalaca boravilo na Heliodromu i u Zračnoj luci Mostar još od srpnja te godine).

Postrojba Zbora narodne garde na visoravni Bile 20. je rujna 1991. spriječila srpski desant, čime se zapravo u Mostaru ušlo u otvoreni rat s JNA i njihovim pripadnicima pričuvnih postrojbi iz Srbije, tzv. rezervistima. Sprječavanjem toga desanta, što se danas premalo spominje, onemogućeno je potpuno srpsko okruživanje grada, što je bilo ključem njegove kasnije obrane.

JNA je zaposjela crte Čapljina – Dretelj i Slipčići – Krivodol – Galac – Hum – istočna obala Mostara – Bijelo polje – Borci – Konjic. Armija u listopadu čini prvi pokolj u BiH, pobivši žitelje hrvatskoga sela Ravno, a Kruševljani su imali prvi vatreni okršaj s rezervistima 26. listopada 1991., kada sprječavaju zauzimanje njihova sela. Uz osnivanje HZ Herceg Bosne, 18. studenoga te godine, ustrojene su i mostarske bojne, dok je prosinac 1991. obilježen nizom srpskih oružanih provokacija (Varda, Miljkovići, Bijelo polje, Orlovac, Hum). Dana 17. siječnja 1992. godine, pogiba Davor Daka Stojkić, noseći maskirnu odoru s hrvatskim obilježjima i postavši prvi poginuli branitelj Mostara, nažalost prvi od stotine njih koji počivaju pod znanim i neznanim humcima.

Uslijedio je povijesni referendum (29. veljače i 1. ožujka), nakon kojega pobunjeni Srbi podižu barikade po cijeloj BiH pa i u Mostaru, u kojemu čak proglašavaju Srpsku općinu Mostar (*Srpsku opštinu Mostar*) i osnivaju srpske policijske postaje u Brankovcu i na Buni, ulazeći u sukob s regularnim policijskim snagama BiH.

Sve ovo, i još puno onoga što je nemoguće zbiti u jedne Crtice, uvertirom je u cisternu, ma tko da ju je tamo dovezao i podigao u zrak. I što je gotovo sudbinski bitno – uoči cisterne, krajem ožujka, srpski je živalj preko noći masovno napustio Mostar. Nisu se pozdravili sa susjedima, prijateljima, kolegama… Nisu se pojavili na svojim radnim mjestima, djeca srpskih prezimena nisu bila u školskim klupama… Rezervisti su divljali po gradskim ulicama, pijani prepadali civile, demolirali kafiće i naganjali se s mjesnim policijskim snagama. Snajperisti su se ugnijezdili u napuštenim stanovima, uglavnom u tzv. vojnim zgradama, sijući smrt i jezu iz kukavičke sjene…

Nakon 3. travnja, na sami Bajram, Srbi zatvaraju ulaz u Mostar od Sutine i Raštana, gdje zaposjedaju hidroelektranu i oštećuju željezničku prugu, da bi postavili punktove u Kutima, Lišanima i Salakovcu. Dobro naoružani, držali su uporišne točke na Mazoljicama, u svojim rukama imali Forticu, Sjeverni logor, Raštane, Vranjeviće, Kute, Dubravu, Bošnjake, Ljeskovce i Željušu. Uslijedio je napad na Gnojnice, a 6. travnja, na dan međunarodnoga priznanja neovisnosti BiH, bjesomučno topovima tuku po Slipčićima, Čulama i Kruševu. Svanuo je i taj 7. travnja,

kada su krenuli topovski udari po Cesti spasa brda Planinice, prema Gorancima (onaj koji je ostao otvorenim zaustavljanjem desanta sedam mjeseci ranije), na kojem su gađali vozila kojima su, lošom i krivudavom cestom, na ciljniku srpskih bitnica, branitelji nastojali izvući svoje obitelji iz grada nad kojega se krenuo sručiti pakao krvavoga rata.

Na Bijelomu brijegu, ispred naše ukopane garaže u koju smo se sklonili, a na čija je limena vrata tata navukao desetke vreća s pijeskom ne bi li zaustavio krhotine sijača smrti, promatrao sam gljive koje su se podizale na mjestima udara po tako sićušnoj, a tako neslomljivoj Planinici, koja mi je ostala znamenom prkosa. Zašto? Jer je trpjela udare, udare iskonskoga bijesa, kao jedina koja nije pala i koja je postala cjevčicom spasa za napadnuti Mostar.

Hrvatsko je vijeće obrane, kao regularna vojna sila hrvatskoga naroda, sa svrhom obrane BiH, službeno ustrojeno 8. travnja 1992. godine, a sljedećega je dana Skupština općine Mostar proglasila neposrednu ratnu opasnost za Općinu Mostar i te noći Srbi iz Sjevernoga logora topnički napadaju Vihoviće, a iz Mazoljica tuku Balinovac. Rodoč, Orlac, Cim i Ilići doslovce gore, JNA ih granatira nasumice, jer je riječ o naseljima s gotovo potpuno hrvatskim življem, a toga 9. travnja iz Sjevernoga je logora puščanim zrnom pogođena trudnica koju je prevozila hitna pomoć. Sutradan je u Jasenici snajperskim hicem usmrćena djevojčica Marija Buhovac, nakon čega je uslijedio masovni hrvatski zbjeg iz toga okruženog prostora. Dana 15. travnja dvije granate padaju i na mostarsku katedralu, prve od mnogih koje će uslijediti.

Da sve bude do kraja jasno, čelništvo JNA kanilo je toga proljeća 1992. *blitzkriegom* u tri dana okupirati cjelokupno područje Hercegovine, a nakon što im se u potpunosti izjalovio taj tzv. Plan RAM, skrojen još 1991. godine, smijenjen je general Milan Torbica i krenulo se s izvlačenjem srpskih civila iz Mostara, kojima je obećan brz povratak doma. No, vojska preko Neretve ipak nije mogla, a bijes novoga vrhovnoga zapovjednika napada na Mostar, generala čije je ime znamenom duboke mržnje u srcu svakoga Mostarca koji je doživio mostarsko ljeto 1992. – Momčila Perišića, sručio se na gradske ulice, bez trunke milosti i razuma.

Taj je ludi Miloševićev vojni vrhovnik nazvao Hrvatsku radiopostaju Mostar, a njezin glavni urednik Veselko Čerkez pustio ga je u eter. Imali su tri razgovora koja su ušla u povijest:

PERIŠIĆ: - Ako se ne prestane s provokacijama, koje ugrožavaju mir i bezbednost, ja ću granatirati Mostar, deo po deo...

ČERKEZ: - Ali, generale, ne mogu vjerovati, o čemu govorite?! Kakve provokacije?

PERIŠIĆ: - U 10:10 granatiram Cim, u 10:20 Iliće, u 10:30 Beli breg!

Kako je najavio, tako je i ispoštovao, a dok je bio u programu, jedna je granata pogodila i zgradu Mostarke, dom mostarske radijske postaje, na što mu je Čerkez kazao: *Ne, generale, mi se tu ne nalazimo, mi smo u podrumu. A vi ste pogodili zgradu u kojoj su nedužni ljudi, izbjeglice iz istočne Bosne koje su vaši protjerali.*

Bijesni general tada je potpuno izgubio nadzor nad svojim ponašanjem i (bio je 19. travanj) najavio potpuno razaranje grada. Radiopostaja Mostar radila je na jednoj žici, s lošom kakvoćom zvuka koji je jedva dopirao do granica gradskoga područja, ali ta je rečenica uspjela odjeknuti svijetom, premda nije doprla do ušiju zlosretnih haških *pravednika* koji su Perišića ostavili slobodnoga od odgovornosti za mostarsku nesreću neopisivih razmjera. Doprla je, ipak, do ušiju Vrhovnoga zapovjedništva JNA koje je svojemu pulenu dodijelilo orden za *iskazanu vojničku hrabrost i umeće ratovanja*, valjda jer je od njegovih granata poginulo više civila negoli branitelja Mostara u maskirnim odorama.

Dana 24. travnja otpočeo je sveopći srpsko-crnogorski napad na Mostar, a 29. toga mjeseca Krizni stožer Općine Mostar donio je Odluku kojom je JNA, zajedno sa srpskim paravojnim postrojbama, proglašena neprijateljskom, da bi istoga dana Krizni stožer Općine Mostar donio Odluku koju je potpisalo njegovih devet članova (među njima i četiri Muslimana), a kojom su zaštita i obrana Mostara povjereni Hrvatskomu vijeću obrane i MUP-u Mostara.

Čak i pod kišom granata, ostala je nekolicina uvjerenih sljedbenika urušenoga sustava, koji ni sjedeći u mostarskim podrumima nisu vjerovali kako ih granatira Jugoslavenska narodna armija. Razuvjerilo

ih je otvoreno pismo umirovljenoga pukovnika JNA Jove Lončara, sudionika bitki na Neretvi i Sutjesci i nositelja dvanaest jugoslavenskih odlikovanja, koje je uputio Perišiću, a koje je iščitano u programu Hrvatske radiopostaje Mostar: *Gospodine Generale, znate li šta radite? To je zločin protiv naroda za koji ćete na kraju morati odgovarati i bez vojnog suda. Pitam Vas tko Vas je ovlastio da činite ovakve zločine?*

Mostar je oslobođen od velikosrpske okupacije hrvatskom vojno-redarstvenom akcijom *Lipanjske zore* (*Čagalj*), u lipnju 1992. godine, a u samo dva mjeseca Srbi su iza sebe ostavili pustoš, s razorenim, spaljenim ili oštećenim svim vitalnim zdanjima gospodarstva, znanosti, kulture, vjere, športa pa i većine stambenih zdanja. Srušili su sve mostarske mostove osim Staroga, a njega nisu samo zato jer je ubijen vojnik D. Piljević iz Maloga polja kojemu je zapovjeđeno aktiviranje postavljenih mina. Ubijeni su Mostarci sa zapadne strane grada pokapani u Liska parku, a oni koje agresor nije pobio snajperima i granatama, nego svojom rukom, noževima i zrnima iz pištolja, njih 114, nabacano je u jame Uborka i Sutine, što su prve otkrivene masovne grobnice u BiH, pronađene u kolovozu 1992. godine, kada su svijet podsjetile na činjenicu da zlo holokausta ipak nije umrlo 1945. godine. Ni za to nitko nikada nije odgovarao!

Mostar je ostao zaboravljen i trajno nezadovoljene pravde...

Navodno je Perišić, nadgledajući povlačenje svojih snaga s Huma u sami cik Lipanjskih zora, bacio opušak ispušene cigarete prema Staromu mostu, kazavši naglas: *Eto vam ovog invalida, nek' vas podsjeća da ste nekad bili Grad.* Umjesto mojega, neka mu odgovorom bude izjava tadanjega mostarskog biskupa don Pavla Žanića, objavljena u *Hercegovačkomu tjedniku* 13. lipnja 1992. godine, kao poruka hercegovačkomu puku: *Iz ljubavi prema svom narodu i Bogu, sve ćemo ponovno obnoviti i izgraditi.*

Da je živ, pokojni bi se biskup vjerojatno čudio jer na potpunu obnovu još uvijek čekamo. No, ne bi me bilo danas toliko strah da je materijalnu barem pretekla duhovna obnova. Na ulici, u medijima, sve mi podgrijava uvjerenje kako imam razloga strepiti za vrijeme koje je pred nama…

Prvi.tv **JUKINE CRTICE 1**
16. svibnja 2016.
(Izvorna objava: *Večernji list*, br. 16286, 5. travnja 2009.)

Pogibija Tihomira Tihe Mišića

- Pripadao je vrlo rijetkoj vrsti ljudi, onima kojima se čovjek ne suprotstavlja ni kad su argumenti na njegovoj strani. Ne zato jer bi ga se bojao, ili zato što bi ovaj bio nepopustljiv, nego zbog toga što se činilo da iza svake njegove riječi stoji neka elementarna snaga, neka sila što razoružava samom svojom prisutnošću. Bio je apsolutno sabran i precizan u izričaju. Do kraja srčan i nije ga zanimalo ništa osim njegova naroda. – zapisao je Nenad Ivanković o Tihomiru Tihi Mišiću u svojoj knjizi *Krvava zemlja*, a toga se zapisa uvijek sjetim uz godišnjicu pogibije ovoga karizmatičnog zapovjednika Četvrte bojne Hrvatskoga vijeća obrane Općinskoga stožera Mostar.

Već samom pojavom, prodornih tamnih očiju, duge, valovite crne kose, upadao je u oči, a još otkako je goloruk stao pred tenkove JNA na mostarskomu Balinovcu, u svibnju 1991. godine, ne sluteći kako zakoračuje u posljednju godinu svojega života, dobio je nadimak Vojvoda i zakoračio u legendu.

Njegova smrt, dana 16. svibnja 1992. godine, duboko je potresla Mostar, toliko bolno da se rijetko tko mirio sa službenim izvješćima o nesretnomu slučaju, a nagađanja i uvjerenost u organiziranost njegova ubojstva nisu splasnula niti 24 godine poslije. Na tomu sam tragu, prije točno sedam godina, popio podulju kavu s (danas pokojnim) general-bojnikom Slavkom Puljićem, tada zamjenikom načelnika Zajedničkoga stožera Oružanih snaga BiH, koji je osobno svjedočio Tihinoj pogibiji koja je iz tegobne tmine razorenoga mostarskog Starog grada, toga svibnja ratne 1992., eksplodirala u vječnost!

Morao je pokojni general ishoditi i službeno odobrenje OS-a za razgovor o ovoj *osjetljivoj* temi, ali nakon svega najteže je bilo nagnati ga za odlazak na lice mjesta. Nije se bojao, uopće ne, samo su sjećanja bila preveć mučnima…

- S ovoga su prozora pucali… Tiho je ovdje pao! – progovorio je Puljić oživljenim uspomenama, a mojom je kralježnicom prošla jeza, gledajući njegovo lice i slušajući kako izgovara ovu rečenicu koja opisuje završni pečat na jedan život, ali s druge strane i jedan početak, početak neumrle priče o junaštvu jednoga od neslomljivih nositelja obrane prkosnoga grada.

Sjećanja su navirala! Premda je sve oko nas bilo ulašteno, obnovljeno, pripravno za rijeku turista, Puljić se ponovno našao u paljevini, ruševinama, prijetećoj tišini i jarkoj mjesečini te kobne noći koju nikada nije zaboravio. Inače, kao prebjeg iz JNA s činom satnika, sudjelujući u obrani Mostara izrastao je u načelnika pješaštva HVO-a Općinskoga stožera Mostar Hrvatske Republike Herceg-Bosne.

- U poslagivanju obrane Grada, ključnoj u pripremi udarnoga vala oslobođenja koji će uslijediti nepuni mjesec dana poslije (*Čagalj / Lipanjske zore*, nap. a.), mučile su nas trzavice na prvoj crti bojišnice između Treće i Četvrte bojne s jedne te Samostalne mostarske bojne (*Samostalni bataljon odbrane Mostar*) s druge strane... – prisjetio se Puljić kako su mu toga dana, u sumrak, u Glavni stožer na današnjemu sveučilišnom kampusu došli zapovjednik Četvrte bojne Tiho Mišić i zapovjednik Treće bojne mostarskoga HVO-a Ilija Vrljić. Pojašnjenja radi, Samostalna je mostarska bojna, uz blagoslov Predsjedništva BiH koje je u travnju 1992. povjerilo obranu Mostara HVO-u, osnovana kao jedina mostarska bojna u sastavu HVO-a kojoj su većinski pripadali Muslimani.

Toga je svibnja 1992. godine, u ratu protiv srpsko-crnogorskih agresora, Treća bojna nadzirala Cernicu, Četvrta se nastavljala na nju do Staroga mosta, a Samostalna je mostarska bojna, pod zapovjedništvom HVO-a i s bivšim potpukovnikom JNA Arifom Pašalićem na čelu, bila raspoređena od Staroga mosta do Stotine.

- Vrljić je bio posebno žučan, a njihovo je nepovjerenje u Samostalnu mostarsku bojnu najvećma došlo do izražaja na njegovu spoju s Četvrtom bojnom kojega praktično nije niti bilo. Inače, na spojevima dvaju postrojbi uvijek su zajednički položaji, a ovdje ih nije bilo. Da stvar bude gora, taj je spoj bio na samomu pristupu Staromu mostu odnosno imali smo gotovo nepokriven prostor prema mostu koji je bio jedinom preostalom sponom s okupiranom istočnom stranom grada, gdje su bile jake četničke snage koje su i porušile sve ostale mostarske mostove. Dakle, držiš odstupnicu od neprijatelja koji je odmah preko, a nemaš sigurnu vezu sa susjednom postrojbom! Četvrta je bojna posljednje naoružanje imala odmah pokraj mosta, tzv. garonju, odnosno strojnicu 7,9 mm, s posadom. Tiho je, svjestan postojanja problema i u strahu od eskalacije koju bi četnici nedvojbeno iskoristili, zatražio obilazak bojišnice, poglavito toga spoja, pa smo krenuli po Pašalića, u zapovjedništvo samostalne mostarske bojne, u zgradu Vranice... – prisjećao se general, podsjećajući na činjenicu kako je Arif poprilično tajnovito došao u Mostar i naglo postao zapovjednikom postrojbe, što je već tada izazvalo sumnje čak i u Glavnomu stožeru.

Rečenice su, kao otključane, letjele iz Puljićevih usta i jedva sam ga mogao pratiti, ali nisam se usudio zaustaviti ga…

- Pašalića smo čekali gotovo čitav sat jer se otišao okupati. No, kada je stigao, ponašao se profesionalno, vidjelo se da je vojni kadar. Premda nam je na zemljovidu pokazao položaje, Tiho je ustrajao u traženju obilaska terena. Taj je čovjek bio nevjerojatno temperamentan, ponosit, privržen ljudima, prirodni vođa kojega su vojnici poštovali i slijedili. Tako smo Tiho, Ilija, Drago Mišić, Arif, još neki ljudi i ja otišli do bivše Škole za nezbrinutu djecu, gdje je bila pričuva zapovjednika satnije Četvrte bojne koja je držala crtu. Zatekli smo pozamašan broj ljudi i zapovjednika te satnije Milenka Mikija Leventića, a sjećam se kako je momke oduševio dolazak tolikoga broja zapovjednika, napose Tihino pojavljivanje. – kazivao mi je Puljić, pojašnjavajući kako su otud, zajedno s Leventićem, gazeći po staklu i drugim krhotinama, prošli kroz hotel Ružu, pretrčali brisani prostor do Tabhane i obišli momke iz Četvrte bojne na položajima.

- Netom poslije ponoći, prošli smo odvojak za Stari most i prešli mostić na Jusovini, pretrčavajući pognuti, podijeljeni u dvije skupine.

Uvjereni u to kako smo najavljeni na položajima Samostalne mostarske bojne, prema kojima smo krenuli iz njihova zapovjedništva, izbili smo na maleno proširenje koje je izgledalo poput omanjega trga. Sjećam se izrazito jake mjesečine koja se odbijala o kamen kaldrme. Našli smo se, nesvjesni toga, na puškometu *mrtve straže* i, najednom, odjeknuo je pucanj, zapravo čitav niz, rafal… Zrna su se odbijala o kamenje, prasci, fijukanje, pakao… Bacali smo se kuď je tko stigao… Ja sam zalegao desno, iza zida, i otpuzao još nekih pet metara u zaklon. Uslijedila je galama, vriska… - opisao mi je general kako su ih napali s njihovih položaja, otkud je strojnica Pašalićevih ljudi, namjesto na srpska uporišta preko Neretve i prema Staromu mostu, gledala na položaje Četvrte bojne (?!).

- Ne pucajte! Naši smo! Pogibe nam Tiho! – prošla je jeza generalovim licem, jeza koju ne ću zaboraviti…

Vojvoda je, svjedoči Puljić, pogođen kuglom iz lovačke puške u nogu, potom ga je sačmarica *poštrapala* po čitavomu tijelu, a onda je uslijedio rafal iz kalašnjikova. Nije imao šanse… Doslovce je izrešetan! Mrtvoj se straži, pak, zaglavila teška strojnica, a da nije, bili bi pokosili čitav zapovjedni kadar mostarskoga HVO-a.

- Zlo se zbilo nekih 15 minuta iza ponoći… Tiho je odmah izdahnuo. Pripadnici Samostalne mostarske bojne počeli su izlaziti iz tih zlokobnih kuća, odnekud se stvorila i liječnica koja je utvrdila smrt, a tijelo smo otud, na nosilima, odnijeli prema Franjevačkoj crkvi (spaljenoj srpskim fosfornim granatama s Huma 9. svibnja, nap. a.) do kuće gdje je bila postrojba Četvrte bojne, i prevezli ga odmah do Stožera. Dragu je zapala nezavidna zadaća javiti njegovim vojnicima i samomu Tihinu ocu Mladenu, poznatomu Dedi. Srećom, uspjeli smo spriječiti očekivane tenzije koje bi, da smo dopustili eskalaciju emocija koje su nastale s viješću o Tihinoj pogibiji, i to od zrna s položaja Arifovih ljudi, zasigurno ugrozile obranu grada. – vojnički je komentirao Puljić, priznajući kako se i on naslušao nagađanja, ali i kako nikada nije dobio dokaz za pretpostavke o tomu kako Tihina smrt nije bila slučajnom.

- Nagađanja uvijek prate pogibiju prirodnoga vođe. Budući da se nekim zapovjednicima nije sviđala tolika odanost vojske Tihi, bilo je priča o naručenomu ubojstvu, u izravnomu dogovoru s Pašalićem, ali je činjenica kako je i on te noći bio s nama, jednako izložen riziku. I sam je nakon rata misteriozno poginuo, kao što su *odrađeni* i brojni drugi zapovjednici Armije RBiH, za što je odgovornost pripisivana AID-u. S druge strane, činjenica je kako je Arif među prvima djelovao protiv Hrvata u Mostaru, još prije rata iz 1993. godine. No, bez obzira na sve, jedno je sigurno, a to je da su ljudi poput Ludviga Pavlovića, Tvrtka Miloša, Božana Šimovića i Tihomira Mišića ostali živi daljnji tijek Domovinskoga rata bio bi znatno drukčijim, a do nekih kasnijih nemilih događaja ne bi nikada došlo. – zaključio je Puljić svoje svjedočenje koje sam imao sreću zabilježiti, prvi ga put dovevši u mostarski Stari grad, nakon onih apokaliptičnih 1990-ih.

Arif Pašalić u Izvješću Općinskomu stožeru HVO-a Mostar, od 17. svibnja 1992. godine, piše kako ih je crtom vodio vodič Hamo Husković, zvani Moha, koji se kretao prvi, te kako je pucano s položaja 3. satnije Samostalne bojne. Iza Mohe, išao je zapovjednik Mišić, a treći se kretao dozapovjednik Samostalne bojne Šemso Hasić.

- Po opaljenju rafala čuo se jauk, a zamjenik komandanta Bataljona koji se kretao iza zapovjednika vidio je vatru iz kuće koja je nadvišavala prostor kuda smo se kretali. Zamjenik komandanta Bataljona Hasić Šemso prišao je po jauku i padu zapovjednika Mišić Tihomira i podigao gornji dio tijela i primijetio da je pokojni Mišić napravio 1 – 2 grča. U tom momentu je i druga grupa zapovjednika prišla pokojnom Mišić Tihomiru. (…) Nažalost, samo smo mogli konstatovati da je zapovjednik 4. bojne Mišić Tihomir, koji nije davao nikakve znake života, već mrtav. (…) Po izvještaju komandira 3. čete Samostalnog bataljona odbrane Mostar na položaju odbrane 3. čete u toku noći bili su raspoređeni borci po planu komandira Čete, a na položaju sa kojeg je pucano bilo je četiri borca Čete iz sastava 2. odjeljenja 1. voda. U toku noći komandir Čete Dugalić Muharem i 4 borca Čete koji su bili na položaju i iz koje je pucano privedeni su u Komandu Bataljona gdje su napisani izvještaji komandira Čete i boraca odjeljenja: komandir Čušić Šerif i borci Kazaz Mirza i Berberović Đemil. U razgovoru sa borcima ustanovljeno je da su isti bili na položaju i imali zadatak da osmatraju i sprečavaju prodor neprijatelja sa pravca Stari most – r. Radobolja – preko Jusovine. Borci su pri osmatranju čuli da se brzo kreće – pretrčava grupa ljudi. Misleći

da je grupa neprijateljskih vojnika, komandir Odjeljenja je naredio da se dejstvuje protiv nepoznate grupe koja se brzo približavala. Opaljen je kratki rafal, a poslije toga još dva metka. – zapisao je Pašalić, a zapovjednik satnije Muharem Dugalić također pisano potvrdio zaglavljenje strojnice te kao razlog Tihine pogibije naveo neobavještavanje bojovnika o dolasku zapovjednika i loš rad vodiča.

Zanimljivo je kako mostarski ratnici, veterani HVO-a, i danas svjedoče o tomu kako je taj Moha (koji je kasnije, u Staromu gradu, ubijen pod nerazjašnjenim okolnostima), tijekom oslobađanja Podveležja u lipnju 1992., također u ulozi vodiča, odgovoran i za to što je skupina branitelja zaglavila čak četiri kilometra iza neprijateljskih položaja, pošto im nije javio kako je krenuo srpski protuudar, prije nego se on sam sklonio s bojišnice. Kasnije su te momke koji su, srećom, preživjeli zamalo pobili njihovi suborci, pošto su ih zamijetili na *ničijoj zemlji*.

Zapovjednik Općinskoga stožera HVO-a Mostar Petar Zelenika, 18. svibnja 1992., zapovijeda provođenje istrage protiv Mirze Kozora, Šerifa Ćušića, Džekila Berberovića i Hame Huskovića u svezi s okolnostima Tihine pogibije. Tu su zamjetna neslaganja u imenima koje navodi Pašalić i onima koje navodi Zelenika, što je dodatnim dokazom loše komunikacije Zapovjedništva Samostalne mostarske bojne s ostatkom postrojbi i sa samim Glavnim stožerom HVO-a.

Bojnik Jasmin Jaganjac, koji u međuvremenu nasljeđuje Zeleniku na mjestu prvoga čovjeka obrane Grada, 20. je svibnja 1992. zapovjedio ustrojavanje četveročlanoga povjerenstva za rasvjetljavanje Tihine pogibije (Tijelo sigurnosti HVO-a Samostalne mostarske bojne Zdravko Zorić, načelnik sigurnosti HVO-a Dragan Nikolić, zapovjednik Vojne policije Željko Džidić, predstavnik Glavnoga stožera HVO-a Omica Đukić) koje će nakon *uvida u sve raspoložive činjenice koje će prihvatiti stručna grupa* (Dražan Pažin, Salko Žuljević, Srećko Bošnjak, Željko Knezović i Dragan Barbarić), *utvrditi stvarne okolnosti pod kojima je nastupila nasilna smrt bojnika Tihomira Mišića*.

Jaganjac je 25. toga mjeseca izdao i Dekret kojim je Četvrtu bojnu preimenovao u Četvrta bojna *Tihomir Mišić*. Vojvodino je ime nosila i vojarna u Sjevernomu logoru, sve do izbijanja hrvatsko-muslimanskoga rata u Mostaru.

U Spomenici poginulim i nestalim pripadnicima Hrvatskoga vijeća obrane HRHB piše da je Tiho rođen 25. lipnja 1958. u Ljutomu Docu, gdje je i pokopan 17. svibnja 1992. godine. Završio je srednju školu, radio kao ugostitelj, oženio se i stekao obitelj. Pristupio je HVO-u 18. rujna 1991., zapovijedao Četvrtom bojnom s činom bojnika, a posthumno biva promaknut u čin brigadira. Odlikovan je Spomenicom Domovinskoga rata i Redom *Petra Zrinskoga* i *Frana Krste Frankopana*, s pozlaćenim pleterom. Hrabrošću i karizmom ušao je legendu, opjevan je u pjesmama sastava *Art Forces Band*, a danas mostarski gradski trg na Balinovcu nosi njegovo ime.

***Vojna povijest*, br. 11**
Veljača 2012.
(Izvorna objava: *Večernji list*, br. 15933, 7. lipnja 2008.)

Filmski pothvat u oslobađanju istočne obale Mostara

Sporadični pucnjevi razbijaju mučnu tišinu mostarske ratne noći. Mrkla je tama, Neretva se žestoko lomi o dijelove porušena Titova mosta, a upravo je te snažne bukove iskoristio Karlo Džeba, tada 32-godišnji zapovjednik 4. satnije *Cernica* Samostalne mostarske bojne (*Samostalni bataljon odbrane Mostar*), u sastavu Općinskoga stožera Hrvatskoga vijeća obrane HR Herceg-Bosne, kada je u sudbonosnoj noći s 13. na 14. lipnja 1992. godine, u tri ujutro, porinuo kajak u divlju vodu i njime prvi dosegnuo okupiranu istočnu obalu Mostara.

Neopisiva je napetost pritiskala obje neretvanske obale. Dok su hrvatski vojnici čekali na znak za početak nastavka napada za konačno oslobođenje Mostara, srbočetnički dragovoljci strepeći su držali prste na okidačima i promatrali crtu razgraničenja, još uvijek u šoku od odlučujuće hrvatske akcije u kojoj su, u manje od tjedan dana, sasma izgurani sa zapadne gradske obale, okolnih naselja i brdskih vrhova s te strane Neretve, što im je zapravo bilo prvim vojnim porazom od početka Domovinskoga rata u BiH.

Džeba je još ujutro 13. lipnja, prema zapovijedi iz Stožera, roneći u ledenoj Neretvi provjeravao je li miniran Salakovački most, sjeverno od Mostara. Riječ je o tada jedinomu preostalom mostu između Salakovca i Metkovića kojim su vozila mogla prometovati. Srbi su, povlačeći se sa zapadne obale, u prethodnim danima minirali i porušili sve mostarske mostove preko Neretve, osim Staroga mosta.

- Do Salakovca smo, dvojica suboraca i ja, došli brdskim putom, preko Goranaca, Vrda i Drežnice, a na licu mjesta, zajedno s pričuvnim sastavom MUP-a iz drežničke škole, dočekali su nas načelnik pješaštva Slavko Puljić i legendarni Tvrtko Miloš koji je kasnije izgubio život braneći Podveležje. Sjećam se kako je voda bila mutna i ledena. Ankeri su povezivali dvije stope mosta, jednu od 14 i drugu od 17 metara. Trebalo nam je pola dana da sve to, onako promrzli, opipamo rukama prije negoli se izjasnimo je li sigurno pustiti vojna vozila s ljudstvom i logistikom preko mosta. Negdje u poslijepodnevnim satima krenuli smo za Mostar i navečer bili u gradu, gdje smo odmah nastavili s pripremama za akciju koja će uslijediti za samo nekoliko sati. – i sam se s nevjericom prisjeća Džeba što sve čovjek može izdržati kada je posvećen tako velikomu cilju.

Bojnik Jasmin Jaganjac, zapovjednik Općinskoga stožera HVO-a Mostar, na poziv načelnika Glavnoga stožera OS-a RH, stožernoga generala Antun Tusa, i zapovjednika Južnoga bojišta, generala zbora HV-a Janka Bobetka, 11. lipnja (kada su oslobođeni Kruševo, Galac, Hum, Orlovac, Rodoč i Jasenica) odlazi u Zagreb, podnijeti izvješće o uspješnomu oslobađanju zapadne obale Mostara. Sljedeću noć, točnije 12. lipnja, u jedan sat ujutro, general Slobodan Praljak saziva nenajavljeni sastanak svih zapovjednika u Mostaru, u zgradi Pravnoga fakulteta.

- Zapovjednik Samostalne mostarske bojne Arif Pašalić odbio se odazvati pozivu te su ga priveli vojni policajci, na čelu sa Željkom Džidićem. Stvari su uzavrele kada se Pašalić, koji je kasnije (po izbijanju hrvatsko-muslimanskoga rata u Mostaru) preuzeo zapovjedništvo nad muslimanskim postrojbama odnosno Četvrtim korpusom Armije RBiH i koji je, kao pukovnik bivše JNA (za kojega se sumnjalo za ostvarene kontakte s četnicima koji su i ranije pokušavali razbiti hrvatsko-muslimansko jedinstvo), već neko vrijeme bio pod nadzorom, pojavio s faksiranim dokumentom kojim ga general Tus navodno imenuje zapovjednikom Zračne luke Mostar. Pašalić postavlja uvjet da mostarski stožer potvrdi to imenovanje prije kretanja u akciju oslobađanja istočne gradske obale. Svi su ostali zatečeni, a malo je nedostajalo da dođe do potezanja oružja između Pašalića i zapovjednika Pete ilićke bojne Marinka Manje Bošnjaka. Naši su reagirali mudro i, čak i bez znanja

generala Praljka, Petar Zelenika, od kojega je Jaganjac preuzeo zapovjedništvo nad Stožerom, zapovijeda imenovati širokobriješku Poskok bojnu odnosno njezina zapovjednika Miljenka Miću Lasića zapovjednikom Zračne luke Mostar. – prisjeća se Džeba ključnih trenutaka zbog kojih je protjerivanje okupatora iz Mostara i uspjelo.

General Praljak izdaje zapovijed za prelazak Neretve u noći na 14. lipanj. Tom je zapovješću zapravo nastavljena akcija *Čagalj* (*Lipanjske zore*), otpočeta 7. lipnja, a predviđeno je Neretvu prijeći čamcima na tri mjesta, dok bi četvrti odred trebao krenuti preko Staroga mosta. Samostalnu je mostarsku bojnu zapalo probiti bojišnicu na lokaciji Bunur, podno negdanjega Doma izviđača, a upravo je Karlo Džeba odabran svladati rijeku jer ju je izvrsno poznavao, bio u dobroj tjelesnoj formi i imao iskustva u dubinskomu ronjenju, plivanju i veslanju. Odabran je prepustiti se nemilosrdnomu zagrljaju podivljale rijeke usred noći, a te noći nije mogao niti naslutiti kako će zapravo on biti ključnim okidačem za uspješno zaposjedanje istočne obale Mostara i to zahvaljujući pothvatu kojemu je danas mjesto u vojnim udžbenicima.

- Problemi s Pašalićem koji mi je, kao zapovjednik Samostalne bojne, bio izravno pretpostavljenim časnikom, nagnali su me dobro razmisliti u što uvlačim svoje ljude. Nešto me činilo jako nemirnim i propitivao sam dogovoreni plan proboja, razmišljao o predviđenim mjestima prelaska Neretve čiju su istočnu stranu nadzirali dobro naoružana JNA i paravojni srpsko-crnogorski odredi. Tada se dogodilo ono presudno… – pojašnjava prijeratni nastavnik tjelesnoga odgoja.

Džeba je samostalno promijenio dogovoreni plan i za 200 m uzvodno pomjerio mjesto prelaska njegove satnije, prešutjevši to i svojim vojnicima, ali i svojemu zapovjedniku Pašaliću, što je, u vojnoj strukturi, uistinu smionim i nesvakidanjim potezom. Odluku je povjerio samo svojemu vjernom dozapovjedniku Himzi Nazdrajiću, i danas njegovu velikom prijatelju. Uslijedio je sastanak u Zapovjedništvu Samostalne bojne, na kojemu, čak i na Pašalićevo ustrajavanje, Džeba odbija podrobno pojasniti kako kani prebaciti ljude preko rijeke, ostavivši zapovjednika u uvjerenju kako ipak prelaze kod Bunura. Odluka se pokazala mudrom jer je samo njegova satnija, od četiri predviđene skupine, uspjela u proboju.

- Jedino smo mi uspjeli uspostavili mostobran, a i to ne bismo mogli da moji ljudi nisu rođeni na ovoj rijeci! – siguran je moj sugovornik.

Svanuo je i taj 13. lipanj, odrađen je zahtjevan i krajnje iscrpljujući pregled Salakovačkoga mosta i čekalo se na smračivanje. S mrakom, vojska je krenula.

- Od prijatelja iz Ilića pozajmio sam jedan kajak i dopremio ga na položaj kod srušena Titova mosta. Sa mnom je bilo 56 momaka koje sam rasporedio tako da ih je 26 trebalo preći rijeku u prvomu valu, čim uspostavim mostobran, dok je preostalih trideset određeno za držanje odstupnice. Dok smo se pripremali, najvećma psihički, jer mi je ono što sam naumio izgledalo sve manje moguće, s obzirom na groznu vidljivost, činjenicu da vodostaj regulira agresor na uzvodnim branama, i s obzirom na dvometarske valove i kovitlace koje je tvorila bujica prelazeći preko ostataka porušena mosta, nismo ni slutili što se događalo na drugim položajima. Kada je otkucalo 3 sata toga 14. lipnja, a to ćemo doznati tek sutradan, tri odreda su zaustavljena u proboju i bili su primorani vratiti se na početne položaje. Četnici su ih čekali! Bilo je i mrtvih i ranjenih. Jasno, čuli smo pucnjeve, premda jedva zbog zaglušujućega huka rijeke, ali pretrnuo sam kada sam porinuo kajak i, nakon dvije minute, dok sam bio na sredini Neretve, vidio kako je na mjesto na kojemu smo trebali biti (kod Bunura) ispaljena svjetleća raketa sa srpskih položaja. Bio sam u pravu, peta je kolona učinila svoje! – zanijemio je nakratko, vrativši se mišlju u onaj trenutak kada je bio nasred korita i, ne razmišljajući je li nasred srpskoga ciljnika, prvi krenuo u neizvjesno.

Džeba se pribrao, preveslao na drugu stranu i povezao mostobran, ne znajući kako je upravo on prvi hrvatski vojnik koji je u toj noći zakoračio na istočnu stranu okupiranoga središnjeg dijela grada. Pomoću konopa i malenoga gumenog čamca koji je primao samo dvije osobe i kojega bi, bez mostobrana, rijeka odnijela i razbila o pećine, Neretvu je za njim prešlo još 26 pripadnika HVO-a.

- Išli smo sustavom skele. Ja sam navlačio, vojnici iziđu na drugu obalu, potom vratimo prazan čamac pa opet vučemo konop. S vojnoga smo gledišta rijeku prešli na primitivan način, ali je presudila neslomljiva volja i srčanost mojih ratnika. Vjerovali ili ne, onih trideset

zaduženih za odstupnicu negodovali su što ne idu u prvomu naletu. Jednostavno, imali smo gotovo luđački poriv vratiti svoj grad pod nadzor. – dočarava mi Džeba raspoloženje vojnika koji su oko šest ujutro izišli iz korita i iznenadili četničke na mjestu na kojemu ih nitko nije očekivao.

Srbi su bili razmješteni u Gradskomu kupatilu te je Džeba podijelio ljude u dvije skupine. Jedna je krenula iza Kupatila, a druga prema bivšoj zgradi Pošte, gdje su naišli i na dvije mine *ekranke*. Primijećeni su dok su ih onesposobljivali. Uslijedio je žestok okršaj… Zasuti su kišom puščanih zrna i bombi. U samo deset minuta ranjena su četiri hrvatska vojnika.

- Nije bilo ni govora o posustajanju! Moglo se samo naprijed, žestoko! Tako smo i *odčepili*… – zaiskriše Džebine oči.

Usporedo s napredovanjem 4. cerničke satnije, dodatno je pojačanje prešlo Neretvu na njihovu mostobranu, među njima i pripadnici Vojne policije HVO-a, a organizirano je i brzo izvlačenje ranjenika, nevjerojatno ali istim onim putem, preko divlje bujice, što je bilo jedino moguće.

- Konačno smo svladali odred iz Kupatila, a preživjeli su četnici bježali poput miševa. Bez zaustavljanja, krenuli smo u *čišćenje* ulica sve do Staroga grada, gdje smo se, pak, najednom našli pod našom puščanom vatrom. – na trenutak se Džeba nasmijao, dometnuvši kako to danas zvuči tako lako.

Međutim...

- Vijest da smo probili crtu nije još bila došla do svih položaja, jednako kao što ni mi nismo znali kako Srbi još uvijek drže istočnu stranu Staroga mosta odnosno kako satnija Četvrte balinovačke bojne, koja je bila zadužena za ovladavanjem Starim mostom, nije uspjela prijeći prijeko. Naši sa zapadne strane, kako nas nisu očekivali, a primijetili su kretanje, zasuli su nas jakom vatrom. Pukom srećom, nitko nije poginuo. Brzo smo uspostavili vezu i, do podneva toga dana, potpuno ovladali Starim mostom, kada je otpočeo nezaustavljiv prelazak hrvatske vojske i zaposjedanje okupirane istočne obale Neretve. – gorljivo mi priča ratni junak.

Nakon uspjeha Džebine satnije, uz topničku i tenkovsku potporu Četvrte gardijske brigade Hrvatske vojske, združene hrvatske snage od Bovana i Drežnice do Salakovca, prelaze na istočnu obalu Mostara. Prva bjelopoljska bojna mostarskoga HVO-a prelazi Neretvu iz smjera Vojna, a Druga rudnička bojna dolazi iz smjera Raštana. Žestoko djeluju i Vojna policija HVO-a i snage HOS-a Hercegovine, a nakon oslobađanja Staroga mosta, hrvatska vojska zauzima i položaje oko Glavne ulice.

Toga 14. lipnja oslobođen je čitav niz naselja, od Blagaja i Bune, do Vrapčića. Gnojnice su *očišćene* 15. lipnja, a Bijelo polje blistavom akcijom 16. lipnja, kada hrvatske trobojnice vijore u naseljima Željuša, Salakovac, Kutilivač, Podgorani i Humilišani. HVO je doslovce pregazio istočnu obalu Mostara i zaposjeo zloglasnu Forticu s koje su mjesecima ubijani i sakaćeni i civili i vojnici. Vojnici Hrvatskoga vijeća obrane odmah su po oslobađanju istočne obale okovali Stari most debelim daskama kako bi ga zaštitili od srpskih granata. I on je, naime, trebao biti srušen, ali je hrvatski snajperist zauvijek zaustavio srpskoga vojnika koji je trebao aktivirati eksploziv pa su Stari most Srbi kasnije zasuli granatama od kojih ga je spasilo to okivanje daskama i dodavanje automobilskih guma s obje mu strane.

Tadanje glasilo Samostalne mostarske bojne *Mostarsko jutro*, 5. srpnja 1992. godine, na naslovnici donosi fotografiju s Džebom nasred Neretve i naslovom *Preko vode do slobode*. U njemu je otisnut tekst Mugdima Karabega naziva *Golgota lijeve obale*. Karabeg opisuje način na koji su civili koji su ostali pod srpskom okupacijom, skoro isključivo Muslimani, doživjeli oslobađanje: *Neko šapuće kako su pokupljeni svi muškarci iz skloništa Zalik. Očekujemo da svaki čas bane krvava horda, da nas povede na stratište. Gladni smo, žedni, uplašeni. Ne znamo šta se događa. Čujemo detonacije i pucnje. Neko virnu kroz prozor i van sebe od sreće viknu: 'Ovo su naši!' 'Ma kako naši?' 'Borci HVO, vidio sam oznake!' Sloboda je došla. Izbavljeni smo iz pakla. Trebalo je dugo da u to povjerujemo.*

Fotografija s naslovnice, dakako, nije snimljena u 3 ujutro u noći napada, nego je nastala sutradan, za dnevnoga svjetla, ali na autentično-

mu mjestu koje je zauvijek promijenilo život jednoga Mostarca kojega je rat pretvorio u prekaljena ratnika, junaka.

Prijeratni profesor tjelesnoga odgoja Karlo Džeba danas je umirovljenim brigadirom HVO-a HR Herceg-Bosne. Odmah na početku Domovinskoga rata stavio se na raspolaganje za obranu Mostara. U travnju 1992., u jeku razaranja Mostara pod zapovjedništvom zloglasnoga Momčila Perišića, Mostarci iz Cernice, Luke, Donje mahale, Šemovca i tamošnjih naselja organiziraju se u postrojbu imena Obrana grada koja postaje Teritorijalna obrana, a potom Samostalna mostarska bojna. Džebu su za zapovjednika 4. cerničke satnije izabrali njegovi suborci i, pokazalo se, znali su koga i zašto žele na čelu. On ostaje u Samostalnoj bojnoj do srpnja 1992. godine, nakon čega prelazi u Operativnu zonu JI Hercegovina te kasnije u sastav MUP-a Herceg-Bosne.

Prvi.tv
10. lipnja 2016.
(Izvorna objava: *Republika*, br. 10 / 11, 5. lipnja 2009.)

Lipanjske zore

Travanj mjesec 1992. godine... Grmjelo je od detonacija... Grad je gorio... Gorjeli su automobili na goranačkoj Cesti spasa i ljudi u njima... Zavladali su očaj i strah, ali je prokljućao i pravednički bijes... Pregrmio je Mostar gotovo potpuno okruženje, salve granata, raketiranja i snajperskih hitaca, neviđenu razaračku silu, ranjavanja i ubijanja branitelja i civila... Pregrmio je ples smrti na svojim krovovima... No, onda su zamirisale lipe...

Dana 7. lipnja otpočela je sudbonosna operacija kodnoga naziva *Čagalj*, danas poznata pod imenom *Lipanjske zore*, operacija koja je slomila kralježnicu srpsko-crnogorskoj agresiji na Mostar i Hercegovinu i, razbivši ih u neretvanskoj dolini, rasplinula osvajačima velikosrpske sne.

- Kao što sam i ranije objašnjavao, ocijenio sam da je situacija dosta ozbiljna, jer je fronta preširoka, a dubina prodora četničkih snaga takva, da su stigle upravo na najpovoljnije crte za daljnji napad prema Pločama, i za spajanje sa snagama koje će vjerojatno krenuti iz pravca Knina u osvajanje Livna te izbiti na rijeku Neretvu u širem prostoru Čapljine, pa na taj način odsjeći južni dio Hrvatske. Desetog travnja 1992. godine, navečer, razgovarao sam s ministrom Šuškom (Gojko, nap. a.) i upozorio ga da je iz svih pravaca koje sam osobno procijenio, najveća opasnost za Hrvatsku – odsijecanje ili presijecanje južnog dijela vojišta. Objašnjavajući mu šire način na koji bi to neprijatelj mogao izvesti, predložio sam mu, što je on odmah prihvatio s puno razumijevanja, da

zajedno odemo Predsjedniku, kako bih ga upoznao s tom situacijom. Oko 21.30 sati došli smo dr. Tuđmanu i u uvodnom mu je dijelu ministar Šušak objasnio da imam upozorenje na koje bi se moralo odmah reagirati. Predsjednik se s tim složio, a moje obrazloženje bilo je sljedeće. Rekao sam da prema mojoj ocjeni neprijatelj priprema svestrani udar, čiji osnovni pravci vode ovladavanju dolinom Neretve, da im je krajnja točka luka Ploče, da je sadašnji položaj sjeverno od Metkovića do Mostara kritičan (…). (…) Sjećam se da sam u razgovoru s Vukojevićem (Vice, nap. a.) napomenuo da će vjerojatno četnici nastojati prijeći rijeku Neretvu južno od Mostara kod Slipčića, presjeći komunikaciju južno od Mostara, te na taj način stvoriti preduvjete snagama koje je trebalo očekivati iz pravca Knina. (…) Prijetila je posebna opasnost da Kninski korpus zauzimanjem Livna izbije u šire područje Neretve i odsiječe naše snage. – zapisuje pokojni general zbora Hrvatske vojske Janko Bobetko, 1996. godine, u svojoj knjizi imena *Sve moje bitke* i operaciju *Čagalj* opisuje kao *povijesni događaj, koji je bio presudan, jer smo sačuvali kompletnu Hercegovinu i stvorili preduvjete za ofenzivna djelovanja prema Dubrovniku i Prevlaci (…).*

Hrvatsko vijeće obrane (HVO), satnije iz 4. i 156. brigade Hrvatske vojske (HV) te Hrvatske obrambene snage (HOS) i pripadnici MUP-a Herceg-Bosne, u zajedničkomu su pothvatu, pod zapovjedništvom generala HV-a Janka Bobetka (zapovjednik Južnoga bojišta) i generala Slobodana Praljka (načelnik Glavnoga stožera HVO-a) nasrnule na armadu od čak četiri korpusa Jugoslavenske narodne armije (posebno su aktivnima bili Užički, Titogradski i Bilećki korpus, a potonji je poslije postao Hercegovački korpus Vojske RS-a) i pratećih četničkih paravojnih odreda. Srpskim je snagama zapovijedao general Momčilo Perišić, isti onaj koji je Mostarcima, na valovima Hrvatske radiopostaje Mostar, zaprijetio: *Ako, bre, ne poslušate ovo što vam naređujem, u 10:10 ću da gađam Cim, u 10:20 Iliće, u 10:30 Beli breg!*

Diverzanti HVO-a prvoga su dana Neretvu kod Čapljine prešli čamcima, probili crte razgraničenja i potisnuli iznenađenoga neprijatelja prema Gubavici i Domanovićima. Topništvo HVO-a otpočelo je, potom, s neprekinutim desetominutnim granatiranjem srpskih položaja, što je bilo pripremom za silovit napad pripadnika HV-a iz smjera Metkovića prema Klepcima i Prebilovcima, zatim i pomoćnim smjerovima, iz Dretelja prema Počitelju pa prema Prebilovcima. Ciljem je bilo *čišćenje* prostora Klepci – Prebilovci – Tasovčići, oslobađanje doline Neretve i spajanje sa snagama HVO-a u mostarskoj općini.

Hrvatske snage savršeno provode plan i, u jednomu danu, zauzimaju veliki prostor, sve do Domanovića te nastavljaju napredovanje u dva smjera, prema Mostaru i prema Stocu. Nakon prvoga, maestralnog udara, uslijedio je 8. lipanj i, s njime, potpuno oslobađanje čapljinskoga prostora i Ševaš polja.

U ranu zoru 11. lipnja, operacija je nastavljena u samomu Mostaru, s ukupno 4670 pripadnika HVO-a, potpomognutih snagama 4. splitske brigade HV-a. Hrvati kreću iz šest smjerova i srpskomu agresoru nanose prvi ozbiljni poraz od početka Domovinskoga rata u BiH. Izvrsnim vojnim pothvatom, spriječeno je tada dovršenje započetoga okupiranja Hercegovine i odsijecanje južne Dalmacije od ostatka Hrvatske. Treba znati kako je odlučeno pokrenuti akciju čak i unatoč nedostatku naoružanja, jer je trebalo zaustaviti sustavno razaranje Mostara granatama, što je ishodilo desecima poginulih i stotinama ranjenih pučana, ali i zaustaviti razaranje Stoca i Čapljine te otkloniti prijetnju koja se nadvila nad dalmatinskim podnebljem.

O toj prijetnji hrvatskomu jugu general Bobetko jasno zapisuje: *Izbili smo na liniju Blagaj – Ortiješ (zračna luka Mostar), ovladali njome, spojili se sa snagama 4. brigade i snagama HVO Mostar. (…) u cjelini mi smo tada istjerali srpski korpus iz Mostara s lijeve i desne obale rijeke Neretve. (…) Samom operacijom stvoreni su vrlo povoljni operativni uvjeti za konačnu operaciju na Južnom vojištu, čiji je osnovni cilj bio istjerivanje crnogorskog agresora i izbijanje na Prevlaku, što znači deblokiranje Dubrovnika i vraćanje ukupnog teritorija, koji je bio okupiran više od dvije godine i po neprijateljskim procjenama smatram definitivnim rješenjem granica Velike Srbije na tom prostoru. (…) Prvo, da Hrvatska vojska i hrvatski narod u Hercegovini te HVO nisu pristupili obrani i čišćenju svoga teritorija od četnika, sigurno je da bi situacija danas bila puno drukčija. Drugo, hrvatski narod u Hercegovini tu je pomoć hrvatskih jedinica i mene osobno primio kao nešto što je normalno i povijesno. Branimo hrvatski narod od, jasno, zajedničkog neprijatelja.*

Osvanuo je, dakle, za Mostar sudbinski bitan 11. lipnja, dan u kojemu su munjevito oslobođeni Kruševo, Galac i brdo Hum, nakon čega se HVO uspinje i na vrh Orlovac, *čisti* tamo odsječene Srbe i podiže hrvatsku trobojnicu na sve uzvisine s desne strane mostarske kotline. Podizanje hrvatske zastave na vrhu Huma, kao bitne kote za nadzor nad Mostarom, navijestilo je oslobađanje cjelokupnoga grada. Akcija je, istoga dana, nastavljena protjerivanjem neprijatelja u smjerovima Buna – Gnojnice – Dračevice, Mostar – Zalik – Odašiljač, Mostar – Vrapčići. Toga 11. lipnja, hrvatske su snage ušle u spaljena naselja Rodoč, Jasenicu i Baćeviće odnosno u rodočku vojarnu i u krug razorene i opljačkane tvornice Aluminij, svladavši žilav neprijateljski otpor. Cjelokupna je zapadna obala Mostara time stavljena pod nadzor oslobodiltelja.

Zapovjednik obrane Mostara Jasmin Jaganjac, na poziv generala Antuna Tusa, istoga dana odlazi u Zagreb, podnijeti izvješće o oslobađanju desne obale. General Praljak, pak, u prvi sat 12. lipnja nenajavljeno upada u stožer HVO-a u Mostaru, smješten u zgradi Pravnoga fakulteta, i saziva sastanak zapovjednika. Praljak izdaje zapovijed za prelazak Neretve i, sljedeću noć (14. lipnja, oko 3 ujutro) zapovjednik 4. satnije Samostalne mostarske bojne (*Samostalni bataljon odbrane Mostar*) Karlo Džeba kajakom ulazi u nemilosrdni zagrljaj podivljale Neretve na mjestu srušena Titova mosta, preveslava ju i postavlja uže za *forsiranje* rijeke gumenim čamcem, čime kreće i zaposjedanje istočne obale Mostara.

Nakon uspjeha Džebine satnije, iste noći, uz tenkovsku potporu 4. gardijske brigade HV-a, združene hrvatske snage, od Bovana i Drežnice do Salakovca, prelaze na istočnu obalu Mostara. Prva bojna mostarskoga HVO-a prelazi Neretvu iz smjera Vojna, Druga bojna dolazi iz Raštana, a Četvrta bojna *Tihomir Mišić* prelazi Stari most. Žestoko djeluju i Vojna policija HVO-a i snage HOS-a Hercegovine, kao i Deveta bojna HOS-a iz sastava 4. gardijske brigade HV-a. Nakon oslobađanja Staroga mosta, hrvatska vojska zauzima položaje oko Titove ulice, a već oko podneva 14. lipnja oslobođen je cijeli niz naselja, od Blagaja i Bune, do Vrapčića.

Inače, HV je napao smjerom prema Malomu polju, s ciljem prekidanja komunikacije Mostar – Nevesinje. Napali su srpske odrede i u Blagaju te oslobodili Hodovo. Istodobno, snage mostarskoga HVO-a napredovale su iz smjera Podveležja prema Blagaju, gdje su se spojile s 4. brigadom HV-a. Nakon žestokih okršaja, združene su hrvatske snage izbile na crtu Blagaj – Ortiješ i oslobodile Zračnu luku Mostar. Neprijateljsko se povlačenje pretvorilo u paničan bijeg pa su iza sebe ostavili i četiri tenka. Gnojnice su *očišćene* 15. lipnja, a četnici ostaju okruženi u Bijelomu polju, iz kojega se izvlače preko Ruišta, prema Nevesinju. Dana 16. lipnja, hrvatske trobojnice vijore u svim bjelopoljskim naseljima, od Potoka i Željuše, preko Kutilivača, do Podgorana i Humilišana.

S druge strane, tijekom 12. i 13. lipnja oslobođeno je i područje Stoca, a pet dana kasnije združene hrvatske snage HVO-a i HV-a izbile su na Ošaniće, gdje je i današnja međuentitetska granica između Federacije BiH i RS-a.

HVO je, dakle, doslovce pregazio istočnu obalu Mostara i, izašavši na Podveležje, zaposjeo zloglasnu Forticu s koje su dotad ubijani i sakaćeni žitelji grada. JNA i četnici su, pri povlačenju, digli su u zrak sve mostarske mostove, osim Staroga mosta, i to samo iz razloga što je poginuo vojnik kojemu je zapovjeđeno i taj most poslati na dno rijeke. HVO, odmah po oslobođenju istočne obale, okiva Stari most debelim daskama i automobilskim gumama, kako bi ublažio nemilosrdne udare srpskih granata. Neprijateljske su postrojbe imale značajnih poteškoća s moralom ljudi, što su nadoknađivali velikom količinom artiljerije i topova pa su detonacije bile neprebrojive.

Dana 21. lipnja, hrvatske snage ovladavaju i odašiljačem na Podveležju, a srpsko-crnogorskoga agresora konačno, 26. lipnja, odguruju i sa snažnoga uporišta Merdžan glave, čime je u potpunosti oslobođena Općina Mostar. Premda su Srbi ostali zatečeni hrvatskim prodorom, toga 26. lipnja uspijevaju organizirati žestok protunapad na podveleškomu platou, valjda uvjereni kako Hrvati ne će stati do Nevesinja. HVO je napadnut ljudstvom, haubicama, zrakoplovima, kasetnim bombama… Preživjeli se toga sjećaju kao istinskoga užasa.

- Naši su momci ginuli od kamenja koje se rasprskavalo na sve strane. Tu se brojka mrtvih s naše strane tijekom cijele akcije popela na 37, s više od 200 ranjenih. Samo je Druga bojna, u svega pet minuta, imala sedam mrtvih i oko 90 ranjenih. Ponavljam, ubijalo nas je i kamenje! – kazao mi je tadanji zapovjednik Druge bojne mostarskoga HVO-a Mile Puljić.

HVO uspijeva zadržati Merdžan glavu, ali akcija ipak tu prestaje. S tolikim žrtvama, nije se moglo dalje prema Nevesinju, čije bi zauzimanje značilo i potpuno otklanjanje opasnosti po Mostar. Odbijen je srpski protuudar i zaustavljen pokušaj njihova ponovnog zauzimanja Merdžan glave, ali zbog surovoga terena na kojemu se nije moglo niti ukopati niti zakloniti, s nepreglednom površinom za pokrivanje, Lipanjske su zore došle do svojega zaključenja.

- Ponosan sam što smo sačuvali taj dio hrvatskog prostora, mislim na dio gdje živi hrvatski narod. Jer, ako se osvrnemo, dilema je bila očita: što bi se bilo dogodilo s Hercegovinom da se četnici ostali na lijevoj obali Neretve, sa svojim snagama u Tasovčićima, Prebilovcima i Klepcima, kao u jednom čiru koji je duboko prodirao u nacionalno tkivo hrvatskog naroda. Osim što su imali snagu, držali su i dominantne položaje (…) i imali prirodnu dubinu sve do Bileća. Da to nije tada učinjeno, sigurno bi rasplet događaja bio drukčiji, išao bi na našu štetu, i pitanje je gdje bi se, u krajnjoj liniji, agresor zadržao. – zaključuje general Bobetko, ocijenivši akciju *Čagalj* vrlo riskantnom, ali i vrlo uspješnom!

Združene su hrvatske snage, toga povijesnog lipnja 1992. godine, razbile četiri korpusa JNA u Hercegovini i, za manje od 20 dana, oslobodile oko 1800 četvornih km okupiranoga prostora. K tomu, zaplijenjeni su strateški značajni neprijateljski dokumenti, kao i teško i lako naoružanje, ali je u zarobljeništvo pao i značajan broj pripadnika okupatorskih snaga, uključujući i zapovjednika topništva za cijelo područje Mostara. Ti su zarobljenici kasnije razmijenjeni za zarobljene pripadnike HVO-a.

Lipanjske su zore označile istinsku prekretnicu tijeka rata u BiH!

No, u tada još jako svježim sjećanjima na određene sudbonosne propuste i loše poteze, ponekad učinjene čak i iz neoprostivo ogavne sujete pojedinaca, general Bobetko u svojoj memoarskoj knjizi, dakle 1996. godine, daje britak proročki osvrt, onaj koji je određene krugove uznemirio, onaj koji određene krugove uznemirava sada, onaj nad kojim se treba itekako pomno zamisliti: *Uostalom, to je bila prva pobjeda ovih razmjera što ju je Hrvatska vojska realizirala u toku Domovinskog rata. (…) Ali posve se živo sjećam, da sam po završetku ove uspješne operacije molio Matu Bobana i ostale odgovorne ljude u Hercegovini da brzo formiraju vladu u Mostaru, napuste Grude i pristupe formiranju vojske, jer daljnji tijek događaja može poprimiti i druge smjerove. Jednostavno rečeno, bojao sam se da nam se može dogoditi da počnemo gubiti dijelove već dobivene bitke. Na žalost, djelomično se tako i dogodilo. (…) Po mojoj ocjeni to je najveći propust učinjen u Domovinskom ratu u Hercegovini. Ponovit ću što sam rekao na oproštajnoj večeri u Međugorju, u nazočnosti najodgovornijih ljudi: 'Odlazim zadovoljan s ovoga prostora, jer sam uvjeren da sam izvršio i da smo izvršili jedan krupan zadatak. Ono što me stalno smeta i čega se malo pribojavam jest, da ako brzo ne uđete u Mostar, možemo biti i povijesni primjer kako se i dobivena bitka može po dijelovima gubiti.' Nažalost, ta se misao potvrdila. Kao što je poznato, došlo je do nepotrebnih sukoba Hrvata i Muslimana, velik dio teritorija smo izgubili, a Hercegovina je imala ogroman broj mrtvih. Muslimansko rukovodstvo, zbog stanovitog oportunizma, donosilo je posve pogrešne zaključke, a oni se odnose na sljedeće: da će sa Srbima i s bivšom vojskom naći zajednički jezik, i da se na njih ovaj rat, koji vodi Hrvatska, ne odnosi. U takvoj krivoj procjeni nastupili su tragični događaji, koji se mogu ocijeniti kao totalna zatečenost muslimanskog rukovodstva (…). (…) Rekao sam Aliji Izetbegoviću da tu povijesnu odgovornost neće moći preskočiti.*

***Vojna povijest*, br. 7**
Listopad 2011.
(Izvorna objava: *Gardist*, br. 2, 2. travnja 2009.)

Ratno znakovlje Hrvatskoga vijeća obrane

Pume, tigrovi, sove, štakori, pauci i vukovi, a onda munje, gromovi i druge nepogode, oslikavali su maštovito znakovlje na odorama hrvatskih vojnika tijekom Domovinskoga rata. Bilo da je svrhom zastrašiti neprijatelja, ujediniti vojnike, predstaviti pripadnike određenih postrojbi hrabrima, mudrima, vojnicima čeličnih živaca čijim venama teče napalm ili, pak, odaslati poruku sa znamenjem podneblja s kojega postrojba dolazi, svako je znakovlje nastalo s istim konačnim ciljem – bodriti vojsku koja je spremno i požrtvovno ustala osloboditi i zaštititi svoju zemlju, djedovinu, svoj narod, braniti pravo na domovinu, život i na samoopredjeljenje.

Premda pojam vojničko znakovlje pokriva široko područje, ovoga se puta držimo znakovlja koje je vojska nosila na ramenu, *amblema*. Premda je već prošlo više od desetljeća i pol otkako je završio rat i zlokobni zvuk glasnih sirena posljednji put uznemirio puk, još uvijek nitko nije sustavno obradio priču o vojnomu znakovlju Hrvatskoga vijeća obrane, časne oružane sile Hrvatske Republike Herceg-Bosne, učinkovitoga ratnog sredstva zaštite slobode hrvatskoga naroda i svih onih koji su odbili prihvatili velikosrpstvo i pomogli lomiti kralježnicu srpsko-crnogorskoj agresiji s istoka.

Dok je u Republici Hrvatskoj životna družica pokojnoga predsjednika dr. Franje Tuđmana, poštovana gospođa Ankica, sa svojim suradnicima prikupila gotovo sva ratna i poratna obilježja Hrvatske vojske, u troknjižju naziva *Hrvatsko vojno znakovlje*, na hercegbosanskomu podneblju, dapače i u cijeloj BiH, sličan je pothvat urađen jedino na prostoru ratnoga Zbornog područja Vitez.

General-bojnik Drago Dragičević i njegovi suradnici sabrali su prikupljenu građu iz Središnje Bosne i ukoričili ju pod imenom *Ratno znakovlje HVO ZP-a Vitez, iz Domovinskoga rata, od 1992. do 1996. godine*. U proslovu toga izdanja, general-bojnik Dragičević piše: *Prezentacija ratnog znakovlja postrojbi HVO ZP Vitez samo je objava jedne činjenice i povijesno svjedočenje o postojanju hrvatskih postrojbi, vojnika i branitelja u Bosni i Hercegovini koju je vjekovima branio i nastanjivao hrvatski čovjek i vojnik. Postrojbe i znakovlje HVO ZP Vitez nastali su u obrani i iz životne potrebe Hrvata iz središnje Bosne za opstankom i očuvanjem svoga određenja pred dvostrukom agresijom. Branili smo se, ratovali i ginuli pod svojim hrvatskim znakovljem i time slijedili i čuvali zavjet, čast i slavu svojih predaka.*

Uspoređujući žalosno stanje s ove strane granice s onim u Hrvatskoj, treba kazati kako je cjelokupna prikupljena građa po pitanju vojnoga znakovlja Hrvatske vojske pohranjena i izložena u Vojnomu muzeju Ministarstva obrane RH. No, ne samo da ne postoji knjiga u kojoj je obrađeno cjelokupno znakovlje svih zbornih područja Hrvatskoga vijeća obrane, nego još uvijek nitko na takov način ne skrbi za ratnu baštinu HVO-a koje je iz godine u godinu sve manje i gotovo je sigurno kako više nikada ne će biti moguće prikupiti i sačuvati sve ono što se pojavilo tijekom tih godina ponosa i slave, prkosa i otpora, s prve polovice 90-tih godina prošloga stoljeća. U tomu okolju treba podsjetiti na upozorbu velikoga Turgenjeva koji zapisa: *Istina koja nije izrečena u pravo vrijeme gora je od laži!*

Na prostoru Vojarne Stanislava Baje Kraljevića u Mostaru danas djeluje Prva pješačka (gardijska) pukovnija Oružanih snaga BiH, zadužena za njegovanje uspomene na HVO. Njezinom je zadaćom, između ostaloga, i ustrojavanje suvremenoga Muzeja Hrvatskoga vijeća obrane, sa spomeničkim kompleksom poginulim hrvatskim braniteljima koji će, akobogda, biti smješten u krugu same vojarne. No, vrijednu građu tek treba prikupiti, što iziskuje i organizaciju i vrijeme i novac, a u čemu

je neizostavna i pomoć veterana Domovinskoga rata, kao i članova njihovih obitelji koji po svojim domovima danas jamačno čuvaju možda nešto sitno, ali vrijedno, neku uspomenu na ratno doba koju budući naraštaji nedvojbeno trebaju vidjeti i za nju znati, napose jer je sve očitije kako *sjećanja* povjesničara na hrvatsku stranu ratne priče u školskim udžbenicima u BiH sve više blijede.

Hrvatsko se vojničko znakovlje, kao i u većine starih zapadnoeuropskih naroda, javilo s križarskim vojnama u 12. stoljeću. Prvo je državničko i vojničko znakovlje u svjetskoj, tako i u hrvatskoj povijesti nastalo oslikavanjem viteških štitova pa i ovo današnje u osnovi zadržava te stare, ali ne i zastarjele oblike. Suvremena hrvatska vojnička oznaka pojavljuje se na kapama hrvatskoga domobranstva, osnovanoga na osnovu Hrvatsko-ugarske nagodbe iz 1868. godine.

Hrvatski grb, nažalost, službeno nema neprekinutu trajnost, što srećom nije slučaj i u pučkoj baštini, gdje je uvijek njegovan s jednakom ljubavlju i poštovanjem. Hrvatska se šahovnica i zastava kroz povijest pojavljuju i zabranjuje ih se, i tako u krug. Tek 24. veljače 1990. godine, hrvatski povijesni grb javno je istaknut na 1. saboru Hrvatske demokratske zajednice, a onda postaje i osnovom prvih oznaka hrvatskih dragovoljaca od 1991. pa sve do profesionalnih postrojbi HV-a i HVO-a iz 1995. godine koje su pobjedonosno i zaključile oslobodilački Domovinski rat, časnim i blistavim vojnoredarstvenim akcijama *Ljeto 95.*, *Bljesak* i *Oluja*. Dakle, ustrojavanjem Zbora narodne garde, znakovlje s hrvatskim povijesnim grbom u osnovici istaknuto je na vojničkim odorama. Sve ostalo je povijest.

Dok je u Hrvatskoj za izradbu najvećega broja vojničkoga znakovlja postrojbi HV-a zaslužan arhitekt, dizajner i ratni pripadnik 150. brigade HV-a Božo Kokan čija su djela i sabrana u izdanju Školske naklade pod imenom *Znakovi pobjednika*, u HVO-u su ratno znakovlje radili različni pojedinci, manje profesionalci, više amateri, baš kao što su, osim pjesnika, najljepše stihove ratnih budnica ispisali ljudi koji nikada prije ni poslije nisu ništa drugoga napisali.

- Znakovlje naše vojske rađalo se u rovovima, pod tim znakovljem naši su se vojnici borili i ginuli. (…) U izradi sam se oslanjao na prepoznatljive artefakte naše povijesti, dakle, šahovnica, splitski pleter, Baščanska ploča, Zvonimirova krstionica i slično. – kazuje Kokan za *Slobodnu Dalmaciju*, 3. kolovoza 2011. godine.

No, kakvoća izgleda i poruke znakovlja HVO-a najčešće ne odaju je li iza njega stajao početnik ili profesionalac. Brojni su pokušaji i običnih vojnika oduševljavali, bilo da je riječ o jednostavnomu ili o složenomu djelu koje pokazuje i stvarateljevo poznavanje povijesnih gibanja ovoga podneblja.

Izradba grbova i maštovitost u njihovoj tvorbi vjerno su pratili razvitak hrvatske oružane sile u Herceg-Bosni, od začetaka prvih dragovoljačkih postrojbi preko njihova povezivanja u više operativne i taktične cjeline, do samoga ustrojavanja brigada i uspostave jedinstvena sustava zapovijedanja, potom i njihova preustrojavanja u profesionalne postrojbe, domobranske bojne i pukovnije. Znakovlje HVO-a nastajalo je usporedo s ustrojavanjima postrojbi, često i u jeku najžešćih borbi, uz pucnjeve i pjesmu, uz svjetlo svijeće, uz gitaru, uz pušku.

U pravilu, središnji je motiv hercegbosanski grb, a najčešći drugi motivi su oružje (od mačeva, sablji i kubura do suvremenih pušaka, pištolja, topova i raketa), povijesna (šahovnice, pleteri, viteški oklopi) i vjerska znakovlja (raspela, lica svetaca, poput sv. Jure dok ubija zmaja), likovi životinja i biljaka, ali i likovi velikana iz hrvatske povijesti, lica poginulih junaka upravo iz Domovinskoga rata, i dr.. Osim tih značajki, na gotovo svim su grbovima ispisana imena postrojbi i mjesta iz kojih potiču.

Tehnike izradbe znakovlja kretale su se uglavnom od sitotiska i tkanja, do strojnoga i ručnoga vezenja i gumiranja, a na raznovrsnoj građi, poput eko-kože, sukna, impregniranoga platna, samoljepljive trake, pusta… Prosječne veličine tih *amblema* kretale su se od 10 do 13 cm visine, od 7 do 8 cm širine, dok su oni okrugli najčešće bili promjera od 9 do 10 cm.

- S tuđim se barjakom ne ide ni u boj ni u svatove! – upozorio je Stjepan Radić i upravo su tu poruku shvatili i prihvatili stvaratelji hrvatskoga vojničkog znakovlja, kako u povijesti tako i danas. Možda bi način njihova promišljanja pri stvaranju tih zadivljujućih tvorbi, najlakše bilo pojasniti stihovima Silvija Strahimira Kranjčevića: *Ja domovinu*

imam; tek u srcu je nosim (…) I sve što po njoj gazi, po mojem srcu pleše (…). Upravo tako, jer u najnevjerojatnijim stvarima *umjetnici* su nalazili nadahnuća pa su vojnici, plešući ples smrti nad grubim rovovima, na ramenima pronijeli sva moguća obilježja svoje domovine, vjere i rodnoga kraja, a nisu rijetki oni koji kažu kako su često iz tih crteža i slika znali izvući snagu upravo onda kada im je bila presudnom za preživjeti i opstati, za ne pokleknuti.

Ovisno o rodu vojske kojemu je namijenjeno, znakovlje nije bilo jednako za vojnu policiju, postrojbe za posebne namjene, zrakoplovstvo, protuzračnu obranu, inženjeriju, mornaricu, oklopne vodove, kopnenu vojsku i brojne druge, a svaki od pobrojanih imao je karakteristično znamenje, poput munja, kaciga, pušaka, krila, protuzrakoplovnih topova, vijaka, brodovlja, tenkova... Svi oni s pravom bi trebali biti i zavrijedili su biti predmetom izučavanja heraldike i veksilologije, ako ne one svjetske barem onda hrvatske, s napomenom kako se hrvatsko ratno znakovlje (poglavito ono s potpisom spomenutoga Kokana) ubraja među najsuvremenija i najbolja rješenja danas u svijetu.

Premda se tvorci hrvatskoga ratnoga znakovlja u Herceg-Bosni uglavnom nisu pridržavali nekih posebnih heraldičkih odredbi, navest ćemo samo neke primjere onih koji su ponuđeni među savjetima za pravljenje grbova i sličnoga znamenja. Tako žuta ili zlatna boja znače darežljivost, bijela ili srebrna mir i iskrenost, crna upornost ili pohlepu, plava odanost i istinoljubivost, crvena vojnu moć i hrabrost, zelena nadu i odanost, a ljubičasta jest obilježjem plemstva, suverenosti, pravde i vladanja. Jednako tako, i životinje nose svoj znamen pa medvjed znači zaštitu, pčela radišnost, pas odanost, orao vodstvo, sokol ili jastreb ustrajnost, konj spremnost na služenje, lav hrabrost, jednorog iznimnu hrabrost, vuk stalnu opreznost, lisica promućurnost, sova mudrost… Od drugih znamenja, zanimljivi su sjekira koja znači spremnost za rad, raspela koja su znamenom pripadnosti kršćanstvu, vatra koja znači gorljivost i revnost, ljiljan čistoću, prsten vjernost, žezlo pravdu, mač ratobornost, dvorci i kule zaštitu.

U Poljičkomu je statutu drevne 1440. zapisano: *Onaj tko posjeduje staru baštinu, koja je ostala od predaka, mora je obrađivati i uživati i od nje živjeti. A nije časno da je potrati i potroši bez velike nevolje, već kako nalaže stari zakon i običaj, da je ondje ostavi gdje je i našao.* Taj je povijesni zakon itekako primjenjivim i u ovomu slučaju te nas (sve nas) obvezuje prikupiti, pohraniti, popisati, izložiti i čuvati obilježja postrojbi koje nam izvojevaše slobodu koju *Višnji nam Bog je dô*.

***Republika*, br. 24**
9. listopada 2009.
(Izvorna objava: *Večernji list*, br. 15395, 25. rujna 2006.)

Ratne pjesme Hrvatskoga vijeća obrane

Kada god su Hrvati bili u političkim nedaćama ili gurnuti u vihor rata, redovito se, uz političke pokrete, rađala i hrvatska domoljubna pjesma. Stoljećima je to bila glazba iz puka, najvećma stvarana i njegovana od strane guslara, gangaša i drugih pučkih čuvara tradicije i graditelja otpora.

Hrvatski nacionalni preporod u 19. stoljeću donosi i prve uglazbljene nacionalne budnice, a to je doba okrunila iznimna pjesma Ljudevita Gaja *Još Hrvatska ni' propala*. U Zagrebu, godine Gospodnje 1893., začetnik hrvatskoga znanstvenog pristupa izučavanju glazbe Franjo Kuhač objavljuje knjigu *Ilirski glazbenici*. U njoj vrhunac doseže ondanji glazbeni nacionalni izričaj u Hrvata, a spomenuti autor zapisuje i svoje spoznaje o nastanku *Horvatske Domovine* odnosno *Lijepe naše*, najuzvišenije pjesme u Hrvata uopće.

Domoljubni se napjev i u nadolazećim godinama razvijao, premda ne uvijek na najvišoj umjetničkoj razini, izuzmemo li, vjerojatno glazbeno najsnažniju hrvatsku domoljubnu ariju *U boj, u boj* iz opere *Nikola Šubić Zrinski* Ivana pl. Zajca. Nažalost, nije uvijek hrvatska domoljubna glazba bila istoga smjera pa su u Drugomu svjetskom ratu i Hrvati-partizani i Hrvati pripadnici Vojnice NDH imali svoje pjesme. Kritičari zamjećuju kako su ustaše bili više okrenuti pučkoj izvornosti, a partizani pali pod *mješoviti glazbeni utjecaj*.

Domovinski je, pak, rat donio razočaravajuće malo umjetnički zahtjevnih glazbenih izričaja. Osim novih zabavnih i rock skladbi, posezalo se za starim revolucionarnim skladbama poput: *Ustani, bane* i *Evo zore, evo dana* koje su nadživjele političku i društvenu stvarnost svojega vremena i dobro poslužile u svakoj krizi koja je tražila buđenje uspavanoga duha nacionalnog prkosa i dosezanja uzvišenih ciljeva – slobode i državnosti.

U Domovinskom se ratu nisu javljale nove domoljubne pjesme sa značajkama pučkih napjeva osim, dijelom, u Slavoniji, točnije u radu sastava *Zlatni dukati*. Osim njih i, dijelom, Dražena Žanka, Ive Fabijana i Đanija Maršana, teško je govoriti o istinskim narodnim budnicama, da ne spominjemo istinsku vojničku glazbu. Ratne je glazbe bilo, ali vojničke samo u pokušajima. Dakako, nemoguće je ne osvrnuti se na čuvenu Thompsonovu *Bojnu Čavoglave*, nositeljicu borbene prkosne misli koja je izrasla u pjesmu otpora koja je vrlo brzo nadmašila sam pojam Čavoglava i obrane Dalmatinske zagore, stasavši u pjesmu koja je davala nadljudsku snagu mladićima bez obzira na to koji su dio Hrvatske branili. Ipak, glazba za čuvene *Čavoglave* izniknula je iz makedonskoga pučkog glazbenog ritma i, umjetnički gledano, nema posebnu vrijednost.

Možda je polustoljetno robovanje u Jugoslaviji Hrvatima uspavalo stvaralačku posebnost ili možda današnji naraštaji nemaju velikane domoljubnoga stiha poput onih prošlih. No, ostaje činjenica kako mladići u maskirnim odorama s hrvatskim grbovima, s početka devedesetih godina prošloga stoljeća, nisu tražili umjetničke vrhunce nego pjesmu koja sadrži majčinu brižnost, domovinsku vjernost, vjersku svetost, domoljubnu zanesenost, tvrdu odlučnost, plamteći žar, muški prkos i neslomljivost... Upravo su takove bile pjesme koje su obilježile dane ponosa i slave postrojbi Hrvatskoga vijeća obrane HR Herceg-Bosne.

Robert je Brecy, u svojoj knjizi *Revolucija u pjesmi*, objavljenoj u Parizu 1988. godine, zapisao sljedeće: *Prije negoli su pale glave kraljevaca ili suparničkih vođa uvijek bi se zaorila pjesma koja je najavila promjenu, nečiji pad ili junačko raspoloženje pred napad na novoga neprijatelja!* Te se riječi možda ponajbolje osjete u prisjećanju na rat koje mi je tiho pripovjedio Krešimir Šunjić, mostarski pjevač i tekstopisac.

- Vraćao sam se iz studija *Art Forces* kod Tržnice, kada je Mostar zasula kiša granata s Fortice. Zaklon sam nagonski potražio iza stabla i spazih stariju ženu kako se, poput mene, besmisleno od granata skriva iza drveta i plače kao kiša. U žurbi je odlazio džip niz ulicu, a s njega joj je mladić vikao: *Ne plači, stara, doći ću ja!* Pritrčao sam i primio ju za ruku, govoreći joj neka ne plače. Rekla mi je: *Sinko, muža sam prije pet dana pokopala, ubila ga granata. Eno, sve što imam ode sada na prvu crtu! Kako ne bih plakala?* Ta mi je noć bila jako duga. Pucalo se! Dvije su svijeće izgorjele dok sam u sobi prebirao po žicama gitare i skladao pjesmu *Ne plači, majko*. – ispričao mi je Šunjić tek jednu u nizu priča iz mostarske ratne '92. godine.

Događaji koji su nepovratno mijenjali životne sudbine, bili su i neponovljivim nadahnućem za umjetnike, ali je agresija na Mostar probudila stvaratelje i u najobičnijim ljudima. Dakako, najvećma su za nastanak ratnih stihova zaslužni stasali pjevači, premda i većina njih nikada prije nisu samostalno pisali tekstove. No, uistinu je zadivljujuće koliko je ljudi tada napisalo pjesmu, a nikada prije niti poslije nisu stvorili druge.

Druga je brigada HVO-a pokrivala Mostar, a njezinu himnu izvodio Kristijan Božo Čarapina, koji je pjevao i himne Prve bojne (Bijelo polje i Potoci) i jednu od dvije postojeće himne Treće bojne (Cim i Bijeli brijeg). Obje himne Druge bojne (Rudnik, Bakijina Luka, Orlac i Raštani) napisao je i pjevao Petar Jurić, a drugu himnu Treće bojne Ante Toni Čarapina. Himnu Četvrte bojne *Tihomir Mišić* (Balinovac, Panjevina i Đikovina) izvodili su momci iz glazbene skupine *Art Forces Band*, dok je izvođačem himne Pete bojne (Ilići – Vrelo) Ivan Mikulić. Šesta bojna (Kruševo), Sedma i Osma bojna (Blagaj i Gnojnice) nisu imale himne, dok je pjevačem himne Devete bojne (Rodoč i Jasenica) bio Marinko Miljko.

Himna Devete bojne, autora Stjepka Martinovića, ovjekovječena je i televizijskim spotom, snimljenim u studiju ratnoga snimatelja Ante Krište. U tomu su razdoblju nastale i već legendarne pjesme *Tiho, tiho teče Neretva* i *Herceg-Bosno, u srcu te nosim* Mate Bulića, potom *Hercegovina u srcu* Ranka Bobana, ali i mostarski prepjev *Bojne Čavoglave*, nazvan *U Mostaru* čiji stihovi ničim ne najavljuju pakao 1993. godine:

U Mostaru, starom gradu rijeke Neretve
stala braća da odbrane svoje domove.
Stoje Hrvat i Musliman, mi smo braća svi,
nećete u Mostar ući, dok smo živi mi!
Oj Hrvati, Muslimani, braćo mostarska,
Herceg-Bosna pasti neće, neće nikada!

Prikupio sam čak pet ratnih prepjeva *Bojne Čavoglave* pa znadem kako, osim mostarske, postoje i bjelovarska i posavska i inačica *Čavoglava* pod imenom *Poskok bojna*, ali je (u političkomu rakursu) danas osobito zanimljivom ona sarajevska, u izvedbi *Teške industrije*, a koja otpočinje stihovima: *U Sarajevu, gradu Herceg-Bosne ponosne, stala raja da odbrane naše domove*. Inače, upravo je skladba *U Mostaru*, kao i pjesme *Ej, Mostarci, rajo draga* ili *Zajedno smo jači* Mladena Kvesića, nastala kada su hercegovački Muslimani bili u redovima HVO-a. Znakovito je to što, nakon početka hrvatsko-muslimanskoga rata 1993. godine, niti jedna ratna pjesma s hrvatske strane, koja bi pozivala u boj protiv muslimanskih snaga, nije snimljena.

U raščlambi mostarskih ratnih skladbi osjeti se utjecaj jugoslavenskoga rocka i pop-rocka iz 1980-ih pa u dijelu mostarskih ratnih pjesama glazbena podloga katkad neodoljivo *zamiriše* na neke hitove ranijega desetljeća, čak i na akorde srpskih sastava, poput *Kerbera* i *Poslednje igre leptira*. Sastav *Art Forces Band* čak je snimio pjesmu *Hercegovina,* u cijelosti iskoristivši i glazbenu i tekstualnu podlogu bezvremenske *Makedonije* (Dado Topić i *Grupa Time*), prilagodivši tek ključne riječ izvornih stihova. Na sličan se način prepoznatljiva glazbena podloga 1980-ih osjeti i u čuvenoj sarajevskoj *Grbavici* (Mladen Vojičić Tifa) iz 1993., a sve to ne treba čuditi, jer su ratnu glazbu uglavnom stvarali dečki koji su odrastali na valu jugoslavenske rock ekspanzije, Novoga vala, Novog primitivizma…

Međutim, osim osjetnoga *žešćeg* rokerskog utjecaja na tvorce pjesama otpora, tegobne 90-te iznjedrile su i neke koje svakako spadaju

među mostarske ratne skladbe, ali umjesto borbenoga prkosa, pronose nešto nježniji štih, a ovom prigodom podsjećam na: *Doći će vrijeme blagog naroda* i *Hoću mir* (*Art Forces Band*), *Marijo, majko naša* (Kristijan Božo Čarapina), *Hercegovci širom svijeta* (nisam doznao ime izvođača), *Hercegovko moja mila* (Grupa *Express*), *Hercegovac, to sam ja* (Ante Toni Čarapina), *Teci, teci, Neretvo* (Joško Tomičić), *Poleti, sokole* (Krila sokola), *Suze za tebe* (Ivan Ine Tadić)…

Potonja (*Suze za tebe*) obiluje posebno dirljivim stihovima koje uspijevaju i danas snažno dirnuti u dušu: *Da li si slutio, voljeni grade, što te to čeka, što ti se sprema? / Da li si znao da u tebi živi za tebe koji osjećaja nema? / Čelične ptice, orao i galeb, piloti mladi, tvoj ponos i nade. / A sad' te ruše i po tebi pljuju, o što sve trpiš, moj voljeni grade! / Neretvo hladna i ti si tužna što tvoji mostovi ranjeni leže, / ja gledam sliku moga Mostara, suze mi teku, a srce se steže.*

Prva mostarska ratna pjesma *Prijestolnico Herceg-Bosne*, koju je napisao širokobriješki novinar Pero Zelenika, nastala je i snimljena još u studenomu 1991. godine, a na njoj su glazbeno radili Živko Ključe i don Željko Majić. Ako se zadržimo na himnama mostarskih bojni HVO-a, tron za najemotivnije stihove uvjerljivo dijele himne Devete i Druge bojne, dok je himna Pete bojne nedvojbeno bila najborbenijom mostarskom, možda i u HVO-u općenito, ratnom pjesmom.

Ratna je glazba bodrila Mostarce, često vojnicima bila prisnim prijateljem na prvoj crti bojišnice, ulijevala im hrabrost u srca dok im je dah smrti bio za vratom. Vojnici često nisu dolazili s položaja danima te su pisali poruke obiteljima koje je svakodnevno objavljivala Hrvatska radiopostaja Mostar. Javljali su da su dobro, ali nikada i gdje su, jer je radijski signal pokrivao i područje preko prve crte bojišnice. Upravo je između blokova vojničkih javljanja, i općenito u radijskomu programu, tih godina stalno svirala ratna glazba, nositelj duha borbe i otpora hrvatskih ratnika. Tako je i Hrvatska radiopostaja Mostar bila stalnim čuvarom visoke razine morala u branitelja. Pjesme koje su nastale u ratnomu vihoru dale su znatna obola u obrani, a pomogle su prikupljati i pomoć među iseljenicima te čuvati prisebnost ženama, djeci i starima koji su u podrumima čekali na glas svojih najbližih koji su čuvali odstupnicu neprijateljima.

Bogu hvala, hrvatska je revolucionarna pjesma nadživjela sve pokušaje nebrojenih tuđina i tuđinski sluga u domaćim redovima da ju ušutkaju, zabrane, iskorijene… I danas ju se pjeva glasno, tiho ili tiše. Ipak, pjeva ju se!

***Večernji list*, br. 19624**
2. rujna 2018.

Oliverov spomen širokobriješkim Slavujima

Parti' je jadranski galeb najlipšega glasa! Dok je njegovo tijelo, na posljednjemu putovanju, obilazilo 'vale Brača i Hvara, prije nego će leći pod mirnu velolušku grudu, od Olivera se opraštalo njegovim pjesmama. U Hercegovini je oživljena jedna za koju je danas malo tko uopće znao, a Oliver ju je, u vruće ljeto 1992. godine, otpjevao u čast topnicima Širokoga Brijega, pripadnicima Hrvatskoga vijeća obrane. Nakon četvrt stoljeća, *Zaljubljeni topnik* postao je hitom, s više od stotinu tisuća zabilježenih pregleda i autentičnim zvukom koji jasno ukazuje na snimku s audio kazete koji ovoj nježnoj skladbi daje poseban šarm.

U Hercegovini je toga kolovoza '92. već četiri mjeseca bjesnio krvavi ratni sukob, a upravo u vremenu pripreme za *Lipanjske zore* (*Čagalj*) i neposredno nakon njih, kada je zadan prvi ozbiljan vojni udarac okupatorskim snagama i oslobođena dolina Neretve, napisano je i uglazbljeno ponajviše ratnih pjesama. Tako to neupitno emocije diktiraju… U pravilu su te pjesme pisane perima neiskusnih tekstopisaca, samouko uglazbljivane na gitarskim žicama i snimane po podrumima, nerijetko uz izvanjske detonacije i štektanje pušaka. Priča *Zaljubljenoga topnika* drukčija je od ostalih.

Iskreno, bila mi je pala u zaborav, a prvi me je na nju, negdje 2001. godine, podsjetio pokojni Ivan Ćubela Ćubi, prepričavajući mi novinarske dogodovštine s ratišta i svega onoga što se *uz rub rata* zbivalo. Oduševilo me saznanje kako je pjesmu HVO-u otpjevao veliki Oliver.

Sudbina je htjela da nekih pet godina poslije, u mostarskoj redakciji *Večernjaka*, upoznam kolegu Peru Zeleniku koji je te 1992. godine, i sam u maskirnoj odori, podno cijevi raketnoga bacača pretočio svoje uzburkale emocije u stihove i opisao kako *s Mostarskog blata plameni ližu* dok *noćni zmajevi šalju rakete*. Tako su rođeni *Noćni zmajevi* koji su oduševili staroga širokobriješkog profesora glazbe Antu Slišković a koji im je u dahu posložio dinamične note. Kako je za pjevačku izvedbu *Zmajeva* bio odabran tamošnji pjevač Duka, Slišković je od Zelenike zatražio novu pjesmu, obećavši mu kako će ju otpjevati netko od glazbenih zvijezda.

- Kazao mi je: *Ide tebi ovo, napiši još jednu, a ja ću se pobrinuti za ostalo*. Dao sam mu riječi *Zaljubljenoga topnika*, ne sluteći na koga cilja. S Oliverom se, naime, profesor poznavao od mladosti. Nazvao ga je u Vela Luku… Oliver je, na prvu, kazao kako ljeti ne radi, ne snima niti ide u grad, nego odmara na svojoj barci, u svojoj 'vali. Ali Ante se nije dao smesti, a kada mu je objasnio o čemu je riječ i kako je pjesma o topnicima HVO-a, Oliver se predomislio, postavivši samo jedan uvjet, a to je da sve mora biti na vrhunskoj razini. – prisjetio se Pero, neopisivo oduševljen mojim pozivom i nakanom da oživim priču o *Zaljubljenomu topniku* i o širokobriješkim Slavujima.

Stari morski vuk predložio im je Remija Kazinotija za pisanje aranžmana. Snimali su u splitskim studijima Tomislava Mrduljaša, Nenada Vilovića i Mladen Duplančića, u produkciji zagrebačke kuće CroatiaTon.

- Oli je bio istinska dobričina: *Ja vam ne ću uzeti ništa, a ako nemate novca za Remija, ja ću ga nazvati i sve dogovoriti*. – oteo se Peri iskren osmijeh kada se prisjetio kako su s mukom prikupljali novac za taj pothvat. Odlučili su ići do kraja i uzeti Kazinotija, na tada vrhunskim uređajima u Splitu snimiti cijelu kazetu, što je iziskivalo 600 njemačkih maraka po pjesmi, plus sve prateće troškove organizacije, prijevoza... Zanimljivo je da se na tomu nosaču zvuka, osim Olivera, našao i kasniji hrvatski predstavnik na Euroviziji Ivan Mikulić Civa, s pjesmom *Slavuji*, a snimali su i Duka (*Noćni zmajevi* / *Munja nebeska*), Toni Ćavar (*Spomen* / *Slavuj širokobriješki* / *Oj, Hrvatska moja*), te širokobriješki župni zbor Sv. Cecilije (*Širokobriješkoj gospi*).

- Sjećam se, stigao je brodicom na splitsku rivu i snimao cijeli dan. Doveo je i prateće vokale, ma vrhunski profesionalac. Duhovit i dobro raspoložen, opuštao je cijelu ekipu. Stalno je sipao doskočice, tražio pojašnjenje izgovora riječ *azimut*, *daljinar*, a onda mi je dobacio: *Šta će ti mjesna sprava, šta nisi stavija 'ona sprava'?* – prisjetio se Pero nenadmašna Oliverova dalmatinskog duha.

Azimut, daljinar i mjesna sprava ciljničkim su dijelovima topa, a samo je Oliver Dragojević mogao tim krutim i prijetećim vojnim nazivima udahnuti dušu i od ratne pjesme učiniti itekako pjevnu, ljubavnu pjesmu koja zarazno osvaja uho.

- Bio je profesionalac bez premca. Još pri prvomu razgovoru s Antom, naglasio je kako ne želi huškački tekst i kako ne smije biti riječi poput *četnik* ili sličnih. Tijekom snimanja, dok smo mi padali od umora, on je stalno išao dalje. Po stotinu bi puta, nakon preslušavanja, kazao kako nešto nije dobro i kako treba ponoviti pa bismo ponovno snimali… Na rastanku smo ga darovali čahurama, od one najmanje do Slavujeve (130 mm), s ugraviranim posvetama širokobrijeških topnika. Kada je vidio onu najveću, ponovno je iz njega progovorio vuk: *Koga ova do'vati, j…' je majku!* – zaronio je Pero u posebnu životnu uspomenu.

Širokobriješki topnici kojima je pjesma *Zaljubljenik topnik* posvećena prvotno su bili ustrojeni kao Topništvo ŠB, a kasnije kao Mješoviti topnički puk, izravno podređen Glavnomu stožeru HVO-a. No, čuveni Slavuji pjevni je nadimak dvaju topova od 130 mm čije je dopremanje značilo prekretnicu u obrani Herceg-Bosne. Sjećam se, premda tada bijah jedanaestogodišnji dječak, vijesti o dolasku Slavuja, kada smo konačno dobili moć ne samo braniti se, nego i zaprijetiti napadaču.

- Kasnije ih je bilo više, ali tada smo iz Hrvatske dobili ta dva i ukopali smo ih na brdu Trtle iznad Uzarića, na rubu Mostarskoga blatu. Otud smo pokrivali prostor od Tasovčića kod Čapljine sve do mostarske Fortice, a u par navrata smo dosegnuli i Nevesinje, žestoko odgovorivši na raketiranje Širokoga. Tražili su nas granatama, ali najbliže što su dobacili bilo je udaljeno kilometar od naše bitnice. – raspričao se na moj poziv filmski glumac Slaven Knezović koji je bio zapovjednikom na Slavujima, dok je, nakon oslobođenja Mostara, bio preraspoređen za zapovjednika Mješovite topničke divizije HVO-a Mostar.

HVO je, prije dopreme Slavuja, raspolagao manjim višecijevnim bacačima raketa (VBR), minobacačima različnih kalibara i haubicama od 155 mm. Razlika između haubice i topa u tomu je da se topovsku cijev podiže do kuta od 45 stupnjeva, a haubica ide i na viši nagib pa topovski projektili imaju vodoravnu putanju, a haubični mogu pasti i gotovo okomito. Premda je razorna moć haubice daleko većom, ona je pogodnijom za gađanje ciljeva iza određenih preprjeka, a top od 130 mm nije bez razloga prozvan *snajperom među topovima*!

- Slavuje je odlikovala iznimna preciznost, snaga i mogućnost dometa i do 30 km (ovisno o punjenju), a njihov je *pjev* očvrsnuo našu obranu i snažno podigao i vojnički i pučki moral. Koliko smo pucali tijekom *Lipanjskih zora*, jedan se Slavuj pokvario i vukli smo ga u Šibenik na popravak, gdje je se čekalo mjesec dana na završetak sanacije. Na povratku u Hercegovinu, ljudi su, vidjevši nas s tim gorostasom zakačenim za kamion, klicali: *Evo Slavuja*. Toliko nam je značila ta moć, ta činjenica da više nismo bili samo vojska u rovovima, nego sila koja je mogla odgovoriti moćnomu neprijatelju i natjerati ga na uzmak. Kada bi Slavuji s Uzarića pucali, detonacije su se čule i u Mostaru i u Čaplji-ni. – ispričao mi je uvijek raspoloženi Slaven, mangupski se smješkajući dok se prisjećao tih pobjedničkih trenutaka.

Širokobriješki Slavuji odavna su utihnuli i dao Bog da više nikada ne budu morali *zapjevati*, a *Zaljubljeni topnik* više nikada ne smije pasti u zaborav. Tom je pjesmom, neodoljivim rašpavim glasom velikoga Olivera Dragojevića, maestralno opjevana borba hrvatskoga vojnika, u samo dvije slike – *za njegov kamen* i *za Nju*, na koju uvijek misli i kojoj se vraća skoro…

Kazeta je nazvana *Slavuji pjevaju – Oliver i topnici*. Svi izvođači i autori pjesama odrekli su se naknada, a sredstva od prodaje kazete darovana su za izgradnju kuće obitelji jednoga poginulog topnika, pripadnika njihove postrojbe. Zanimljiv je podatak kako je i mostarski *Art Forces*

Band svoju ratnu kazetu također uradio u produkciji CroatiaTona, a na tomu je nosaču zvuka uglazbljena čuvena pjesma Veselka Koromana *Doći će vrijeme blagog naroda*.

Zaljubljeni topnik

Topnik sam ljuti sa Širokog Brijega
i branim hrabro ja kamen svoj.
Ali i na te ja mislim, draga,
vraćam se skoro u zagrljaj tvoj!

Ref.:
Azimut, draga, imam za tebe,
daljinar uzmem iz srca svog.
Uz mjesnu spravu doć' ću do tebe,
pronaći pravi put do srca tvog.

Ja sliku držim na topu svom,
gledajući tebe ja bijem boj.
Spreman sam uvijek braniti dom,
za Široki dati i život svoj!
Za Široki dati i život svoj!

Ref.:…

***Republika*, br. 23**
25. rujna 2009.

Vojni orkestar Hrvatskoga vijeća obrane

Godina je 1992. u Mostaru, a mjesec svibanj namjesto cvijećem ispunjen je smrću, razaračkom snagom rata, strahom civila zbog bjesomučnoga srpsko-crnogorskog granatiranja grada. No, ispunjen je i probuđenim prkosom, prkosom hrvatskih branitelja.

Upravo taj prkos zasvirao je najednom iz mraka jednoga podruma, iz zagušljive prostorije ispunjene ustajalim zrakom, iz jada koji je ljudski rod tako naglo vraćao stotinama godina unatrag, u mračnjaštvo srednjega vijeka, bez struje, bez vode, bez poštivanja svetosti života. Zasvirala je nada iz pluća, iz usta, iz limenih glazbala nekolicine glazbenika koji su htjeli i uspjeli kazati svijetu kako su itekako živi, itekako tu, itekako svjesni. U ratnu zbilju odaslali su melodije, dali ritam životu, neuništivu duhu, i onda je sve krenulo… U podrumu zgrade Projektanta rođen je Vojni orkestar Hrvatskoga vijeća obrane, glazbeni ponos oružane sile Herceg-Bosne.

Dokazalo se i tada kako nije moguće sputati duh, napose ne duh umjetnika. Naprotiv, ugnjetavanje će ga osnažiti, osokoliti, zainatiti pa će se stvaralačka snaga vinuti u visine nedostižne bilo kojemu dušmaninu. Okupljeni u podrumskim prostorijama poslovnoga zdanja Projektanta, na križanju Radićeve i Ulice kralja Tomislava, glazbenici-puhači, uglavnom Mostarci starije životne dobi, a zbog toga i onemogućeni nositi pušku, gorjeli su od želje za davanjem obola epskoj borbi Domovinskoga rata. I onda je sinulo – svaki pali vitez mora dobiti zasluženi svečani vojni ispraćaj na putu do mjesta njegova vječitog počinka.

Dok su se ljesovi, prekriveni zastavama, usporeno njihali između snažnih ruku suboraca, limena je glazba izvlačila suze i iz onih najčvršćih, prije počasne paljbe koja bi ledila krv. Oružje tih hrabrih ljudi bila su njihova glazbala koja su znala braniteljima darovati neobjašnjivu snagu, poriv za ustanak čak i onda kada je trebalo pasti, koja su istodobno neprijatelju znala zadati smrtonosni udarac u obliku kukavnosti pred zvucima koji su slali poruku kako Hrvat nije spreman nestati.

Vojna glazba HVO-a Mostar, kako se prvotno zvala, bila je u sastavu umjetničkoga voda HVO-a *Art Forces*. Glazba u lipnju 1993. dobiva svoje povijesno ime kao Vojni orkestar Hrvatskoga vijeća obrane, ustrojen u IPD Odjelu obrane Hrvatske zajednice Herceg-Bosne. U lipnju 1995., preustrojena je i ulazi u sastav Političke uprave Ministarstva obrane Hrvatske Republike Herceg-Bosne.

Nažalost, Herceg-Bosna hrvatskim političkim porazom, nakon ratne pobjede, nestaje s europskoga zemljovida, a onda slijede i druga strmoglavljena pa u lipnju 1997. i Vojni orkestar HVO-a ulazi u sastav 1. hrvatskog gardijskog Zbora Vojske FBiH, da bi u studenomu 2004. postao sastavnicom Orkestra Oružanih snaga BiH, kao ustrojbena cjelina naziva 1. bend Orkestra OS-a BiH, kako se zove i danas.

No, unatoč zbilji o kojoj se nije snilo, nikada se ne smije zaboraviti na one teške, vjerojatno najteže mostarske dane u dugoj povijesti grada, onu prvu polovicu 1990-tih. Ratna su razaranja primorala hrvatske vojne glazbenike nekoliko puta mijenjati adresu na kojoj su se okupljali i uvježbavali izvedbe. Nakon Projektanta, vježbali su neko vrijeme u svlačionici Stadiona HŠK *Zrinjski*, potom u prostorijama Srednje medicinske škole *Sestara milosrdnica*, zatim Hrvatskoga glazbeno-pjevačkog društva *Hrvoje* pa u Trećoj osnovnoj školi na Trgu hrvatskih velikana te u prostorijama Hrvatske glazbe Mostar u Hrvatskomu domu hercega Stjepana Kosače, gdje su i danas, doduše kao sastavnica OS-a BiH.

Prvim zapovjednikom Vojnoga orkestra HVO-a, od 1993. do 2000. godine, bio je satnik Anton Tona Zadro, nakon kojega palicu preuzima bojnik Tomislav Sušac, sadanji zapovjednik 1. benda. Orkestrom su ravnali maestri: natporučnik Stanko Buhač, Joško Slišković, Darjana Blaće, Tomislav Faćini i bojnik Tomislav Sušac. U tomu relativno kratkomu životnom vijeku, kroz Vojni orkestar HVO-a prošao je 61 član. Do danas, devet im je članova preminulo prirodnom smrću, a jedan je 1993. dao život za Domovinu. Devet je pripadnika kroz ove godine umirovljeno. Danas, 1. bend Orkestra OS-a BiH broji 14 članova.

Nažalost, dok su za tako kratka vijeka ovi hrabri glazbenici bili primorani u više navrata mijenjati i ime i znamenje na ramenima, pratila ih je jedna žalosna nepromijenjenost, a to je neprekinuta borba za nabavu glazbala i notnih zapisa. U samomu su početku, u onim ratnim vremenima, rabili privatna glazbala i nekolicinu onih koje su dobili od gradskih orkestara Dubrovnika i Metkovića. No, ma koliko nevjerojatno i sramotno zvučalo, i sadanji članovi 1. benda Orkestra OS-a BiH sviraju na osobnim glazbalima ili ih pozajmljuju od Hrvatske glazbe Mostar koja je i sama, 1994. godine, rođena uglavnom od strane pripadnika Vojnoga orkestra HVO-a. Jednako je i s notnom građom koju prikupljaju od glazbenika diljem zemlje, od Hrvatske glazbe Mostar i od Orkestra Hrvatske ratne mornarice RH.

Prvi bend Orkestra OS-a BiH ustrojen je za izvedbe skladbi s jednom flautom, jednim tenorom, tri saksofona, dva trombona, tri trube, jednom tubom, jednim klarinetom, malim i velikim bubnjem. Dosad su nastupili nebrojeno puta u zemlji i u svijetu, na tradicionalnim božićnim i novogodišnjim koncertima, na prisegama i na završecima obuke ročnika, u prigodi obilježavanja značajnih nadnevaka iz povijesti HVO-a, na ispraćajima postrojbi u mirovne misije i na njihovim dočecima, na diplomatskim zbivanjima, čak i za međunarodne vojne snage u BiH. Danas nastupaju više od pedeset puta godišnje, u sklopu vojnih i državnih protokola.

Osim glazbenika-puhača, Vojni orkestar HVO-a u svojemu je sastavu imao i gudački kvartet. Cjelokupni je Orkestar otpočetka bio mješovitoga sastava u više pogleda, počevši od životnih godišta pripadnika koja su se kretala do daleke 1923. do nešto bliže 1979. godine, potom od spolnoga sastava, sa 60 muškaraca i jednom ženom, do nacionalne strukture s 44 Hrvata, 11 Muslimana, četiri Srbina i dva Slovenca. Odore pripadnika Vojnoga orkestra HVO-a resila je prekrasna oznaka sastavljena od povijesnoga hrvatskog grba i lire koja je znamenom glazbe

još od antičkoga doba. Ipak, današnji 1. bend Orkestra OS-a BiH uopće nema znamen za ures svečane vojne odore. Pripadnici Vojnoga orkestra HVO-a HR Herceg-Bosne nositeljima su odličja Spomenice Domovinskoga rata i Spomenice domovinske zahvalnosti.

***Republika*, br. 22**
11. rujna 2009.

Hrvatska glazba Mostar

Otkako je, 1888. godine, pri Narodnomu pjevačkom društvu u Mostaru, kasnije nazvanomu *Hrvoje*, ustrojena i puhačka glazba, udaraju na nju ratovi, zabrane, životarenje ali, usprkos svemu, Hrvatska glazba Mostar opstala je i opstaje, ostavivši iza sebe i uspone i padove, kao opomenu i kao gorko iskustvo, kao snagu koja je rasla i stasala iz teškoga bremena kao jamac budućnosti i neuništivosti.

Premda su ratne strahote uništile pismohransku građu, ostali su podaci u crkvenim i privatnim zapisima, u sjećanjima suvremenika. Priča toga vječnog sastava koji je znamenom Mostara, otpočinje još u razdoblju osmanlijske okupacije, točnije u sutonu toga mračnog carstva. Hrvati Mostara uporno su pokušavali od turskih vlasti ishoditi odobrenje za osnivanje pjevačkoga društva, a ljeta Gospodnjega 1873. upućuju službeni zahtjev za pokretanje Hrvatskoga pjevačkog društva *Kosača*. Buđenje imena velikoga vojvode vlastodršcima nije bilo milo pa je podnositeljima zahtjeva stigao negativan odgovor.

Očekivano, Katolička crkva daje snažnu potporu svojem narodu i ustrojava Crkveni pjevački zbor koji djeluje i u doba austro-ugarske okupacije. Ni to kršćansko carstvo nije udovoljilo Hrvatima u nakani osnivanja nacionalnoga pjevačkog društva u stolnomu gradu. Predlagana su i druga imena, poput *Višević*, *Zvonimir*, *Tomislav*, došlo je i do otvorenih sukoba s vlašću, nakon što je uhićeno tridesetak članova Zbora jer su se, nakon jednoga nastupa, zaogrnuli hrvatskim trobojnicama. Po izlasku iz kratkotrajnoga pritvora, obnavljaju prijedlog za odobravanje ustrojavanja Hrvatskoga pjevačkog društva *Višević*. Zbog

osjetljiva stanja, odobrenje stiže, ali za osnutak društva pod imenom Narodno pjevačko društvo, uz strogu zabranu isticanja hrvatske nacionalne odrednice u nazivu.

Toga 10. studenog 1888. godine, mostarski hrvatski katolički puk bilježi zlatnim slovima u knjižici svoje povijesti, premda još ni sljedeća tri desetljeća nisu mogli nositi prirodni hrvatski predznak usred svojega grada i svoje zemlje. No, uporna su traženja, već u veljači 1899. ishodovala odobrenje za preimenovanje Društva u HGPD *Hrvoje*. Silne teškoće nisu spriječile vizionare djelovati polagano, utirati put budućim velikim, presudnim zbivanjima.

Prvi predsjednik Narodnoga pjevačkog društva biva fra Augustin Zubac koji je za dirigenta–kapelnika angažirao Vinka Šubira, dotad zborovođu Radničkoga pjevačkog društva *Sloboda* iz Zagreba. Šubir je na dužnost u Mostaru imenovan dana 30. listopada 1889. godine, a povijesnoga 17. svibnja 1890. ulicama Mostara svirajući prolazi civilna glazba, prva na cjelokupnomu ozemlju današnje BiH. Svirali su *Lijepu našu*, potom skladbe: *Carevka*, *Prosto zrakom ptica leti*, *Banovci*…

Uprava Društva odlučuje osnovati i glazbeni odsjek čije je organizatore oduševljeno pučanstvo potpomagalo. Upravo je zahvaljujući podupirateljima, Društvo kupilo prva glazbala te zadivljujuće odore glazbarima. Glazbena je sekcija 1918. izdvojena iz Hrvoja kao Hrvatska glazba i time je Mostar, prvi od svih mjesta u BiH, dobio svoju gradsku glazbu. Otad je bilo kakov značajniji događaj u Mostaru nezamisliv bez sudjelovanja Glazbe.

Razvitkom je došla do izražaja i poteškoća s nedostatkom prostorija te Uprava godine 1892. čini poticaj za izgradnju Doma na zemljištu u Pothumu, u vlasništvu Bratstva sv. Antuna Padovanskoga, što je austro-ugarska vlast na sve načine pokušala spriječiti. Hrvati su se othrvali i radovi kreću 1896., a prostorije Hrvojeva doma svečano su otvorene 2. veljače 1897. godine. U Mostaru je tada, kao i u drugim hrvatskim značajnijim središtima, djelovalo Društvo za tjelesni odgoj *Hrvatski sokol* i u njegovu je okrilju postojala glazba imena *Fanfara*.

Tek razbuktali razvitak zaustavio je Prvi svjetski rat, kada biva uništena gotovo cjelokupna imovina Hrvoja, tako i Glazbe. No, već u studenomu 1918. pristupa se obnovi Društva, ovoga puta pod imenom Hrvatska glazba u Mostaru, pod kojim nastavljaju djelovanje u novonastaloj Kraljevini SHS, kasnije Kraljevini Jugoslaviji. Hrvati su, u tomu razdoblju između dva velika rata, trpjeli nedaće, a progoni su bili posebno snažnima nakon ubojstva hrvatskih zastupnika u Narodnoj skupštini u Beogradu, 20. lipnja 1928. godine. Čak i neposredno prije gnusnoga atentata srpskoga radikala životinjskih manira Puniše Račića, kraljevska je vlast u Mostaru uhitila istaknute hrvatske prvake, neke od njih prognala na prinudni boravak na Kosovo, bez prava na rad.

Osjetilo se tako pojačano napuštanje Hrvatske glazbe u Mostaru, 1929. godine, kada je upamćen i pokušaj razbijanja Hrvatske glazbe, s navodnim ciljem stvaranja Rudarske glazbe. Tako je svim glazbarima zaposlenima u Rudniku mrkoga ugljena ili na Željeznici zapovjeđen prelazak u novo društvo ili, u protivnom, otkaz s posla. Srećom, ta je zamisao propala, a samo dvije godine poslije, priljevom novih glazbara, dolazi do nagloga povećanja članova. To, unatoč činjenici da vlast u državnu službu nije upošljavala osobe koja su svirale u Hrvatskoj glazbi u Mostaru.

Od 1930. otpočinje brojniji upis učenika u Hrvatsku glazbu pa raste i problem sa smještajem. Zahvaljujući dobrovoljnim prilozima i poduzetnošću samih glazbenika, izgrađen je Dom hrvatske glazbe, jednostavna prizemna prostorija pokraj zgrade Hrvoja, s istočne i južne joj strane, duga oko 12 i široka oko 6 metara. U nju se ulazilo sa sjevera, na strani gotovo potpuno zastakljenoj pokretnim krilima koje bi ljeti razmicali i tako stvarali otvorenu pozornicu za koncerte pod vedrim nebom u dvorištu Hrvoja. Danima su sami glazbari, bez obzira na svoju izobrazbu i djelatnost, radili najgrublje poslove i 1935. dovršili Dom Hrvatske glazbe.

Početkom Drugoga svjetskog rata mlađi su glazbari mobilizirani, a stariji uglavnom sviraju po sprovodima. Dom *Hrvoje* 1941. godine zauzimaju Talijani, a poslije njih ga naseljavaju izbjeglice. Tako je Hrvatska glazba u Mostaru posljednji javni nastup s mimohodom gradskim ulicama učinila za Božić 1943. godine, kada glazbare prima biskup mons. dr. Petar Čule.

Padom Nezavisne Države Hrvatske koja, začudo, nije pomogla opstanak ovoga društva, Hrvatska glazba u Mostaru i *Hrvoje* bivaju sjedinjeni u HKD *Napredak*, dok je 1946. u zgradi Hrvoja održana osnivačka skupština RKUD *Abrašević*. Pritiscima je, polovicom 1947., dokrajčen rad i Napretka te je Glazba tada sasma prešla u Abrašević. Tek padom komunizma i uspostavom Herceg-Bosne oživljava Hrvatska glazba Mostar. U lipnju 1992. godine, u jeku srpsko-crnogorske agresije na Mostar, ustrojen je Vojni orkestar Hrvatskoga vijeća obrane, dok je Hrvatska glazba Mostar službeno obnovljena pod okriljem HR Herceg-Bosne 1994. godine, uglavnom od strane članova Vojnoga orkestra HVO-a.

Danas Hrvatska glazba Mostar živi i radi u nemogućim uvjetima. Ni današnji vlastodršci, izrasli iz demokratskih promjena, ne prepoznaju to društvo kao nositelja i čuvara kulturnoga života i duhovnoga uzdizanja Mostara već dulje od stoljeća. Hrvatska je glazba prepuštena samoj sebi i postoji isključivo zahvaljujući entuzijazmu svojih glazbara, bez stalnih izvora financiranja i u zbilji u kojoj sami kupuju svoja glazbala. Podstanarima su u Hrvatskomu domu hercega Stjepana Kosače, a još i danas sanjaju o ponovnoj izgradnji Doma Hrvatske glazbe. Građani se sjete njihova postojanja nekoliko puta godišnje, kada u svečanim odorama učine mimohod ulicama, primjerice u povodu Praznika rada, Valentinova, sv. Nikole, poklada, polnoćke, itd.

***Vijenac*, br. 412 – 413**
17. prosinca 2009.

Hod kroz povijest – 120 godina mostarskoga Hrvoja

Stotinu i dvadeset godina prošlo je otkako je za Hrvate Mostara zaiskrilo u tami. Dvadeset godina više od čitavoga stoljeća, od te davne 1888. godine, kada je u stolnomu gradu Hrvata u BiH ustrojena preteča Hrvatskoga glazbeno-pjevačkog društva *Hrvoje* koja je, još u Otomanskomu carstvu na izdisaju, poručila kako je starosjedilački narod preživio gotovo petstoljetnu okupaciju, tiraniju i torturu najgore vrste. Upravo u povodu te obljetnice, današnje je društvo *Hrvoje*, na čelu s predsjednicom Marijom Zelenika i njezinim suradnicima, stručnjacima s područja povijesti, glazbe, dramske umjetnosti i likovnosti, priredilo prvu u povijesti Monografiju HGPD-a *Hrvoje Mostar*. Vrijedna knjiga, iznikla iz mukotrplja zanesenjaka, neraskidivo sraslih sa sredinom čiji vlastodršci rijetko pokazuju razumijevanje za baštinu, napose kulturne joj dosege, iz tiska izlazi uoči Božića i biva predstavljena Mostarcima, u Hrvatskomu domu hercega Stjepana Kosače, na Trgu hrvatskih velikana Grada na Neretvi.

Uvod monografije podsjećanje je na dugu i plodnu, ali i krvavu i tešku povijest Hrvoja, sa svojevrsnim presjekom i usporedbom sličnosti ukupnih bremenitih usuda kulturno-umjetničkih društava Hrvata Hercegovine. Slijede pregledi glazbene, potom i dramske djelatnosti Društva, a cjelokupno je djelo maštovito oslikano preslikama dokumenata, rukopisa, grbova i zastava te fotografija koji potječu iz doba otprije Prvoga svjetskog rata, potom iz Kraljevine i Države SHS, NDH, Jugoslavije, do onih suvremenih. Tu su prvi predsjednici Hrvoja, članovi prvih

vijeća Društva, opisi bitnih zbivanja poput obilježavanja tisućljeća od krunidbe kralja Tomislava ili obljetnice smrti Ivana pl. Zajca, kao i preslike pozivnica, zahvalnica, priznanja…

Ono što će kod Mostaraca, čak i novijih naraštaja, oživiti posebna sjećanja, opisi su borbe za izgradnju Hrvojeva doma u Pothumu, zdanja kojeg danas više nema, koje ni gotovo desetljeće i pol od završetka Domovinskoga rata nije provirilo svoje, od sunca izblijedjele, opeke iz gustoga šipražja, nasred Trga franjevaca mučenika. Možda mu je sudbina čak i gorom od one zauvijek porušene, susjedne mu, zgrade Hrvatske franjevačke tiskare, jednoga od arhitektonskih znamenja iščeznuloga Mostara.

Konac knjige cijelo djelo krasi pa čitatelja u tančine upoznaje s *Pravilima za narodno pjevačko družtvo* i *Pravilima Hrvatskoga glasbenog pjevačkog družtva Hrvoje u Mostaru*, čiji je izvornik tiskala Hrvatska dionička tiskarna u Mostaru.

HGPD *Hrvoje* bio je pokretačem i osnivačem gotovo svih udruga važnih za umjetnički, nacionalni i prosvjetni napredak Hrvata Hercegovine. Hrvatski narodni preporod u BiH bio je, zapravo, odjekom Preporoda iz Zagreba pa je i njegov početak kasnio u odnosu na Zagreb, ali je i potrajao nekoliko desetljeća nakon Gajeva preporoda i, premda začet u Sarajevu, uspon doživljava u Mostaru, a upravo je *Hrvoje* jednom od njegovih uzdanica.

Još u tursko doba, točnije 1873. godine, hrvatski su intelektualci u Mostaru tražili odobrenje za osnutak Hrvatskoga pjevačkog i glazbenog društva *Kosača*, ali buđenje imena velikoga vojvode Humskog koji je lomio kralješnicu turskim osvajačima, vlastima nije bilo milo pa je i odgovor bio negativan. Uvijek prkosni i pozitivno svojeglavi mostarski fratri stoga, unutar Crkve sv. Petra i Pavla, osnivaju Crkveni pjevački zbor, a vlastima opetovano stižu zahtjevi s prijedlozima za imena Društva, poput *Višević*, *Zvonimir*, *Tomislav*…

U međuvremenu, dolazi Austro-Ugarska s kojom, također, izbija otvoreni sukob mostarskih pučana, jer zabrane i nesnošljivost prema probuđenomu nacionalnom duhu Hrvata nisu oslabili. Nakon što su se članovi Zbora, poslije jednoga od nastupa, na ulici zaogrnuli hrvatskim trobojnicama, uhićeno je tridesetak istaknutih muževa, ali im tvrdoglavost nije smekšana pa, odmah po izlasku iz kratkotrajna pritvora, obnavljaju prijedlog za odobravanje ustrojavanja Hrvatskoga pjevačkog društva *Višević*.

Zbog osjetljiva stanja, odobrenje stiže desetljeće nakon što je upravu nad današnjim ozemljem BiH preuzela Austro-Ugarska, ali za osnutak društva naziva Narodno pjevačko društvo. Predstavnici kršćanske Europe onoga doba odobrili su 10. studenoga 1888. ustrojavanje toga društva, sa strogom zabranom isticanja hrvatske nacionalne odrednice u nazivu. Toga je dana održana i prva skupština Društva, popraćena prvom pučkom veselicom u organizaciji Hrvoja, ali nisu prestala uporna traženja za preimenovanje Društva u HGPD *Hrvoje*, što je postignuto tek u veljači 1899.

Narodno pjevačko društvo osnovali su hercegovački franjevci, čuvari hrvatskoga identiteta hercegovačkoga puka još od 13. stoljeća. Prvim je predsjednikom bio fra Augustin Zubac, a suradnici mu fra Anđeo Nuić, fra Božo Ostojić, fra Ambro Miletić, uz svesrdnu pomoć dobroga biskupa fra Paškala Buconjića. *Hrvoje* 1890. proširuje djelatnost osnutkom Glazbene sekcije, a dobročinitelji-potpomagači prikupljaju novac za glazbala i za odore, dok iz Zagreba 30. listopada 1889. dovode zborovođu Vinka Šubira, dotad zborovođu zagrebačkoga Radničkoga pjevačkog društva *Sloboda*. Povijesnoga 17. svibnja 1890. godine, ulicama Mostara, svirajući, prolazi Hrvojeva glazba, prva na cjelokupnomu ozemlju današnje BiH. Svirali su *Lijepu našu*, potom skladbe: *Carevka, Prosto zrakom ptica leti, Banovci*… Glazbena je sekcija 1918. izdvojena iz Hrvoja kao Hrvatska glazba.

HGPD *Hrvoje* osniva i Ženski zbor, Mješoviti zbor, Dramsku i Recitatorsku sekciju, a 1899. postaje članom Saveza hrvatskih pjevačkih društava u Hrvatskoj. *Hrvoje* osniva Knjižnicu i Javnu čitaonicu, a organiziranjem dobrotvornih zabava pomaže novoosnovano Žensko sirotište. Surađuje i s Napretkom, potpomažući školovanje siromašnih đaka.

Dramska sekcija, u režiji Vinka Šubira, prosvjećuje i odgaja kazališno općinstvo, a kroz djela povijesnoga karaktera (*Barun Franjo Trenk*, *Matija Gubec*, *Mučenici*…) upoznaje ga i s nacionalnom prošlošću.

Dolaskom redatelja Petra Solde upotpunjuje se ansambl i obogaćuje repertoar te *Hrvoje* izvodi i više premijera godišnje. Nadalje, dolaskom glumca, redatelja i scenografa Marka Vebla, u repertoar su uvrštena i prevedena djela iz europske književnosti, a izvođene su i opere i operete (*Jesenski manevar*, *Kovačev student*, *Gospođica Tuš*…). Dramska djelatnost cvjeta do početka Drugoga svjetskog rata.

Još 1892., Uprava HGDP *Hrvoje* čini poticaj za izgradnju Doma u Pothumu, preko puta franjevačke crkve, a zemljište im ustupa Bratstvo sv. Antuna Padovanskog. Austro-ugarska vlast čini sve kako bi zaustavila podizanje toga zdanja, ali Hrvati su se othrvali i radovi kreću 1896. te je Hrvojev dom svečano otvoren 2. veljače 1897. godine. Pri njemu tada djeluju i Društvo za tjelesni odgoj *Hrvatski sokol* i *Fanfara*.

Među osobitim zbivanjima toga doba ističe se proslava posvete nove zastave Društva iz 1904. koju su izradile i Mostaru darovale zagrebačke Starčevićanke. Kumom novoj zastavi trebala je biti supruga književnika Eugena Kumičića koja odustaje zbog iznenadne suprugove smrti pa ju zamjenjuje Mostarka Anđa Fišić.

Društvo u vihoru Prvoga svjetskog rata gubi gotovo svu imovinu, a premda se opet *podiglo na noge* i prebrodilo silovite nasrtaje velikosrpskih težnji iz razdoblja vladavine Karađorđevića, dolazi Drugi svjetski rat i 1941. godina kada Hrvojev dom zauzimaju talijanski okupatori. Zanimljivo je kako ni Nezavisna Država Hrvatska nije pomogla opstanku Društva pa *Hrvoje* i Hrvatska glazba prestaju s radom 1943. godine.

Kako je 1945. nenadano obnovljen rad nacionalnih društava, oživljava i *Hrvoje*, ali se već godinu poslije, zajedno s Hrvatskom glazbom, sjedinjuje s Napretkom i Jugoslavija konačno razotkriva svoje stvarne nakane. Godine 1947. ukida HKD *Napredak*, a od članova Zbora, Glazbe i Sokolovih fanfara osniva RKUD *Abrašević*. Tek padom komunizma i uspostavom Herceg-Bosne oživljavaju stare hrvatske uzdanice u Mostaru. Odmah nakon demokratskih promjena, 1991. godine, osnovana je Klapa *Hrvoje*, a 1992. i HGPD *Hrvoje*. U lipnju 1992., u jeku srpsko-crnogorske agresije na Mostar, ustrojen je i Vojni orkestar Hrvatskoga vijeća obrane, dok je Hrvatska glazba Mostar službeno obnovljena 1994., pod okriljem HR Herceg-Bosne.

Klapa *Hrvoje* uključuje se u *Art Forces*, umjetnički vod pri HVO-u, podiže moral puku i braniteljima, uglazbljuje domoljubne stihove, među kojima je svakako najpoznatiji poetski zapis pjesnika Krešimira Šega: *Ruševine Crkve sv. Petra i Pavla u Mostaru*.

Napose su ponosni na koncert u zagrebačkomu Lisinskom, od 14. studenog 1991. godine, kojemu je pribivao i pokojni predsjednik dr. Franjo Tuđman, dok 1992. na Omiškomu festivalu odnose prvo mjesto, kao najbolji debitanti. Na Hrvatskim melodijama Mostara, kao pratnja pjevaču Ranku Bobanu, izvode pjesmu *Bit će zora, bit će dana*, a premda teže obnovi sekcija, zasad samo Muška klapa *Hrvoje* nastavlja negdanju živu aktivnost HGPD-a. Klapa izdaje nosač zvuka imena *Pjesmo moja hercegovačka*, a na neka bolja vremena čekaju: osnivanje ženske klape, tamburaškoga orkestra, dramskih i literarnih sekcija, obnova Doma pa i zaboravljenih plesnjaka.

Klapa *Mostar*

Prije devet godina, odnosno u proljeće 2007., u Velikoj dvorani Hrvatskoga doma hercega Stjepana Kosače, a u sklopu Dana Matice hrvatske Mostar, pjevao je Oliver Dragojević i maestralno ispunjavao prostor i publiku posebnom emocijom. Privodeći kraju izvanredan nastup, dalmatinski je galeb podijelio s raspjevanom dvoranom sjećanje iz 1970-ih, kazavši kako je tada uživao pjevajući s klapom koja je nosila ime *Mostar*. Postojanje te klape meni je tada bila novost i odmah sam sutradan počeo *kopati*…

Preturanje po pismohrani i par telefonskih poziva doveli su me do Vojmira Vojke Vilenice, jednoga od članova toga mostarskog sastava za koji mladi naraštaji uopće ne znaju, premda je, u svoje vrijeme, bio jedinom *suhozemnom* klapom, kako ju Vojka odmilja zove.

- Skoro puna dva desetljeća bili smo među najboljima u Dalmaciji. U Omišu smo uvijek bili među prvih troje, ali nikada nismo osvojili zlato. Pjesma nas je često vodila u Zagreb i u Sarajevo, ali i u Pariz, gdje smo, u privatnomu aranžmanu pokojnoga Josipa Jole Muse, pjevali za njegova prijatelja. Bila su to zlatna vremena, kada se vrjednovalo glazbu koja je tražila i nudila dušu. – prisjetio se Vojka, podrijetlom iz Stare Novalje, od oca Imoćanina i majke iz Dražanaca, mjesta u blizini Zadra. U Mostaru je od 1939., kada mu je otac Josip, kao *financ*, izmješten u Čapljinu pa u Mostar, gdje se skrasio i ostao do kraja života.

- Majka Marija krasno je pjevala i upravo mi je ona podarila glas i usadila ljubav za glazbom. Vjerojatno zbog mojih korijena, zaljubljen sam u klapsko pjevanje i sretan što me je život spojio s Mostarcima koji su bili spremi osnovati klapu tako daleko od okusa morske soli u zraku. – sjetno mi je pričao i danas vitalni Vojka. Sretoh ga slučajno prije dva dana, nadomak je 90-tomu rođendanu, ali on ne odustaje od pjevanja.

Karijeru je otpočeo 1946. u Zboru mladih, u ondanjemu RKUD *Abrašević*, kao najbolji amaterski tenor u cijeloj BiH. Brzo je prešao u prvi zbor i tamo pjevao sve do 1962. godine, *kada je amaterizam zapao u krizu, a* – Vojka domeće – *i Abrašević jedva izbjegnuo gašenje*.

- Pamtim to tegobno razdoblje, čak nam ni vrijeme nije bilo naklonjeno. Mostar je 1963. okovao led, tri se dana iz kuće nije moglo. Međutim, mi smo održali sastanak, odlučni ustrajati, te smo namjesto zbora osnovali Klapu *Abrašević* koju smo brzo preimenovali u Klapa *Mostar*. – osjeti se još uvijek prkos u Vojkinu držanju.

Mostarski se suhozemni klapski sastav odvažio snimiti ploču daleke 1976. u Ljubljani. Njih osmorica zapjevali su u Studiju 14 RTLJ-a, a dio pjesama preuzet je i sa snimka uživo iz Omiša. Svih je deset tisuća primjeraka razgrabljeno, a Vojka mi je povjerio kako mu je ostalo neispunjenom željom digitalizirati te zapise. Ne bi to ni bilo nemoguće, napose jer slovenska RTV jamačno čuva staru građu.

- Na samim počecima okupljali smo se u pekarnici Jure Tokića, preko puta Stare gimnazije. Tamo je još 1946. rođen Kvartet u kojemu je kipar Ivica Knezović pjevao prvoga tenora, Mihajlo Mićo Onešćuka drugoga tenora, ja baritona, a Miroslav Mića Vučić basa. To je do danas ostao najbolji kvartet u povijesti Mostara. Svi momci iz naše klape u Domovinskom su ratu bili aktivni u obrani Mostara, a zbog podizanja morala Vito Dugandžić i ja osnovali smo 1992. danas čuvenu Klapu *Hrvoje* koja je svojevrsnom nasljednicom Klape Mostar. – smješkao se raspričani Vojka koji je punih 70 godina bio prepoznatljivim glasom Zbora mostarske Crkve sv. Petra i Pavla.

Rado se on prisjeti zgode kada je, u prigodi jednoga gostovanja u Zagrebu, Ljubo Jeličić od njih zatražio izvedbu neke sevdalinke ili gange pa su i zagangali: *Curo, kite, čije ti je dite? / Bona, mata, goranačkog pratra.*

- Čim smo se vratili u Mostar, pozvao me gvardijan i ozbiljan upitao: *Tko je bezobrazno gangao u Zagrebu?* Mirno sam mu odgovorio: *Klapa*

'Srdela' iz Makarske! – nasmijali smo se od srca, na što se Vojka uozbiljio u napomeni kako nikada nitko od njih nije napravio izgred ili osramotio sastav. Jedino su ih, prisjeća se, pratili problemi kada bi u čuvenomu mostarskom restoranu *Hladovina*, kod staroga Zupca, zapjevali *U boj, u boj* ili *Vilu Velebitu.*

- Podigneš ljude na noge, al' si sutradan obvezno u *SUP-u*. Kada bismo god pjevali po Mostaru, uvijek je netko sjedio i slušao pa bi onda prijavljivao. Toga je u ovomu gradu uvijek bilo. Ipak, nikada nas nisu zatvorili. Jednom sam zgodom, radeći kao strojobravar u *Sokolu*, za dlaku izbjegao otkaz. Pozvali su me u članstvo Saveza komunista, a voditelj pogona Izet Čaušević poveo me kako bih potpisao knjižicu. Tamo sam im kazao: *Potpisat ću ja, samo pod uvjetom da nastavim pjevati u crkvi*. Izbacili su me iz ureda prije no sam se uspio nasmijati sam sebi. Pitali su me kasnije: *Koliko zarađujem pjevajući u crkvi?* a kako je svaki odgovor na taj upit u onomu vremenu bio pogrješan, kazao sam: *Po kitici*. – snašla se stara liska, ističući mi nemjerljive zasluge pokojnoga prof. Ilije Vasilja, osnivača Klape *Mostar*. Taj je Konavljanin, koji je predavao klarinet u Glazbenoj školi *Mostar*, izveo Klapu *Mostar* na omiški festival.

Inače, spomenuti se kvartet razvio u Abraševićev muški pjevački oktet koji se, s prvim Festivalom dalmatinskih klapa u Omišu, preobrazio u Klapu *Mostar*, prvu i jedinu klapu iz BiH koja se pojavila na omiškomu festivalu, ostavši tamo petnaest godina zaredom. Natjecali su se s najboljima toga vremena: Gusarima s Neretve, Lučicom, Šibenikom, Srdelom…

Par promjena u sazivu klape dijelom je stasanja, a onda se ustalio septet koji je značajno pridonio populariziranju dalmatinskoga klapskog melosa izvan priobalnoga podneblja. Klapa *Mostar* njegovala je serenadski tip pjevanja, blizak gradskoj urbanoj sredini. Maestro Vasilj pomno im je odabirao skladbe, znalački ih uvježbavao i postavio snažne osnove za rast sastava. Razvijali su se poslije pod vodstvom prof. Ante Vezilića, potom i prof. Živka Ključe, a iz Omiša u Mostar ukupno su, u razdoblju od 1967. do 1981. godine, donijeli osam srebrnih i brončanih nagrada (1972. – 3. nagrada stručnoga ocjenjivačkog suda; 1975. – 2. nagrada stručnoga ocjenjivačkog suda i 3. nagrada publike; 1976. – 3. nagrada stručnoga ocjenjivačkog suda i 2. nagrada publike; 1977. – 2. nagrada stručnoga ocjenjivačkog suda i 3. nagrada publike; 1979. – 2. nagrada publike).

Osim po tadanjoj Jugoslaviji, pjevali su i u Francuskoj, Italiji, ondanjoj Čehoslovačkoj, Mađarskoj i Poljskoj. Nakon petnaest upečatljivih omiških godina, nastavili su prijateljevanja na laganijim večernjim susretima s umjetnicima u Gradu na Neretvi. Unutar Klape *Mostar* djelovao je i instrumentalni trio koji su činile dvije mandoline i gitara.

Longplejka Klape *Mostar* nosila je naziv *Proplakat će me zora* i brojila je dvanaest odabranih hitova: *Proplakat će me zora*; *Dođi u krilo moje*; *Tiha noć*; *Ne pitam ti biser, zlato*; *Sinoć kad sam ti proša*; *Ča je lipo ovo naše more*; *Vrati se, ćale*; *Cvit prid porton*; *Ako si pošla spat*; *Kaleto moja*; *Smiljaniću, pokislo ti perje* i *Na Neretvi, vodi ladnoj*. Nikad nisu imali svoju autorsku pjesmu.

Na naslovnoj stranici omota ploče, slijeva nadesno su: Ivica Mikulić (prvi tenor), Zdenko Bubaš (bas), Ivica Jurica (bariton), Vojmir Vojka Vilenica (drugi tenor), Ante Vezilić (voditelj), Miroslav Vučić (bas), Zrinko Nino Zadro (bariton) i Nikola Nidžo Jurković (bas). Većina ih više, nažalost, nije među živima. Vojka tvrdi kako danas ima bolji glas nego u počecima, jer je prije 30 godina prestao uživati u kavi i u cigaretama. Za njega nema ljepšega ugođaja od pjesme, uza čašu domaćega vina, s pladnjem pršuta, sira i uštipaka.

Treba navesti i kako se 2012. godine Ivica Mikulić za Bljesak.info prisjetio slavnih dana Klape *Mostar*, kazavši kako cijela Dalmacija nije imala bas kakov je imao Nidžo Jurković: *Oni su na omiškom festivalu čekali da dođe Nidžo i da zapiva bar kratku dionicu solo basa. To bi bila fešta, oduševljenje, aplauz...* Govorio je i o prof. Veziliću: *A kako je bio strog, njemu zakasnit na probu, to se nije smjelo. Slušaj, dva mjeseca prije Omiša, pet puta tjedno od 19 do 21 sat je bila proba. Nije se smjelo mrdat'. Samo te smrt mogla opravdati da ne dođeš na probu. (…) Ali, brate, mi smo to volili, mi smo uživali u toj glazbi, stalno otkrivali nešto novo. Onda bi se okrenuli jedan od drugoga, ne bi se gledali, intonacija i pivaj! Ma mi smo zajedno disali i nema falit'. (…) Istina nismo se svi isto odricali, žrtvovali. Sjećam se nastupa u Omišu, pokojni voditelj Vezilić meni i Voj-*

ki, znači prvom i drugom tenoru nije dao nikud od sebe. Morali smo piti samo čaj, a ovi niži glasovi su išli i na kupanje, sladoled, znali i bevandu popit...

U načelu se ne slažem s onim tvrdnjama kako je nekada sve bilo ljepše, bolje, valjanije... No, današnja glazbena ponuda nasuprot pjesmama s albuma Klape *Mostar*... Kazalo bi se u narodu: *Ne može im ni vode dodat'!*

***Večernji list*, br. 15968**
12. svibnja 2008.

Kako je Ćela izvukao Kemu iz ratnoga Sarajeva

- Kemo i Daća su moji prijatelji. Bio sam u mogućnosti pomoći im i uvjeren sam kako sam učinio isto ono što bi oni učili za mene. – živa su sjećanja Jadrana Ćele Topića na 1994. godinu, kada je pomogao izvlačenje Kemala Montena, posredno i legendarnih Indexa iz ratnoga Sarajeva.

Jadran, čuveni playmaker prijeratnoga mostarskog Veleža, ratnu je karijeru otpočeo kao predsjednik HVO-a Općinskoga stožera Mostar odnosno poslije HVO-a Općine Mostar. U vrijeme kada je *sredio* izvlačenje Kemala Montena, njegove obitelji, Davorina Popovića i ostalih Indexa iz blokiranoga grada pod Trebevićem, bio je čelnikom mostarskoga odbora HDZ-a.

- Pokojni Jusuf Juka Prazina, zajedno sa svojim odredom, prešao je 1994. nama u HVO, razočaran time što Armija nije branila Sarajevo nego politizirala rat. Zajedno s njima, do nas je došla informacija kako je Kemo jako bolestan. Pričali su nam da on i Daća provode vrijeme u FIS-u, razočarani onim što se njihovu gradu događa, ali i onim u što su pridošlice pretvorili olimpijski grad. Jedne sam večeri, pred sami kraj '94., upitao Juku ima li šanse da izvučemo koga iz Sarajeva, na što mi je samo kratko odgovorio: *Koga?* Dao sam mu ime mojega rođaka Berislava Mihića, bez adrese i drugih podataka. Juka je spremio ljude i doveo ga u Mostar za samo par dana. – prisjeća se Topić nevjerojatne i teško shvatljive strane rata.

Prazinini su ljudi, naime, Topićeva rođaka izvukli preko kiseljačke enklave i, dalje, područja pod srpskim nadzorom. Veze su i onda bile vrjednije od svega, a Prazina ih je imao na svim stranama.

- Upitao sam Juku bi li mogao isto učiniti i s Kemom, a on je odmah istu ekipu spremio natrag za Sarajevo. Sjećam se te noći, vratio sam se s terena, a u mom stanu moj stari prijatelj, suh k'o grana, bolestan, guta magnezij kao običnu vodu: *Moj Kemo, na što to sličiš? Pa gdje ti je Branka? Gdje je Pimpek?* (nadimak koji je frontman Indexa stekao na račun njegova rasta, dok je igrao košarku za Bosnu, nap. a.) – zasuo sam ga pitanjima, na što mi je on odgovorio: *Ama dobro sam i živ. Branka mi tri godine nije izišla iz podruma, a Daća ne će nikud bez Indexa…*

Dade se pretpostaviti, Jukina je ekipa i treći put otišla za ratno Sarajevo na nimalo sigurno putovanje. Opet su obavili posao i u Grad na Neretvi doveli uplašenu Branku i Kemina sina.

- Oni su Mostar doživjeli kao slobodu. Noćili su kod mene, izvadili smo im dokumente HR Herceg-Bosne i stupili u vezu s Arsenom Dedićem, Keminim velikim prijateljem koji je pomogao njihovo smještanje u Hrvatskoj. Potom je preko Zlatka Viteza, tada ministra kulture RH, dogovorio i izvlačenje Indexa iz Sarajeva preko Unprofora. – domeće Jadran.

Ujedinili su se u prvoj polovici 1995., na velikomu koncertu na splitskim Gripama, na kojima su, u ozračju nabijenom emocijama, pred sedam tisuća ljudi zapjevali Kemo i danas zauvijek utihnuli glas Davorina Popovića. U sjećanje na te tegobne godine, Kemo je otpjevao nezaboravne *Pismo prijatelju* i *Vratio sam se, živote*.

Kemal Monteno mi je, poprilično emotivno, govorio o njegovu prijatelju Ćeli, premda je u sjećanjima na ratne dane ostao na šturim opisima.

- Ćela i ja smo prijatelji milion godina. One strašne '94. puno je za mene učinio, izveo je moju Branku i mog sina vani, na slobodu. Bio je i ostao veliki i to mu nikad ne ću zaboraviti! Lijepo je bilo u onim trenucima vidjeti da su prava raja ostala raja. Pokojni mi je Daća znao reći da su u ratu oni koji su bili dobri postali još bolji, a oni koji su bili loši postali lošiji. Ćela je potvrdio sve što sam već znao o njemu… – kazao mi je legendarni Kemo.

- Počeo sam igrati za *Velež* daleke 1967., u vremenu kada su se Indexi i pojavili. Davorina sam upoznao jednom prigodom kada smo se zajedno vraćali iz Beograda. Obožavao me kao igrača, ja njega kao umjetnika i prijateljstvo se odmah rodilo, a preko njega sam upoznao i Kemu s kojim je Daća bio nerazdvojan. – prisjeća se Jadran pijanki do sitnih sati tijekom tih brojnih zajedničkih susreta.

- Nije bilo Šlagera sezone da me nisu zvali u Sarajevo pa na lumpovanje. Kada bi se napili u Mostaru, onda bi u po noći kod naše jadne stare, na toplu juhu. Kemo i Daća bi mogli šerpu pojest. – dodao je priči začina Jadranov brat Marin, čuveni mostarski slikar.

- Rat je bio neshvatljiv za čovjeka poput Daće. Ne ću zaboraviti, pred kraj ožujka *1992.,* Kemo je s Indeximа držao koncert u disku, u Kosači. Poslije smo ih odveli u naš stožer u Cimu, gdje smo mi već bili u odorama. Pitao me Daća: *Ćela, što je to?* Ja mu govorim da će biti rata, a on meni: *Ma nije moguće da će netko olimpijski grad bombardirati!* Kada sam ga vidio u Splitu 1995., rekao mi je: *Dobro si govorio, kume. A budala…* – prispodoba je iz Jadranova prijateljstva s Davorinom koji je, kako je sam rekao našem sugovorniku, u jeku rata išao na Pale, galamio na Srbe i pitao ih što im sve to treba.

Dodatak tekstu:

Vratila me ova priča na jednu bunsku večer s puno alkohola, kada mi je omiljeni mostarski poklonik minulih 1980-ih, Boro Lončar, ispričao priču o ranjavanju današnje srbijanske glazbene zvijezde Željka Samardžića. Izvođača Veležovih *Rođenih* u rodnomu je gradu, 1992. godine, agresorsko protuzračno zrno pogodilo u kuk, a daljnji tijek njegova životnog usuda sudbinski su preokrenuli upravo braća Ćela i Marin.

- Teško je ranjen na samom početku rata, jedva su ga spasili. S prezimenom Samardžić na vratima, stan u Rudarskoj već mu je bio opljačkan, a on se uspio skloniti kod kume u Šantićevoj ulici. Međutim, tako je htjelo biť, srpski je PAM (protuavionski mitraljez, nap. a.) *radio* s li-

jeve obale i pogodio taj stan. Probio je balkonska vrata i pogodio Želju. Sjećam se kad mi je pričo da je upamtio *Hit* u plamenu dok su ga prebacivali u Ratnu bolnicu i da je tad pomislio: *Bože moj, hoću li ikad više vidjeti djecu?* Kad se probudio, pokraj kreveta su mu bili doktor Marko Ružić, Ćela i Marin. Inače, Ćelina i Marinova majka Danica i Željina majka Nada su sestre, a brat (Ćelin, Marinov i *Željin* ujak) im je bio čuveni trener *Zvezde* Miljenko Mihić koji počiva na mostarskim Smrčenjacima. Želja je htio, a rođaci Topići su sve riješili i, čim je bilo moguće, izvučen je preko Slovenije i Mađarske za Srbiju. – upijao sam nevjerojatnu Borinu priču.

Epohalna otkrića i Bakirovi deseterci

Nasmijah se tiho, listajući tiskovine, pomislivši na to kako li se samo smiju žitelji Uzdola čitajući ovih dana, u *copy-paste* novinarskoj maniri, po mnoštvu novina i mrežnih stranica o *epohalnomu otkriću* ostataka rimske civilizacije u ramskoj općini, ponad njihova mučeničkog mjesta… Ne kudim rad mr. Snježane Vasilj, ne dao Bog! Dapače, jedva sam ga čekao, itekako ga pozdravljam i radujem se konačnim nalazima. No, živcira me jeftino stvaranje senzacije na nečemu što je zapravo našom državnom, civilizacijskom sramotom. Zašto? Zato što je ta rimska cisterna, što su ti kameni svodovi otkriveni još 1993. godine, a otad su trebala proći gotovo dva i pol desetljeća kako bi ih se odlučilo profesionalno istražiti.

Na uzdolskomu sam Gracu, ponad zaseoka Kolakušići koje dominira cjelokupnim prostorom sliva rijeke Rike (vrlo uska, ali začuđujuće brza rječica), boravio prvi put u lipnju 2005. godine, u pratnji uzdolskoga župnika don Miljenka Džalta, a vratio se dvije godine poslije, u rujnu mjesecu. Obadva sam puta tamo fotografirao arheološko nalazište koje je neznani vojnik Hrvatskoga vijeća obrane slučajno otkrio, kopajući rov. Propao je u zemlju i našao se među kamenim svodovima drevnoga zdanja. Obadva sam puta objavio reportažni zapis u *Večernjemu listu*, upozoravajući na propadanje, ali i na stalno ljudsko uništavanje toga neistraženog blaga.

- Bila su četiri kamena volta, a dva su se već urušila jer toliko godina od otkrića još nitko nije došao stručno istražiti mjesto ili ga, barem,

zaštititi. Pučani su, nažalost, na svoju ruku kopali i oslobodili iz zemlje svodove koji podsjećaju na stare sakralne objekte. Pokojni je Stjepan Tadić našao novčiće iz rimskoga vremena, otkopao je i neobrađeni zlatni prsten, zdjele, vaze i ogrlice... – kazivao mi je don Željko Marić, subrat don Miljenkov.

Stjepana, zvanog Salijetalo, upoznao sam prvi prvomu posjetu, a kada sam ponovno bio u Uzdolu, *istraživač* gradačkoga prostora više nije bio živ. Bilo mu je drago pohvaliti se svojim pronalascima pa me rado odveo do svoje obiteljske kuće. Doduše, prsten nije bio voljan iznijeti pred objektiv, ali se sjećam dvaju novčića, brižljivo umotanih u crveni rupčić. Te su željezne kovanice bile urešene rimskim galijama, kopljima, orlovima, prikazima borbe ljubi s bikovima, ali i natpisima, poput: *ANT·AVC, NHWI, LECII, III·VIR·RAS*.

- Područje jugoistočno od Rame zapostavljeno je odlaskom Austro-Ugarske koja je istraživala ovuda, jer je ovaj prostor, tradicijom, spomenicima, različnom baštinom, pa i prirodom, vrelima i rijekama, bogatiji od ostatka ramskoga podneblja. Na cijeloj padini Graca nalazimo stare nekropole. U zaseoku Banja Lučica, uz rijeku Volušcicu ili Volijak koja je graničnom međom između župa Solakova Kula i Uzdol, imali smo most koji je bio zaštićenim spomenikom nulte kategorije, a uništila ga je bujica. U Donjoj Vasti imamo kamen ugrađen u ploču, na kojemu je uklesana vaza s makovima i 1187. godina, a nitko ne zna što je njegovo značenje. Arheolozi ne dolaze, država nas ignorira, a općinske strukture nemaju sluha. – požalio mi se don Željko, prije točno deset godina.

Uzdolski Gradac i Uzdoljani točno su školskim primjerom one stare krilatice: *'Ko čeka, dočeka*. Konačno su dočekali i profesionalnu zaštitu svojega povijesnog prostora koji je, kroz sve ove godine, amaterski prekopavan, napose nakon otkrića onoga zlatnog prstena, o čemu je brujala cijela Rama. Dočekaše, eto, novi početak te tisućljetne priče, premda je sve izvjesnije kako nikada ne će dočekati pravdu za svoje ratno mučeništvo našega vremena.

Slušam neki dan onoga nesretnog Bakira kako ponovno žvače već prožvakano i lupa *k'o Maksim po diviziji* pa se zapitah kako si, na tako visokomu položaju, može priuštiti onako uvjereno braniti neobranjivo, i to ničim izazvan... Ali, eto, u Bosni i Hercegovini (ako ništa drugo) sve je moguće…

Dok on sklada junačke deseterce o djevičanskoj čistoći ratnoga puta Armije RBiH (ne ću uopće ulaziti u neoborive podatke o stotinama porušenih, opljačkanih i spaljenih crkava, kapelica, župnih dvorova i svetišta), prisjećam se upravo Uzdola, u kojemu su pripadnici Armije RBiH, u samo par sati, 14. rujna 1993. godine vatrenim oružjem i noževima, pucnjima u potiljak i pogubljenjem na postelji, ubili 29 civila i 12 vojnika HVO-a, ostavivši iza sebe desetogodišnjega dječaka u drumskoj prašini sa zrnom u potiljku, dvanaestogodišnju djevojčicu ustrijeljenu u prsa, kako leži na krevetu, pokraj bake s raznesenom lubanjom… Ostavili su 41 tijelo i među njima na cesti ukočenu staricu s rukama ispred sebe i trajno zamrznutim izrazom prestravljenosti paklenom stravom, posljednjim što je gledala prije rastanka s dušom.

Pobivši Uzdoljane, spalili su im kuće, a Bakiru želim ispričati kako su se ti *hurijski čisti ratnici* potom spustili do novije uzdolske župne crkve. Htjeli su u nju, htjeli su ju oskvrnuti, ali vrata se nisu dala otvoriti… Bjesomučno su zapucali po lahotnim drvenim, ostakljenim vratima. Pucali su i u bravu, u kojoj i danas stoje dva puščana zrna, ali vrata se nisu otvorila…

S metra udaljenosti pucali su na pola metra visoko kameno raspelo s kipom Isusa Krista na njemu, postavljeno na zidu, odmah pokraj tih vrata sa staklenim stjenkama. Isusov kip niti jedno zrno nije pogodilo! Čak ih se devet zarilo u žbuku uokolo toga poprilično velikoga raspela, dok je jedno tek okrznulo dno križa. Nabrojano je oko tri stotine rupa od puščanih zrna po crkvenomu žrtveniku i po četrnaest slika koje prikazuju postaje Križnoga puta. Na svim su tim slikama lik Isusa i na desetke osoba pokraj njega. Niti jedno od tih tristo zrna nije pogodilo, nikoga osim jedne osobe… Pogodilo je vojnika (*žudiju*) koji stražari pokraj Poncija Pilata dok ovaj sudi Spasitelju. Žudiju je zrno pogodilo u glavu, a da je slika stvarnost odnosno da je višedimenzionalni odnos, na kraju bi završilo u Pilatovim prsima!

Posljednja postaja, s prikazom polaganja Isusova tijela u grob, pogođena je čak sedam puta. Na njoj su *neozlijeđenima* Isus, Marija i apostoli.

Nebeska čuda, neobjašnjive pojave ili puke slučajnosti? Ne ću zaključivati… Samo ću prepričati ono što kazivaše meni… A sličnih priča zabilježio sam u više krajeva pa, dok se nadam Bakirovu *saburu* i laserskomu skidanju mrene u pogledavanju na neopisive ljudske tragedije ratnih dana, odlutah i do Trebinja… Tamo je, 1992. godine, pijani pripadnik *Belih orlova* ispalio zolju na Katedralu rođenja Blažene Djevice Marije, veličanstveno katoličko zdanje koje dominira središtem grada i koje mjesni Srbi nisu ni spalili ni srušili. Projektil je prošao kroz masivna crkvena drvena vrata, zabio se u žrtvenik i tamo ostao – neeksplodiran! U tomu su se trenutku, posvjedočio mi je crkveni kućepazitelj, upalila sva crkvena svjetla! Ne znam što je bilo s pijancem, ali katedrala je netaknuta dočekala kraj Domovinskoga rata.

Bakirov vrli prijatelj, Mustafa ef. Cerić, također ima sklonost epskoj poeziji pa nerijetko *propjeva* o turskoj *milosti* i *demokratičnosti* njihove vladavine na ovim prostorima. Vjerojatno su Turci nehotice porušili ili u džamije zaigrano pretvorili više od četiri stotine crkava u BiH… Vjerojatno nisu znali da je zapravo crkvom ono zdanje u selu Pšenik, na obalama Vrbasa, u koje su utjerivali koze. No, znala je crkva kako kozama u njoj nije mjesto! Čudo iz toga vremena, o kojemu je čak pisano i rimskomu papi, kaže kako je ta crkvica, posvećena čudotvornomu sv. Ivi (Ivanu Krstitelju), noću iz sela Pšenika, dakle s lijeve obale Vrbasa, prešla u selo Podmilačje, na desnoj strani rijeke. Ostao joj je, kaže priča dalje, u riječnomu koritu jedan potporni stup koji je i danas uočljiv u stanju nižega vodostaja. To je nevjerojatno svjedočanstvo zabilježeno i u *Šematizmu Bosne Srebrene* iz 1864. godine.

Pregršt čuda čuva zajednička nam baština u BiH… U Podmilačje, uz bok katolicima, zbog čudesnih ozdravljenja, dolazi i nevjerojatan broj pravoslavaca i muslimana. Tamošnji vodiči čak pripovjede i kako muslimani zamole nekoga od katolika da u njihovo ime uplati misu na nakanu… E, to bi trebale biti priče koje punih pluća pripovijedaju prve glave ove zemlje. Zato im treba ukazati na loše deseterce, na opasno sljepilo i na još opasnije svjesno krivotvorenje kolektivnih sjećanja! To su jako opasne *zaigranosti*, ravne onima koje su rušile bogomolje i spaljivale sela, ostavljajući iza sebe dječje leševe. Okanite se toga! Najgori miris ovoga svijeta jest miris spaljenoga ljudskog tijela i spaljenoga obiteljskog doma! To ne razumiju oni koji su u vrijeme rata jeli *zlatnim žlicama*…

Mitovi uzdolskih grobova

Vozim u kasnu večernju uru prema Makarskoj, gluhim cestama između Imotskoga i Zagvozda, ploveći na valu misli o prošlotjednim opisima čuda crkvi Uzdola, Trebinja i Podmilačja i, s neobjašnjivo dubokom tugom, promišljajući o mučeništvu uzdolskoga puka otprije gotovo dva i pol desetljeća. S radioprijamnika prenula me Gibonnijeva *Udica*, i to na refrenu:

Vidin kosti usnulih mornara,

zagrljeni s morem kako muče…

More, pusti vojsku neka spava,

to su samo dica daleko od kuće!

Poslužit ću se do kraja ispravnim Jergovićevim promišljanjem: *'To su samo dica daleko od kuće' najtužniji je, ali i najsubverzivniji hrvatski stih u posljednjih tko zna koliko godina.*

Stegao sam upravljač svoje stare škode, pitajući se kako su jedan prekrasan i tako pitom kraj u tolikoj mjeri obilježili njegovi brojni grobovi i kako se za toliko puno njih vezuje mistične priče, pune drevnoga i onostranoga…

Deset godina prije, hodio sam, kao novinar / izvjestitelj / putopisac uzdolskim krajem, a istraživač uzdolske prošlosti don Željko Marić odveo me do Tetina groba, humka *uzdolske Dive Grabovčeve*. Diva, za čiju je slavu zasigurno najzaslužniji čuveni hrvatski arheolog i povjesničar Ćiro Truhelka, vjerojatno je najpoznatijim djevojačkim grobom puno šireg prostora od hercegovačkoga, ali nažalost puno više mjesta negoli

biste mogli i pomisliti imade slične priče o nesretnim i preranim smrtima djevojaka koje su radije birale ovozemaljski kraj negoli obeščašćenje od strane turskih nasilnika. Otud i prepoznatljive tetovaže križeva na nadlanicama ramskih, duvanjskih, grudskih i djevojaka drugih krajeva koje su si stavljale trajan Kristov biljeg na ruke, kao zaštitu od *nevjernika* koji bi ih, tako obilježene, ostavljali na miru.

- Tu leže kosti djevice koju su Turci htjeli obeščastiti. Moguće da se zvala Danica, ali to nije potvrđeno. Napali su je kod Gliba Gornjih, iza Gornjih Brajaka, u blizini vode Studenac. Bježeći pred njima survala se na padini kod zaseoka Ljubunci i poginula. – kazuje mi don Željko, a drugu inačicu te priče pripovjedila mi je baka Janja Brajko, koja opisuje dvije blizanke, krasotice, na koje su se bili namjerili Turci.

- Muslimani su i' natrali da i' siluju, da prostiš. Bižale su prid njima i svratale pa se i sad za to misto di su izginule rekne Vratolom. Stale (živjele, nap. a.) su u Ljubuncim' i mater su in zvali Teta pa je tako doša' i naziv njijova greba. Nesritnice je ukopa moj pokojni did Pavo Glibo, a sada 'ko i' god obađe po jednu dasku prikuje pa je to uredno misto… – govorila mi je baka Janja, budeći moju znatiželju spomenom Svećeničkoga groba kod Gumanaca: *Nji' četeri pratra u onom ratu ubili su partizani. Odvuklo i' iz šćitskog manastira* (da, tako vremešniji uzdolski katolički puk naziva samostan).

Naime, u smjeru Dobriše, u strani ispod puta koji povezuje Prozor i Goraču, na 30 do 50 metara, nalazi se grob sa spomen-križem, za koji stariji vjeruju da krije ostatke ubijenih svećenika sa Šćita. Uzdolsko područje, kazao mi je don Željko, u stranama, šumama i drugim nepristupačnim predjelima ima dvadesetak grobova, razbacanih izvan posvećenih grobnih prostora, a sa spomenutoga su Svećeničkog groba, on i subrat mu don Miljenko Džalto, uzdolski župnik, u rujnu 2007. razgrnuli zemlju i iskopali jedan ljudski kostur s rukama svezanim na leđima. Većinu tih osamljenih grobova, premda nisu od Crkve priznatim zavjetnim mjestima, mjesni puk uređuje, obilazi ih i tamo se zavjetuje u molitvama.

Još jedan čudotvorni svećenički grob na Uzdolu postoji i uz nekropolu stećaka na Vrdolu. Jedni kažu kako skriva kosti fratra, a drugi nekoga davno ubijenog biskupa. Obje se predaje slažu u tomu da su pokojnika, nekada u 18. stoljeću, smaknuli Turci, na blagdan sv. Petra i Pavla, svetaca kojima je posvećena obližnja kapelica.

- Ovdje se od davnina dolazi na zavjet, a od 1972. i službeno govorimo svetu misu, na blagdan sv. Petra i Pavla. Ondanjemu je župniku don Josipu Lučiću mjesni biskup odobrio slaviti misu svake godine, ukoliko u roku od tri godine završi zavjetnu kapelicu. Misu se ovdje slavilo i prije Drugoga svjetskoga rata, ali je prvi dokument o službenomu zavjetnom mjestu iz 1972. godine, dok je kapelica završena, po dogovoru, 1975. – priča mi hodajuća enciklopedija, don Željko.

E sad, don Josip je na zavjetnomu grobu postavio kameni križ, a otad se krenulo i s jednim krajnje nesvakidanjim običajem. Vjernici, naime, novčićima ili drugim predmetima stružu taj križ, ostrugani prah stavljaju na jezik i gutaju te im molitva odagna blage teškoće, poput glavobolja. Dok me don Željko upoznavao s tom živopisnom pričom, i ja sam stavljao sitni prah navrh jezika. Glava me nije boljela pa ne znam je li bilo kakova učinka… No, hodočasnici tamo dolaze sa svih strana svijeta, bosi, na koljenima… Obilaze grob, a brojni tvrde kako su na njemu izmolili ozdravljenja.

Vrhbosanska je nadbiskupija zavjetnim mjestom proglasila i grob fra Stjepana Barišića kojega su 1942. partizani ubili pod optužbom da je špijunirao za ustaše koji su držali nadzornu točku na danas potopljenom Ostrošcu.

- Ubijenom su fratru psi raznosili kosti pa su ga mještani pokopali na osami, ispod velikoga hrasta, a nekoliko mjeseci poslije neka mu je žena pronašla i glavu koju su potom ukopali u groblju, u selu Donja Vast. – pričao mi je don Željko koji je tada u rodni Uzdol stigao na predah od rimskih studija.

Fra Stjepan je bio rodom iz Pothuma u Neretvici, župa Žitače. Crnogorski su partizani 1942. opustošili Pothum te je tamošnji župnik Mladen Lucić odlučio preći na Šćit, gdje ga je naslijedio fra Stjepan. Nakon što je preživio upamćeni četnički prolazak tim krajem, partizani su ga, uglavnom smješteni po južnim i jugoistočnim predjelima Rame, optužili za spomenutu suradnju s ustašama. Odveli su ga u Kute, gdje je

bilo sjedište ramskoga partizanskog odreda, a u mučenju je prednjačio Hasim Grcić, inače odlikovani borac iz Prozora. Nesretni je svećenik ubijen pokraj rijeke Rike, a njegove rastrgane dijelove, zajedno s franjevačkim pojasom, ukopali su Karlan Zelenika, neke dvije žene i članovi obitelj Ćapin. Tijelo je do danas ostalo razdvojeno, a Nikola Marić i Ivo Križanac doznali su kod mjesnih muslimana mjesto ukopa dijelova tijela, na koje je prvotno postavljen kameni križ koji je 2002. zamijenjen spomenikom. Iskopavanje je uistinu otkrilo dijelove tijela, bez kostiju lubanje, a Odlukom Vrhbosanske nadbiskupije, na tomu se zavjetnom mjestu, svake treće subote u srpnju, slavi misu koja okupi brojne hodočasnike..

Sljedeće nam je odredište na razvedenim uzdolskim brežuljcima, nakon okrjepe u dvorištu jednoga domaćina koji nam nije dao pozdraviti se bez žestoka susreta s njegovom šljivovicom, bio posjet jedinomu ramskom stećku u obliku križa, u blizini kojega su otkopani i temelji srednjovjekovne crkve, u čijemu je krugu pedesetak stećaka sljemenjaka, sanduka i drugih oblika. Jednoga, u obližnjemu šljiviku, resi i ornament križa, što je arheološka rijetkost toga podneblja.

- Pokraj kamenih crkvenih temelja pronađen je i težak kameni stup s uklesanim znakom križa, dubine nekih 5 cm. Muslimani iz zaseoka Here odnijeli su ga pomoću volovske zaprege u godinama prije Domovinskoga rata i tamo ga je netko ugradio u svoju kuću. Ubrzo su mu se počele događati čudne stvari pa je stup izvadio iz kućnoga zida i ugradio ga u stajski. No, nesanica, čudna oboljenja i druge poteškoće nisu nestali pa su, na kraju, stup izbacili iz sela. Tek ga je 1996. godine katolički puk vratio na prvotno mjesto. – odveo me je don Željko do toga lijepog ostatka prošlosti.

Pokraj spomenutih Hera postoji i zavjetni moćnik koji pučani nazivaju Krstišće. Predaja kaže kako se tu nalazio štap onoga biskupa koji je navodno ubijen na Vrdolu i, kako jedna od legendi kaže, počiva u tamošnjemu zavjetnom grobu. Premda štapu danas više traga nema, i stariji katolici Uzdola i muslimani iz Hera svjedoče kako ga je neki musliman, nakon biskupova umorstva, odnio kući i duševno obolio, zajedno s njegovom kćeri.

- Ništa im nije pomagalo, a krivcem je smatrao nemirni biskupov duh. Bacio je štap na Krstišće i, premda musliman, zavjetovao se na hodočašće sv. Ivi u Podmilačje, kako bi okajao grijehe. I on i kćer s toga su se hodočašća vratili ozdravljeni! – svjedoči don Željko jednu od nevjerojatnih priča, sličnih onima kojih se dotaknuh i prije tjedan dana.

Odnesoše me ova sjećanja i do brdskih vrhova mostarskih Goranaca, podaleko od Uzdola, tamo gdje gorske vile u bijelim haljinama još uvijek jašu neukroćene pastuhe. Tamo sam, pokraj goranačkoga Jezerca, u rujnu 2006. upoznao tada 71-godišnju Dragicu Škutor koja je živjela kilometrima udaljena od prvih susjeda, u svojoj idili, sa šest tornjaka, mačkama, kokošima i omanjim stadom ovaca i koza. Na desetak minuta hoda od njezine kuće nalazi se drevna gomila, za koju se kazivalo da je ilirska. Njezin je djed uzimao kamen s te gomile za podizanje suhozida i nehotice došao do ljudskoga kostura. Sve su kosti, prema njezinu svjedočanstvu, bile prelomljene. Obitelj je obilježila grob, a na zahtjev Dragičine majke Mande, Dragin ga je brat betonirao i u betonu ispisao: *U znak zavjeta Manda Škutor*.

- Pokojna je mater patila od grčeva i zavitovala da će ga uredit. Mi smo ga onomad zvali grepčić, a njoj je otklonija bole. Ja san na njem' na zavit o' tri puta molila Isusovu krunicu za sve duše u potribi i k'o rukom mi odnilo bolne vene i izličilo nogu što san je štetila. Davno smo pripovidili sve ovo fra Dinku Maslaću, a on nam kaza: 'Molite, al' nikom ne govorite.' Tako je i bilo. I sad prošećen tamokan i u miru progovorin s Bogon. – govorila mi je simpatična starica.

E, koliko je takovih priča diljem kršne Hercegovine i susjednih joj krajeva…

Privodeći kraju sjećanja na ove i na sve nespomenute kosti i strahotne usude njihovih vlasnika, oprostit ću se s vama vrhunskim Gibinnim stihovima:

Gledam kosti usnulih mornara,
mladu krv ća tribalo je prolit…
Čujem more, kaže: 'Bogu fala
što se nisan rodi kao čovik.'

Prvi.tv
16. lipnja 2017.

Vitinski lovac i vreća drevnoga novca

Prethodne me dvije kolumne vratiše u ono doba putopisnih lutanja po brdima i dolinama ovoga našeg baštinom bogatog podneblja. Bila su to vremena crkavice koju su urednici simpatično nazivalo plaćom, ali i vremena neobičnoga uživanja u tomu terenskom poslu, u susretima s osebujnim ljudima i u otkrivanju priča i predaja na koje se već bila navukla sjena zaborava.

Uzdolske su me priče podsjetile na jedan poseban susret u ljubuškomu kraju, u Vitini, kamo sam se, prije više od deset godina, zaputio razgovarati s bratom pokojnoga Ludviga Pavlovića, najmlađega pripadnika čuvene Bugojanske skupine (*Feniks*). Ludvigov brat Ivan, među prijateljima poznatiji kao Iko, dočekao me onako kako dobar domaćin jedino i znade, a nakon dugoga osvrta na životni usud njegova brata, uz domaću lozovaču il' dv'je, razgovor je krenuo sasma drugim smjerom, a ja sam shvatio kako *sjedim* na nevjerojatnoj priči, onoj koja završava na naslovnici… Iki je, naime, odlazak u lov osigurao punu vreću novca!

- Tamo, navrh vitinske Zelengore, jednom sam zgodom odložio pušku i sjeo na neku kamenu ploču koja se pod mojom težinom pomaknula, a pod njom sam ugledao vrč… – pričao mi je Iko, obogaćujući svoju pripovijest snažnim gestikulacijama. Kako je taj stari glineni predmet dotaknuo prstima, sve se pretvorilo u prah, vjerojatno zbog izravnoga izlaganja zraku i sunčevoj svjetlosti. Međutim, nije vrč ono što je zavrijedilo udarno novinsko mjesto…

- Drugom sam prigodom, opet k'o odabran za čudne zgode, na istomu onom vrhu odmarao pokraj nekakova panja iz kojeg je izbijalo mnoštvo mladica. Ni sam ne znam zašto, razabrao sam te mladice i, na moje zaprepaštenje, ugledao hrpu drevnih novčića u duplji, zamotanih u ńakvu raspadajuću vrećicu. Čudno, da čudnije ne more bit! Hrpa kovanica, nastalih u nekol'ko stoljeća razlike, na jednomu mjestu, i to u najlonskoj vrećici. Jedino što bi to moglo objasnit jest da ju je ne'ko tamo metnuo da ju skloni pa mu se nešto dogodilo, ili ju posl'je nije više mog'o pronaći. – pokušava Iko sam sebi objasniti doživljeno.

Baš kad sam u sebi počeo dvojiti u ono što mi kazuje, otišao je moj pripovjedač do kućnoga kredenca i, ostavivši me osupnutoga, izvadio šaku tih starih kovanica! Kao u nekoj Andersenovoj bajci, čekao sam još samo na pojavu dobre ili manje dobre vile, ali sam se na kraju zadovoljio i susretom s tako raznolikim arheološkim otkrićem. Na jednoj se kovanici koja je bila u iznimno lošemu stanju jedva mogla razabrati 242. godina (no, nedvojbeno je tu bila još jedna brojka, sprijeda ili straga, pošto natpis na kovanici iz 3. stoljeća zasigurno ne bi bio pisan arapskim brojkama), druga je bila novijega nadnevka, iz 1922. godine, a najvećma ih je, ipak, bilo sa znamenjem rimskih legija, nekih imperatora i s natpisima poput *Ferdinand* i *fransciscas*. No, vjerojatno najbolje očuvana ona je iz 1846. godine, s natpisom *FERD·I·D·G·AVST·IMP·HVNG·B·REX·H·N·V·R·L·V·D·G·L·I·A·A·* na licu, na kojemu je jasno uočljiva glava vladara s carskim grančicama, odnosno *S·MARIA·MATER·DEI PATRONA·HVNG·1846·20* na naličju, s jako oštećenom gravurom u sredini.

Daljnja mi je pretraga našega dobrog Svemrežja sve razjasnila. Riječ je, naime, o ugarskoj kovanici iz 1846. godine, u tadanjoj vrijednosti od 20 Krajczára, izrađenoj od srebra (583), okrugloga oblika, promjera 26 mm, debljine 1,5 mm i izvorne težine od 6,68 g. Ti su novčići kovani u rasponu od 1837. do 1848. godine. Na prednjoj joj je strani desni profil glave austro-ugarskoga cara Ferdinanda I., a ona brojna slova, razdijeljena točkicama, kazuju sljedeće: *Ferdinand I., milošću Božjom, car Austrije, kralj Ugarske i Češke, peti od svojega imena, kralj Lombardije, Venecije, Dalmacije, Galicije, Lodomerije, Ilirije i nadvojvoda Austrije* (*Ferdinand I, dei gratia Austriae imperator, Hungariae, Bohemiae rex*

huius nominis quintus, rex Lombardiae, Venetiae, Dalmatiae, Galiciae, Lodomeriae, Illyriae, archidux Austriae). Na naličju je, pak, prikaz Blažene Djevice Marije, s Isusom u naručju, u svjetlosnomu blještavilu.

- Dao sam deset primjeraka u Franjevački muzej na Humcu, dio ostavio sebi, a ostatak podijelio djeci i unucima, za uspomenu. – rasvijetlio mi je Iko sudbinu ostatka novca, nastavljajući s opisima alki, zadivanih u kamene gromade Zelengore, *iz vremena kada je ljubuško polje bilo ogromnim jezerom*.

Za razliku od Andersenovih junaka, stanje na bankovnomu računu Iki je ostalo nepromijenjenim, ali je, s tim iskustvom, ostao bogatiji za iznimnu zgodu koju neumorno može prepričavati unucima i njihovoj djeci, ako ga zdravlje toliko posluži.

Vitina, u koju su neki smještali čak i Homerovu Troju, nevjerojatno je bogata ostacima prošlosti, a nisam trebao dvaput predložiti i već smo bili u kolima, na putu za Gornju Vitinu… Dok se pred nama, u svoj svojoj raskoši, prostranstvom dičila plodna ljubuška dolina, *Nahija*, zamakli smo iza vrhova brežuljaka i stigli u hrastovu šumu, u kojoj noću huču sove, a dnevno svjetlo obasja ostatke slučajno otkrivene starokršćanske bazilike čiji me tlocrt neodoljivo podsjetio na čuvenu Cimsku baziliku, s obronaka mostarske Planinice. Posebno je moju maštu zagolicala zbog uočljivih procjepa na dnu tih ostataka, pri samim temeljima, za koje je teško kazati je li riječ o prirodnim raspuklinama, nekim drevnim prolazima od kojih hvata jeza ili o načetim grobovima čiji *stanari* stoljećima snivaju miran san.

Vitina nije sa svojim mitovima zapela u povijesti pa se jedna jeziva priča vezuje i za novu župnu crkvu, *mladu* tek stotinu i desetak godina. Njezina ljepota oduzima dah, a desetljećima stari borovi stvaraju hladovinu koja jamči tjelesnu okrjepu svakomu putniku namjerniku. Vitraje na crkvenim prozorima, početkom 20. stoljeća, radio je neki talijanski majstor koji danonoćno nije skidao pogleda sa svojega posla. Kada je konačno dovršio i posljednji prozor, sjeo je u Župnomu dvoru, kao i svake večeri, zahvaliti Svevišnjemu i, sa svećenicima, podijeliti kruh svagdanji. No, te je noći ustao od stola i kazao fratrima kako će prošetati dok se juha ohladi…. Više se nije vratio! Otišao je, mještani pričaju, na most na rijeci Mlade, privezao si kamen oko vrata i skočio u duboku vodu. Vitina je trajno ostala bez odgovora na upit: *Zašto?*

A što su Mlade i otkud to neobično ime jednoj rijeci? Iko kaže kako je ime svjedočanstvom turskoga tiranstva, jer je na tomu mjestu, navodno, neka mladenka skončala, ne htijući se podati Turčinu koji je od njezina ženika tražio ogavno *pravo* prve bračne noći.

- Na dan kad su se uzeli, Turčin je došo tražit svoje *pravo*. Mlada se nije tila podat i, bižeć' pred njim, skočila je radije u rijeku nego u njegove ruke. Otad ljudi ovo mjesto zovu Mlade… – ozbiljno je Ikino lice, kao da se sve to dogodilo još jučer, a ne stoljećima prije.

- Tu je davno stajala i crkva koju su Turci potpuno uništili. Iščupali su joj i temelje iz zemlje, a sve su kamenje i dva joj zvona bacili u deset – dvanaest metara duboku mutnu vodu pa se ta zvona, koja i danas leže u mulju, začuju u mraku, kada se poljem prostre magla! – tajnovit je Iko, bolji od mnoštva samozvanih majstora turističkoga zanata s kojima me život spajao. Na mjestu te crkve koju on spominje, zatekao sam oronulu kapelicu koju moj sugovornik, s kojim sam se (shvatili ste) u međuvremenu s uzvisina ponovno spustio u bujno polje, s vremena na vrijeme oboji, usput uređujući i travu uokolo obližnjih stećaka kod kojih se misu kazuje prve nedjelje nakon Markovdana.

Hrvatski jezikoslovac Danijel Alerić, u znanstvenomu je radu imena *Neobično hercegovačko riječno ime Mlade ili Mladi*, objavljenom 1993. godine u časopisu *Rasprave*, argumentirano obrazložio filološko podrijetlo imena, koje nema dodirnih točaka s onom zgodnom Ikinom pripovijesti, a vraća nas na hrvatsko-tursku složenicu *Muadel-rika* (regulirana rijeka). No, osvrnuo se i na neobičnost imena te 78,5 km dugačke rijeke, koja od svojega izvora u Imotskomu do ušća u Čapljini, teče jedinstvenim dijalekatskim područjem i, kao nijedna druga u svijetu, mijenja čitav niz imena: Vrlika / Vrljika, Matica, Tijaljina / Tihaljina, Prokop, Novi prokop, Mlade / Mladi, Tribižet / Trebižet / Trebižat. Ovaj naziv Mlade prvi je put dokumentiran 1867. godine, u glasovitomu *Šematizmu* fra Petra Bakule.

Hercegovački je franjevac i književnik fra Martin Mikulić (1841. – 1912.), u svojoj pripovijetci *Pustinjakove pripovijetke iz seoskog života*

zapadne Hercegovine (Duvno, 1972.) zapisao: *Prošlih stoljeća Tihaljina bila mala tiha rijeka, ali kad nad Klobukom u njoj zaklokota Klokun od sedam vrela, kad pod Vitinom zašikljaše mlade vode Mladi, narasla je čitava vodurina i cijelo ogromno Ljubuško polje zaplavila*.

Naplavila je tako Vitina i moje uspomene, a naše stare predaje koje valja uvijek uzimati s dozom opreza, napose nakon desetljeća i stoljeća usmenoga prenošenja s koljena na koljeno, ne smiju pasti u zaborav, ne smiju ostati pod onom sjenom zaborava! Trebaju ih bilježiti oni koji pisati znadu, a onda neka se stručnjaci bave razlikovanjem povijesne istine od one koja je, s godinama, naplavila našu maštu i našla plodno tlo u umovima čuvara legendi po zaseocima i selima kamenite nam grude.

Autorska FB stranica
17. lipnja 2018.

DA SAM JA NETKO 2

Opasno smo strasti zbili u torove

Kako je nestvarno danas bilo slušati izlaganja Aleksisa Ciprasa i Zorana Zaeva i gledati čin potpisivanja povijesnoga dokumenta, sudbinskoga iskoraka kojim su pokazali kako razumna politika hrabro preuzima na sebe teško breme neshvaćanja opasno ostrašćenih masa.

Razmišljao sam o politikama koje svoje narode vezuju strahovima, doje mitovima o božanskim poslanjima, plaše tezama o bjelosvjetskim urotama. Zašto se podiglo i nebo i zemlja na Ciprasa i na Zavea? Zašto?

Zato što su oni svjesni kako riječ *ministar* ne dolazi iz engleskoga (*mini star*) nego iz latinskoga (*ministrare* – služiti) jezika. Zato što su posvjedočili kako su pripravni preuzeti na sebe teret i služiti narodu. Zato što oni izbijaju sve argumente iz ruku politikama revolucija, smrti i vladanja strahom, hrabro prave golemi korak naprijed i svjedoče kako se zakopava ratnu sjekiru straha, stagnacije, tvrdoglave zakopanosti u bunkere i zaostajanja u mitologiji, primitivizmu i neukosti. Danas će ih čelnici primitivizmom ostrašćene većine nazivati izdajicama, a budućnost će se na njih osvrtati kao na domoljube bez premca, one koji su odbacili mitove, zablude, neukost i strah.

Dobro zaključi Cipras kako su balkanske pjesme pune majčina i sestrinskoga plača. Podneblje smo puno strasti, a opasno smo te strasti zbili u torove i onda one moraju, svako toliko, provaliti svom svojom silinom. Na te nam stare stihove lako uzavre krv i lako se, svako toliko, laćamo otkopavanja onih sjekira… Tako ukrug desetljećima, stoljećima, još otkako se ovaj poluotok Balkanom zove. Nije li vrijeme te blatnjave sjekire, pune drevnih ožiljaka, ostaviti neka konačno zacjeljuju melemom prolivenih suza i prosute krvi?

Čestitam vam, narodi Grčke i Sjeverne Makedonije!

Autorska FB stranica
11. srpnja 2018.

DA SAM JA NETKO 4

Odj..., koprofilični Kinzeru!

Koprofilični novinar Stephen Kinzer usporedio je hrvatski državni grb s nacističkom svastikom. Pun mi je više kufer, da ne kažem nešto drugo, jasenovačke i NDH etikete! Hrvati jesu imali svoj četverogodišnji udio u Osovinskomu savezu, ali nisu niti primirisali paklu koji su na ovomu svijetu stvorili i ostavili dežurni zapadnjački trgovci demokracijom i njihovi preci!

Činjenice:

1. Gotovo 200 godina (od 1619. do 1808.) brodovi pod američkim zastavama legalno su *uvozili* Afrikance u SAD, gdje su prodavani u roblje, a nakon što su, poput životinja, lovljeni u njihovim domovinama, prevoženi poput stoke, okovani u prljavim potpalubljima, punim bolesti, štakora i smrti!

2. Bečkim kongresom, 1814. godine, zabranjena je trgovina robljem u europskim zemljama – Britanci su ju zabranili tek 1833. godine (eto, i tada su prakticirali Brexit religiju)!

3. Od oko 200 svjetskih država, njih samo dvadesetak nikada nije iskusilo britansku invaziju! Eto, tako kaže jedno britansko istraživanje, a ja sada, iskreno, nemam ni živaca ni volje nabrajati kojim su sve tragedijama obilježili živote, povijest, razvoj i usud pokorenih zemalja, od pljački, iživljavanja, ubijanja, silovanja, eksploatiranja, razdvajanja obitelji i, najbitnije od svih, izmišljanja nacija i država čime su postavili temelje gotovo svim današnjim nemirima, ratovima, terorizmima, smrtima i nesrećama čovječanstva!

4. Amerikanci su izvršili genocid nad autohtonim indijanskim življem sjevernoameričkoga kontinenta, dovevši ih do ruba potpunoga fizičkog i kulturološkog istrjebljenja!

5. Ropstvo u SAD-u ukinuto je tek 1865. godine, a 1955. (!!!) uhićena je crnkinja jer je odbila ustupiti bijelcu svoje mjesto u autobusu!

6. Tijekom Drugoga svjetskog rata, Odlukom Vlade SAD-a, 120 tisuća američkih državljana japanskoga podrijetla zatvoreno je u sabirne logore na dulje od tri godine!

7. SAD su, sa samo dvije bombe, 1945. ubile više od 200 tisuća ljudi (civila, djece, žena, trudnica, baka, djedova, momaka i očeva…) i da, unatoč Kubanskoj krizi, Iranu, Saddamu, ludomu Kimu, čak i ISIL-u, to je bio i ostao jedini slučaj bacanja atomskih bombi na ljude, na gradove, na naseljena područja, na civilizaciju, na humanost i na razum! Udar, ne na čovjeka, nego na Boga! Ma kako im tepali (*Little Boy* i *Fat Man*), te su bombe napravile najbrže masovno ubijanje genocidnih razmjera u povijesti čovječanstva (iz naše perspektive gledano, u samo par minuta pobili su otprilike dva žrtvenika Bleiburga i Hrvatskoga križnoga puta, otprilike tri ukupna zbroja žrtava Jasenovca i Stare Gradiške odnosno visoku brojku srebreničke tragedije pomnoženu s nekih 26 puta)!

8. Sve do 1970-ih (!!!), službene australske vlasti (pod britanskom krunom) otimale su djecu aboridžinskim roditeljima, a poglavito ako bi dijete bilo rođeno iz *miješane* aboridžinsko-bjelačke veze!

Prestat ću s nabrajanjem, već mi se i želudac grči…

I da, mi smo imali povijesni put patnje, stradanja i ugnjetavanja koja smo trpjeli i koja su, krikom otpora, izrodila Ustaše, NDH i, na koncu, tragediju Jasenovca. Ne opravdavam ubojstvo niti jednoga nedužnog čovjeka, čak niti onoga krivog koji je bio zarobljen i razoružan, ali ističem kako postoji uzročno-posljedična veza, dokaziva kronologija hrvatskih tragedija i kako stvari treba staviti u jasno povijesno okolje.

Imate li vi, koprofilični Kinzeru, povijesni razvoj, mučeništvo i uzroke koji su vas odveli u Afriku kako biste ljude pretvorili u zvijeri, u robove? Imate li vi opravdanje za prljave kauboje, segregaciju, za odvratni KKK, za jezivi *White Power*, za Guantanamo, financiranje talibana,

komadanje Sirije, razaranje Libije, financiranje ISIL-a…? Jesu li Hirošima i Nagasaki bili samo bezumnom kaubojskom osvetom za Pearl Harbour, je li Hussein imao kemijsko oružje ili vas je zanimala nafta, jesu li provokacijske rakete po istočnoeuropskim granicama zalog našemu miru ili prvim korakom najvećemu užasu ikada?

Ne znate, Kinzeru, za povijest hrvatskoga grba od (najranije) 15. stoljeća? E pa, odj….. više s nacizmom i počistite ta šovinistička govna ispred svojega praga kako biste iz ugnjetavačke prošlosti mogli očišćeni zakoračiti u budućnost! Ako ne vidite, kupite si naočale, valjda imate još tih petrodolara!!!

Da sam ja netko, poslao bih vam ih!!!

Autorska FB stranica
14. siječnja 2016.

Lazanski i ćud srbijanskih vukova

Čitam jutros osvrte pojedinih kolega na sinoćnje izdanje HRT-ove emisije *Otvoreno*, u kojima se uglavnom dovodi u pitanje moralno pravo Hrvatske radiotelevizije na ugošćavanje Miroslava Lazanskoga, namjesto da su komentari krenuli u smjeru raščlanjivanja činjenice da njemu i sličnima upravo treba otvoriti takov prostor kako bismo opipali bilo političkomu vrhu pa i dijelu javnosti susjedne države (a sinoć nije trebalo dugo pipati).

Solidne raščlambe kolege Lazanskoga o bliskoistočnim političkim i vojnim krizama rado poslušam, zanemarujući pritom njegovu neprofesionalnu subjektivnost kada progovara o pitanjima ratnih, poratnih i sadanjih međudržavnih odnosa Hrvatske i Srbije ili, pak, BiH i Srbije. No, sinoć je Lazanski, otvoreno i sa smiješkom amnestirajući spornu ratnu ulogu dvojice danas čelnih srbijanskih političara, u svojoj bahatosti položio karte na stol i gledateljima hrvatske nacionalne televizijske kuće posvjedočio kako o Hrvatskoj, Hrvatima i odgovornosti Srbije za agresiju na Republiku Hrvatsku, razaranja i pokolje, gleda čovjek koji ima širom otvorena vrata u najvišim državnim i vojnim institucijama Republike Srbije i koji, na stranicama beogradske Politike, utječe na oblikovanje javnoga mnijenja građana i građanki Srbije. Čovjek koji, kako je sam izjavio, u dosadi ode na vojno uzletište i provoza MiG...

Uspio je sinoć Lazanski doslovce osupnuti vrhunskoga vojnog analitičara Igora Tabaka, čovjeka čiji su javni nastupi znamenom stručnosti, bez primjese emocija i subjektivnosti, uspio je vidno uzrujati i uvijek odmjerenoga Vlatka Cvrtilu... Otvoreno je doveo u pitanje srpsku po-

bunu u Hrvatskoj i srbijansku agresiju na RH s početka 1990-tih, optužio Hrvatsku za sukrivnju za rat, implicirajući kako je ničim izazvana napala vojarne JNA i vojnike u njima... Nastojao je ismijati Hrvatsku vojsku i, bez pokušaja navlačenja bijelih rukavica, u maniri prijeratne beogradske vojno-političke vrhuške, obnoviti srbijansku tezu o općoj hrvatskoj podređenosti u odnosu na istočne joj susjede (što su se onda uznemirili zbog snaženja hrvatske oružane sile?!).

E, upravo zbog toga mu je trebalo otvoriti prostor, jer ne treba puno u kolumnama i osvrtima upozoravati na izmijenjenu dlaku, a nepromijenjenu ratnu ćud državnih *komandira* Srbije, na što će dežurni hrvatski kontraši uvijek imati dopunske kolumne i osvrte – u smjeru pljuvanja ovih prvih... Treba dati Lazanskomu, koji *de facto* govori u ime službene srbijanske vlasti (kao što su novinari i dopisnici Politike, bivši i sadanji, uvijek i govorili), prigodu da hrvatskoj javnosti (uživo – jer onda nema prostora priči o uredničkim rezovima, izvlačenju iz okolja…) prenese i *obrani* svoje svjetonazore koje je, da je sreće i da je uistinu Balkan zakoračio u budućnost kako nas se voli uvjeravati, odavna trebalo pregaziti vrijeme.

Kolega Mislav Togonal nije uspio do kraja skriti ljutnju, što je sasma u redu jer čovjekom je, nije strojem... No, vrhunski je vladao emisijom i profesionalno obranio čast svoje države i njezinu ulogu u agresorskomu ratu koji joj je bio nametnut pa i od onih ratnih zločinaca s kojima Lazanskoga vežu krvne veze.

Čestitam kolegi Togonalu na hrabrosti, čestitam mu – zapravo prije svega – na dostojanstvu i na profesionalnosti (koji su u današnjemu novinarstvu nažalost rijetkom iznimkom), a zahvaljujem mu na tračku optimizma koji je ponudio pokazavši konačno javnosti jednu pismenu, stručnu i elokventnu političku individuu (Nikolu Brzicu) u ovoj zaglupljujućoj političkoj priči koja mjesecima pa i godinama *krasi* hrvatsku političku zbilju na obadva joj (ili na sva tri...) svjetonazorska krila. Zahvaljujem mu, u konačnici, na demaskiranju puta kojim službena Srbija (onda kada nije pred licem i pod paskom Brisela) nažalost još uvijek hodi!

Autorska FB stranica
6. srpnja 2018.

Tko se boji NDH još?

Opet brojimo krvna zrnca!

Zanima me kako je postalo bitnije to na koji se način Danijel Subašić moli Bogu od toga što je, na svjetskomu prvenstvu, poput neprobojna bedema, branio hrvatska nogometna vrata, *skinuvši* pritom Dancima čak tri jedanaesterca.

Neki iskompleksirani čelnik nekoga rigidnog saveza obrušio se na prvoga hrvatskog vratara, primitivno se razbacujući tezama o gaženjima korijena, *otadžbinskim* veleizdajama, odricanjima od djedovskih ognjišta… Podsjetilo me to na rovanje nekih hrvatskih medija po izmišljenomu hrvatstvu negdanjega prvog među jugoslavenskim vratarima Ivice Kralja…

Svako malo prebrojavamo ta zrnca, zabavljajući neuki dio javnosti i hraneći vrijednosno retardirano društvo koje je odavna izgubilo svaki moralni kompas i kojemu su tabloidi osnovnim izvorom dnevnih informacija (uz one državne medije čiji dnevnici i danas serviraju višestruko ponižene kosti iz masovnih grobnica nad kojima se gotovo više nitko ne moli, osim onih koji se sjećaju topline lica njihovih vlasnika, nego su preinačena u akcelerator redovitih potpaljivanja tinjajućih požara smrtonosnih strasti).

Ama, ima Danijel pravo i reći i prešutjeti da je Hrvatom, ima pravo i reći i prešutjeti da je katolikom. Ima pravo tako se osjećati, ima pravo to biti, upravo onako kako bi njegov otac Jovo i pred hrvatskim zakonima trebao imati pravo osjećati se i biti Hrvatom pravoslavne vjeroispovijedi jer, pobogu, pa nisu svi pravoslavci automatski i Srbi!!!

No, ne shvaća iskompleksirani čelnik nekoga rigidnog saveza kako pravoslavci imaju pravo biti i Grcima i Bugarima i Crnogorcima i Rusima i Rumunjima i Francuzima i Nijemcima – i Hrvatima… Točno onako kako, još uvijek, ni hrvatski zakonodavci (čitaj: Hrvatski / državni / sabor) nemaju snage ni hrabrosti (pri)shvatiti da je sasma legitimno traženje Hrvata pravoslavne vjeroispovijedi za ustrojavanjem autokefalne Hrvatske pravoslavne crkve. No, praščići će im, s pravom, zapjevati: *Tko se boji NDH još?!*

Znate, kačit će Vam privjeske i prišivati etikete sve dok im svojim strahom i stavom to dopuštate. Kako, uz te silne deklaracije, konvencije i povelje o zaštiti ljudskih, vjerskih, etničkih, rodnih, porodnih, seksualnih, virtualnih i svih tih *-ih* prava, strah od NDH etikete može biti jačim od neotuđiva prava dijela hrvatskoga naroda koji se Bogu moli na drukčiji način od većine, da se jasno svojim imenom zove??? Ispade kako veća prava od toga dijela hrvatskoga (većinskog) naroda imaju nacionalne manjine kojima niti jedno pravo i ne smije biti uskraćeno!

Međutim, dok se u nas kruške miješaju s jabukama i tako trunu u jednoj kašeti koja svako malo zasmrdi – i to naširoko, bit će nam mentalno nedostižno shvatiti razliku između vjerskoga i nacionalnoga, bit će nam nedokučivo raščlaniti istinu od mitova naših balkanskih etnogeneza, bit će nam normalno prevesti predstavu imena *Train* u *Vlak*, ali ne i predstavu imena *Voz*, dok ćemo i nadalje izazivati regionalnu sablazan ako Nušićevu *ministarku* netko (s neotuđivim pravom i zakonskom obvezom uporabe svojega standardnog jezika) ministricom nazove… Ipak ćemo, komunicirajući bez prijevoda, na obadva jezika, u kaljuži koja je od novinarstva ostala, brojati krvne zrnce Kralja, Subašića…

Toliko je divnih ljudi život podarilo hrvatskoj ideji, hrvatskoj domovini, hrvatskoj slobodi i svojoj (duboko intimnoj) židovskoj, pravoslavnoj i muslimanskoj vjeri pa i svojemu srpskom, bošnjačkom, njemačkom, slovenskom, talijanskom ili kojemu već ne narodnomu identitetu. Oca domovine Antu Starčevića, bezvremenskoga romantičara hrvatske slobodarske misli i državotvorne ideje, porodila je pravoslavka po rođenju. Pravoslavac Josip Runjanin za sva je stoljeća počastio svoju domovinu, uglazbivši najuzvišeniju među hrvatskim pjesmama. Pravoslavni patrijarh, karlovački mitropolit Josif Rajačić, ustoličio je Josipa Jelačića za hrvatskoga bana. Hrvatski Srbin, Ličanin, Nikola Tesla ime je koje odjekuje zemaljskom kuglom, a kako je znanost nezamisliva bez hrvatskoga izumitelja srpskoga podrijetla Tesle, tako je i u svjetsku kiparsku baštinu trajno upisano ime hrvatskoga kipara srpskoga podrijetla Vojina Bakića. Otac pravoslavac, u ovomu okrutnom svijetu iskvarenoga morala, podizao je na noge malenoga Arsena Dedića čiji ćemo genij pjevušiti još naraštajima. Stihove Antuntuna, izišle iz pera hrvatskoga pjesnika srpskoga podrijetla koji se Hrvatom osjećao, Grigora Viteza, uz mojega malenog dječaka naizust izgovara na tisuće malenih usta, diljem Hrvatske, Srbije i BiH. Hrvatski Srbin Rade Šerbedžija gromko je protresao neke od najozbiljnijih kazališnih dasaka svijeta, dok je jednako gromovito visoke mreže tresao nemjerljivi zaljubljenik u hrvatsku šahovnicu Dražen Petrović koji je ponikao od oca Srbina. Srbin po rođenju i pravoslavac po krštenju, Hrvat po uvjerenju i katolik po opredjeljenju Petar Preradović jednim je od najvećih čarobnjaka hrvatske pisane riječi... I koliko god nabrajao, mnoge ću preskočiti…

No, nije ni bitno sve ih pobrojati, nego naglasiti kako se dio njih rodio u Hrvatskoj i ostao privržen svojemu srpskom podrijetlu, uvijek poštujući hrvatsku domovinu. Također, kako se dio njih rodio u tradicionalnim srpskim obiteljima, da bi se kasnije jasno izjasnili Hrvatima, kako je dio njih iz pravoslavne prešlo u katoličku vjersku zajednicu, ali i kako su dio njih predanim pravoslavnim vjernicima i također istinskim Hrvatima po svojemu iskrenom osjećaju narodne pripadnosti. Ta im prava nitko nikada ne bi smio uskraćivati!

A što se tiče Subašića, ne bi trebalo biti bitno križa li se slijeva nadesno ili obrnuto, zove ili Isusa Kristom ili Hristom, nego je bitno da Rusima (koji nisu svi nužno i pravoslavcima) skine sve što nam pošalju prema vratima! Subašić gine na karauli hrvatske strane travnjaka, on gine sa šahovnicom na prsima i on će i sutra (zanemarivši provokacije, upravo onako kako ih je frajerski znao zanemariti i Crnogorac Ivica Kralj) biti neslomljivim bedemom na vratima hrvatskoga nacionalnoga ponosa, ma što iskompleksirani čelnik nekoga rigidnog saveza mislio o tomu!

Bijelo-crvena, polja hrvatska…

Autorska FB stranica
5. prosinca 2018.

DA SAM JA NETKO 7

Svi hrčemo! Nitko nije budan!

Rusi i Ukrajinci ponovno mjere čiji je veći (top, naravno), a svekolika domaća javnost uživa u *online* duodrami u kojoj Lik 1 (lat.: *retardus primitivus*) i Lik 2 (lat.: *diurnarius truculenter*) jedan drugomu nude oralnu provjeru međusobnih duljina, dok nadmeni hrvatski mediji u ekstazi *copy-pastaju* mantru kako je Lik 1 konačno dobio ono što ga ide, jer je, naravno, došao među sebi ravne!!! I, naravno, topovi (ne ukrajinski ili ruski, nego hercegovački) uživaju dok ih hrvatski medijski licemjeri pohvalom vrijeđaju (srpski valjano rečeno) *do koske*…

Ono divno dijete, koje prođe put od velebitskih padina i netaknutih pašnjaka, preko ratnoga progonstva, hrvatske magareće i bh. kozje nogometne lige (obje izmučene Likom 1 i njemu sličnim *ratus profiterusima*) do najvećega među najvećima, dižu sada u hercegovačke oblake, a još nedavno mu je mostarski mural, nakon afere s Likom 1, *urešen* porukom: *Govno maleno*.

Eh, da, i Ćiro i Sanader dobru znadu kako se među svjetinom preko noći od pukovnika postaje pokojnikom odnosno od majstora pederom i kako je na glavi i potiljku osjetiti potplate dojučerašnjih najdubljih pristalica. Ovo *najdubljih* nije pogrješkom, pošto su ti navodno dobro poznavali pH vrijednosti dotad neistraženih dubina Ćaćinih otvora, jednako kao što su upoznali iste kolono-dubine novih šefova.

Nazvali bi mostarski stadion po Luki, galame danas čitav dan, tako lako odbacivši četvrt stoljeća borbe za očuvanje obnovljenoga svetog imena zbog kojega je u više navrata i krv puštena, Zrinjskoga i njegove 113 godina duge povijesti. E, moj *Zrinjski*, jedan *Ballon d'or* i ode ti natrag pod klupu… Kapetanu moja kapa do poda, ali nemam dvojbi o tomu kakov bi njegov odgovor bio da mu je netko u lice izvalio ovu glupost. No, kada bi hercegovačkim topovima nešto takovo Kapetan u lice kazao, ponovno bi na mostarskomu muralu postao *govno maleno*.

Kapetane, plima te odnijela s ovih trulih obala, nevere su te bacale do tvojega usidrenja tamo gdje ti i jest mjesto. Baš onako kako veliki Gibo poruči još većemu Oliju: *Sve je kako triba* i, da parafraziram onu partizansku lektiru: *Ne okreći se, sine*. Ako se kreneš okretati ovim obalama, bojim se kako će ti Stipe ponovno zasuziti, samo ne suzama radosnicama.

Na ovim trulim obalama, predsjednici jedni drugima kradu zastave. U noćnim misijama bh. *sealovci* provlače se ispod lasera zgrade Predsjedništva i dok oni s ljiljanima na lijevim ramenima na jedan prozor iznose srpsku trobojnicu, oni s tom istom trobojnicom lijevo od srca novu unose. Inače, i jedni i drugi zdesna nose ono plavo-bijelo geometrijsko znakovlje! Moraju, to im znakovlje svakoga mjeseca podijeli plaće!

Kaže Dodik: *Ne možete ih vi ukrasti, koliko ih ja mogu postaviti!* Naravno, raja časti. Inače, baš je ta raja izdašne ruke: te auti, te vozači, te osiguranja, te ručci, te večere, te ovo, te ono, te zastave… Ali dobro, i onaj Zmajo nas lijepo podsjeti kako *beg nije cicijom*. Uvijek je ovdje bilo za *de(ge)rneka*.

Ma eto, i te zastave su onom pukom pučkom zabavom, čistom distrakcijom s onoga što je stvarno, sivo, trulo i bolno pa se svako malo u BiH političari prisjete neprolaznoga savjeta Marije Antoanete, ali pošto ovdje zbilja nema ni kolača ni kruha, raju zabave igrokazima… Dobro je to (PR)okušan recept, prema kojemu, bez one jedne žlice vegete, svake godine iz ovih i iz onih proračuna dobro nahranimo KUD-ove (čitaj: glasačku bazu), ali nam središnja hrvatska kazališna kuća u BiH, HNK Mostar, već gotovo dva desetljeća čuči pod onom napuklom betonskom dekom.

Više se ja od Antoanetinih kolača pribojavam novosadskoga kokard-ludila Dodik – Vučić i poruka poput: *Žao mi je što nismo zajedno*. Dok dvojac zajedno slavi stotinu godina pripajanja Vojvodine Kraljevini

Srbiji, srpski vrhovnik u Predsjedništvu BiH opominje Kim Jong-unova kompanjona sa singapurskoga ovogodišnjeg ljetovanja zbog čestitke u povodu Dana državnosti BiH. Istodobno, dva bošnjačka člana Predsjedništva odabiru jarko zeleni sag za šetnju do Vječne vatre, a FTV svoj *praznični* program resi *patriotskom pjesmom*, dok u pozadini na vjetru vihori ratna zastava Republike BiH?! Da, ona sa srednjovjekovnim ljiljanima koje su na štitovima nosili vitezovi svih onodobnih europskih kršćanskih vladara, uključujući i one bosanske vlastele Kotromanića.

No, ne dodjeljuje Sarajevo nagradu s imenom posljednjega bosanskog kralja Stjepana Tomaševića Kotromanića kojega Turci, zajedno s još 200 bosanskih plemića, u lipnju 1463. pogubiše u taboru sultana Mehmeda II., nakon što su (suvremenim rječnikom rečeno) izvršili agresiju na Bosnu, anektirali ju i u njoj proveli etničko čišćenje. Ne! Sarajevo dodjeljuje nagradu s imenom turskoga silnika Isa-beg Isakovića (Hranušića), hrvatskoga vojskovođe u osmanskoj službi koji je uspon ostvario zulumom nad kršćanima srednjovjekovne Bosne i koji je *ujanjičario* na desetke tisuća kršćanske djece.

Nakon što ju je (razumljivo) primio Recep Tayyip Erdogan, sa osmjehom ju je (nerazumljivo) prihvatila i Kolinda Grabar-Kitarović, a nakon nje i inače odmjereni i oprezni Ivo Josipović. Kada im pridodamo Mesićevo odlikovanje *Prijatelj Bosne*, s Dana sultan Fatihove *ahdname* (sultan koji je palio samostane i crkve, ubijao i progonio katolike), onda izredasmo sve hrvatske predsjednike nakon Prvoga koji su se počastili znamenjem povijesnih hrvatskih pogroma.

Lijepo je, na tu temu, prof. Mile Lasić na svojemu FB profilu zapisao: *Nagradama se uvijek vode politike od strane onih koji nagrade dodjeljuju, ali i onih koji nagrade primaju.* Cijenjeni je profesor, odgovarajući na upit jednoga od komentatora svoje objave, dodao: *Politička moderna podrazumijeva razlikovanje historije (onog što je prošlo) od historiografije (moguće interpretacije prošlosti) i povijesti (kritičko-racionalističkog propitivanja i historije i historiografije). Osobno sam privrženik ovog trećeg pristupa, a Vi vidite...*

Pitam se je li ga čulo SPKD *Prosvjeta Mostar* koje je svoju novu nagradu imenovalo imenom Stepe Stepanovića koji 1918. u Mostar uvede srpsku vojsku i oslobodi slobode sve nacionalno osviješteno hrvatsko i muslimansko među gradskim življem. Pitam se što im je trebalo, nakon tako oprezne, tako strateške i tako dobro trostrano prihvaćene izgradnje suživota mostarskih Srba s druga dva naroda (a sve nakon rata u kojemu srpska vojska iza sebe ostavi porušene mostove, spaljen istočni dio grada i, povrh svega, ostavi stravu Uborka), nagradu imenovati po čovjeku koji je (u ratu koji otpoče iz cijevi pištolja Srbina iz Obljaja) vodio vojsku protiv koje se borilo barem dvije trećine mostarskoga življa. Netaktično! Provokativno! Zasluženo osuđeno!

Na kraju, nacionalno je mješoviti Mostar dobio svoj *Winterville*. Zaista, u tako osjetljivoj sredini uvijek sve treba dobro odvagnuti, dvaput mjeriti, jedanput rezati. Gradski su oci odvagnuli kako naša tri jezika jedino u miru može držati – engleski. No, Sarajevo je ono koje me iznenadi! Ravnatelj Skenderije javno izreče kako će *građani Sarajeva imati najveći Advent*. Pomislih, na prvu, Sarajevo je evoluiralo, Sarajevo je iskočilo i preskočilo sve gradove okružja te za svoje malobrojne katolike organizira svečani program u vremenu Došašća… No, nastavih čitati tu objavu i brzo padoh natrag u sarajevski smog: *Advent će trajati do 15. januara.* Čije Došašće, zaboga, kulminira polovicom siječnja?!

Dok gledam onu naslovnicu *Dnevnoga avaza* s fotografijom ogromne bijele zastave sa štitom od onih nesretnih ljiljana, na kojoj piše *Cijeli Beč u bojama BiH*, prisjećam se što je Ivo Andrić u svojemu nekrologu A. G. Matošu zapisao 1914. godine: *Sva Hrvatska nelijepo hrče. Budni su samo pjesnici i atentatori.*

Kao što Brešan natjera Učitelja Andru iz *Hamleta u Mrduši Donjoj* na doradbu Shakespearea, natjeraše i mene na bogohuljenje. Da sam ja netko, napisao bih: Svi hrčemo! Nitko nije budan!

Autorska FB stranica
23. travnja 2019.

Alijini zagrebački osmjesi i godišnjica trusinskoga očaja

Nakon što su odzvonila i posljednja uskrsna zvona, imam potrebu osvrnuti se na zagrebački uskrsni dar hrvatskomu narodu u BiH. Toplo smo iz hrvatske metropole pozdravljeni izložbom nasmiješenih predsjednikovih portreta, i to na uočnicu godišnjice trusinskoga pokolja, a unutar ovogodišnjega vremena korizmene priprave za proslavu uskrsnuća Spasiteljeva. Počašćeni smo darom sličnim onima koje iz Zagreba često primamo onda kada Hrvatskoj ne gori pod nogama.

Ne, nisu to nasmiješeni portreti pokojnoga prvog hrvatskog predsjednika, njegov je, naime, zagrebački spomenik išaran nešto ranije. Izložba, otvorena 14. travnja u Novinarskomu domu pod imenom *Predsjednik izbliza*, nasred Zagreba u široke osmijehe razvlači lice vrhovnoga zapovjednika Armije RBiH čiji vojnici iza sebe ostaviše trusinske leševe i još nebrojena hrvatska stratišta iz 90-tih godina prošloga stoljeća!

Izložbu Alijinih osmjeha otvorio je njegov sin Bakir koji je, dva dana poslije, upravo na trusinsku godišnjicu, na grobu ratnoga zločinca Rasima Delića, hašku presudu tomu generalu Armije RBiH nazvao nepravdom, a ovaj je osuđen po zapovjednoj odgovornosti nad pripadnicima mudžahedinskih postrojbi u sastavu Armije iza kojih su, po brdima i poljanama, po selima i gudurama Središnje Bosne i neretvanskoga kanjona ostala unakažena tijela ubijenih u obredima koje zapadni svijet 20. i 21. stoljeća ne poznaje.

U Zagrebu 21. stoljeća, agilna Radnička fronta ne poima Alijine osmijehe u ovo tegobno vrijeme sablaznima… Ni toj fronti ni Novinarskomu domu, očito nikomu, nije sablažnjiv zagrebački nastup čovjeka koji je, izbornim inženjeringom, za hrvatskoga člana Predsjedništva BiH instalirao prvoga Hrvata među Bošnjacima koji je, pak, na dan između Alijinih zagrebačkih osmijeha i godišnjice trusinskoga očaja, javno poručio kako su agresiju na BiH *činile susjedne zemlje*.

Zamislim se i upitam ne bi li bilo uljudno odužiti se hrvatskoj metropoli mostarskom izložbom nasmiješenih portreta Ljubomira Bajića… A onda si kažem: *Ne bi!* Mostar je to civilizacijski nadrastao!

U ono je vrijeme Uskrsli upitao učenike: *Zar niste mogli jednu uru probdjeti sa mnom?* Eh, moj Zagrebe, zar nisi mogao jednu uru probdjeti s nama?!

Autorska FB stranica
28. listopada 2018.

Bakir će Amere ugristi za dupe!

- Ima nas više od 50 posto, a imamo samo trećinu vlasti u državi! – rečenica je kojom se još uvijek nitko ozbiljno ne bavi. Rečenica je koju je, u pobjedničkomu obraćanju u izbornoj noći, izgovorio lider SDA, sin čovjeka koji je, prije samo dvadesetak godina, postrojio strane borce sklone obrednim ubijanjima i širenju dotad nepoznate vjerske prakse na ovim prostorima. Sin čovjeka koji je postrojio tu vojsku čiji je izdanak 2002. masakrirao hrvatsku povratničku obitelj Anđelić u konjičkoj Kostajnici.

Rečenica koju je izgovorio Bakir Izetbegović do kraja razgolićuje njegovo političko poslanje, njegov stranački poriv i životno opredjeljenje, izrođeno iz očevih mu težnji, ispisanih u recima *Islamske deklaracije*.

To je rečenica koju je izgovorio u zanosu od dvostruke pobjede koja je, pod njegovom režijom, Bošnjacima donijela dva člana u tročlanomu Predsjedništvu BiH, a Hrvatima istodobno oduzela jedno od onih osnovnih, neotuđivih građanskih i ljudskih prava i koja sada užurbano stvara učinak tlačnoga lonca koji prijeti eksplodirati svom svojom silinom!

Toliko mu je bilo stalo do satiranja hrvatske biračke volje, do matematički montiranoga izgnanstva legitimnoga predstavnika Hrvata iz Predsjedništva, da je zaigrao i na sebi opasnu kartu rasipanja bošnjačkih glasova, kartu koja je mogla stajati funkcije i samoga Džaferovića. Bilo mu je bitno imati hrvatskoga člana Predsjedništva pa i pod cijenu da radikalna velikobošnjačka stranka (zaogrnuta ruhom socijaldemokracije) ima bošnjačkoga. E, to je ono nad čim se treba zamisliti!

Ma hajte, molim vas Komšić nije sam po sebi prijetnja. Njegov rječnik je sramotan, njegovo ponašanje nedostojanstveno, njegova stajališta nedosljedna (on se, zaboga, poklonio notornomu ustaši Blažu Kraljeviću čiji je HOS osnovao sramotni dreteljski kazamat!!!), njegovo promišljanje bh. stvarnosti nazadno... On je tek nesvjesnom Bakirovom motikom kojom se pokušava iskopati grob Hrvatima u BiH!

No, stranci (čitaj Amerikanci i OHR) nisu se usudili preustrojiti Izborni zakon onda kada je to trebalo učiniti, svjesno zatrijevši legitimne pravne uzuse i nespornu snagu Ustavnoga suda, Suda pravde i drugih tijela čije se odluke mora provoditi, a ne propitivati. Međutim, u svjetlu Donalda Trumpa i Bretta Kavanaugha, čemu se čuditi ovdje, u zadnjoj (analnoj) rupi svijeta?!

- Ima nas više od 50 posto, a imamo samo trećinu vlasti u državi! – rečenica je nad kojom bi se, prije Hrvata, morali zamisliti Amerikanci. Podilazili su oni već i afganistanskim talibanima i šahu Pahlaviju i Saddamu i Saudima i al-Gaddafiju i Erdoganu i komu već ne, a svaki ih je put ta politika snažno ugrizla za dupe! Nas, u konačnici, ostalo ili nestalo, njih će sve ovo ugristi za dupe!

Da sam ja netko… uh, da ne dovršim! Dogorjelo je!

Autorska FB stranica
22. siječnja 2019.

DA SAM JA NETKO 9

Srećom, počeo je paracetamol djelovati...

Zarobljen dekom, toplomjerima, paracetamolima, iritantno vrućim napicima i *svemoćnim* vitaminima, osuđen na ekran u trenucima manje omamljenosti vrućicom, protekloga sam tjedna svjedočio istinitosti one Andrićeve misli iz *Proklete avlije* o tomu kako *Palanka, kao vodeni vrtlog, vuče čovjeka na neko tamno dno*.

No, nije ovdje samo Bosna Palankom... Ne!

Regija se zabavila istrošenom piš-rupom neke srbijanske cajka-starlete, jedan Božji čovjek čijim je biskupskim geslom *Amare Deum et proximum* vikendom ubija šumska Božja stvorenja onako, iz športa i rekreacije, a vijest o tomu kako si je jedno Božje stvorenje s krajnjega hrvatskog juga na Badnjak oduzelo život, ostala bi neznanom da ne bi novinarskoga bijesa iz pera Mara Marušića. Ubio se, piše Maro, jer mu nije bilo dopušteno postati svećenikom, pošto je bio deklariranim homoseksualcem… Vrlo važna stavka, naime, u zavjetu celibata?!

Sva plemenitost i empatija o kojoj njegovi Konavljani i njegovi Dubrovčani svjedoče, njegov oksfordski magisterij, njegov doktorski studij na rimskoj Gregoriani, njegovo vladanje jezicima, ekonomijom, općom i povijesti umjetnosti, sve to Nikšu Spremića nije moglo spasiti od tvrdih *čistunaca* u haljama koji se legionarski stisnu oko razotkrivenih pedofila i lihvara u svojim redovima i koji, za žrtvenicima i izvan njih, odapinju opasne strjelice čak i prema Rimskomu papi jer nije *čist* kao što oni *jesu*.

Snažno mi glavom odzvanjaju stihovi Kekinova *Atlasa*: *Ovdje zvonik teškim batom udara na svakoga 'ko imalo odudara*. No, upoznajući se sa Spremićevom ostavštinom, ne mogu se oteti dojmu kako je ipak manje presudno bilo to jesu li mu maštu golicala bujna ili, pak, maljava prsa, u odnosu na misli kojima se obraćao hrvatskoj predsjednici i *hrvatskoj moralnoj vertikali* Željki Markić. Prokleta kasaba!

Spremić je, piše Maro, *radije izabrao smrti, nego život u laži i licemjerstvu*.

Jedan je, pak, čovjek na krajnjemu hrvatskom istoku, sasma drukčijih svjetonazora od Spremićevih, ali jednako izravan i nepatvoren, također odlučio kako šutnja nije opcijom… Ivan Penava ustao je protiv pogubnoga sustavnog usađivanja mržnje djeci manjinskih zajednica u Hrvatskoj prema njihovoj domovini, prema zemlji u kojoj su rođeni, koja ih podiže i hrani i u kojoj će i oni odgajati svoju djecu, onako kako se to u njih danas usadi. A, ruku na srce, obično to biva točno onako kako *mater mlikon zadoji*!

I bilo je to dostatno za udarce teškim batom, za salve napada na čovjeka koji nije stvorio problem, nego tek na njega jasno ukazao. Jednakom silinom, danima ga tuku kao što su tukli i one što su digli glas protiv hrvatske institucionalne sljepoće spram srpskih ratnih zločinaca, kao što su psihički stukli onu jadnu ženu koja na svojemu četničkom silovatelju godinama gleda hrvatsku policijsku odoru. Međutim, ako je mogla na ispitivanje biti privedena jedna Vesna Bosanac… onda mi je jasno kako je zastupnik u srbijanskoj Narodnoj skupštini Miodrag Linta, prije mjesec dana, usred Zagreba, mlade srpske stipendiste *Privrednika*, dok su stipendije primali i iz ruku ratnoga pripadnika glinskih Šiltova, poučio kako (svjedoči Marija Selak u Petomu danu HRT-a) Hrvatska *nije bila ratnom žrtvom* i kako je *režim Franje Tuđmana izvršio agresiju na Srbe u Hrvatskoj*. Usred Zagreba! I o tomu ni riječi u srednjostrujaškim medijima!

Trese me vrućica i, u nadi kako haluciniram, gledam obraćanje novinarima Milorada Pupovca u kojemu kaže kako *Penava i njegovi* hoće postići ono što u ratu nisu mogli! Nevjerojatno, ali to je izgovorio! I dok je uzbuđeni saborski gorostas nad Grmo(jo)m, zajedno s dijelom svojih

ministara, snishodljivo podsjećao Penavu na to kako nema mjerodavnost nad kreiranjem i provedbom stranačke politike, od njih niti riječi na Pupovčevu grozomornu poruku hrvatskoj javnosti! Čak niti riječi na konkretan Penavin navod kako *postoji kontinuitet velikosrpske politike u Hrvatskoj* i kako je Vukovar *epicentrom kontinuirane velikosrpske puzajuće agresije*.

No, meni ne može iz glave jasna artikulacija ratnih htjenja od strane onih koji su 18. studenog 1991. godine, pijani, smrdljivi i krvi žedni, umarširali u izmrcvareni Vukovar, tražeći pjesmom: *Slobodane, šalji nam salate, bit će mesa, klat ćemo Hrvate*. Oni, Pupovče, nisu ostvarili ono što su ratom kanili. I ne će! Jer, prekrasno je to Shorty otpjevao: *I to će biť dovoljno, ako se vrate!*

Vukovarski je gradonačelnik precizno artikulirao nelagodu i bojazni vukovarskoga puka, kroz primjer momaka koji sjede na izvedbu himne njihove rodne države i kroz primjer četničkoga znakovlja u zlokobnim snježnim tragovima… Osobno sam se, naime, u ljeto 2010. zatekao u Vukovaru, na strašnoj sparini, tamo na trgu, pokraj poprsja pokojnoga predsjednika, a nekoliko metara od mene, nekoliko metara od predsjednikova pogleda, u vodnomu je kanalu osvježenje tražila skupina mladića. Skačući s mosta, na moju krajnju nevjericu, dizali su tri prsta u zrak. Godine 2010., usred Vukovara! Ohrabreni, valjda, srbijanskim pograničnim plovilom s druge strane širokoga Dunava, ne tako davno crvenoga što od hrvatske krvi što od europskoga srama…

Sve što je Penava izgovorio kristalno mi je jasno, sve što je Pupovac izgovorio kristalno mi je jasno. Sve što je izgovorio pokojni predsjednik, 23. studenog 1996. godine, u zagrebačkoj zračnoj luci, onako karakteristično skupljenih obrva i s kažiprstom u zraku, konačno mi je kristalno jasno: *Ne ćemo to dopustiti tim jugo-komunističkim ostacima, ali ni onim političkim diletantima, bezglavim smušenjacima koji ne vide o čemu se zapravo radi danas u Hrvatskoj i u svijetu sa kojekakvim regionalnim planovima... Ne ćemo dopustiti onima koji se vežu i sa crnim vragom protiv hrvatske slobode i hrvatske nezavisnosti, ne samo sa crnim, nego i zelenim i žutim vragovima... Ne ćemo dopustiti onima koji se povezuju sa svim protivnicima hrvatske samostalnosti, ne samo povezuju nego im se nude, ne samo da im se nude nego im se prodaju za Judine škude…*

Eh, danas nam usred Hrvatskoga sabora mogu uvrijediti ratnoga junaka, čovjeka koji je, dok je većina današnjih saborskih zastupnika bila na studijima ili u podrumima, skrivena pod majčinim skutama, gazio teren na čelu brigade koja se u kolovozu 1995. uspela na kninsku tvrđu. Nije Damir Krstičević posebno dobrim govornikom niti osobitim diplomatom, ali je hrvatskim braniteljem do posljednje kapi krvi, vojnikom koji je stao pred one (Pupovče!) koji su u Vukovaru i u Škabrnji jasno artikulirali što to od rata žele. Damir Krstičević vratio je hrvatsku vojsku u gradove iz koje su ju iseljavali crni, zeleni i žuti vragovi, na čelu s najvećim ustašom među hrvatskim predsjednicima. Vratio je dostojanstvo hrvatskomu vojniku, a Franko Vidović mu, makar i sam veteran, pod nos primitivno potura maketu jer je propao posao sa židovsko-američkim zrakoplovima. Ne vidjeh ni Vidovića ni Gordana Marasa niti ikoga iz SDP-a s maketama onda kada smo reklamirali ukrajinske *remonte* hrvatskih MIG-ova, osobito onda kada je Hrvatsko ratno zrakoplovstvo *osuvremenjivano* posljednjim krikom jemenske vojne tehnologije!

Imao je Krstičević pravo, nakon *Maslenice*, *Zime*, *Ljeta* i *Oluje*, izgubiti živce u hrvatskoj sabornici! Možda je *čistuncima* nepoželjno bacanje maketa na pod, makar mi ništa odmjerenije ne izgleda niti *lansiranje* papirnih zrakoplova tijekom sjednice, ali lijepo je, za promjenu, vidjeti u Saboru i iskrenu, nepatvorenu emociju, onu koja se ne povodi politikantstvom i zastupničkom trgovinom, nego srčanom obranom državne i osobne časti.

Genijalno je to, u svojemu stilu, komičar Željko Pervan, lani kazao na FTV-u: *Sve državnik može, ako 'oće, ali ne sm'jete biti žgoljo, čmoljo…* Niti ga je, nažalost, čuo HDZ s jedne, niti s druge strane Une. U BiH, dvije *zna se* stranke ponovno zaigraše *piškit-ću-kakit-ću* igru koje se ne odriču još otkako ih Ivo Sanader i sigurna-saborska-mirovina Božo Ljubić raskoliše. Ogavno je danas i napisati što si međusobno izgovoriše samo u posljednjoj predizbornoj utrci, onoj u kojoj najzlatniji ljiljan među Hrvatima, inženjeringom turskih namjesnika u BiH i glasom

dobrih Bošnjana, postade hrvatskim članom Predsjedništva BiH. No, eto, *ljubav sve pozlati*… Uzdrmani *ma-hajte-molim-vas* predsjednikom, dvije *zna se* stranke sada se ponovno vole.

Oni se vole, a volovi smo mi!

Da sam ja netko… Napisao bih još svašta! Srećom, počeo je paracetamol djelovati…

Prvi.tv
18. studenog 2016.

Herceg-Bosna

Zažmirite i zamislite psihozu nadolazećega rata u BiH… Druga je polovica 1991. godine…

Još od kolovoza 1990. u Hrvatskoj se domaći Srbi poigravaju oružjem, preprječuju prometnice i zlostavljaju civile. Ozbiljniji oružani sukobi kreću s travnjem 1991., da bi mjesec poslije došlo do pokolja nad redarstvenicima u Borovu Selu, a u kolovozu te godine i do početka najkrvavije bitke Domovinskoga rata – one za Vukovar.

U hrvatskim domovima Bosne i Hercegovine pomno se prati program HRT-a, s kojega vrište krvavi snimci raspojasanih bezumnika koji ubijaju narod koji je do jučer živio mirnim životom jedne prosječne istočnoeuropske države, sa svakodnevnim obvezama posla, škole, ručka, obiteljskih i prijateljskih susreta… Mrak se navukao nad ovaj dio europskoga neba i više ništa nije bilo isto…

Malobrojni su se i tada uvjeravali kako će sve to zaobići BiH, premda su joj se granice, pritisnute zlogukom silom JNA i srpskih paravojnih postrojbi u plamtećoj Hrvatskoj, tada doimale tješnjima nego ikada prije. No, oni kojima su otvorili oči tenkovi s Pologa, iz svibnja 1991. godine, ona armada koja je iz Mostara krenula pomoći uspostavljanju nedosanjane velikosrpske zapadne granice na crti Karlobag – Ogulin – Karlovac – Virovitica… oni koje je razbudio neuspjeli desant JNA na Bilama, poviše Mostara, od 20. rujna iste godine, kada su u Hercegovinu iz Srbije ušli dijelovi Užičkoga i Titogradskog korpusa JNA… čak i oni koji su spoznali stvarnost tek 2. listopada 1991. kada je Ravno sravnjeno sa zemljom i spaljeno zajedno s njegovim radno i borbeno nesposob-

nim pukom… oni su se krenuli organizirati i samostalno pripremati obranu u ratu koji nisu tražili, ali koji je već bio prešao prag Bosne i Hercegovine.

Zašto?

- Zato što je u Ravnomu bosanskohercegovačke civile (Hrvate), seljane koji su dan prije hranili stoku i pripremali ogrjev za zimu koju nisu dočekali, pobila regularna vojska SFRJ kojoj je BiH još uvijek pripadala, a koja je krenula od Hrvatske odsjeći Dubrovnik.
- Zato što je 6. listopada 1991. godine, dan nakon završetka krvavoga pira u Ravnomu, predsjednik Predsjedništva BiH Alija Izetbegović uputio proglas u programu TV Sarajevo, poručivši: *…vaše je pravo i dužnost, građana BiH, da se ne odazivate na mobilizaciju, ni na poziv da učestvujete u građanskom ratu. (…) Zapamtite, ovo nije naš rat. (…) Pomozite nam, dakle, zajedno sa nama učinite sve da sačuvamo mirnu Bosnu.*

Dakle, savezna je republika BiH napadnuta, njezini civili masakrirani, a pričuvne postrojbe JNA s prostora Crne Gore i Srbije raspoređivale su se istočnom stranom Hercegovine, sve do neretvanskih obala… U Vukovaru su pijani zločinci šutirali mrtva tijela civila i branitelja grada i, pjevajući, od Slobodana tražili salate za *hrvatsko meso* koje se slagalo na hrpe… Više nije bilo dvojbi o tomu koji će se užas svaki tren sručiti na nacionalno najmješovitiju republiku bivše Jugoslavije, s tenzijama koje su rasle još od 1986. i Memoranduma SANU-a, a napose od 1989. i Miloševićeva govora na Gazimestanu… No, prvi čovjek službene bh. vlasti, čovjek kojeg su Hrvati poslušali i propustili tenkove s Pologa (ipak omogućivši tim zastojem uspostavu obrane Kupresa i Splita), tih se istih Hrvata i jugoistoka svoje zemlje javno odrekao, kao zločesta maćeha svoje siročadi, prepustivši ih nemilosti razularenih četnika (kako su se sami nazivali).

Ovoliki uvod jer želim podsjetiti one kojima je nejasno i one koji uporno nastoje doznati što sve papir nekih sarajevskih tiskovina može otrpjeti (ali i one koji znadu na to nasjesti), zašto su Hrvati 18. studenog 1991. osnovali Hrvatsku zajednicu Herceg-Bosnu, zašto su 8. travnja 1992. osnovali Hrvatsko vijeće obrane (prvu uopće ustrojenu regularnu oružanu silu otpora agresiji na BiH) i poučiti ih kako smo 28. kolovoza 1993. reorganizirali HZHB u Republiku unutar BiH, slijedeći smjernice međunarodnoga Owen-Stoltenbergova plana!

- Organizirali smo se jer nam je Vlada naše države okrenula leđa u jednom od najtežih trenutaka u povijesti suvremene BiH!
- Organizirali smo se kako nas ne bi pobili!
- Organizirali smo se kako BiH ne bi postala dijelom velikosrpskoga političkog ozemlja!
- Organizirali smo se kako nesrpski narodi u BiH ne bi postali mrtvo meso za salatu na Slobodanovu, Radovanovu, Ratkovu i Dobričinu stolu užasa!

U Odluci o uspostavi HZHB stoji kako će HZHB poštovati demokratski izabranu vlast Republike BiH sve dok postoji državna neovisnost BiH u odnosu na bivšu ili svaku drugu Jugoslaviju!

Na dan osnutka Herceg-Bosne pao je Vukovar, a dva dana poslije dogodila se i Ovčara. Ni pet mjeseci kasnije krenula je sveopća srpsko-crnogorska agresija na BiH i slomila zube upravo na HVO-u. *Lipanjske zore* iz 1992. prvom su pobjedom nad srpskom armadom u BiH uopće – izvojevao ju je HVO! Na upit: *Zašto Herceg-Bosna u ovomu trenutku?* njezin je prvi predsjednik Mate Boban tada medijima odgovorio: *Bosna ponosna prestala je biti ponosna. Njenim cestama, željeznicom, eterom njenim kruži zlo. Ona je okupirana. Hrvatski narod, ponosan narod, morao je učiniti nešto da u tome ne sudjeluje, da da do znanja da to ne želi.*

Toliko o samomu ratu i o nastanku zajednice čijom su svrhom bili i ostali: život, obrana i opstanak!

Ne, Herceg-Bosna nije bila niti separatističkom niti paradržavnom tvorevinom, a još je manje bila onim, zloćudno imenovanim, zločinačkim pothvatom! Ona je bila i ostala okvirom i jamstvom spasa, opstanka, preživljavanja i slobode ne samo Hrvata, nego svih njezinih građana. Tamo u BiH gdje joj vlast i vojna sila nisu dosezale, danas Hrvata više nema niti za jedan cjelovit postotak u popisu pučanstva.

HR Herceg-Bosna je, uz Republiku Hrvatsku i Republiku BiH, bila supotpisnicom Vašingtonskoga sporazuma kojim je ustrojena Federacija BiH te je supotpisnicom i usvajanja Ustava Federacije BiH. Prestala je postojati 14. kolovoza 1996. godine, svojom odlukom o ukidanju, kojom su sve ovlasti Vlade HRHB prenesene na Vladu FBiH, a Vlada FBiH punopravnim i ravnopravnim priznala svu dokumentaciju, sudske i državne odluke, kao i sva djelovanja tijela HRHB i RBiH. Isto se dogodilo i s njihovim oružanim sastavnicama (HVO i Armija RBiH) koje su, po završetku rata, ravnopravno ušle u sastav Vojske FBiH koja je, pak, 2005. godine, s Vojskom RS-a, ravnopravno ušla u sastav Oružanih snaga BiH.

Nazivanje paradržavom Republike BiH, Hrvatske Republike Herceg-Bosne ili Republike Srpske, nazivanje paravojskom Armije RBiH, HVO-a ili Vojske RS-a (da postoji stvarna državna moć i vladavina zakona) podložno je pravnomu gonjenju i kažnjavanju, kao djelo povrjede državnoga suvereniteta, dostojanstva i pravnoga uređenja BiH. Činjenica da to u stvarnosti nije tako objašnjava tako snažnu nostalgiju i tako snažno žaljenje za nestankom Herceg-Bosne s političkoga zemljovida.

Preskočit ću podrobno nabrajati što to danas Hrvati nemaju na polju politike, gospodarstva, kulture, obrane, umjetnosti, medija, školstva, zdravstva, športa – na polju ravnopravnosti i narodnoga identiteta. Navesti ću, zato, što je izgubljeno nasljedstvo, izgubljena ostavština Herceg-Bosne, čija je Vlada, osim na obranu u tim vremenima krvave borbe za život, iskoračila u puno više…

Herceg-Bosna je imala svoj grb i svoju zastavu koji su danas, službeno, zastavom i grbom hrvatskoga naroda u BiH i, kao takovi, nepovrjedivi u očima Zakona. Imala je svoje pečate, dokumente, iskaznice, svjedodžbe, diplome, povelje, potvrde, automobilske pločice, i – povrh svega – svoje dostojanstvo i nemjerljivo poštivanje i ljubav naroda koji joj je pripadao!

Herceg-Bosna ustrojila je svoju vladu, svoj civilni i vojni pravosudni sustav, državne urede, agencije, uprave i zavode, svoj financijski, bankarski i gospodarski sustav... Osposobila je, u jeku rata 1992. godine, porušene prometnice, održala željeznički promet Čapljina – Ploče, povezala uništeni energetski, brzoglasni i poštanski sustav, uspostavila sustav zdravstva, školstva i socijalne skrbi… Osnovala je Željeznice HB, Ceste HB, Poštu i telekomunikacije HB, Elektroprivredu HB, Šume HB, Vodoprivredu HB… U vrtlogu razaračke snage bespoštednoga rata, već je 1992. obnovila rad dječjih vrtića, osnovnih i srednjih škola i ustrojila Sveučilište u Mostaru. Osigurala je rad Ratne bolnice Mostar, domova zdravlja i ljekarni, uspostavila središta za socijalni rad, Crveni križ HB, Vatrogasni savez HB, staračke domove…

Herceg-Bosna je obnovila rad HŠK *Zrinjski Mostar*, pokrenuvši osnutak čitavoga niza športskih klubova. Osnovala je Nogometni savez HB i Prvu nogometnu ligu HR Herceg-Bosne, održavši 1994. i prvo nogometno prvenstvo u BiH od početak rata uopće. Nogometna je reprezentacija Herceg-Bosne 1996. odigrala i jedan međunarodni susret, protiv Paragvaja, koji FIFA bilježi kao službeni nastup. Košarkaški savez HB osnovao je Košarkašku ligu HB, a djelovali su i Prva rukometna liga HB, Prva šahovska liga HB, Prvenstvo HB u boćanju, Prvenstvo HB u kuglanju…

Kada su brojni mediji u BiH utihnuli, Hrvati su stvorili snažne tiskane i elektroničke medije – Hrvatska radiopostaja Mostar izrasla je u znamen otpora agresiji na BiH u cjelini, a Televizija HB otvorila je put Hrvatima ispričati cijelomu svijetu svoju stranu priče surovoga rata i obrane. Obnovljen je i HKD *Napredak*, obnovljeno HGPD *Hrvoje*, ustrojeni Narodna knjižnica, HDHS Kosače, Hrvatsko narodno kazalište u Mostaru, Društvo hrvatskih književnika HB, Društvo likovnih stvaratelja HB, Zavod za zaštitu spomenika kulture HB, Arhiv i Muzej HB, obnovljen je rad Simfonijskoga orkestra *Mostar*, Umjetničke galerije, Lutkarskoga kazališta *Mostar*...

Svaka od pobrojanih ustanova i organizacija dala je svoj nemjerljiv obol očuvanju i obnovi života i nadgradnji hrvatskoga narodnog identiteta u BiH, a kroz činjenicu da su mostarski lutkari (dok su neprijatelji sijali smrt) izvodili predstave po vrtićima, bolnicama i skloništima za ranjenu, prognanu i izbjeglu djecu, ispričana je cjelokupna priča o neslomljivomu hercegbosanskom duhu.

Hrvatsko je vijeće obrane branilo i obranilo ove krajeve, obranilo je cjelovitost Bosne i Hercegovine, ljudski život i pravo na njega! Herceg-Bosna podarila nam je okvir očuvanja i nadgradnje narodnoga identiteta, njegovanja svoje prošlosti i izgradnje budućnosti! Samo zato što je Herceg-Bosna postojala i samo zato što je svaki onaj vojnik s grbom HVO-a na ramenu odlučio kako je njegov život manje bitan od budućega života njegova djeteta – nismo svi ovdje postali mrtvim mesom za salatu na Slobodanovim stolovima!

A, da budemo jasni – bio je to naš rat!

Autorska FB stranica
15. prosinca 2018.

Cojones

Antunu Gustavu Matošu (1873. – 1914.) nisu trebale deklaracije, imao je mudrost, imao znanje! Matoš nije pristajao na amandmane, plovio je na valu zdravoga razuma! Matoš je beskompromisno odbijao svako rastakanje hrvatskoga narodnog prava, ali – za to treba imati *cojones*...

Ova njegova misao objavljena je 1973. godine, u knjizi (sv. 3, str. 132.) imena *Sabrana djela Antuna Gustava Matoša: Dojmovi. Ogledi*, pod uredničkom palicom Dragutina Tadijanovića, a u nakladi (pazite sad) Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, te Libera i Mladosti: *Da, Herceg-Bosna je hrvatska i po trećem pravu: po pravu pobjede hrvatskoga duha koji je ovladao cvijetom tamošnje latinske i 'turske' moderne omladine, među kojom je jedan Safvet-beg Bašagić, Milićević, begovi Kapetanovići, Osman Hadžić, sjajni pjesnik Alaupović itd. Pitajte ovog izvrsnog rezbara Iliju Logarića iz Konjica ili stolara Gošnjaka, pa nek vam reknu na komu je Bosna. Ono što će vam ovi kazati može vam dokazati jedini Hercegovac na prastaroj Sorbonni, gosp. Jelavić. Bosna je čisto hrvatska, i ako se anektira, može samo kao grudi u kojima je i opet malacko zakucalo hrvatsko srce... Pomozite Hrvatima ako ste slobodoljubac.*

Ali... Za ovo... Za ovo treba imati *cojones*...

Prosudbe

prof. dr. sc. Mile Lasić

Zreli govor o aporijama našeg vremena!

Zamoljen za recenziju knjige Darka Juke, koju čini 100 njegovih kolumni, 60 objavljenih na portalu Prvi.tv u sklopu serijala *Jukine crtice*, njih 19 u *Vijencu*, *Večernjem listu*, *Republici* i *Vojnoj povijesti* te 21 tekst s njegove ugašene, autorske FB stranice (deset u sklopu serijala *Da sam ja netko...* i 12 izvan tog konteksta), oklijevao sam prihvatiti sve dok se nisam uvjerio kako autor nudi zreo i civiliziran (od)govor na mnoštvo pitanja i nedoumica s kojim se susrećem ne samo građani – Hrvati u BiH, nego i građani drugih konstitutivnih naroda (ko-nacija) i svih drugih identiteta koji tvore njegovu i moju tešku zemlju. Nažalost, u dijelu svijeta u kojemu i autor i recenzent obitavaju, u tijeku je politička *Predmoderna*, uz apsolutnu prevlast primordijalnih (i perenijalnih) pristupa u razumijevanju fenomena nacije i nacionalizma te uz posvemašnje odsustvo modernih razumijevanja složenih socijalnih i političkih fenomena. Otud često i nedostaje zrelosti u promišljanju vlastite identitarne stvarnosti te dijalektičke ukotvljenosti i skupnih / kolektivnih prava i sloboda u filozofiju i praksu individualnih ljudskih prava, sve četiri generacije. Otud u poslijeratnoj BiH nedostaju i temeljna znanja o modernim liberalnim teorijama, inclusive i svijest o neupitnoj bliskosti oformljenih identiteta ili o njihovoj višestrukosti pa slijedi opasno ili opako forsiranje iluzije o *jednosti*, ili o *separatnosti*, što je sve zapreka na putu izgradnje političke zajednice unutar svake od triju bh. ko-nacija i u svakoj administrativnoj jedinici u BiH.

Ma koliko autor Darko Juka bio, ili ne bio, svjestan zamki o tzv. integralnom hrvatstvu u političkom pogledu, on nikada ne dovodi višenacionalnu zajednicu BiH u pitanje, nego se protivi, s pravom, nasrtajima na

političku jednakopravnost i hrvatskog identiteta u BiH s onim brojnijim – bošnjačkim i srpskim, što je i bio važan moment za moje prihvaćanje recenzije ove njegove knjige. Inače, ako takvo što nije nepristojno kazati u recenziji knjige koju objavljuje Matica hrvatska Mostar, moje su skepse spram tzv. integralnog hrvatstva u političkom pogledu uvjetovane u prvom redu negativnim povijesnim iskustvima u vremenima nesretne NDH, ali i činjenicom da Hrvati u Hrvatskoj i Hrvati u BiH nisu iste političke sudbine, ma koliko kulturološki bili bliski. Ovdje bi, pak, bilo potrebno objasniti i teorije respekta oformljenih identiteta i nužnosti kozmopolitizacije tzv. ubilačkih identiteta, kako to čine primjerice i pokojni Ulrich Beck i živući francuski akademik libanonskog podrijetla Amin Maalouf, autor zahtjevne sintagme *ubilački identiteti*. U nedostatku prostora za ove eksplikacije, jedino se čini nužnim pojasniti kako teorija kozmopolitizacija identiteta ne znači apriorno dokidanje tzv. ubilačkih identiteta, nego njihovo pripitomljavanje, civiliziranje, to jest transnacionalno umrežavanje.

Govoreći konkretnije – temeljem iščitavanja tipičnih Jukinih crtica – ne može se previdjeti kako u jednom broju njih dominira nacionalni patos ili domoljubni narativ, posebice u onima koje se bave rekonstrukcijama ratnih strahota i tzv. ratnih junaštava. Mene, pak, kao sveučilišnog profesora politologije i *euro*log ne impresioniraju domoljubne priče i legende, nego jedino *ustavni patriotizam* (J. Habermas) pa sam bio obradovan što je Juki uspjelo u većini kolumni demonstrirati zreo političko-kulturološki govor o teškim temama i u Hrvatskoj i u BiH. Odmah u prvoj kolumni iz ciklusa *Da sam ja netko...* pozabavio se naš autor teškom temom na pristojan način: *Ama, ima Danijel pravo i reći i prešutjeti da je Hrvatom, ima pravo i reći i prešutjeti da je katolikom. Ima pravo tako se osjećati, ima pravo to biti, baš onako kako bi njegov otac Jovo i pred hrvatskim zakonima trebao imati pravo osjećati se i biti Hrvatom pravoslavne vjeroispovijedi jer, pobogu, pa nisu svi pravoslavci automatski i Srbi!!!* Moje malecno zakeranje glasi: A što i da jesu, zar ne bi u političkom pogledu mogli i morali biti – uz to sve što jesu – i jednakopravni građani političke zajednice u kojoj žive?

Već u sljedećoj kolumni Juka se, pak, suvereno pozabavio opakim iluzijama Bakira Izetbegovića o *većinskoj demokraciji*, navodeći samo prividno demokratsku Bakirovu argumentaciju: *Ima nas više od 50 posto, a imamo samo trećinu vlasti u državi*, pri čemu Juka s pravom ukazuje da je to rečenica nad kojom bi se, prije Hrvata, Amerikanci morali zamisliti. Doduše, podilazili su Amerikanci već na ovaj način *i afganistanskim talibanima i šahu Pahlaviju i Sadammu i Gadafiju i Erdoganu i komu već ne, a svaki ih je put ta politika snažno ugrizla za dupe* – veli Juka – *nas, u konačnici, ostalo ili nestalo, njih će sve ovo ugristi za dupe!* Imam kao recenzent potrebu tek dopuniti da je nažalost razmišljanje B. I. samo vrh ledenog brijega u bošnjačkom nerazumijevanju složene strukture svoje zemlje te izbjegavanja dijaloga o nužnosti demokratskih metoda upravljanja u višenacionalnoj zemlji kakva je BiH, kako se u njoj nikad više ne bi primjenjivale nedemokratske metode eliminiranja razlika. Doduše, i na hrvatskoj strani nedostaje razumijevanje ovog fenomena, posebice bošnjačkog *straha od penala*, od nestanka BiH ili, pak, ostanka u manjini u srpskom i hrvatskom okruženju, što bi trebalo i razumjeti poslije svih strahotnih iskustava Bošnjaka u posljednjim ratovima.

Potom se Darko Juka suvereno zaputio na puno mu bliži kulturološki teren, kako bi u osvrtu na veliku retrospektivu Safeta Zeca u HDHS Kosače, pod nazivom *Svjetlost*, u sklopu Mostarskog proljeća 2018., prosto briljirao: *Pročitao sam niz tehničkih izvješća o tomu kako je Zecova izložba otvorena, tko ju je otvorio i što su sudionici programa te večeri izgovorili. Sve sam iščitao osim onoga najsvjetlijega u Safetovoj noći mostarske Svjetlosti – nisam u medijima iščitao njegov vapaj mladima da ih ne ostrašćuju primitivizmi bilo koje vrste! Nisam iščitao poziv Rembrandta naših dana, usmjeren našoj djeci i mladima, da ih ostrašćuju samo savršenstva, nebitno jesu li umjetnička, znanstvena, športska, ova ili ona… Savršenstva kojima životom trebaju težiti, stvarati i tako rasti, kao osobe, kao ljudi.* I sam obožavam slikarstvo Safeta Zeca pa ću kazati kako je ova vrst neupitne Jukine kozmopolitske širine i definitivno odnijela prevagu u korist pozitivne recenzije rukopisa ove knjige! Uostalom, bilo bi nepravedno izostaviti Jukin sve donedavno znalački angažman na čelu ugledne likovne galerije u Mostaru prije njezinog gašenja!

Jukina kulturološka (pa i politička) zrelost ogleda se potom i u nizu crtica koje slijede pa i u onoj o nagradi s *imenom turskoga silnika Isa-beg*

Isakovića (Hranušića), hrvatskoga vojskovođe u osmanskoj službi koji je uspon ostvario zulumom nad kršćanima srednjovjekovne Bosne, nagradi koju je *(razumljivo) primio Recep Tayyip Erdogan, ali ju je (nerazumljivo) prihvatila i Kolinda Grabar-Kitarović, a nakon nje i inače odmjereni i oprezni Ivo Josipović*. Nakon što je spomenuo i *Mesićevo odlikovanje Prijatelj Bosne s Dana sultan Fatihove ahdname*, autor Juka se potom pozvao i na moju raniju reakciju u kojoj sam kazao: *Nagradama se uvijek vode politike od strane onih koji nagrade dodjeljuju, ali i onih koji nagrade primaju*. Posebno mi je drago što je Darko Juka probrao i ključni sud u toj mojoj ranijoj iznuđenoj reakciji: *Politička moderna podrazumijeva razlikovanje historije (onog što je prošlo) od historiografije (moguće interpretacije prošlosti) i povijesti (kritičko-racionalističkog propitivanja i historije i historiografije)*.

Pa ipak, ponajviše me s autorom ove knjige kolumni povezuje ljubav prema kazalištu, jer smo obojica outirani poštovatelji svojevrsne renaissance u kazališno-pozorišnom životu u Mostaru, posebice u Hrvatskom narodom kazalištu Mostar. Povezuju nas i intrigantne priče i legende o stećcima, mramorju, bilizima, kojima se Juka eksplicitno pozabavio u tekstu posvećenom pokojnom Radosavu Dodigu. Juku i mene i povezuje i sličan senzibilitet koji je došao do izražaja i u njegovoj polemici s dr. sc. Ivom Josipovićem u povodu Ivina posve bespotrebnog otklizavanja u obranu neobranjivog glede ružne osvete koje su pobjednici u Drugom svjetskom ratu proveli na Širokom Brijegu i u Mostaru, i u cijeloj Hercegovini, počinivši kulturocid egzekucijama ovdašnjeg katoličkog svećenstva. Uostalom, i u mojemu izravnom obraćanju Josipoviću – u povodu izjava na koje reagira i Juka – pozvao sam ga da čita novije istraživačke studije poput sjajne knjige *Kultura selektivnog sjećanja. Hrvati Hercegovine i Nezavisna Država Hrvatska* (2012.) i nešto malo slabije, ma koliko bila hvaljena, *MetaStaze jedne revolucije. Uspostava komunističko-partizanske vlasti u zapadnim dijelovima Hercegovine* (2019.) mojega čestitog sveučilišnog kolege Ivice Šarca. Ali, važnije od mojih reminiscencija je oslušnuti Jukinu argumentaciju: *Poštovani doktore znanosti Josipoviću, Vašemu zvanju i ugledu ne priliči tako prizemno i ostrašćeno uopćavanje koje ste ovih dana učinili i ponovili. Evo, ja ću prvi ostaviti prostor mogućnosti da među tih 511, ili među tih 184, ili među tih 66 nisu ama baš svi bili bezgrješni (makar se i grješnima valjda treba propisno i pravično suditi). Izrecite, doktore znanosti, javnu ispriku i u njoj ostavite prostor mogućnosti da Katolička crkva u Hrvata nije imala 511, ili 184 ili 66 bezumnika u svećeničkim haljama, sve odreda zvjerskih koljača, kako nam ih, nepojmljivo razumu, predočavate. Uopćavanje / generaliziranje naroda i skupina odvelo nas je i u 1939. i u 1941. i u 1991. godinu. Kamo nas to vodite, poštovani doktore znanosti Ivo Josipoviću?*

S autorom Jukih crtica povezuju me i brojne druge teme iz rodne nam Hercegovine, ne samo one upisane u narodnu memoriju po zlu, nego i po dobru, pa mi je bilo veliko uživanje pročitati i Jukinu uspjelu crticu o narodnom dobrotvoru i prosvjetitelju fra Didaku Buntiću, za kojega Juka veli: *Ubijen ili ne, neraspadnut ili ne, kanoniziran ili ne, u svojih pedest godina života zadužio nas je više negoli brojni eksploatiraniji prije i poslije njega, uključujući i naše dane!* Ja sam, inače, o fra Didaku pisao u nizu mojih knjiga kao o spasitelju hercegovačke sirotinje u doba gladi u Prvom svjetskom ratu te kao o *hercegovačkom Voltaireu*, dok su moji dobri studenti umjeli uraditi i izvrsne diplomske radnje o njemu...

U Jukinim crticama No. 17 od 2. rujna 2016. govori se, pak, o umrlomu dervišu blagajske Tekije koji svaku noć iz groba ustaje, i to temeljem zapisa *Na vrelu Bune* baruna Rudolfa Maldinija iz 1906. godine, koju otpočinje opisujući prizor strahotne okomite stijene, ponad koje se uzdižu šiljasti ostaci Stjepangrada, a podno koje, iz crnih ždrijela i jama izvire ledena Buna. Dobrohotni barun pripovijetku završava nadahnutim opisom: *Nu vratimo se k izvoru Bune. Rekosmo naprijed, da je izvor Bune jedan od veličanstvenih prizora ponosne naše domovine Herceg-Bosne. Ugodno je po tom tuj i boraviti, osobito za topla ljeta ili za bajne mjesečine. Nu Buna pruža i koristi marljivomu Hercegovcu. Ona mu tjera mlinove i to već odma pri svome izlazu, naime čim počne oticati kamenim svojim koritom. Tada lagano zakreće na zapad prama Neretvi zelenim blagajskim poljem natapajuć ga, da se jugoistočno od Blagaja kod sela Bune po sata od izvora slije u svoju maticu Neretvu i s njom u sinje Jadransko more. Pri ušću Bune u Neretvu ima lijep dvorac i vrt, što ga je ondje sagradio nekadašnji vezir hercegovački Ali paša Rizvanbegović. Vrt je prekrasan, a pun svakojakog južnog voća kao: maslina, smokava, mogranja itd. Izvor je Bune po tome pravo čudo božje prirode i veličanstven*

ukras naše mile domovine Herceg-Bosne. (Pojmovi *Herceg Bosna* i drugi navodi su Barunovi, a ne moji, da me ne bi pogrešno interpretirali Zlatko Lagumdžija i Safet Oručević koji unaprijed proklinju one Bošnjake–Muslimane koji bi – ne dao Bog – pristali živjeti u nekakvoj federalnoj jedinici s hrvatskom većinom).

U kolumni od 18. studenog 2016. pod nazivom Herceg-Bosna, Juka je izložio dominantni narativ i raspoloženje naroda u ovom dijelu BiH prema tvorevini koja se u tzv. patriotskim medijima u Sarajevu jednostavno zove *UZP*, preciziravši: *Ne, Herceg-Bosna nije bila niti separatističkom niti paradržavnom tvorevinom, a još je manje bila onim, zlo-ćudno imenovanim, zločinačkim pothvatom. Ona je bila i ostala okvirom i jamstvom spasa, opstanka, preživljavanja i slobode ne samo Hrvata, nego svih njezinih građana. Tamo u BiH gdje joj vlast i vojna sila nisu dosezale, danas Hrvata više nema niti za jedan cjelovit postotak u popisu pučanstva.*. O tomu bi se, naravno, moralo razgovarati, kako bi se i sami pojmovi poput *Herceg Bosna* detabuizirali, a ne kako bi se dovodile u pitanje presude Tribunala u Den Haagu za bivšu Jugoslaviju. Moralo bi se, dakako, konačno odgovoriti i na pitanje suodgovornosti političkog vrha Hrvatske u posljednjem ratu i poraću za sve pogrešne politike prema Hrvatima u BiH i BiH u cijelosti, ali i na pitanje neprocesuiranih *UZP-ova* među Bošnjacima i Srbima, uključivo u vrhu bivše JNA.

Jukine crtice se, naravno, bave i drugim bosansko-hercegovačkim mitovima i legendama pa se tako u njima našla i pričica o *Titovom bunkeru u utrobi konjičke planine*, u kojoj je dodirnut i užas naših posljednjih ratova, ako su uopće bili posljednji. Interesantno je, također, da su zakašnjeli hommage dobili brojni uglednici iz sfere znanosti i kulture, iz BiH i okruženja, a među njima i Othmar Reiser, zaslužan za prvi cjeloviti pregled bh. ornitofaune, s 303 vrste, zabilježene u razdoblju od 1888. do 1920. godine.

I na kraju: Usuđujem se Matici hrvatskoj Mostar preporučiti objavljivanje izloženog Jukinog intrigantnog štiva u formi knjige kolumni i pod radnim naslovom *Jukine crtice* ili, još bolje, *Jukine kulturološko-političke crtice*, ali to je uistinu stvar autora i nakladnika, mada samo *Allah najbolje zna*!

Akademik Josip Muselimović

Plemeniti *kavgadžija pera*

Promišljajući o ukupnom djelovanju književnika, novinara, kolumniste, galerijskog voditelja, kulturnog i društvenog djelatnika i vrsnog komunikacijskog stručnjaka Darka Juke, u prvom redu u kontekstu njegovih nepunih 39 godina života i punih 20 godina karijere, nameće mi se zaključak kako Juka slijedi riječi derviša čijim ustima veliki Meša Selimović progovara: *Smatrao sam dužnošću i srećom da sebe i druge čuvam od grijeha.*

Naš pjesnik nad pjesnicima, urednik nad urednicima i pedagog nad pedagozima Miro Petrović, koji očinski bdije nad matičinim *Motrištima*, unutar korica 86. izdanja našeg časopisa, uvrstio je jedanaest poetskih zapisa Darka Juke. Tad mi je rekao da je, dok brigu brinemo i muku mučimo nad svakim Mostarskim proljećem – Danima Matice hrvatske Mostar, on miran jer uvijek tu negdje na raspolaganju stoji Darko Juka. Tim je Miro htio reći da je Juka onaj tip čovjeka koji je sposoban riješiti problem, unijeti se u projekt, predati se cilju, ali i koji prije svega iskreno i bezuvjetno voli ovaj naš grad, ovu našu Maticu, ovo naše Proljeće, ovu našu kulturu, onu svoju i našu zlokobno usmrćenu Galeriju *Aluminij*, ovaj naš kamen, i ne da nam zaboraviti sve ono i sve one koji su tukli i koji tuku tu našu kulturu i taj naš kamen. Juka je bio znamen umjetničke Galerije *Aluminij*, on je kulturni zanesenjak koji ne staje pred preprekama, on se ne zaustavlja, on prodire, on pomiče i svoje i naše društvene limite, on ne prestaje propitivati i bez ustezanja kritizira i svakom ispisanom ili izrečenom kritikom zapravo nastoji oplemeniti, prodrmati, probuditi i naše društvo i one koji ga mijenjaju u nepovrat.

Jednako kao i njegov rad na kulturnom planu njegove kolumne su prodorne i britke, kao i njegove pjesme njegove su kolumne tople, kao i njegova proza njegove su kolumne potresne i prosvjetiteljske. Onako kao što je Šenoa lomio skučene provincijske okvire u kojima smo bili zarobljeni, tako i Juka lomi skučenost postratne mostarske stvarnosti, nesebično pomažući svima nama koji nastojimo mijenjati današnjicu zarad sretnije sutrašnjice, da raširimo svoja krila u punini. Tako su široka i matičina jedra pod kojim, kao jedan od nas, kao matičar-radilica, djeluje i Darko Juka, ponosni nositelj Kristalne Matice *Vjekoslav Šutej* i Velike povelje Matice hrvatske Mostar.

Knjiga *Jukine crtice* okuplja impozantnih 100 njegovih kolumnističkih zapisa, iz niza serijala, gdje dominiraju *Jukine crtice* i *Da sam ja netko*. Nije ih odabrao složiti kronološki, nego je slijedio logiku tematike i međusobne srodnosti pa, od prve do posljednje stranice koje čitamo s lakoćom i neutaženom željom za još spoznaja, upozorenja i znanja, brodimo kulturom, zaboravljenom poviješću, intrigirajućom mistikom, bezuvjetnim rodoljubljem i društvenim devijacijama današnjice na koje se Juka precizno obrušava poput jastreba u neuhvatljivom sunovratu s nebeske visine. Njega ljuti nepravda, on bjesni nad malograđanštinom i surovošću naših dana, on vapi za širinom, nesputanošću i poštenjem. Juka prijekorno upozorava na suvremene obrazovne sustave, na intelektualno degradirajuće televizijske programe, on našoj djeci otvara galerijska vrata, naše nastavnike i profesore poziva na izložbe, povratak knjigama, on traži od svih nas da mladima širom otvaramo vrata znanja i mudrosti i onih vrijednosti bez kojih duše poput Juke i pate i trpe i biju ljuti boj, ne štedeći se, ne kalkulirajući je li možda mudrije zašutjeti, odložiti olovku, odmaknuti se od tipkovnice.

Njegov osvrt na mostarsku izložbu Safeta Zeca u cijelosti sam prenio u svojoj nedjeljnoj kolumni na stranicama *Večernjeg lista*. Za taj me tekst upitao čitav niz intelektualaca naših dana. Takva preciznost u dijagnozi stanja u kojem se ovo društvo nalazi impresionira umne širine izvan naših granica i zato nam trebaju autori poput Juke i zato je, povrh svega, Matica hrvatska Mostar bez zadrške podržala izdavanje ove knjige u svojoj nakladi. Zato sam prihvatio njegov poziv da budem recenzent ove zbirke njegovih promišljanja.

Juka je direktan i jasan, otvara nam mnoštvo puteva za razmišljanje i nakon čitanja, potiče nas na reakciju, katkad na mirnu evoluciju, katkad i na revoluciju, ustanak. On ne krije kada je bijesan, jasno ističe kada je ponosan, ostavlja na papiru toplinu roditelja, uspijeva se staviti u ulogu staloženog učitelja, biti sredstvo nacionalnoga (pre)odgoja, biti škola domoljublja, ali i pri tom svemu biti strog i beskompromisan dušmanin svakom primitivizmu i onima u čijim se djelima taj primitivizam utjelovljuje, bez obzira na visinu društvene ljestvice koju takvi zauzimaju. Kada postavlja dijagnozu i upozorava na devijaciju koja nas košta ili se tek iza brda valja, Juka cilja u samo središte mete i u to središte pogađa!

On ne dopušta bahatost i *popovanja*, iz takta ga izbacuju licemjera i dvostruki / trostruki aršini, on iz grubog stiska zaborava trga narodnu memoriju, diže pisane posthumne spomenike zaboravljenim velikanima, onako kako razgolićuje sramotno uništenje spomeničke baštine Mostara on pati zbog spaljenih knjiga i razorenih gradskih drvoreda, zaplače nad ugaslim životima, ali ne da se očaju. Nikad! Kao da nas drži za ruku i pripovijeda nam priču, Juka spretno vodi čitatelja kroz povijest naših krajeva, od vjetreničkih dubina i tamo usnulog leoparda, preko mistike umrlih blagajskih derviša i jednometarskog podveleškog šišmiša, Titovog konjičkog *mastodonta*, ramskih narodnih predaja, drevnih goranačkih legendi, čitlučkih stećaka, sve do niza zapisa iz prošlosti mostarskih ulica s kojih Juka skida sloj po sloj sedimenta što namjernih što nenamjernih zaborava.

Čini se, u jednom trenutku, da spaja nespojivo, a onda zapanji pitkom vezom koju isplete između bosanske sevdalinke i Štulićeva rocka, drevnih jemenskih Uzrita i njemačkog romantizma, hrvatske pučke pjesme i Haydnova skladateljskog genija, nježnog Olivera Dragojevića i zaboravljene ratne pjesme HVO-a. I kada se upušta u raspravu o američkim filmskim ostvarenjima i kada znalački analizira kazališne komade i kada dirljivo piše o sudbini svojih umrlih prijatelja i kada oživljava sjećanja na Jakovljevića, Zovku ili Pichlera i kada argumentirano ruši *službenu* povijest i prijašnjih i posljednjih ratnih zbivanja na ovim prostorima i kada nasrće na opasne političke kompromise i kada se obrušava na lažna moraliziranja *moralnih vertikala* balkanskog i me-

đunarodnog *mainstreama*, zapanjuje i oduševljava količina podataka, zrelost argumentacije, iskustvenost njegovih relativno mladih godina, ozbiljnost i obim iščitanih djela na koja se poziva.

Ne volim etikete – piše Juka u jednoj od svojih kolumni. Međutim, ne strahuje od tog da mu ih lijepe i da će mu ih lijepiti zato što nepopustljivo detabuizira dogme. On nas, u svom završnom tekstu ove knjige, provocira podsjećanjem da smo, negdje u međuvremenu, izgubili *cojones*. On parafrazira poruku iz čuvenog Andrićevog nekrologa Matošu i poručuje nam: *Svi hrčemo! Nitko nije budan!*

Onako kako se u Kranjčeviću sjedinio pjesnik i nepokolebljiv pravaš, tako se i u Juki lako da iščitat sjedinjenost pjesničke topline i pripovjedačke spretnosti s intelektualnom snagom i političko-domoljubnom zrelosti. U njemu osjetim upravo onaj pozitivno-drski Matoševski duh zbog kojeg je Veselko Tenžera, 1978., za ovog vjerojatno najvećeg među hrvatskim pjesnicima napisao da je *kavgadžija pera* i da je uspio *da se o njemu i nakon smrti loše govori*. Duboko žaleći zbog činjenice da su projekti televizijske emisije *Kulturno, s Darkom Jukom*, serijala kolumni *Jukine crtice*, prevrijedno postojanje Galerije *Aluminij*, danas redom pogašeni, javno preporučujem Jukino britko pero nekim našim hrabrijim medijima, jer nam ova snaga u javnom prostoru treba, možda više nego ikada prije! Parafrazirajući Tenžeru onako kako Juka parafrazira Andrića zaključujem: Juka je plemeniti kavgadžija pera i o njemu će *moralne vertikale* našeg vremena zasigurno loše govoriti! Zato i vrijedi!

O autoru

Darko Juka (Mostar, 30. studenog 1981.) hrvatski je književnik, novinar, kolumnist, kulturni i društveni djelatnik, stručnjak za komunikacije i odnose s javnošću.

Autorom je triju zbirki poezije: *Sjetni tragovi* (2003.), *Usud tišine* (2005.) i *Teštamentum* (2020.), stručne knjige *Priručnik za novinske novinare* (2007.), knjige kolumni *Jukine crtice* (2020.) i knjige memoarskih proznih zapisa *Krikovi sjećanja* (2020.). Pjesme i prozne zapise objavljuje u *Vijencu* Matice hrvatske (Zagreb), *Motrištima* Matice hrvatske Mostar, *Osvitu* DHK Herceg-Bosne (Mostar) i *Hrvatskomu slovu* (Zagreb).

Juka je u javnosti osobito prepoznatljiv kao kulturni djelatnik, u prvomu redu kao dugogodišnji ravnatelj umjetničke Galerije *Aluminij*, zahvaljujući kojoj je Mostaru osigurao uživanje u radovima niza velikana likovne umjetnosti, ujedno predano pomažući afirmaciju likovnih, književnih i glazbenih stvaratelja mlađega naraštaja. Zapažen je i kao urednik i voditelj televizijske emisije *Kulturno, s Darkom Jukom* te kao autor kolumni u kojima se dotiče kulture, povijesti, politike, ali i društvenih devijacija.

Za rad na kulturnomu planu, Matica hrvatska dodijelila mu je Kristalnu maticu *Vjekoslav Šutej* (2013.) i Veliku povelju zahvalnosti MH Mostar za promociju i afirmaciju kulture u Gradu na Neretvi (2017.). Jukin je rad u komunikacijskoj struci i odnosima s javnošću vrjednovan međunarodno te mu je Prva međunarodna konferencija za odnose s javnošću u JI Europi, *PRO.PR Conference*, dodijelila nagradu *PRO.PR Award* (2015.) za osobit doprinos razvitku procesa upravljanja komunikacijama i odnosima s javnošću.

Živi i djeluje u rodnomu gradu.

Kazalo

Do you feel lucky, punk? 5
Vidjela žaba gdje se konje potkiva... 8
Svjetlost Safeta Zeca 12
150 djela Vojina Bakića 14
I ovo će proći! Valjda! 15
S luka Staroga mosta pod krilo svetoga Vlaha 20
Ne dirajte Mašu i medvjeda! 22
Pali smo na dječjemu ispitu 25
Život nema crno-bijelih slika! 29
Igraj to ponovno, Roberte! 33
S *Vlakom* ćemo se sudarati do kraja života 37
Iščeznuli spomenici 39
Marulićev mostarski dekrešendo 43
Kameni spavač prenut iz drijema 45
Mostarske jaslice 49
Arapsko pleme, njemački sevdah i Štulićeva Azra 54
Njemačka himna hrvatskoga podrijetla 59
Crvena jabuka 62
Od Brazila do Sutjeske 67
Rajska Djevo, kraljice Hrvata 71
Neraspadnuto tijelo fra Didaka Buntića 74

Zar je, doktore Josipoviću, Crkva imala 511 bezumnika u svećeničkim haljama. 78
Dušu se istrgnuti ne može! 82
Iritaciju zagrebačkoga oslobođenja / pada morao sam počešati! . . 85
Lokrumsko i sva naša prokletstva 87
Ustaši ulica brata partizana 92
Ilija Jakovljević 96
Legenda o postanku Radobolje 102
Ivan Zovko 105
Strančeva očaranost Radoboljom 109
Michel je Nijemcima otkrio Mostar 112
Blagajski zmaj i sirijski derviš 116
Blagajski derviš ustaje iz groba 119
Tekijski grob Sari Saltuka 122
Titov bunker u utrobi konjičke planine 125
Podveleški letipas i vjetrenički leopard 131
Othmar Reiser 135
Muslimanski pogreb 137
Mostarska sveta kava 140
Lakića vješala 143
Jeziva legenda o Žutomu 145
Pao svjedok elektrifikacije Mostara 148
Let there be light 151
Stjepan barun Sarkotić 155
Sarkotić počasni mostarski građanin 160
Slovenska džamija i austrijski vojni marš 165
Vojno groblje s Bišća polja 171
Anton Pichler 174
Blatna kiša, nebeske ličinke i divovske ptice 176
Nenad Valentin Borozan 180
Ivan Ćubela Ćubi 185
Mirno spavaj, Plemiću srca 189
Odmarajte... Hvala vam! 192
Povijest mostarskoga tenisa 194
Povijest mostarskoga biciklizma 197
HŠK *Zrinjski Mostar* 200
Novi stadion Zrinjskoga 204
Jubilarni križ na Humu 207
Cimska bazilika 210
Stara biskupija u Vukodolu 214
Franjevački crkva i samostan u Mostaru 218
Ivan Meštrović i vizija katedrale na Rondou 221
Mostarska katedrala Marije Majke Crkve 224
Mostarski Trg hrvatskih velikana 227
Spomenik hrvatskim braniteljima 230
Stara gradska dama na Šubićevu šetalištu 233
Vraća li nam se Bibliobus? 236
Razaramo drvorede... Gubimo Grad! 239
Uskoci prvi ukopnici na Smrčenjacima 244
Mostarski krvavi Bajram 247
Mostarske džamije crkvenih korijena 250

Mostarska Sahat-kula 254
Nit' je rimski, nit' turski 257
Mostarski čardak i dvokatni most 261
Ratna sudbina mostarskih mostova 263
Mostarska cisterna i travanj '92 268
Pogibija Tihomira Tihe Mišića 275
Filmski pothvat u oslobađanju istočne obale Mostara 282
Lipanjske zore 289
Ratno znakovlje Hrvatskoga vijeća obrane 296
Ratne pjesme Hrvatskoga vijeća obrane 302
Oliverov spomen širokobriješkim Slavujima 308
Vojni orkestar Hrvatskoga vijeća obrane 313
Hrvatska glazba Mostar 317
Hod kroz povijest – 120 godina mostarskoga Hrvoja 321
Klapa *Mostar* *326*
Kako je Ćela izvukao Kemu iz ratnoga Sarajeva 331
Epohalna otkrića i Bakirovi deseterci 335
Mitovi uzdolskih grobova 339
Vitinski lovac i vreća drevnoga novca 344
Opasno smo strasti zbili u torove 349
Odj..., koprofilični Kinzeru! 350
Lazanski i ćud srbijanskih vukova 353
Tko se boji NDH još? 355
Svi hrčemo! Nitko nije budan! 358
Alijini zagrebački osmjesi i godišnjica trusinskoga očaja 362
Bakir će Amere ugristi za dupe! 364
Srećom, počeo je paracetamol djelovati... 366
Herceg-Bosna 371
Cojones 377

Prosudbe 379
Zreli govor o aporijama našeg vremena! 381
Plemeniti *kavgadžija pera* 387

O autoru 391